HISTORIA

EKSPANSJA ISLAMU

HISTORIA

NATIONAL GEOGRAPHIC



EKSPANSJA ISLAMU

CENA 29,99 ZŁ (W TYM 8% VAT)

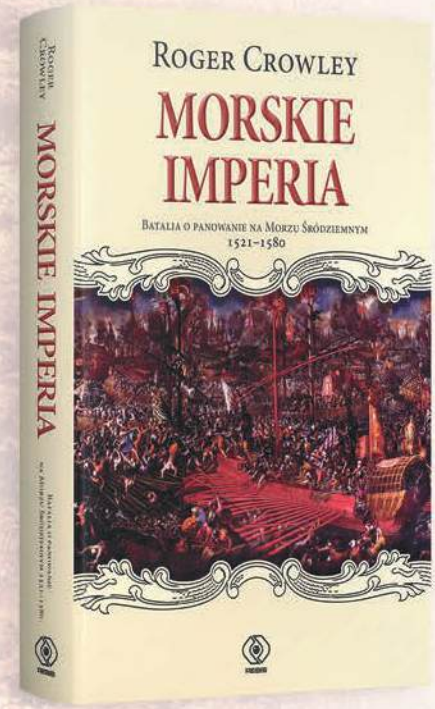
ISSN 3072-5968

9 773072 596603 01

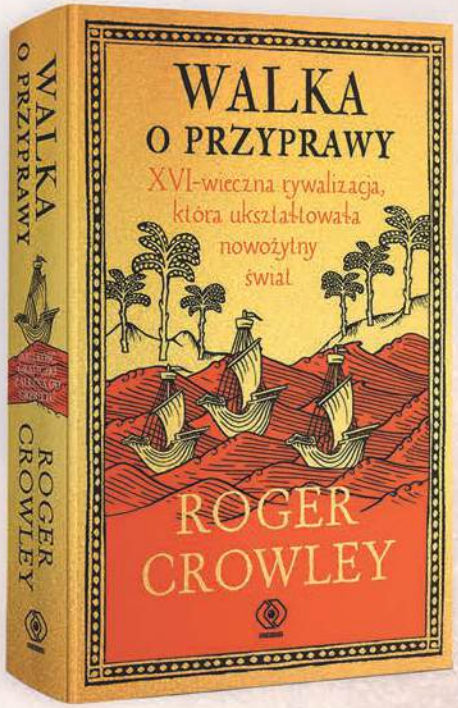
NATIONAL GEOGRAPHIC HISTORIA nr 01/2026

eprasa.pl ce0f49c09a

HISTORYCZNA JESIEN Z REBISEM



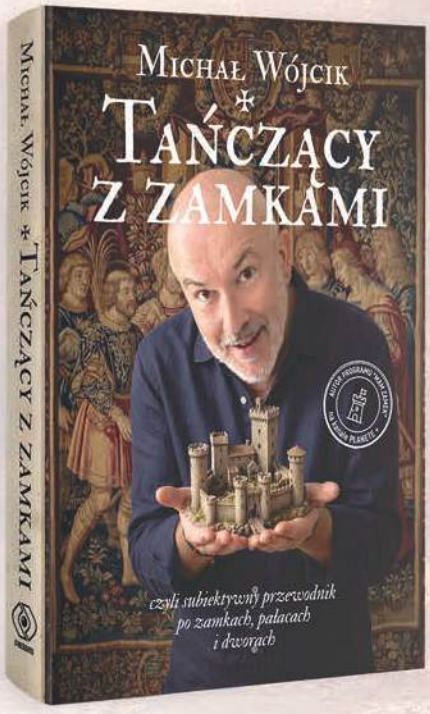
Batalia o panowanie
na Morzu Śródziemnym 1521–1580



XVI-wieczna rywalizacja, która
ukształtowała nowożytny świat



Podróż po świecie dawnych
rytuałów, wierzeń i bóstw



Subiektywny przewodnik po zamkach, dworach
i pałacach – poznaj ich duszę i tajemnice

eprasa.pl ce0f49c09a

HISTORIA

EKSPANSJA ISLAMU

NATIONAL GEOGRAPHIC

eprasa.pl ce0f49c09a





eprasa.pl ce0f49c09a

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE 11

ŹRÓDŁA NOWEJ RELIGII 12
Dodatek: Podstawy islamu 30

OD KRYZYSU DO UMAJJADÓW 38

TRZY WIELKIE KALIFATY 60
Dodatek: Kordoba, miasto kalifów 84

ZACHODNIA CZĘŚĆ ŚRÓDZIEMNOMORZA 90
Dodatek: Alhambra, pomnik nasrydzkiej świetności 114

OD EGIPTU DO AZJI ŚRODKOWEJ 120

ANEKS 146
Źródła i ekspansja islamu 148
Zestawienia chronologiczne: Islam, Europa, inne cywilizacje 150
Listy dynastyczne 152
Wybrana bibliografia 154
Indeks 155

NA STRONACH 4–5: Bizantyjskie mozaiki i malowidła nawy głównej Wielkiego Meczetu w Damaszku.
PO LEWEJ: Minaret i część dziedzińca Wielkiego Meczetu w Kairuanie w Tunezji.

ZDJĘCIE NA OKŁADCE: Sala modlitw w Wielkim Meczecie w Kordobie (VIII–X wiek), Hiszpania
NaughtyNut/Shutterstock.

eprasa.pl ce0f49c09a


eprasa.pl ce0f49c09a



eprasa.pl ce0f49c09a

سورة فاتحة الكتاب

قرا ط بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۝ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ

عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

سبع آيات مكية

WPROWADZENIE

Wiele jest uprzedzeń, które ciążą na naszym stosunku do islamu. Pierwszym z nich jest przekonanie, że zachodni chrześcijanie i muzułmanie są odwiecznymi wrogami, między którymi musi dochodzić do konfliktów ze względów geopolitycznych i doktrynalnych. Takie podejście jest skutkiem powierzchownej wiedzy uznającej wojny za jedyną przyczynę sprawczą podobnych relacji. Zapomina się o tym, że wszelkie starcia zbrojne mają swój kontekst i są częścią bogatego continuum ścisłych związków gospodarczych, handlowych, kulturowych i dyplomatycznych. Innym stereotypem jest przekonanie, że na przestrzeni wieków islam zawsze wprowadzany był siłą. Od VII do X wieku religia ta rozprzestrzeniła się z Arabii aż po Maghreb i Hiszpanię na zachodzie, Indie i Azję Środkową na wschodzie, Anatolię na północy i granice Etiopii na południu, ale ów sukces nie wynikał jedynie z podbojów. Islam przynosił bowiem rozwiązanie wielu konfliktów wewnętrznych, zarówno w chrześcijańskim Bizancjum, jak i w zaratusztriańskiej Persji. Ludzie zmęczeni tyranią lub dekadencją starych systemów traktowali muzułmanów jak wyzwolicieli i często dobrowolnie przyjmowali ich wyznanie. Zwłaszcza że nowe imperium było zbyt rozległe do obsadzenia przez nieliczną arystokrację arabską. Poza tym muzułmańską ummę, czyli wspólnotę wiernych – mimo bezdyskusyjnego uprzywilejowania tradycji arabskiej oraz przyznania najważniejszej roli rodzinie Proroka i uznania języka arabskiego za święty – cechował uniwersalizm i egalitaryzm. Sprawiały one, że wszyscy, którzy przyjęli wiarę Mahometa, stawali się braćmi, bez względu na różnice etniczne, językowe czy mentalne. Dzięki temu ludy niearabskie – przede wszystkim Persowie, ale również Bizantyjczycy – mogły zadomowić się w ummie i nawiązać bliskie stosunki ze światem arabskim. Umożliwiło to owocną współpracę persko-arabską, podobną do tej występującej między Rzymianami i Grekami w II i I wieku p.n.e. To właśnie związki arabsko-persko-bizantyjskie stworzyły wielka kulturę muzułmańską, której synami byli Al-Biruni, Awicenna i Ar-Razi.

NA STRONACH 8–9: **Komnata zwana Mirador de Daraxa w Alhambrze w Grenadzie.** PO LEWEJ: **Sury z Koranu zapisane w iluminowanym manuskrypcie z 1389 roku (Bayerische Staatsbibliothek, Monachium).**

eprasa.pl ce0f49c09a



OBJAWIENIE. Osmańska miniatura z XV wieku przedstawia postać archanioła Gabriela objawiającego Koran Mahometowi w jaskini Hira (Muzeum Topkapi, Stambuł). Na następnej stronie – przedstawienie Al-Kaby na miniaturze w tureckim traktacie astrologicznym z XVI wieku (Bibliothèque nationale de France, Paryż).



ŹRÓDŁA NOWEJ RELIGII

Zanim w Arabii narodził się islam, przez pierwsze stulecia naszej ery spotykały się tam i przenikały różne tradycje religijne. Obok wywodzącego się z Mezopotamii kultu bóstw astralnych i świętych kamieni, zwanych bethelim („domami Boga"), byli obecni wyznawcy judaizmu oraz chrześcijańskich monofizytyzmu i nestorianizmu. W ten zróżnicowany świat wkroczył nowy arabski prorok – Mahomet.

Islam, czyli po arabsku religijne poddanie się Bogu, jest wiarą o uniwersalnym przesłaniu. Żadnej grupie etnicznej nie przyznaje szczególnego miejsca, choć jego początki wiążą się z konkretną ziemią i jej mieszkańcami: Półwyspem Arabskim drugiej i trzeciej dekady VII wieku. Stamtąd pochodził Mahomet (Muhammad), który według tradycji muzułmańskiej został wybrany przez Boga, aby przekazać ludziom jego słowo. Objawienie otrzymał w języku arabskim, dlatego dla muzułmanów arabski pozostaje językiem świętym, a ziemie półwyspu zajmują szczególne miejsce w ich religijnej geografii. To tam znajdują się Mekka z Al-Kabą, najważniejszym sanktuarium islamu, i Medyna, w której spoczywa Mahomet. Do Mekki każdy wyznawca powinien przynajmniej raz w życiu przybyć z pielgrzymką, o ile pozwalają mu na to zdrowie i sytuacja materialna. Aby jednak zrozumieć świat, w którym narodziła się jego wiara, trzeba się cofnąć znacznie dalej niż do czasów Proroka.

Już ponad tysiąc lat przed narodzeniem Chrystusa półwysep i pustynne ziemie na północ od niego zamieszkiwały rozproszone plemiona koczownicze. Ich wędrówki obejmowały pas rozciągający się od zatoki Akaba przy wschodnim wybrzeżu półwyspu Synaj aż po Syrię i graniczący z doliną Jordanu. Przemierzając suche, piaszczyste

eprasa.pl ce0f49c09a

PROROK MAHOMET I NARODZINY ISLAMU

Około roku 570
W Mekce przychodzi na świat Mahomet. Należy do plemienia Kurajszytów trudniącego się przede wszystkim handlem.

Rok 610
Mahomet zaczyna publicznie głosić swoje nauki. Spotyka się z wrogością możnych mieszkańców Mekki.

Rok 618
Nocna podróż Mahometa z Mekki do Jerozolimy. Według tradycji odwiedza też niebo i piekło, po czym wraca do Mekki.

Rok 622
Mahomet i jego zwolennicy emigrują do miasta Jasrib, czyli Medyny. To tzw. hidżra.

Rok 627
"Bitwa Rowu". Armi liczącej 10 tysięcy Mekkańczyków nie udaje się zdobyć Medyny.

Rok 630
Mahomet zdobywa Mekkę. Po czym nakazuje zniszczyć wszystkie posążki bożków znajdujące się w Al-Kabie.

Rok 632
Mahomet odbywa ostatnią pielgrzymkę do Mekki w marcu 632 roku. Umiera 8 czerwca.

obszary, koczownicy zatrzymywali się w oazach i hodowali dromadery, owce oraz kozy. Nazywano ich Beduinami; arabskie bedu wiąże się z określeniem mieszkańców pustyni. Jeszcze starsze źródła semickie wspominają habiru, grupy trudniące się pasterstwem, pozyskiwaniem soli i służbą w różnych armiach. Od wieków wędrowały one po rozległych pustyniach, ucząc się gospodarować skromnymi zasobami i utrzymywać kontakty z osiadłą ludnością oaz. Związki tych nazw z hebrajskim i arabskim prowadzą ku wspólnemu semickiemu dziedzictwu regionu.

Beduinów łączyły pokrewne tradycje i język o semickim rodowodzie, w którym rozwijała się bogata poezja przekazywana ustnie. Dzielono ich na plemiona północne i południowe, czyli jemeńskie. Przywiązani do niezależności, często jednak stawali przeciw sobie. Rabunek żywności czy porwanie kobiet mogły wywołać odwet, a spór między plemionami przerodzić się w wojnę.

Działalność handlowa

Pustynne życie nie ograniczało się do pasterstwa i hodowli. Beduini uczestniczyli także w handlu, choć niektóre ich grupy trudniły się rozbojem – a ta różnorodność zajęć rodziła napięcia. Karawany musiały przechodzić przez ziemie kontrolowane przez poszczególne plemiona, z których każde uznawało własnego szejka. Tytuł ten, oznaczający starca, odnoszono również do przywódcy wybieranego przez starszyznę. To on miał zapewniać podróżnym bezpieczne przejście przez terytorium ludu, któremu przewodził. Zobowiązanie nie zawsze jednak wystarczało: nieustanne konflikty między sąsiadami sprawiały, że wędrówka przez beduińskie ziemie pozostawała przedsięwzięciem mocno ryzykownym.

Mimo tego ryzyka Arabia była miejscem, w którym krzyżowały się ważne drogi lądowe i morskie. Handel rozwijał się tu już od III tysiąclecia p.n.e. Przez Ocean Indyjski przypływały wonności z Indii i Azji Południowo-Wschodniej. Po rozładowaniu statków na południowym wybrzeżu półwyspu, nad Zatoką Adeńską, towary ruszały na północ: wzdłuż zachodnich wybrzeży, przez Hidżaz, ku ośrodkom Syrii i Mezopotamii oraz portom Morza Śródziemnego. O kolejnych etapach wędrówki decydował dostęp do wody i zaopatrzenia. Dlatego oazy dawały podróżnym nie tylko odpoczynek, lecz również sposobność do wymiany towarów.

W tę sieć dróg wpisywały się Szlak Kadzidlany i handel przyprawami. Przez cieśninę Bab al-Mandab, po arabsku Wrota Płaczu, docierały towary z Afryki Wschodniej i Etiopii. Tędy przewożono też wonności z południa samej Arabii, przede wszystkim z urodzajnego Jemenu. Jego bogactwo znalazło odbicie w rzymskiej nazwie Arabia Felix – Arabia Szczęśliwa.

Tam, gdzie przy szlakach tryskała woda, wyrastały bogate miasta obsługujące karawany. Wśród ośrodków tego regionu wymieniano Petrę, Palmyrę, Baalbek, Dżerasz (Gerasę) i Basrę. Choć ich mieszkańcy uprawiali również ziemię, to przede wszystkim handel przynosił miastom świetność. Ich losy były przy tym związane z koczownikami. Dostęp do wody, wymiana towarów i bezpieczeństwo karawan wymagały układania wzajemnych stosunków; od tych relacji zależała równowaga między ludnością osiadłą a wędrowną.

Zetknięcie trzech imperiów

Szybkie narodziny i rozprzestrzenianie się islamu bywają opisywane jako „niewytłumaczalny muzułmański cud". Jak religia, która powstała na pozornym uboczu, mogła tak głęboko odmienić świat? Sam Szlak Kadzidlany i obsługujące go miasta nie dają pełnej odpowiedzi, ale pozwalają inaczej spojrzeć na położenie Arabii. Półwysep był bowiem zarazem peryferiami i miejscem spotkania stref

Arabia w czasach Mahometa

W czasach narodzin Mahometa Półwysep Arabski przechodził głębokie przemiany polityczne i społeczne. Na jego mieszkańców oddziaływały konflikty wielkich mocarstw na północy i rosnąca rola handlu oraz rozwijających się wraz z nim miast.

Na północ od półwyspu Bizancjum i Persja rywalizowały o wpływy i kontrolę nad Jedwabnym Szlakiem, wspierając arabskie państwa wasalne: królestwo Ghassanidów, Banu Ghassan, oraz królestwo Lachmidów, Banu Lachm. Walka toczyła się również na południu, o Jemen zwany Arabia Felix. W 572 roku zajęli go Sasanidzi. Wojny osłabiały handel na Oceanie Indyjskim i Morzu Czarnym, przez co rosło znaczenie lądowych szlaków Bliskiego Wschodu. Ważnym ośrodkiem wymiany była Mekka, przyciągająca także pielgrzymów do Al-Kaby, sanktuarium czczonych wówczas bóstw. Obsługa karawan i przybyszów zapewniała mieszkańcom dochody, zaś miastu możliwości rozwoju. Handel zmieniał przy tym relacje społeczne i tradycyjny porządek plemienny. Właśnie w tym czasie przemian przyszedł na świat przyszły prorok islamu, Mahomet, należący do Kurajszytów, najpotężniejszego plemienia Mekki.

eprasa.pl ce0f49c09a



wpływów trzech wielkich organizmów politycznych. Przenikały się tutaj interesy mocarstw oraz tradycje religijne i kultury rozległych obszarów Europy, Afryki i Azji. Na takim pograniczu wydarzenia w jednym państwie nie pozostawały bez znaczenia dla jego sąsiadów.

Jednym z tych mocarstw było cesarstwo wschodniorzymskie, znane lepiej jako Bizancjum. Do VI wieku starało się utrzymać przewagę na Bliskim Wschodzie, aż po brzegi Eufratu. Cesarz nie mógł jednak działać zupełnie swobodnie: musiał liczyć się z władcą perskiego imperium Sasanidów. W III wieku państwo to zastąpiło królestwo Partów rządzone przez Arsacydów i stało się potężnym rywalem Bizancjum.

Rywalizacja ta wciągała także arabskich sąsiadów. Bizantyjczycy, chcąc osłabić Persów, wspierali królestwo Ghassanidów, związanych z chrześcijaństwem monofizyckim, którego wpływy sięgały okolic Petry i Palmyry. Z kolei Persowie popierali Lachmidów. Ich władcy byli związani z chrześcijaństwem nestoriańskim, a stolica królestwa leżała w Al-Hirze, na terenie dzisiejszego Iraku. Po obu stronach arabscy sojusznicy stawali się ważną częścią zmagań mocarstw.

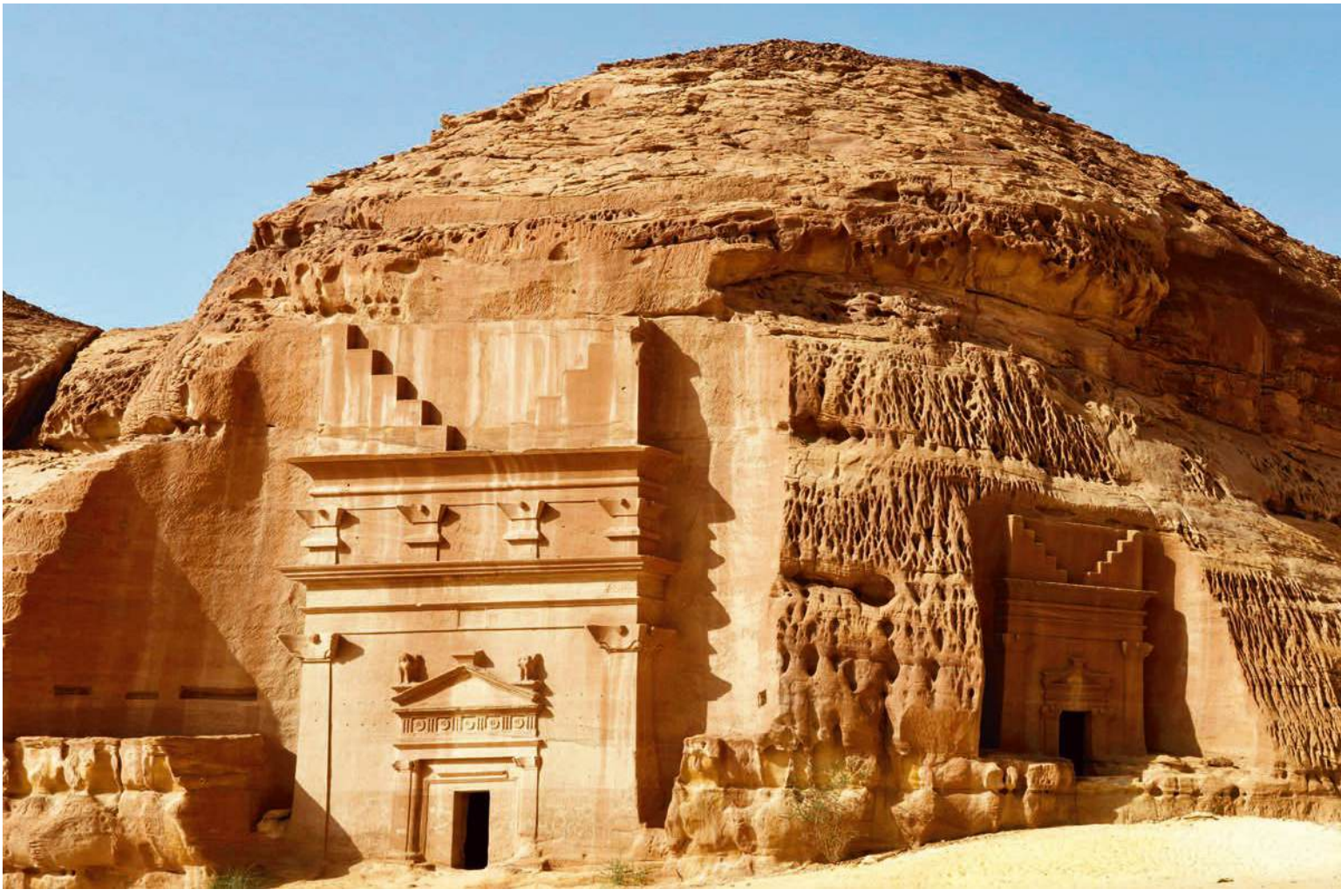
Rywalizacja sięgała również na południe. W VI wieku Jemen opanowało etiopskie królestwo Aksum, sojusznika Bizancjum i ważny ośrodek chrześcijaństwa tradycji aleksandryjskiej. Do zdobycia tych ziem i utrzymania nad nimi kontroli dążyli też w ostatnich latach stulecia Persowie. Wojna etiopsko-perska uderzyła w samą podstawę jemeńskiego bogactwa: zniszczone tamy i kanały przestały nawadniać suche tereny i zamieniać je w urodzajne pola. A przecież to z tym rolniczym dostatkiem wiązano przecież nazwę Arabia Felix, Arabia Szczęśliwa.

Skutki konfliktu odczuli także Beduini, którzy w oazach zaopatrywali się w żywność i świeże produkty rolne. Gdy kurczyła się powierzchnia upraw, wielu mieszkańców Jemenu ruszyło na północ. Te wędrówki i gospodarcze zmiany naruszały dotychczasową równowagę, wpływając również na miasta obsługujące karawany między Jemenem a Damaszkiem, w tym Mekkę i Medynę. Los rolników nie był zatem oddzielony od losu kupców



MECZET PROROKA. Masdżid an-Nabawi (Meczet Proroka) przedstawiony na hiszpańsko-arabskiej ceramicznej płytce z XV wieku (Muzeum Sztuki Islamu, Kair).

eprasa.pl ce0f49c09a



GROBOWCE NABATEJSKIE. Znajdują się w Mada'in Salih, znanym także jako Al-Hidżr („miejsce skały"), czyli starożytna Hegra, około 400 km od Medyny. Oaza leżała przy ważnych szlakach handlowych powiązanych z Petrą i Morzem Śródziemnym. Zamieszkana od III wieku p.n.e., dzięki dostępowi do wody rozwinęła się w I wieku w jeden z ważnych ośrodków miejskich Arabii.

i koczowników: zmiana sytuacji jednych odbijała się na życiu pozostałych.

Żydzi i chrześcijanie

Przez Arabię przechodziły nie tylko towary i wojska. Stopniowo docierało do niej również chrześcijaństwo, choć nie wszędzie w tej samej postaci. Etiopczycy pozostawali wierni własnej tradycji, wiązanej z monofizytyzmem, którego wpływy dochodziły na północny zachód półwyspu także z Syrii. Wyznawcy tego nurtu spotykali się ze sprzeciwem cesarzy bizantyjskich, zwalczających nauki uznane za heretyckie. Tymczasem w perskiej strefie wpływów w VI wieku rozwijał się nestorianizm, odmiennie ujmujący relację między boskością a człowieczeństwem Chrystusa.

W przenoszeniu religijnych idei uczestniczyli kupcy arabscy. Podróżując do Syrii, Palestyny, Mezopotamii i Egiptu, stykali się ze społecznościami chrześcijańskimi liczniejszymi niż w Arabii. Nową wiarę przyjmowały także niektóre plemiona beduińskie, zwłaszcza na północy półwyspu, a część z nich zachowała ją przez długi czas.

Chrześcijaństwo nie było jednak jedyną religią obecną w miastach. W Mekce i Jasribie, jak przed islamem nazywano Medynę, żyły również społeczności żydowskie. Zajmowały się handlem, rzemiosłem i uprawą ziemi, w tym winorośli; istniały też żydowskie grupy koczownicze. Zarówno judaizm, jak i chrześcijaństwo znajdowały więc wyznawców wśród osiadłych mieszkańców ośrodków handlu karawanowego.

Wśród Beduinów nadal funkcjonowały tradycyjne kulty, niekiedy łączone z wyobrażeniami o Bogu Abrahama. Byli jednak i tacy, którzy odrzucali wielość bóstw i skłaniali się ku monoteizmowi: hanifowie. Ich poszukiwania dopełniały zróżnicowany krajobraz religijny przedmuzułmańskiej Arabii. Nie da się zatem poprowadzić prostego podziału między wiarą miast a wiarą plemion – granice tych światów nie pokrywały się ściśle z granicami religii.

Politeizm

Przenikanie wierzeń miało w Arabii długą historię. Kontakty z Moabitami, Edomitami, Nabatejczy-

eprasa.pl ce0f49c09a



kami i innymi ludami regionu kształtowały tutejsze tradycje: rozmaite obrzędy, kult bóstw astralnych oraz opowieści mitologiczne, w tym wyobrażenia bogiń łączonych z Babilonią i Fenicją. Wędrujący Arabowie, zwłaszcza Beduini, poznawali obyczaje kolejnych plemion i przejmowali część ich wierzeń. Podróże ludzi i wymiana handlowa niosły więc także idee religijne. Ważne były przy tym kontakty z Hebrajczykami, z którymi Arabów łączyły pokrewieństwo językowe oraz bardzo liczne więzi kulturowe. Z tych spotkań nie powstał jednak jeden system wierzeń: zachowały one różnorodność dziedzictwa całego regionu.

Dlatego w VI wieku wyobrażenie o jednym najwyższym Bogu mogło współistnieć z oddawaniem czci innym bóstwom. Krążyły też opowieści biblijne, zapewne głównie przekazywane ustnie, które przekraczały granice języków i wspólnot. Szczególne miejsce zajmował w nich Abraham, uznawany w tradycji biblijnej za przodka Arabów i Hebrajczyków. Także arabskie imię Boga, Allah, zestawiano z hebrajskim Elohim oraz semickim słowem El.

Obok tych wyobrażeń trwał kult obiektów naturalnych – świętych kamieni, zwanych bethelim, miejsc, w których miała być obecna boska siła. Niektórym przypisywano pochodzenie z nieba. Najsłynniejszy z nich, Czarny Kamień w Mekce, według tradycji przyniósł archanioł Gabriel. Wierzono, że początkowo kamień był biały i sczerniał dopiero z powodu ludzkich grzechów. Otaczano go czcią w Al-Kabie, gdzie regularnie gromadziły się różne plemiona beduińskie.

Spotkania te łączyły religię z handlem. Kupcy mogli zawierać transakcje i nawiązywać kontakty z przybyszami z odległych części półwyspu, a pielgrzymki i zgromadzenia sprzyjały rozwojowi Mekki jako ważnego ośrodka wymiany. Miasto korzystało zatem zarówno z zysków z obsługi przemierzających Arabię karawan, jak i ze szczególnego znaczenia swojego sanktuarium.

Opiekę nad miejscem kultu wiązano z kahinami, wróżbitami, których nazwa jest bliska hebrajskiemu cohen, „kapłan". W Arabii Środkowej obok Allaha oddawano cześć trzem boginiom. Nazywano je banat Allah, córkami Boga: były to

ARABIA FELIX.
Fragment kapitelu z pałacu w Szabwie, stolicy Hadramautu, z III wieku p.n.e. Miasto leży w dzisiejszym Jemenie, zwanym przez Rzymian Arabią Szczęśliwą (Muzeum Narodowe, Aden).



eprasa.pl ce0f49c09a

Trójca bóstw panteonu przedmuzułmańskiego

Zanim pojawił się islam, plemiona arabskie oddawały cześć bóstwom sił przyrody i ciał niebieskich, a część tych kultów trwała jeszcze w początkach epoki muzułmańskiej. Szczególnie istotne były boginie: Al-Lat (Bogini), Al-Uzza (Potężna) i Al-Manat (Przeznaczenie). Uważano je za córki Allaha, pośredniczące między ludźmi a światem boskim. Tę koncepcję odrzucił Koran – w surze 53, wersetach 19–20.



Każda miała własne związki i miejsca kultu. Al-Lat łączono ze słońcem i odradzaniem się przyrody. Al-Manat czciły liczne plemiona; jej sanktuarium znajdowało się w pobliżu Mekki, a kult wiązano z Czarnym Kamieniem. Al-Uzza opiekowała się Nabatejczykami i Kurajszytami. Poświęconą jej świątynię wzniesiono w Al-Hurad, przy szlaku Mekka–Taif. Miejsca kultu wyznaczały też życie Mekki, której nazwę zestawiano ze słowem „makuraba", objaśnianym jako sanktuarium. Miasto rozwijało się wokół ośrodka kultu Arabów, a w jego centrum stała Al-Kaba ze świętym kamieniem, według wierzeń pochodzącym z nieba. Kult Al-Uzzy wiązano z planetą Wenus i porównywano z kultami bogiń miłości i płodności: sumeryjskiej Inany, babilońskiej Isztar oraz kananejskiej Asztarte. Z tradycjami tymi zestawiano też wierzenia mieszkańców Judei. Boginie miłości i płodności zajmowały ważne miejsce w religiach regionu. Po lewej – posąg bogini, najpewniej Al-Uzzy, z I–II wieku p.n.e., znaleziony w Hatrze (Irackie Muzeum Narodowe, Bagdad).

Al-Uzza (Potężna), Al-Lat (Bogini) i Al-Manat (Przeznaczenie).

W tym świecie wierzeń pojawiali się również Iblis, utożsamiany z szatanem, oraz dżinny – odrębne istoty wiązane z ogniem. Nie wszystkie postrzegano jako złe demony. Część miała szkodzić ludziom, inne pomagały i służyły Bogu.

Dopiero z perspektywy islamu ten wcześniejszy porządek nazwano dżahilijją, czasem nieświadomości. W późniejszej tradycji pojęcie to obejmowało nie tylko wierzenia, lecz szerzej całą epokę i kulturę arabską sprzed narodzin nowej religii.

Mahomet i jego pierwsze lata

Właśnie w takiej Mekce około 610 roku wystąpił Mahomet, zwany również Muhammadem, i zaczął odmieniać jej życie religijne. Wywodził się z Banu Haszim, klanu potężnych Kurajszytów – plemienia, które opiekowało się miejscowym sanktuarium i kultem czczonych tam bóstw, w tym najważniejszego dla Kurajszytów Hubala.

O jego wcześniejszym życiu wiadomo niewiele. Mahomet był synem Abd Allaha ibn Abd al-Muttaliba i Aminy, zaś śladów jego dzieciństwa i młodości trzeba szukać przede wszystkim w Koranie oraz późniejszych opowieściach biograficznych zwanych sira. Mają one także charakter hagiograficzny: relację o wydarzeniach z życia łączą z religijnym obrazem człowieka uznanego za proroka. Stąd potrzeba wielkiej ostrożności przy ich odczytywaniu.

Nawet rok narodzin Mahometa, zwykle określany jako 570, jest datą przybliżoną. Wyliczano go między innymi z tradycji mówiącej, że pierwszych objawień doznał około 610 roku, a nauczanie rozpoczął jako mniej więcej czterdziestolatek. Oba przekazy prowadzą do roku 570. Dawne społeczności nie zawsze zapisywały wiek ludzi i daty wydarzeń z dzisiejszą dokładnością, toteż chronologię najwcześniejszych lat Proroka odtwarza się z późniejszych relacji. Pewniej można wskazać kres jego życia: rok 632, dziesięć lat po hidżrze, emigracji z Mekki do Medyny w 622 roku.

Tradycja łączy jego narodziny z Rokiem Słonia, datowanym na 570 lub 571 rok. W pamięci mieszkańców Arabii utrwaliła się wówczas wyprawa etiopskiego wojska przeciw Mekce. Według przekazów towarzyszyły mu słonie – i od nich wzięła się nazwa tego roku.

Jako pogrobowiec Mahomet dorastał bez ojca, a ważną rolę w jego wychowaniu odegrał wuj Abu Talib. W młodości pasł zwierzęta i wędrował z karawanami na północ. Późniejsza opowieść umieszcza w Basrze jego spotkanie z syryjskim mnichem chrześcijańskim Bahirą, który miał rozpoznać w nim proroka zapowiedzianego w Biblii.

Być może podczas tych młodzieńczych lat zetknął się także z hanifami. Znali oni żydowskie i chrześcijańskie pisma religijne, skłaniali się ku ścisłemu monoteizmowi i odrzucali rozpowszechnione w ówczesnej Arabii kulty wielu bóstw oraz ciał niebieskich.

Około 595 roku jego życie odmieniło małżeństwo z Chadidżą. Ta zamożna właścicielka karawan była według tradycji dwukrotną wdową, starszą od niego o 15 lat. Mahomet już wcześniej prowadził jej interesy i podróżował na jej zlecenie; teraz związek zapewnił mu stabilność materialną. Z tego małżeństwa urodziła się między innymi Fatima, ukochana córka Proroka.

Objawienie

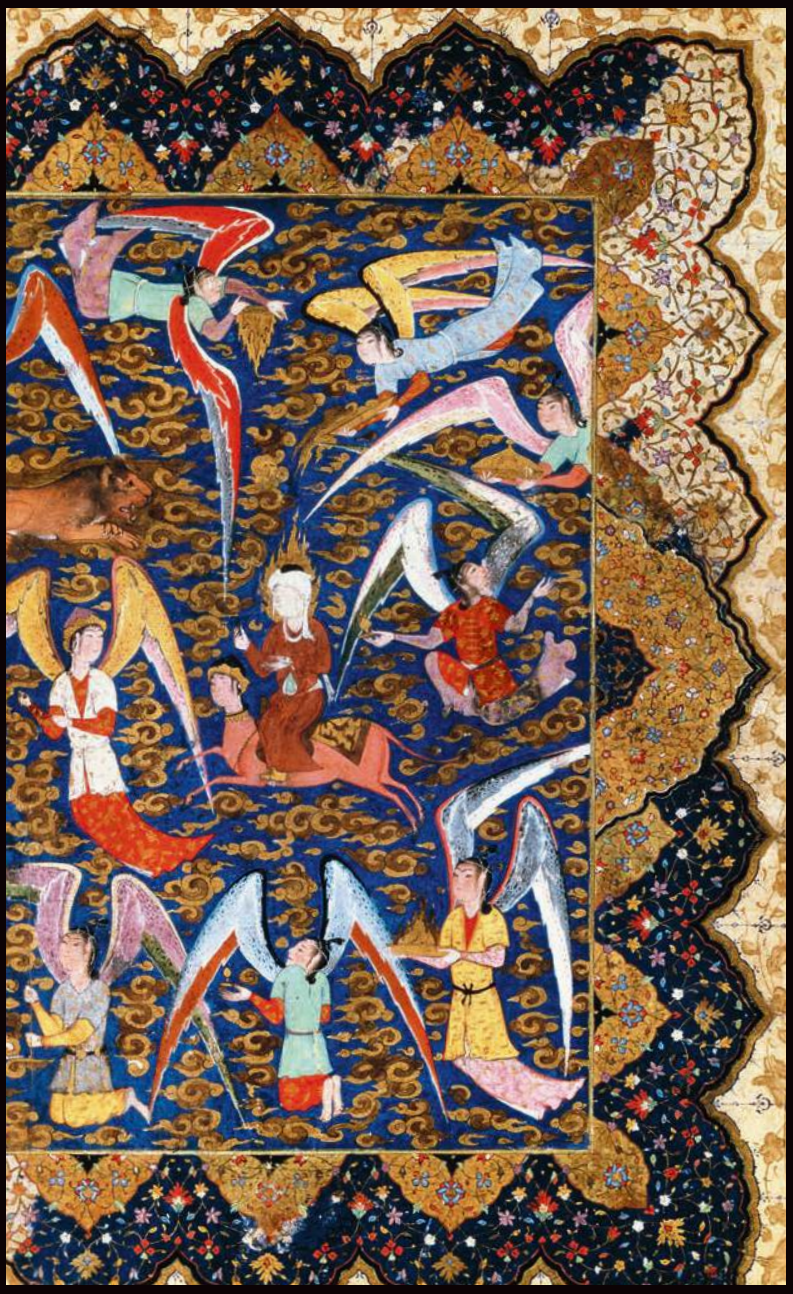
Około 15 lat po ślubie w życiu Mahometa zaczął się kolejny przełom. Coraz więcej czasu spędzał na rozmyślaniach w odosobnieniu, a potem miał także widzieć anioły i słyszeć głosy. Tradycja muzułmańska odczytuje te przeżycia jako znaki powołania. Ich opisy przypominają motywy znane z biblijnych historii proroków. Według relacji

eprasa.pl ce0f49c09a

MAHOMET, PROROK ISLAMU

Nocna podróż do nieba

Tradycja muzułmańska opowiada, że w 620 roku Mahomet odbył nocną podróż z Mekki do Jerozolimy, zwaną Isra, po której nastąpił Al-Miradż, wstąpienie do nieba. Te dwa etapy cudownej podróży wiązano z miejscem, gdzie dziś wznosi się Kopuła na Skale. Prorok miał dotrzeć aż do siódmego nieba, rozmawiając z Abrahamem, Mojżeszem, Jezusem i Bogiem. Po prawej – wniebowstąpienie, scena nocnej podróży Mahometa do nieba na pergaminie z XVI wieku (Ermitaż, Petersburg).



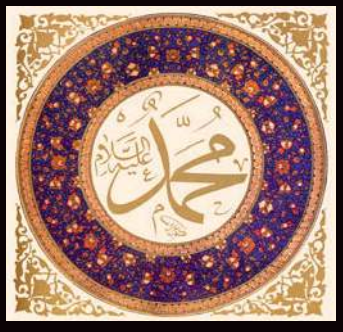
Hidżra

W latach 610–622 prześladowania zmuszały zwolenników Mahometa do opuszczania Mekki, a napaści dotykały również samego Proroka. Jego nauki docierały jednak do różnych grup plemiennych, między innymi Kurajszytów, Kajnuka i An-Nadir. W Medynie zwolennicy Mahometa wiązali z nową wiarą nadzieję na zjednoczenie miejscowej ludności. Do tego miasta Prorok wyemigrował w 622 roku. Wydarzenie to, zwane hidżrą, wyznacza początek muzułmańskiej rachuby czasu. Za dzień jego przybycia przyjmuje się 20 lub 24 września, choć dokładna data pozostaje niepewna.

Śmierć

Dziesięć lat po hidżrze, w 632 roku, Mahomet udał się na pielgrzymkę. Islam rozszerzył już swoje wpływy w Arabii, a Mekka została podporządkowana Prorokowi. Występował on jako przywódca wspólnoty i odnowiciel religii Abrahama, którego dziedzictwo przywołuje Koran (sura II, 119–121). Tę ostatnią pielgrzymkę w jego życiu nazwano później pożegnalną. Po powrocie do Medyny miał dowiedzieć się o buntach plemion i wystąpieniach innych pretendentów do roli proroka. Wkrótce zachorował; chorobę opisywano jako gorączkę. Zmarł 13 dnia miesiąca rabi, 8 czerwca 632 roku.

IMIĘ MAHOMETA



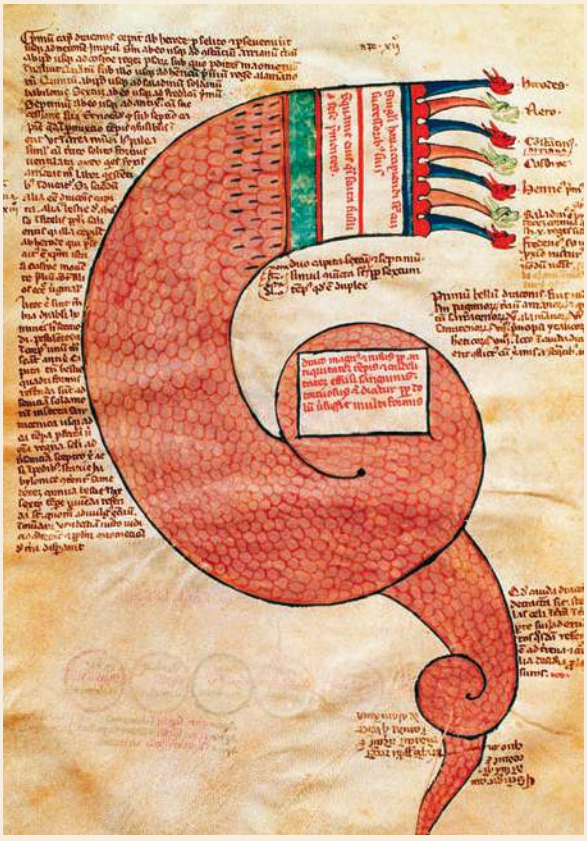
W tradycji islamu Bóg nie jest przedstawiany w ludzkiej postaci, choć stosunek do innych wizerunków istot żywych zmieniał się zależnie od epoki i środowiska. Unikanie obrazów w sztuce religijnej sprzyjało kaligrafii. Jej częstym motywem stało się imię Mahometa, któremu nadawano rozmaite ozdobne formy. Po lewej – jeden z zapisów imienia Proroka.

Postać Mahometa w literaturze zachodniej

Pierwsi chrześcijańscy autorzy próbowali opisać islam za pomocą znanych sobie pojęć religijnych, uznając go za kolejną herezję. W ich pismach więcej miejsca zajmowała więc osoba Mahometa niż objaśnianie muzułmańskiej doktryny.

Jedno ze źródeł tych wyobrażeń wiązano z dziełem muzułmańskiego autora Husajna ibn Ishaka, datowanym na VII wiek. Jego treści miał wykorzystać Teofan Wyznawca w greckiej Kronice z IX wieku, później zaś Anastazy Bibliotekarz w przekładzie łacińskim. W zachodnim piśmiennictwie utrwalał się obraz Mahometa jako twórcy błędnej nauki religijnej. Przykładem jest relacja Guiberta z Nogent, zamieszczona w kronice pierwszej krucjaty *Gesta Dei per Francos*, czyli *Dzieła Boże dokonane przez Franków*. Syryjski mnich Bahira, urażony tym, że nie został patriarchą Aleksandrii, miał uczynić Mahometa swym uczniem i nauczać go religii. U innych autorów Bahira stawał się magiem, a Mahomet szarlatanem.

Te polemiczne historie nie są wiarygodnymi relacjami o życiu Proroka. Mówią natomiast wiele o tym, jak chrześcijańscy pisarze postrzegali religię rywali i jak przedstawiali ją czytelnikom. Podobny ton przyjmował Piotr Czcigodny, przypisując działaniom Mahometa wpływ szatana i nazywając muzułmanów zdrajcami chrześcijaństwa. W XII wieku Joachim z Fiore uznał Proroka za wcielenie Antychrysta. Ryszardowi Lwie Serce objaśniał siedem głów apokaliptycznego smoka jako prześladowców Kościoła: Heroda, Nerona, Konstancjusza, Mahometa, Saladyna, Melsemutha i jeszcze jedną postać z dziejów Rzymu. Ten obraz powracał w kolejnych dziełach: Innocenty III nazywał Mahometa wielką Bestią, a Dante w *Boskiej Komedii* ukazał go jako chrześcijańskiego schizmatyka.



SIEDMIU PRZEŚLADOWCÓW KOŚCIOŁA. Ilustrowana strona z *Liber Figurarum* Joachima z Fiore. Jedna z głów siedmiogłowego smoka Apokalipsy symbolizuje Mahometa (kościół San Pietro, Perugia).

objawieniom towarzyszyły gwałtowne reakcje ciała: gorączka i dreszcze.

Na modlitwę Mahomet udawał się do jaskini Hira, na górze niedaleko Mekki. Tam pewnej nocy 611 roku miała go zbudzić jaśniejąca postać archanioła Gabriela. Opowieść tę porównywano z ewangelicznym zwiastowaniem Marii z Nazaretu. „Ty jesteś posłannikiem Boga, Jego prorokiem!" – miał oznajmić Gabriel, po czym pokazać księgę owiniętą w haftowaną tkaninę i nakazać odczytanie, a raczej recytację jej treści. Padło słowo „Ikra!": „Czytaj, recytuj!". Górę nazwano później Dżabal an-Nur, Górą Światła. Według muzułmanów objawienie nastąpiło podczas Lajlat al-Kadr, Nocy Przeznaczenia.

Z początku Mahomet dzielił się swoimi przeżyciami tylko z najbliższymi. Wśród pierwszych jego zwolenników byli kuzyn Ali, syn Abu Taliba, oraz Usman i Abu Bakr – trzej przyszli kalifowie, następcy Proroka. Aż do końca drugiej dekady VII wieku nie głosił publicznie swoich wizji. Ich istotą była wiara w jednego Boga, za którego posłańca, rasula, uważał się Mahomet. Swoją misję widział jako kontynuację i dopełnienie nauczania proroków biblijnych oraz Jezusa, a w jego przesłaniu ważne miejsce zajmowały zapowiedź końca świata i sądu nad ludźmi.

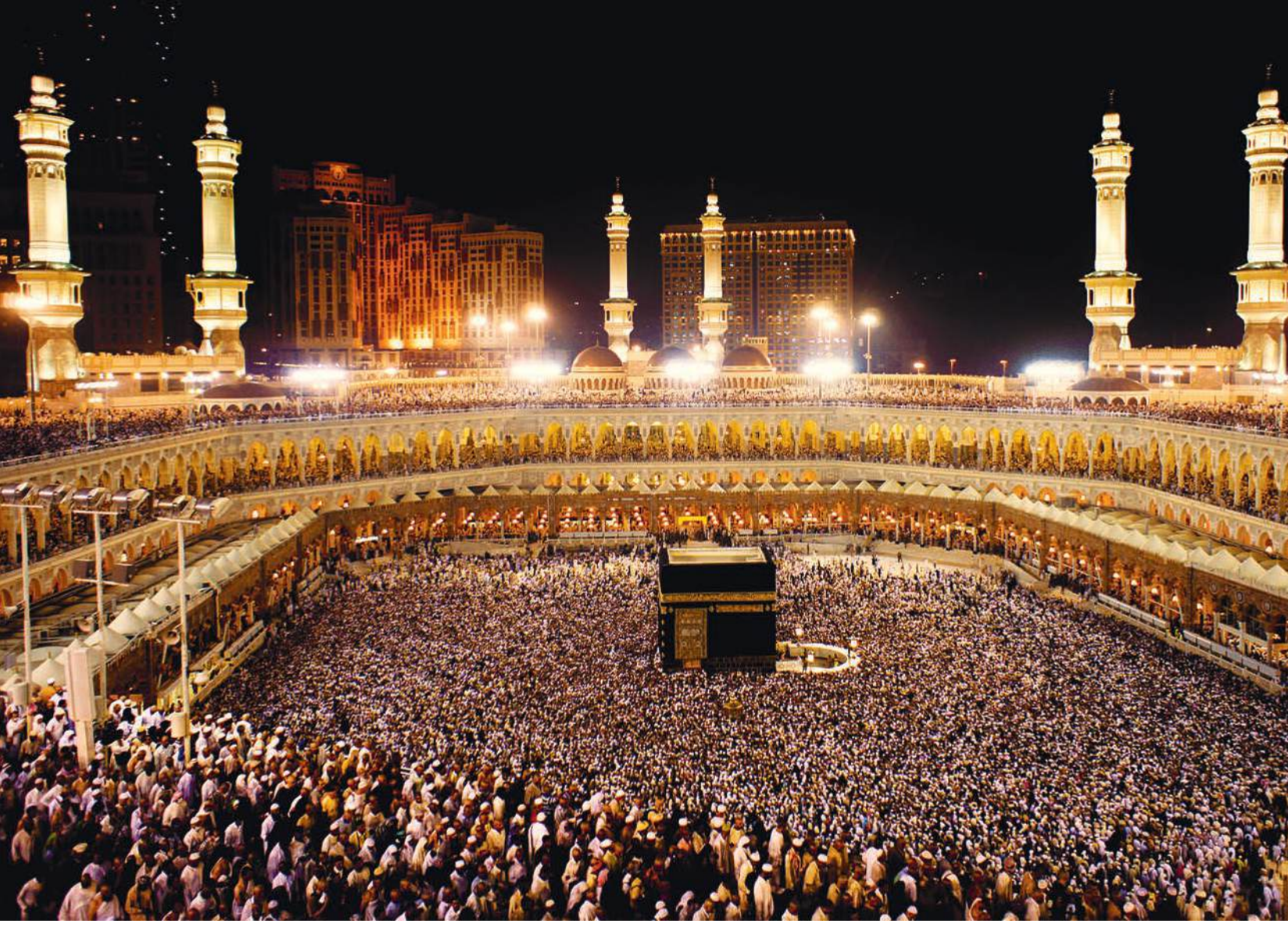
Nauki te niosły także sprzeciw wobec kultu wielu bóstw. W Mekce wiązał się on jednak z pielgrzymkami do Al-Kaby i dochodami z obsługi sanktuarium. To konflikowało Mahometa z wpływowymi kupcami. Stawką sporu były nie tylko przekonania religijne, ale też pozycja miejscowych elit i porządek społeczny miasta.

Gdy zmarli wuj Abu Talib i żona Chadidża, Mahomet stracił ważnych opiekunów. Ich śmierć przyczyniła się do decyzji o opuszczeniu Mekki. Schronienia szukali także jego prześladowani zwolennicy; część z nich udała się aż do Etiopii.

Hidżra i nauczanie

Mahomet opuścił nieprzychylną mu Mekkę w roku 622. Przyjęto go w Jasribie, ośrodku handlu karawanowego, gdzie miał zwolenników swoich nauk. Ta wędrówka przeszła do historii jako hidżra, emigracja, a za datę jego przybycia uznaje się tradycyjnie 20 lub 24 września. Od tej chwili

eprasa.pl ce0f49c09a



działalność religijna Proroka splatała się z organizowaniem wspólnoty, przywództwem politycznym oraz dowodzeniem. Rok jego emigracji, 622, stał się początkiem ery muzułmańskiej.

Nowa rachuba czasu ma także własny rytm. Muzułmański rok liczy zwykle 354 dni i dzieli się na dwanaście miesięcy księżycowych, do których odnosi się sura IX Koranu, At-Tawba (Skrucha), wersety 36–37. Jest krótszy od roku słonecznego, toteż święta islamu co roku przypadają wcześniej względem kalendarza używanego dziś w większości świata.

W Jasribie Mahomet połączył braterskimi więzami emigrantów z Mekki, al-muhadżiruna, z ansarami, miejscowymi sprzymierzeńcami i zwolennikami Proroka. Przybysze, którzy porzucili rodzinne miasto, tworzyli odtąd wspólnotę z ludźmi udzielającymi im schronienia i wsparcia. Sam Mahomet poślubił też Aiszę, córkę Abu Bakra.

Zmieniało się również znaczenie samego Jasribu. Zaczęto go nazywać Medyną, od arabskiego al-madina, „miasto" – siedzibą Proroka i jego wspólnoty. Stąd ruszyło podporządkowywanie kolejnych ziem Półwyspu Arabskiego, z Mekką włącznie, a później wywiodła się ekspansja na sąsiednie obszary.

Z Medyną wiąże się także opowieść o wyborze miejsca pierwszego meczetu. Mahomet miał puścić swobodnie wielbłądzicę Kaswę, której przycięte ucho łączono z beduińskimi wyobrażeniami o świętości zwierzęcia. Tam, gdzie się zatrzymała, wyznaczył teren pod masdżid, miejsce oddawania czci Bogu. To od tego arabskiego wyrazu pochodzi słowo „meczet".

Budowanie wspólnoty nie obyło się jednak bez konfliktów. Z czasem spór podzielił zwolenników Mahometa i wpływową ludność żydowską. Jej obecność w Arabii łączono z osadnictwem po rzymskich represjach w Judei, między innymi za Hadriana w 135 roku, gdy Żydów usunięto z Jerozolimy. Społeczność żyjącą poza ziemią Izraela określa się jako diasporę. Początkowo Mahomet odnosił się do Żydów przychylnie, uznając ich biblijne dziedzictwo i ścisły monoteizm. Później dochodziło do sporów i prześladowań, dotykających także chrześcijan. Dopiero z czasem określono

TAWAF W MEKCE. Podczas tego ważnego obrzędu pielgrzymki wierni siedem razy okrążają Al-Kabę w kierunku przeciwnym do ruchu wskazówek zegara. Pielgrzymi, którzy nie mogą wejść na dziedziniec wokół sanktuarium, odbywają rytualne okrążenia na zadaszonych galeriach meczetu.

eprasa.pl ce0f49c09a



Ali, zięć i kuzyn Mahometa oraz niespełniony następca Proroka

Ali, syn Abu Taliba, był kuzynem Mahometa i mężem jego córki Fatimy. Tradycja zapamiętała go jako wojownika, poetę i człowieka pobożnego, a zwolennicy widzieli w nim właściwego następcę Proroka. Sukcesja pozostała jednak sporna. Według tradycji Mahomet zmarł po chorobie w objęciach żony Aiszy, córki Abu Bakra.

To właśnie Abu Bakr został pierwszym kalifem. Po nim władzę przejął Umar, który dokonał wielkich podbojów. Gdy w 644 roku padł ofiarą zamachu, kalifem wybrano Usmana z plemienia Kurajszytów. Za jego panowania spory stopniowo się nasilały, aż zakończyły się zabójstwem władcy. Dopiero wtedy rządy przejął Ali, lecz Mu'awija oskarżył go o odpowiedzialność za śmierć Usmana. Zwolennicy obu przywódców starli się pod Siffin, a konflikt podzielił obóz Alego. Tych, którzy go opuścili, nazwano charydżytami. Tymczasem Mu'awija umacniał swą pozycję i objął władzę z siedzibą w Damaszku. Spory te dotyczyły nie tylko polityki, ale także autorytetu przywódcy i religijnego uzasadnienia jego władzy. Z nimi wiązano kształtowanie się sunnizmu, szyizmu i charydżyzmu. Powyżej – Ali na malowidle ściennym z XIX wieku w mauzoleum Fatimy al-Masumy, czyli Bezgrzesznej, w irańskim mieście Kom.

status obu tych społeczności i zasady ich życia pod władzą muzułmanów.

Powrót do Mekki

Tymczasem wpływy Mahometa sięgały z Medyny coraz dalej. Siła religijnego przesłania szła w parze ze zwycięstwami nad przeciwnymi mu plemionami, poszerzając zasięg wspólnoty na Półwyspie Arabskim. W styczniu 630 roku była już tak silna, że podporządkowali się jej również mieszkańcy Mekki. Po kilku latach nieobecności Prorok mógł triumfalnie wrócić do rodzinnego miasta.

Ci, którzy wcześniej mu się sprzeciwiali, teraz szukali porozumienia. Przedstawiciele plemiennych elit chcieli zabezpieczyć swój prestiż i majątek, uznając autorytet człowieka, który łączył role przywódcy religijnego, prawodawcy, dowódcy i polityka. Pod tym względem Mahometa porównywano do biblijnego Mojżesza, działającego w imię Boga. Mekkańczycy przyjęli więc z powrotem dawnego przeciwnika.

Powrót ten wiązał się ze szczególną pozycją Mekki w islamie. Miasto zachowywało znaczenie, a jednocześnie stawało się wyrazem odrębności muzułmańskiej wspólnoty wobec judaizmu i chrześcijaństwa. Jerozolima – po arabsku Al-Kuds, Święta – pozostawała ważnym punktem odniesienia. Najważniejszym świętym miastem muzułmanów i celem pielgrzymek stała się jednak Mekka.

Z Al-Kaby usunięto figury dawnych bóstw, ale pozostawiono Czarny Kamień. Sanktuarium było odtąd głównym ośrodkiem kultu islamu i celem hadżdżu, pielgrzymki należącej do podstawowych obowiązków wyznawcy. Tradycja muzułmańska wiązała to miejsce z Abrahamem i monoteizmem, który Mahomet pragnął odnowić.

Ku Al-Kabie mieli zwracać się wierni podczas modlitwy, zamiast kierować twarze, jak wcześniej, ku Jerozolimie. Znaczenie Mekki wykraczało zatem daleko poza Arabię. Dla muzułmanów żyjących w różnych miejscach stawała się wspólnym punktem odniesienia: wyznaczała kierunek modlitwy i cel pielgrzymowania. Obowiązki te przypominały o jedności wspólnoty ponad lokalnymi podziałami.

Dziedzictwo Mahometa

Rodzinne miasto przyjęło go z powrotem, ale Mahomet pozostał związany z Medyną, gdzie znalazł schronienie i zbudował swoją wspólnotę. Tam, już ciężko chory, otrzymał miejsce pochówku. Tam też złożono jego ciało po śmierci 8 czerwca 632 roku.

Dzieło Proroka opierało się w znacznej mierze na jego zdolnościach przywódczych i sojuszach z plemionami beduińskimi. Wielu Beduinów przyjęło nową wiarę, odnajdując w niej wizję wspólnoty ponad podziałami. Miała ona ograniczyć odwet

eprasa.pl ce0f49c09a



rodowy, który podsycał kolejne wojny, nie mogła jednak od razu usunąć dawnych zwyczajów. Zemsta wyrastała z plemiennego porządku, sporów o stada i dostęp do pustynnych źródeł wody. Przynależność do muzułmańskiej wspólnoty nakładała się więc na starsze zobowiązania wobec rodziny i plemienia, a wynikające z nich napięcia nie znikały wraz z przyjęciem religii.

Mahomet nie odrzucał wszystkich beduińskich wartości. Odwoływał się do lojalności wobec rodziny, odwagi, honoru i powściągliwości, budując społeczność zdolną działać ponad granicami plemion. W krótkim czasie powstały dzięki temu podstawy rozległego organizmu politycznego. Zmieniało się także uzasadnienie dawnych wypraw łupieżczych, traktowanych wcześniej jako źródło utrzymania i powód do dumy. W warunkach muzułmańskiej ekspansji aktywność wojowników można było łączyć z celami wspólnoty poprzez dżihad, wysiłek na drodze Boga.

Polityczne podporządkowanie nie musiało przy tym oznaczać od razu zmiany wiary. Podbita ludność mogła uznać zwierzchnictwo muzułmanów i płacić stosowną daninę, zachowując własną religię. Podbój i nawrócenie pozostawały zatem odrębnymi sprawami.

Dla swoich zwolenników Mahomet był jednocześnie sajjidem, panem i mędrcem, oraz ra'isem, przywódcą. Ponad tymi rolami stawiali jednak jego misję nabiego – proroka wpisującego się w tradycję proroków Izraela i Jezusa – i rasula, posłańca, któremu Bóg przekazał swoje słowa. W ich wierze zamykał ciąg objawień. Stąd tytuł Pieczęci Proroków: ostatniego proroka, po którym nie miał już przyjść następny posłaniec Boga.

Persja na granicy imperium

Aby zrozumieć otoczenie rodzącego się islamu, trzeba też przyjrzeć się dziejom jego sąsiadów. Już w I i II wieku n.e. Rzym rozszerzał wpływy w Syrii i na pograniczu perskim, podporządkowując sobie państwa wasalne. Po drugiej stronie rozciągały się ziemie Partów, których początki łączono z ludami obszaru między Elbrusem, Amu-darią, Morzem Kaspijskim i pustyniami Iranu. W III wieku p.n.e. przejęli oni władzę na ziemiach perskich.

AL-KABA. Turecka miniatura wewnątrz skrzynki przedstawia sanktuarium w Mekce. Otaczające je z czterech stron budynki symbolizują cztery sunnickie szkoły prawa: hanaficką, malikicką, szafi'icką i hanbalicką. Obok umieszczono mapę świata z Mekką w centrum, podkreślającą jej szczególne znaczenie religijne.

eprasa.pl ce0f49c09a

Islamizacja Persów w imperium sasanidzkim

Przez ponad 400 lat Sasanidzi należeli do największych potęg Azji. Założona przez Ardaszira dynastia stworzyła rozległe imperium na ziemiach dawnej Persji i toczyła liczne wojny z Rzymem, a później Bizancjum. Jej władca Chosrow II zdobył Syrię, Palestynę i Jerozolimę, lecz w końcu konflikt z cesarzem Herakliuszem przyczynił się do jego upadku.

Państwo obejmowało ziemie dzisiejszego Iranu, Iraku i Armenii oraz obszary Afganistanu, Pakistanu, Syrii i wschodniej Turcji. Klęska i śmierć Chosrowa II zapoczątkowały jednak jego schyłek. Gdy za kalifów Umara i Usmana rozpoczęła się ekspansja muzułmańska, imperium się rozpadło. Skalę podbojów ukazują przekazy historyczne, przypisujące wojskom Umara zdobycie tysięcy miast i fortec, zburzenie 4 tysięcy świątyń i wzniesienie 1400 meczetów. Młody król Persji Jezdegerd III, wnuk Chosrowa, miał wystawić 130 tysięcy żołnierzy przeciw 30-tysięcznej armii muzułmańskiej. Opisywana bitwa trwała cztery dni i przyniosła klęskę Persom. Podbite ziemie znalazły się pod nową władzą, lecz ich dziedzictwo nie znikło z dnia na dzień. Przez kolejne stulecia rozwijała się między nimi wymiana tradycji artystycznych, architektonicznych i intelektualnych. Spotkanie tych kultur miało trwałe skutki: nowe państwo przejmowało elementy dorobku ludów, których ziemie włączono w jego granice.



Po lewej – srebrna, pozłacana taca ukazująca króla Sasanidów, przypuszczalnie Szapura II, podczas polowania na jelenie (British Museum, Londyn).

Od tej pory ich państwo przez stulecia rywalizowało z Rzymem, a pogranicze obu potęg było zarazem miejscem kontaktów i wojen o miasta, wpływy oraz drogi handlowe.

Na przełomie I i II wieku n.e. Partów osłabiały jednak rozproszenie władzy i napięcia społeczne oraz religijne. Rzymianie wykorzystywali te trudności, odnosząc zwycięstwa w kolejnych starciach, choć przeciwnik nadal dysponował znaczną siłą wojskową. W 216 roku Karakalla uznał, że nadszedł czas na rozstrzygające uderzenie. Cesarz zaatakował państwo Partów.

Wkrótce jednak w Iranie rozpoczął się nowy rozdział. Władzę przejął Ardaszir, założyciel dynastii Sasanidów. Nowi władcy wzmacniali centrum państwa i pozycję jego oficjalnej religii, zaratusztrianizmu. Ardaszir, a następnie jego syn Szapur skonsolidowali imperium, które w 260 roku zadało druzgocącą klęskę cesarzowi Walerianowi. Nie zakończyło to rywalizacji: wojny trwały nadal, a przewaga wciąż przechodziła z jednej strony na drugą.

W latach 540–562 Persowie uderzali na północną Syrię, zdobywając między innymi bogatą Antiochię. Walki sięgały też Armenii i wschodniej Syrii. Pokój zawarty w 562 roku kosztował Cesarstwo Bizantyjskie wiele: jego warunkiem były znaczne płatności w złocie.

Cesarstwo i bez tego zmagało się z kryzysem gospodarczym. W latach 542–546 stolicę oraz inne ziemie spustoszyła epidemia zwana dżumą Justyniana. Ubytek ludności nakładał się na koszty kolejnych wojen, ograniczając możliwości administracji. Wojenne wydatki obciążały więc państwo, które musiało mierzyć się także ze skutkami zarazy.

W 559 roku do tych trudności dołączyło zagrożenie z północnego wschodu. Nadciągnęli najeźdźcy określani jako Hunowie i Słowianie. Konstantynopol zdołał się obronić, ale po raz kolejny zmobilizował siły potrzebne również na innych granicach.

Bizancjum i Orient

Na wielu frontach musiał działać także Maurycjusz (582–602). Pod koniec VI wieku cesarz, ceniony jako strateg i łączony z piśmiennictwem wojskowym, prowadził kampanie przeciw Awarom i Słowianom na Bałkanach. Nie mógł jednak skupiać się wyłącznie na nich. W Rawennie i Kartaginie ustanowił stolice dwóch egzarchatów – prowincji o szczególnym sposobie zarządzania. Stojący na ich czele egzarchowie łączyli władzę cywilną z wojskową, aby sprawniej bronić Italii przed Longobardami, a ziem północnoafrykańskich przed plemionami berberyjskimi.

Na wschodzie z kolei Maurycjusz walczył z Sasanidami o wpływy w Armenii. W 591 roku Bizancjum powiększyło tam swój zasięg. Armenia była już krajem chrześcijańskim, lecz jej tradycja religijna różniła się od doktryny popieranej przez cesarstwo.

Kolejne stulecie przyniosło następną długą wojnę z Persją. W 614 roku Chosrow II zajął Jerozolimę. Herakliusz (610–641) odpowiedział kampaniami przeciw Sasanidom, ale zagrożenie wciąż rosło: w 626 roku Persowie, współdziałając z Awarami, stanęli pod samym Konstantynopolem.

Dwa lata później losy wojny się odwróciły. Zwycięstwa Herakliusza otworzyły drogę do odzyskania zajętych ziem i powrotu do Jerozolimy. Z końcową fazą walk wiązano również działania w kierunku perskiej stolicy, Ktezyfonu leżącego nad Tygrysem. Klęska pogrążyła Sasanidów w kryzysie dynastycznym i politycznym, lecz zwycięskie Bizancjum także było osłabione. Jego ziemie zostały wyniszczone przez długotrwałe walki, a zasoby się skurczyły. Pokonanie rywala nie przywróciło więc siły sprzed wojny.

Próbowano ją odbudować poprzez reformy wojska i administracji. Urzędy centralne nadzoro-

eprasa.pl ce0f49c09a



wali logoteci, a w prowincjach rozwijał się system tem – okręgów zarządzanych przez strategów łączących uprawnienia cywilne i wojskowe. W ich obronie uczestniczyły też formacje wiązane z osadnictwem żołnierzy-rolników.

Reorganizacja miała pomóc cesarstwu odzyskać zdolność działania, ale nie usuwała od razu skutków wieloletniej wojny. Tymczasem zarówno Bizancjum, jak i Persję czekał kolejny przełom. Ekspansja muzułmańskiej wspólnoty miała odmienić układ sił na Bliskim Wschodzie.

Elekcyjny kalifat

Podboje stały się jednym z najważniejszych zadań następców Mahometa. Po śmierci pierwszego kalifa, Abu Bakra, zgodnie z jego wskazaniem władzę objął Umar ibn al-Chattab, znany ze swych zdolności politycznych i wojskowych. Przez dziesięć lat jego rządów, od 634 do 644 roku, muzułmanie zdobywali ziemie Bizancjum i Sasanidów. Umar umacniał również związki z plemionami Arabii, zwłaszcza z Jemenitami, których udział dodawał siły jego armii.

Nie mógł jednak pominąć pytania, kto obejmie władzę po nim. Wiedząc, jak trudno uzgodnić kandydaturę kolejnego kalifa, powołał szurę, radę dokonującą wyboru. Następcę miały więc wskazać konsultacje ludzi cieszących się szczególnym autorytetem we wspólnocie.

Wśród kandydatów wyróżniali się Usman i Ali. Pierwszy należał do wpływowego plemienia Kurajszytów i kolejno poślubił dwie córki Proroka; drugi był kuzynem Mahometa i mężem Fatimy. Po zabójstwie Umara wybrano Usmana, być może ze względu na obietnicę poszanowania tradycji. Początkowo rzeczywiście szedł drogą poprzedników.

Z czasem coraz chętniej opierał się jednak na własnym rodzie, powierzając jego członkom najważniejsze urzędy. Jego poparciem cieszył się między innymi krewny Mu'awija, gubernator strategicznie ważnej Syrii. Więzi rodowe pozostawały istotne w państwie, którego ziem przybywało szybciej, niż dojrzewały polityczne i administracyjne struktury. Dawne zasady plemiennej lojalności nadal decydowały o podziale władzy i stanowisk. Jedni widzieli w nich podstawę zaufania, inni

BIZANTYJCZYCY KONTRA PERSOWIE. XIII-wieczna płytka wykonana techniką emalii żłobkowej, champlevé. Ukazuje cesarza Herakliusza (610–641) obcinającego głowę Chosrowowi II, władcy Sasanidów. Przedstawienie to powiązano ze zwycięstwem cesarza w bitwie pod Niniwą (Luwr, Paryż).

eprasa.pl ce0f49c09a

CZTEREJ PIERWSI KALIFOWIE

Lata 632–634

Abu Bakr as-Siddik. Jeden z pierwszych zwolenników Mahometa, pierwszy spośród czterech kalifów prawowiernych.

Lata 634–644

Umar ibn al-Chattab. Drugi kalif prawowierny, rozpoczął wielkie podboje ziem Bizancjum i Sasanidów.

Lata 644–656

Usman ibn Affan. Trzeci kalif, kolejno mąż dwóch córek Mahometa. Wybrany po zabójstwie Umara.

Lata 656–661

Ali ibn Abi Talib. Pierwszy imam szyitów, rywal Mu'awii w bitwie pod Siffin.



– nieupranione uprzywilejowanie krewnych kosztem reszty wspólnoty. W tych odmiennych ocenach ujawniały się trudności młodego państwa.

Na zdobytych ziemiach brakowało ustabilizowanych instytucji, a autorytet kalifów nie wystarczał, żeby rozstrzygać wszystkie spory. Polityka Usmana budziła coraz większy sprzeciw części muzułmanów, zwłaszcza tych, którzy za właściwego przywódcę uważali Alego, choć to nie jego wybrano na kalifa.

W miarę narastania tych napięć wspólnota stawała się coraz bardziej podzielona. Mimo wszystko nie zatrzymało to od razu podbojów: za pierwszych kalifów państwo wciąż szybko i wydatnie rozszerzało swoje granice.

Pierwsze podboje

W 637 roku Arabowie zdobyli Ktezyfon, stolicę Sasanidów nad Tygrysem, przełamując siłę perskiego imperium. Około 645 roku kontrolowali już rozległe ziemie dawnego mocarstwa. Na tych samych obszarach toczyły się również walki z wojskami Bizancjum.

Ekspansja obejmowała zarazem inne kierunki. W latach 633–640 Arabowie zdobywali Syrię i Palestynę, w latach 639–646 – Egipt. Jerozolima została zajęta w 638 roku, Aleksandria w 642. Stamtąd ruszono ku Trypolitanii, podczas gdy na południu wpływy sięgały Nubii. Wybrzeża Syrii i Egiptu otwierały dostęp do wielkich ośrodków handlu, Antiochii i Aleksandrii, a także do żeglarzy i zaplecza stoczniowego.

Arabowie, którzy wcześniej nie mieli porównywalnej siły na morzu, mogli więc zacząć rozwijać swoją flotę. Szybkie zdobycze na lądzie wiązano także z nastawieniem części miejscowej ludności, zmęczonej cesarskimi obciążeniami i sporami religijnymi. Nie wszędzie przyjmowano nowych władców tak samo: wiele zależało od lokalnych warunków, wcześniejszych konfliktów i stosunków mieszkańców z cesarską administracją.

W Syrii i Egipcie żyło wielu chrześcijan określanych jako monofizyci, prześladowanych przez Bizancjum jako heretycy. Dla nich zmiana wydawała się atrakcyjna. Pod rządami muzułmanów mogli zachować wiarę, jeśli uznawali zwierzchnictwo

eprasa.pl ce0f49c09a



KTEZYFON. Ruiny królewskiego pałacu Sasanidów z VI wieku w pobliżu Bagdadu. Ktezyfon, dawna stolica Partów, a następnie Sasanidów, został zdobyty przez muzułmanów w 637 roku.

nowych władców i płacili wymagany podatek. Część mieszkańców doświadczała zatem zmiany panowania jako ograniczenia dotychczasowych represji religijnych.

Ci, którzy przyjmowali islam, stawali się natomiast pełnoprawnymi członkami wspólnoty głoszącej braterstwo wiernych bez względu na pochodzenie. Wyznawców przybywało, a dla niektórych nowa wiara wiązała się z możliwością zatrudnienia i awansu w administracji kalifatu. W pierwszych dekadach po śmierci Mahometa muzułmańskie rządy obejmowały już wiele ludów innych niż Arabowie, a religijny ideał wspólnoty przekraczał granice etniczne.

Ekspansja islamu rozciągnęła się tymczasem na morze. W 649 roku Mu'awija ibn Abi Sufjan, gubernator Syrii, krewny Usmana i przyszły założyciel dynastii Umajjadów, ruszył na Cypr. W roku 652 najechano bizantyńską Sycylię, a trzy lata później pod Finike, na wybrzeżu Licji, stoczono wielką bitwę morską. Klęska cesarskiej floty stała się jednym z najważniejszych przejawów kryzysu bizantyńskiej talassokracji, potęgi na morzu. Cesarz Konstantyn II dowodził tam, według historycznych przekazów, 500 okrętami.

Kryzys po śmierci Mahometa

Za sukcesami podbojów kryła się jednak nierozstrzygnięta sprawa przywództwa. Islam zjednoczył znaczną część świata arabskiego, ale nie nadał jeszcze wspólnocie trwałej postaci państwa. Mahomet był posłańcem przekazującym wiernym wolę Boga; jego religijna charyzma łączyła się z władzą polityczną, choć nie był królem.

Źródeł późniejszych sporów trzeba szukać jeszcze za życia Proroka. W 632 roku, podczas ostatniej pielgrzymki do Mekki, wygłosił on nauki uznane za jego duchowy testament. Interpretowano je później na wiele sposobów, lecz organizacja wspólnoty po jego śmierci pozostała kwestią otwartą. Kilka miesięcy po pielgrzymce zmarł w Medynie, według tradycji w objęciach Aiszy.

Wierni chcieli zachować porządek oparty na religijnym autorytecie, ale kto miał teraz go uosabiać i na jakich zasadach? Królewska władza budziła opór jako ograniczenie niezależności wolnych

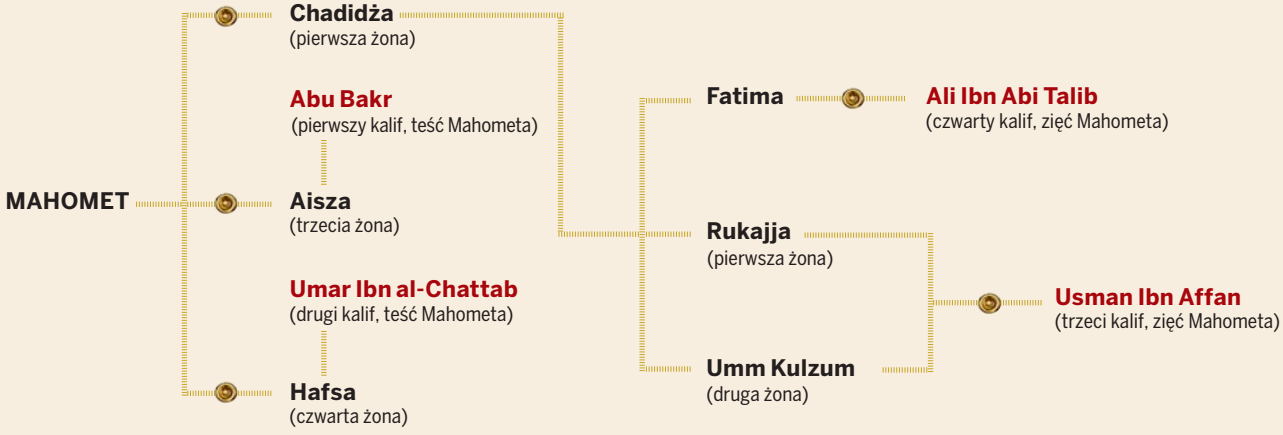
eprasa.pl ce0f49c09a

Kalifowie raszidun, „prawowierni” następcy Mahometa

Po śmierci Mahometa pojawił się problem przywództwa. Po debatach na następcę posłańca Boga wybrano Abu Bakra. Był on pierwszym z czterech kalifów prawowiernych.

Tradycja zalicza go do pierwszych wyznawców islamu, spośród których Mahomet miał obiecać raj dziesięciu towarzyszom. Po śmierci Proroka rywalizacja zwolenników Alego z innymi stronnictwami stała się częścią sporów o władzę, skutkując powstaniem głównych nurtów religii: sunnizmu i szyizmu. Po prawej – Mahomet w otoczeniu postaci opisanych jako Ali, Abu Bakr, Al-Husajn i Al-Hasan. Perska miniatura z XVI wieku przypisana Kamalowi ad-Din Husajnowi Gazurgahiemu (British Library, Londyn).





ludzi. Pod tym względem społeczność arabskich plemion porównywano do Hebrajczyków wychodzących z Egiptu i osiedlających się w Ziemi Obiecanej. W religijnym rozumieniu ludem miał przecież nadal kierować Bóg.

Plemiona uznawały zarazem autorytet szejków, starszych, i przywiązywały wielką wagę do genealogii. Uznanie dla więzi rodzinnych skłaniało do myśli, że szczególną pozycję po Mahomecie powinien odziedziczyć ktoś z jego bliskich, choć bez tworzenia królewskiej dynastii. Tutaj pojawiała się trudność: Prorok nie pozostawił żyjącego syna, który mógłby przejąć tę rolę.

Znaczenie miały za to dwie kobiety z jego otoczenia: córka Fatima i żona Aisza. Obie wpływowe, o silnych osobowościach, były związane z różnymi kręgami wspólnoty. Fatima, córka Mahometa i Chadidży, reprezentowała najbliższą rodzinę Proroka oraz dziedzictwo mekkańskiego rodu. Jej mężem był Ali, kuzyn Mahometa ze strony ojca i jeden z jego najwcześniejszych, najwierniejszych zwolenników. Za Aiszą stał natomiast wpływowy ojciec Abu Bakr.

Jego związki z Mahometem sięgały daleko w przeszłość. Tak jak Prorok zajmował się handlem i podczas podróży po Arabii oraz Bliskim Wschodzie zdobył rozległe kontakty. Należał też do pierwszych, którzy przyjęli nauki Mahometa, a następnie przekonywali do nich innych mieszkańców Mekki.

Zasługi przy tworzeniu wspólnoty i długoletnia lojalność czyniły więc z Abu Bakra ważnego kandydata na przywódcę. Jego zwolennicy widzieli w tym wyborze kontynuację dotychczasowej drogi, ale inni inaczej pojmowali następstwo po Proroku. W sporze o władzę splatały się bowiem osobiste zasługi, przynależność rodzinna i przekonanie o tym, komu należy powierzyć ochronę religijnego dziedzictwa Mahometa.

Początki instytucji kalifatu

Od następcy oczekiwano pobożności, wierności naukom Proroka i zaufania wspólnoty. Chodziło przy tym o coś więcej niż sam wybór przywódcy: o zachowanie religijnego porządku, który nie mógł skończyć się wraz ze śmiercią Mahometa. Oczekiwanie Sądu Ostatecznego wzmacniało potrzebę

eprasa.pl ce0f49c09a



trwania przy tym porządku. Autorytet Proroka miał żyć dalej w jego naukach i pamięci wiernych, a kalif, któremu powierzano odpowiedzialność za wspólnotę, miał strzec przekazanego prawa oraz dziedzictwa. Tak łączono nowe przywództwo z wiernością zmarłemu Mahometowi.

Wybór padł na Abu Bakra, teścia Proroka. Nie zakończył jednak sporu. Część zwolenników Alego uważała, że władzę powinien objąć mąż Fatimy, kuzyn i zięć Mahometa. To właśnie więź z najbliższą rodziną miała nadawać przywódcy szczególną pozycję. Z tym przekonaniem wiązano późniejsze powstanie szyizmu, którego nazwa pochodzi od słowa szi'a, „stronnictwo".

Jedność wspólnoty wystawili na próbę także wodzowie plemion. Uznali, że ich zobowiązania wobec Mahometa skończyły się wraz z jego śmiercią. Nowy kalif musiał więc mierzyć się z zagrożeniem rozpadu. Abu Bakr zdołał powstrzymać ten proces, ale za ocalenie wspólnoty zapłacono poważnymi stratami i śmiercią wielu przywódców.

Gdy Abu Bakr zmarł w 634 roku, władzę przejął Umar ibn al-Chattab, drugi z raszidun, kalifów prawowiernych. Przez dziesięć lat jego przywództwa muzułmańska ekspansja nabrała wielkiego rozmachu. W 635 roku zdobyto Damaszek, w 638 Jerozolimę, a w 642 wojska muzułmańskie odnosiły zwycięstwa w Egipcie i Persji, podważając potęgę Sasanidów.

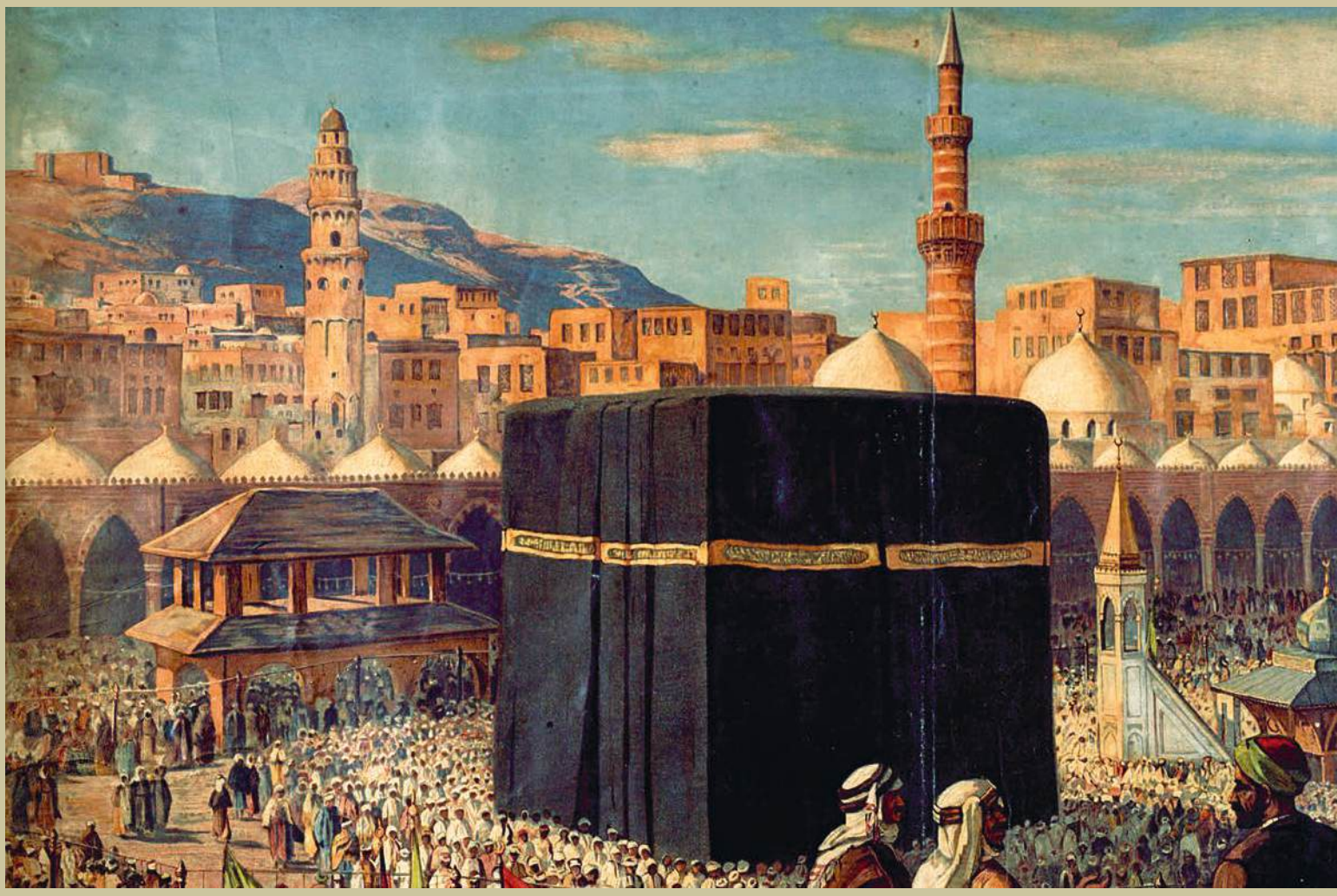
Dar al-islam, „ziemia islamu", szybko się powiększała. Na podbitych terenach nowej religii przybywało wyznawców, lecz nadal żyły tam liczne społeczności chrześcijańskie i żydowskie. Ich miejsce w tym porządku określały zasady ochrony zwane zimma.

W ślad za rozszerzaniem państwa rozprzestrzeniał się arabski. Dla wiernych był świętym językiem objawienia Koranu, a zarazem stawał się językiem administracji, kultury i literatury. Państwo obejmowało przy tym coraz więcej ludów, wśród których sami Arabowie tworzyli stosunkowo nieliczną elitę.

Temu nowemu porządkowi Umar, znany z surowych zasad, musiał nadać instytucjonalną postać. Jego tytuł amir al-muminin, przywódca wiernych, przypominał zarazem, że władza nad wspólnotą ma również religijny wymiar.

MECZET ALEGO W AN-NADŻAFIE. Około 160 km na południe od Bagdadu leży An-Nadżaf, jeden z najważniejszych ośrodków islamu szyickiego, przyciągający licznych pielgrzymów. Znajdują się tu mauzoleum Alego, Maszhad Ali, oraz rozległy cmentarz Wadi as-Salam. Tradycja wiąże to miejsce z pochówkami proroków. Wielu wiernych pragnie również tutaj spocząć, aby w dniu Sądu Ostatecznego i zmartwychwstania znaleźć się blisko pierwszego imama.

eprasa.pl ce0f49c09a



Podstawy islamu

Wraz z islamem na kolejne ziemie docierały jego nauki, praktyki religijne i tradycje. Rozwijając się przez stulecia, kształtowały życie wspólnot muzułmańskich w wielu krajach.

Dla muzułmanów Mahomet nie był twórcą nowej religii. Sam przedstawiał swoją misję jako powrót do monoteizmu Abrahama, który – w przekonaniu wyznawców islamu – uległ z czasem zmianom. W tej opowieści szczególne miejsce zajmuje Izmael, syn Abrahama i egipskiej niewolnicy Hagar, podczas gdy w Biblii centralną postacią jest Izaak. Dzieje Izmaela i jego matki opisują rozdziały 16 i 21 Księgi Rodzaju. Z dziedzictwem Abrahama łączyło muzułmanów również obrzezanie, wspomniane w tej samej księdze (17, 12–14). Ten znak przymierza potwierdzał relację z Bogiem, a zarazem przynależność do tradycji, którą Mahomet pragnął odnowić.

U podstaw głoszonego przez niego przesłania leżało kilka przekonań: Bóg jest jeden, Mahomet jest Jego prorokiem,



Dłoń Fatimy

Hamsa, zwana dłonią Fatimy, to znany talizman obecny w kulturze muzułmańskiej. Jej pięć palców bywa interpretowane jako nawiązanie do pięciu filarów islamu. Powyżej – przedstawienie hamsy na hiszpańsko-muzułmańskiej płytce ceramicznej zwanej azulejo.

eprasa.pl ce0f49c09a





Najświętsze sanktuarium islamu

W Wielkim Meczecie w Mekce znajduje się Al-Kaba, najważniejsze sanktuarium i cel pielgrzymek muzułmańskich. Jej nazwa wiąże się ze słowem „sześcian", a pochodzenie związanego z nią Czarnego Kamienia tradycja muzułmańska odnosi do czasów Adama i Ewy. Po lewej – Al-Kaba na XIX-wiecznej litografii. Powyżej – plan Al-Masdżid al-Haram, Wielkiego, czyli Świętego Meczetu, na miniaturze z około 1600 roku.

a człowieka czeka Sąd Ostateczny. Wiara nie miała jednak pozostawać samym przekonaniem. Powinno z niej wynikać pobożne, prawe życie, określane słowem birr, przez które człowiek oddaje się Bogu i przyjmuje Jego wolę.

Tę postawę wyraża już nazwa religii. Słowa „islam" i „salam", czyli pokój, pochodzą od tego samego arabskiego rdzenia, złożonego z liter s, l, m, z którym wiążą się znaczenia pokoju, bezpieczeństwa i pomyślności. W sensie religijnym islam oznacza poddanie się Bogu prowadzące do wewnętrznego pokoju. Arabskie „salam" jest przy tym pokrewne hebrajskiemu „szalom".

Muslim, muzułmanin, to zatem człowiek, który powierza się Bogu i uznaje Jego wolę. W codziennym życiu wyraża tę postawę przez przestrzeganie pięciu filarów islamu, arkan ad-din al-islami, wyznaczających podstawowe obowiązki religijne wiernego.

Tak rozumiane oddanie obejmuje również wewnętrzną zgodę na wolę Boga. Podobną myśl zawiera chrześcijańskie „Ojcze nasz" (Mt 6, 9–13), w słowach „fiat voluntas Tua" – „bądź wola Twoja". W islamie wyraża ją piąty werset pierwszej sury Koranu, Al-Fatihy (Otwierającej): „Oto Ciebie czcimy i Ciebie prosimy o pomoc". Z modlitwą łączy się zaufanie do Bożej wszechmocy, miłosierdzia i niezmienności jego woli. Pobożny człowiek ma pokornie przyjmować to, co go spotyka, w przekonaniu, że pozostaje pod opieką Boga i zawsze może zwracać się do niego o pomoc.

To zaufanie towarzyszy także zwykłym czynnościom. Wiele z nich muzułmanin rozpoczyna od basmali – inwokacji nazwanej od słów „w imię Boga". Jej pełna postać, „bi-smi Allahi ar-rahmani ar-rahimi", znaczy „W imię Boga miłosiernego, litościwego" i otwiera niemal wszystkie sury Koranu.

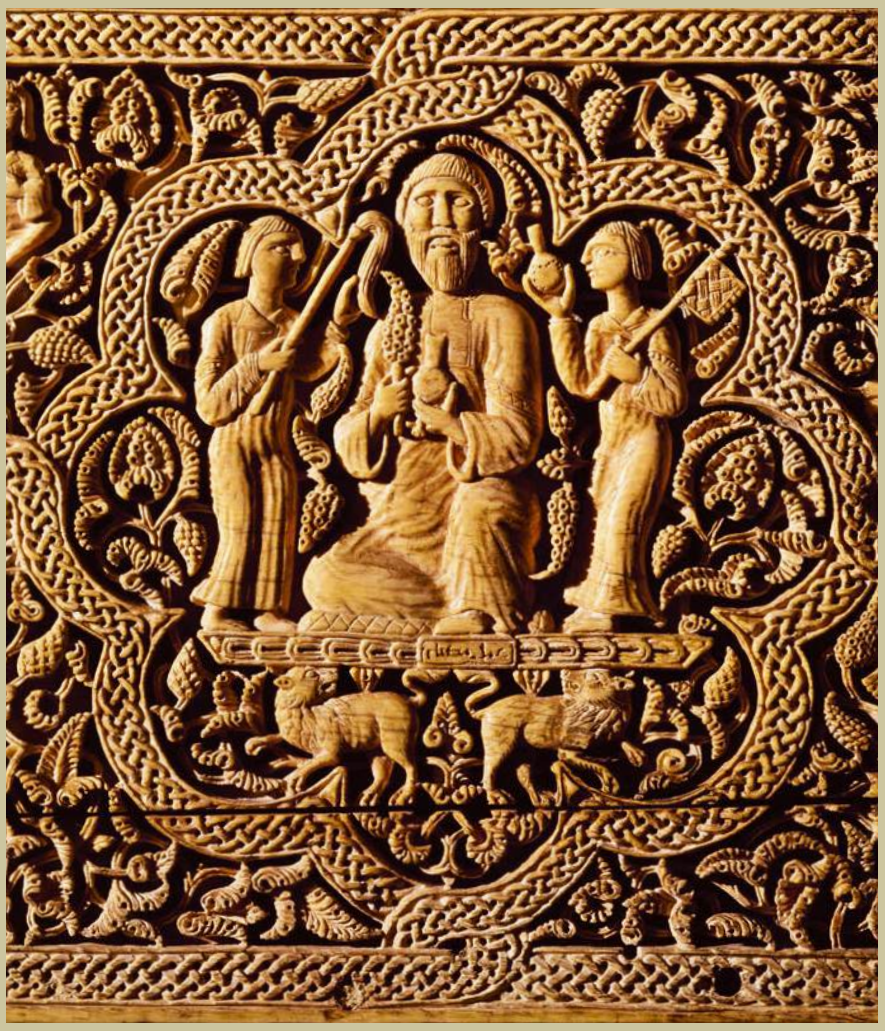
Umma

Wiara łączy wyznawców w społeczność, choć islam nie posiada kapłaństwa odpowiadającego chrześcijańskiemu modelowi sakramentalnemu. Autorytet religijny opiera się tu na innych podstawach. Szczególnie w szyizmie istnieje hierarchia uczonych i duchownych, których pozycję wyznaczają wiedza religijna oraz znajomość prawa.

Poszczególne zadania powierzane są różnym osobom: imamowie przewodzą modlitwie, alimowie interpretują Koran i zajmują się prawem, mufti wydają opinie prawne zwane fatwami, a kadi pełnią funkcję sędziów. Choć role te mogą się częściowo łączyć, nie odpowiadają roli kapłana w chrześcijaństwie.

Wspólną podstawę ich pracy stanowi prawo religijne, wyznaczające szczegółowe normy postępowania. Stosowanie tych norm wymaga jednak interpretacji

eprasa.pl ce0f49c09a



INSTYTUCJA KALIFATU. Skrzynka z Leyre, wykonana z kości słoniowej około 1005 roku w Kordobie. Widoczny fragment ukazuje umajjadzkiego kalifa Hiszama II z dwoma sługami.

i uwzględnienia warunków życia wspólnoty. Właśnie w relacji między zasadami a praktyką, objaśnianej przez autorytety, ujawnia się ważny wymiar historii islamu.

Umma, czyli społeczność muzułmańska, nie tworzy bowiem jednolitej całości. Obejmuje różne nurty religijne i szkoły prawa, a także liczne bractwa mistyczne. Aby zrozumieć, jak żyją jej członkowie, trzeba więc obok wspólnych zasad uwzględnić rozmaite interpretacje i lokalne tradycje.

W jej dziejach wykształciło się wiele firak, odłamów (w liczbie pojedynczej używa się słowa „firka"). Najważniejsze to sunnizm, szyizm i charydżyzm. W klasycznych ujęciach życie wspólnoty rozpatrywano w trzech związanych ze sobą wymiarach: din, dawla i dunia, czyli religii, władzy i świata.

Relacja jednostki z Bogiem opiera się na osobistej odpowiedzialności za czyny; islam nie przyjmuje chrześcijańskiego rozumienia grzechu pierworodnego. Miejsce wspólnoty w świecie opisywano natomiast przez pojęcie dar al-islam, „ziemi islamu". Klasyczna myśl prawna odróżniała ją od dar al-harb, „ziemi wojny", pozostającej poza muzułmańskim porządkiem. Podział ten pozwalał ujmować stosunki z innymi państwami i społecznościami, a więc także z ludźmi wyznającymi inne religie.

Szczególne miejsce wśród nich zajmowali chrześcijanie i Żydzi. Jako wyznawców jednego Boga, odwołujących się do objawionych pism, określano ich mianem ahl al-kitab, Ludów Księgi. W różnych miejscach i epokach ochroną obejmowano również inne grupy, między innymi wyznawców religii irańskich, mandaizmu i buddyzmu. Mogły one żyć pod muzułmańską władzą jako ahl az-zimma, „ludzie chronieni", przyjmując określone ograniczenia i obowiązki w zamian za ochronę.

Inaczej ujmowano położenie kuffar (w liczbie pojedynczej „kafir"), czyli niewierzących, w tym politeistów i wyznawców tradycyjnych kultów. W klasycznych interpretacjach relacje z nimi łączono z obowiązkiem dżihadu, który mógł przybrać formę walki zbrojnej. Od niego odróżniano dawę: wzywanie do wiary oraz szerzenie religijnego przesłania. Sposób rozumienia obu powinności zmieniał się zależnie od nurtu islamu, epoki i okoliczności politycznych.

Koran, święta księga

Wspólnym źródłem przesłania religijnego i zasad postępowania pozostaje Koran, po arabsku Al-Kuran, czyli „recytacja". Według wiary muzułmańskiej księga zawiera słowa objawione przez Boga, Mahomet zaś był ich posłańcem, a nie autorem. Jego zadaniem było przekazać ludziom otrzymane objawienie, które dla wyznawców pozostaje święte i niezmienne.

Znaczenie księgi można przybliżyć przez analogię do chrześcijańskiego rozumienia Jezusa Chrystusa jako Verbum Dei, Słowa Bożego, pamiętając, że są to dwie różne tradycje. Islam uznaje także wcześniejsze księgi objawione – określane słowem kitab, „księga" – oraz proroków związanych z judaizmem i chrześcijaństwem. Według muzułmanów przekaz tych pism uległ jednak zmianom wskutek działań ludzi. Na tym tle Koran zajmuje miejsce szczególne: ma zachowywać objawienie w nieskażonej postaci, tak jak zostało przekazane Prorokowi.

Niezmienność i świętość tekstu nie oznaczają jednak, że jego znaczenie nie wymaga objaśnienia. Już w pierwszych stuleciach islamu rozwijała się egzegeza Koranu. Autorzy komentarzy odwoływali się do języka księgi, przekazów o Proroku i szerszych tradycji teologicznych, a dyskusje nad jej odczytywaniem stały się ważną częścią życia intelektualnego muzułmanów.

Zanim powstały te komentarze, utrwalano samo objawienie. Mahomet przekazywał je ustnie, lecz jego treść zapisywano. Powstanie wzorcowego tekstu wiąże się z kalifem Usmanem, zmarłym w 656 roku.

eprasa.pl ce0f49c09a



Al-Fatiha, brama prowadząca do objawienia

Pierwsza ze 114 sur Koranu nosi nazwę Al-Fatiha, Otwierająca. Liczy siedem ajatów, wersetów, i zajmuje szczególne miejsce w tradycji, która nadała jej wiele nazw, między innymi Matka Koranu. Jej słów wierni uczą się na pamięć, często już jako dzieci, w domu lub szkole. Ta krótka sura zawiera bowiem podstawowe motywy wiary: oddawanie czci Bogu, prośbę o pomoc i prowadzenie właściwą drogą. Recytowana w kolejnych częściach modlitwy, odgrywa ważną rolę w życiu religijnym. Na jej zakończenie pada amin, odpowiednik słowa „amen". Z codziennym życiem łączy tekst księgi także basmala: formuła „W imię Boga miłosiernego, litościwego", otwierająca niemal wszystkie sury. Wyznawcy wypowiadają ją również poza modlitwą, zwłaszcza gdy rozpoczynają ważne lub pożyteczne działanie. W skróconej postaci, bi-smi Allah, znaczy „w imię Boga" i wyraża oddanie się pod Bożą opiekę.

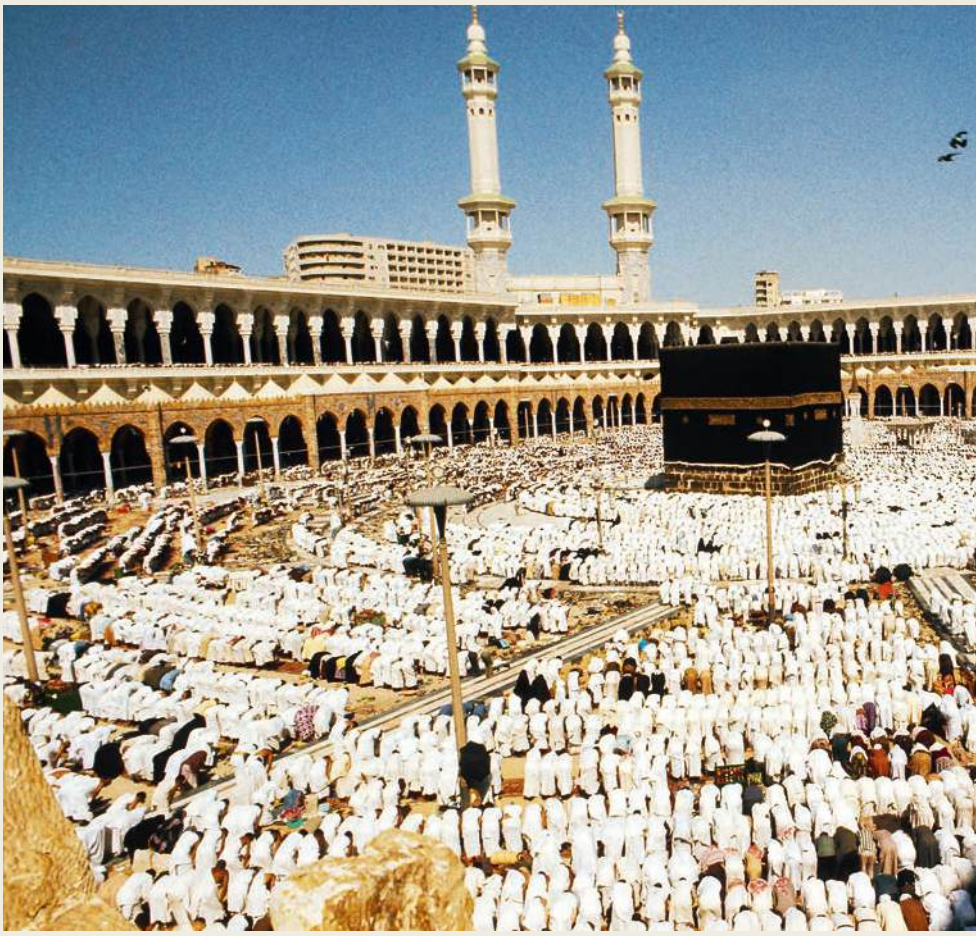
Słowa Al-Fatihy towarzyszą nie tylko codziennej pobożności, ale również uroczystościom i pamięci o zmarłych. Na niektórych nagrobkach umieszcza się prośbę o odmówienie sury otwierającej. Recytując ją w intencji osoby zmarłej, odwiedzający łączy modlitwę ze wspomnieniem. Ten sam tekst pojawia się więc przy różnych wydarzeniach życia religijnego. Po lewej – Al-Fatiha w rękopisie Koranu z 1442 roku, zapisanym kaligraficznym pismem suls i zdobionym złotymi stemplami (Muzeum Narodowe, Damaszek). Poniżej – bogato zdobiony egipski Koran z XIV wieku, z okresu Mameluków (Biblioteka Narodowa, Kair).



eprasa.pl ce0f49c09a

Pielgrzymka do Mekki

W miesiącu zu al-hidżdża wierni przybywają do Mekki na hadżdż. Do świętego miasta niemuzułmanie nie mają wstępu. Zanim pielgrzymi rozpoczną obrzędy, wchodzą w stan uświęcenia, ihram. Mężczyźni przywdziewają wówczas specjalny strój złożony z dwóch kawałków tkaniny. W Wielkim Meczecie odbywają tawaf, siedmiokrotnie okrążając Al-Kabę. Jeśli warunki pozwalają, całują lub dotykają Czarnego Kamienia wmurowanego w narożnik sanktuarium; przy dużym tłoku wystarcza gest w jego stronę. Potem przechodzą między wzgórzami As-Safa i Al-Marwa przy meczecie. W ten sposób przypominają poszukiwanie wody przez Hagar dla jej syna Izmaela, któremu – według tradycji muzułmańskiej – ratunek przyniosło źródło Zamzam. Dalsze etapy prowadzą do Miny i na równinę Arafat. Po zachodzie słońca pielgrzymi opuszczają Arafat i udają się do Muzdalify, by spędzić tam noc i zebrać kamyki do kolejnych obrzędów. Następny dzień przynosi rytuały Święta Ofiar. Pobyt w świętych miejscach przeplata się w ten sposób z modlitwą i wspominaniem wydarzeń przekazanych przez tradycję. Po prawej – pielgrzymi wokół Al-Kaby. Na następnej stronie – karawana pielgrzymów na ilustracji Alego Wasitiego z XIII wieku (Bibliothèque Nationale de France, Paryż).



Miał on ujednolicić księgę i zachować słowa uznawane za objawione Prorokowi.

Koran liczy 114 sur, czyli rozdziałów. Po krótkiej surze otwierającej następują na ogół teksty dłuższe, a w końcowej części przeważają krótsze. Różnicę tę dobrze ukazuje zestawienie sury II, Al-Bakara (Krowa), zawierającej 286 ajatów, czyli wersetów, z ostatnią – CXIV, An-Nas (Ludzie) – złożoną z zaledwie sześciu ajatów.

Tradycja

Obok Koranu, wspólnego punktu odniesienia dla głównych nurtów islamu, ważną rolę odgrywa sunna: tradycja dotycząca nauczania i postępowania Proroka. To w niej szuka się wskazówek w sprawach religijnych i prawnych, silnie związanych w kulturze muzułmańskiej. Szczególne znaczenie nadaje jej większość wyznawców, nazywana sunnitami.

Pamięć o Mahomecie zachowywano w różnych formach. Jego życie opisywała sira, opracowywana w VIII i IX wieku przez kolejnych autorów, także na podstawie tradycji ustnych. Słowa i czyny Proroka przekazywały zaś hadisy, przechodzące z pokolenia na pokolenie. Ich wiarygodność oceniano między innymi przez badanie łańcucha przekazicieli i opinii o osobach uczestniczących w przekazie.

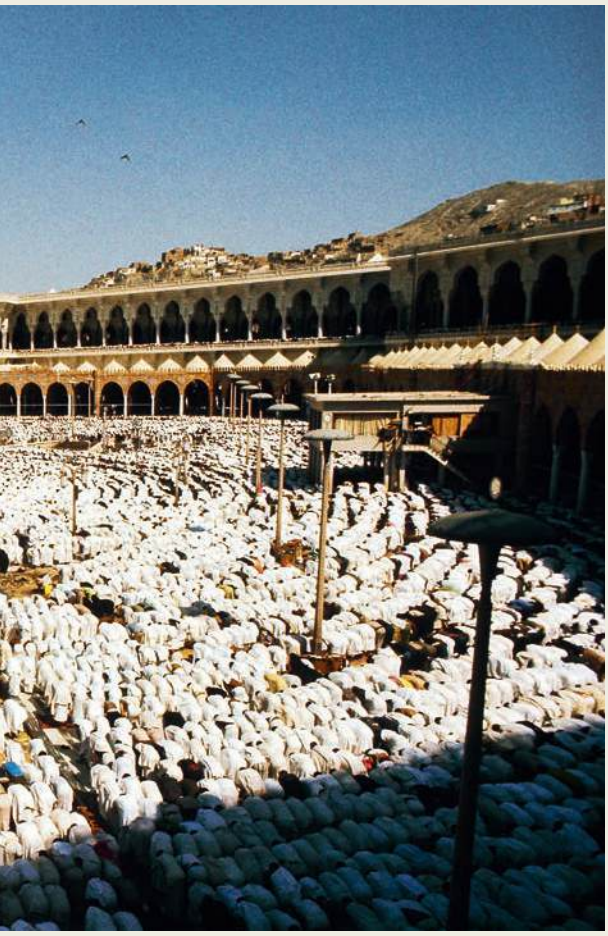
Rozumowanie prawne opierało się ponadto na idżmie, czyli zgodzie uczonych, oraz kijasie, wnioskowaniu przez analogię. Znaczenie tych źródeł i sposób korzystania z nich określano jednak odmiennie w poszczególnych nurtach islamu i szkołach prawa.

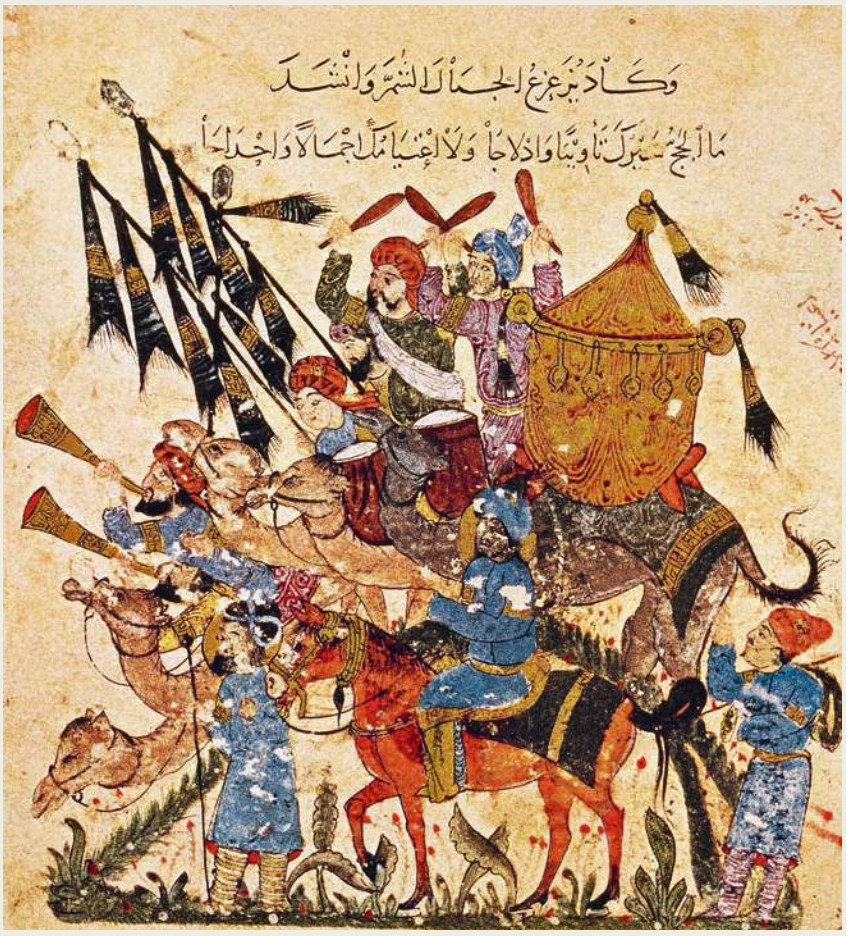
Tak duża rola zasad postępowania sprawiła, że islam bywa nazywany religią prawa. Wiara pozostaje istotna, ale obok ortodoksji, poprawności przekonań, podkreśla się ortopraksję, czyli praktykę religijną. Posłuszeństwo zasadom wyraża się w przestrzeganiu szariatu, obejmującego normy regulujące działania człowieka. Ocena jego intencji i wewnętrznych wyborów należy natomiast do Boga.

Jak jednak stosować niezmienny tekst objawiony do sytuacji, które wcześniej nie istniały? Tym zagadnieniem zajmuje się fikh, muzułmańska nauka prawa, nazywana także jurysprudencją. Uczeni analizują księgę, tradycję i wcześniejsze rozstrzygnięcia, aby przełożyć religijne przesłanie na zasady postępowania w konkretnych okolicznościach. Objawienie i praca nad jego interpretacją to dwa różne poziomy. Dzięki temu rozróżnieniu łatwiej zrozumieć, dlaczego ta sama podstawa religijna mogła prowadzić do różnych odpowiedzi na pytania prawne.

Życia społeczeństw nie regulowało wyłącznie prawo wywodzone z religii. Obok niego w państwach muzułmańskich rozwijał się kanun, czyli ustawodawstwo władców, odpowiadające na potrzeby administracji, i zmieniające się warunki. Relacja między tymi porządkami zależała od

eprasa.pl ce0f49c09a





miejsca i epoki, lecz oba wpływały na działanie państwa oraz codzienne życie jego poddanych.

Szczególnego znaczenia kanun nabrał w imperium osmańskim. W XV wieku Mehmed II skodyfikował swoje dekrety w zbiorach zwanych kanunname. W kolejnym stuleciu działalnością ustawodawczą zasłynął Sulejman I Wspaniały, któremu przyniosła ona przydomek Kanuni, Prawodawca.

Filary islamu

Obowiązki religijne wyznawcy ujmuje pięć filarów islamu, arkan, tworzących wspólną podstawę praktyki pobożnego życia. Ich liczbę zestawiano z palcami hamsy, jednego z symboli kultury muzułmańskiej. Ten talizman nazywany dłonią Fatimy zawdzięcza nazwę arabskiemu słowu oznaczającemu pięć.

Pierwszy filar, szahada, jest wyznaniem wiary: „Nie ma bóstwa oprócz Boga, a Mahomet jest Jego posłańcem" (La ilaha illa A-llahu, wa Muhammadun rasulu Allahi). W tej krótkiej formule zawiera się potwierdzenie jedyności Boga i misji Mahometa, a tym samym podstawa przynależności do wspólnoty muzułmańskiej.

Wiarę wyraża także drugi obowiązek, salat: modlitwa rytualna odmawiana pięć razy dziennie, o świcie, w południe, po południu, o zmierzchu i nocą. Z jej porą wiąże się azan, wezwanie kierowane do wiernych. Zwrócony ku Al-Kabie wyznawca wykonuje ustaloną sekwencję gestów i wypowiada odpowiednie słowa.

Ku Mekce prowadzi również hadżdż, pielgrzymka do miasta i związanych z nim świętych miejsc. Stanowi kolejny filar: każdy wyznawca powinien odbyć ją przynajmniej raz w życiu, jeśli ma taką możliwość. Przypada ona w wyznaczonym miesiącu i obejmuje określone obrzędy, różniąc się od umry, mniejszej pielgrzymki.

Rytm religijnego życia wyznacza ponadto saum, post w ramadanie, dziewiątym miesiącu kalendarza księżycowego. Według tradycji to wtedy rozpoczęło się objawienie Koranu. W ciągu dnia wierni rezygnują z jedzenia, picia, palenia tytoniu i stosunków seksualnych. Powstrzymywanie się od tych czynności jest praktyką religijną, a zarazem sposobnością do pracy nad własnym postępowaniem.

Piąty filar, zakat, kieruje uwagę ku potrzebom wspólnoty. Ta obowiązkowa jałmużna służy wspieraniu ludzi wymagających pomocy: między innymi ubogich, zadłużonych i podróżnych w trudnej sytuacji. Do uprawnionych należą także osoby pobierające jałmużnę, a tradycyjne wyliczenia obejmują również cele związane z dżihadem.

Zakat płacą muzułmanie spełniający określone warunki majątkowe, w wysokości zależnej od posiadanych dóbr. Nie jest więc tym samym co sadaka, jałmużna

eprasa.pl ce0f49c09a

Dżihad – święta wojna czy duchowe zobowiązanie?

W religijnym ujęciu życie muzułmanina można przedstawiać jako ciągły wysiłek na drodze do Boga. To jego postępowanie podlega ocenie, a wierność zasadom i praca nad sobą mają przynieść nagrodę po śmierci.



Taki wewnętrzny wysiłek podejmowany po to, aby stawać się lepszym muzułmaninem, może być określany jako dżihad. Zakres pojęcia wykracza jednak poza pracę nad sobą. Obejmuje również działanie na rzecz szerzenia islamu, a w określonych tradycjach wysiłek militarny. W tym ostatnim znaczeniu odnoszono je zarówno do obrony ziem muzułmańskich przed obcą władzą, jak i do ekspansji poza obszary islamu. Koran mówi o wysiłku na drodze Boga, lecz w historii wspólnoty dżihadem nazywano także podboje prowadzone w imię religii. Aby zrozumieć to pojęcie, trzeba więc uwzględnić jego znaczenie zbrojne, zachowując świadomość, że nie sprowadza się ono wyłącznie do wojny. Tę różnorodność odzwierciedlają cztery tradycyjne formy dżihadu: sercem, językiem, rękami i mieczem, oznaczające duchowe doskonalenie, nauczanie, działanie oraz walkę. Ich rangę poszczególne nurty religijne określają odmiennie. Nie można przypisywać wszystkim sunnitom powszechnie uznawanego „szóstego filaru", natomiast w szyizmie dżihad zalicza się do praktyk religijnych. W epoce podbojów na pierwszy plan wysuwał się dżihad zbrojny. Odczytanie jego znaczenia w Koranie wymaga jednak uważnego rozróżnienia samego terminu, różnych form jego rdzenia i innych określeń walki. Nawet liczba wystąpień zależy od przyjętej metody liczenia, dlatego sama nie rozstrzyga o sensie pojęcia. Trzeba uwzględnić kontekst wypowiedzi i sposób jej interpretacji. Dopiero wtedy można odróżnić wezwanie do osobistego wysiłku od wskazań dotyczących działania całej wspólnoty czy prowadzenia walki zbrojnej. Na ilustracji powyżej – Mahomet nauczający w Medynie. Miniatura z XIV wieku w dziele Al-Biruniego *Chronologia starożytnych narodów* (Library of Edinburgh University, Edynburg).

dobrowolna. Prawo określa zasady jego pobierania i rozdzielania, którymi kierują się osoby odpowiedzialne za zbiórkę oraz przekazanie środków uprawnionym.

Innym zasadom podlegały niemuzułmańskie społeczności chronione, ahl az-zimma. Nie miały obowiązku zakatu, lecz ich sytuację regulowały podatki wiązane między innymi z dżizją i charadżem. Wymiar tych ciężarów zależał od statusu poszczególnych osób oraz posiadanej ziemi.

Ochroną obejmowano przede wszystkim Ludy Księgi: Żydów, chrześcijan oraz wspomnianych w Koranie sabejczyków, których tożsamość religijna pozostaje niejednoznaczna. W różnych państwach zasady te rozszerzano z czasem na inne społeczności, w tym zaratusztrian, hinduistów i buddystów.

Wpływ podatków na przyjmowanie islamu jest jednak różnie oceniany przez historyków. Część badaczy widzi w tych obowiązkach zachętę do konwersji, inni wskazują na porównywalne obciążenia związane z zakatem. Społeczności chronione zachowywały też własne sądy w określonych sprawach, choć niekiedy zwracały się po rozstrzygnięcie do sądów muzułmańskich.

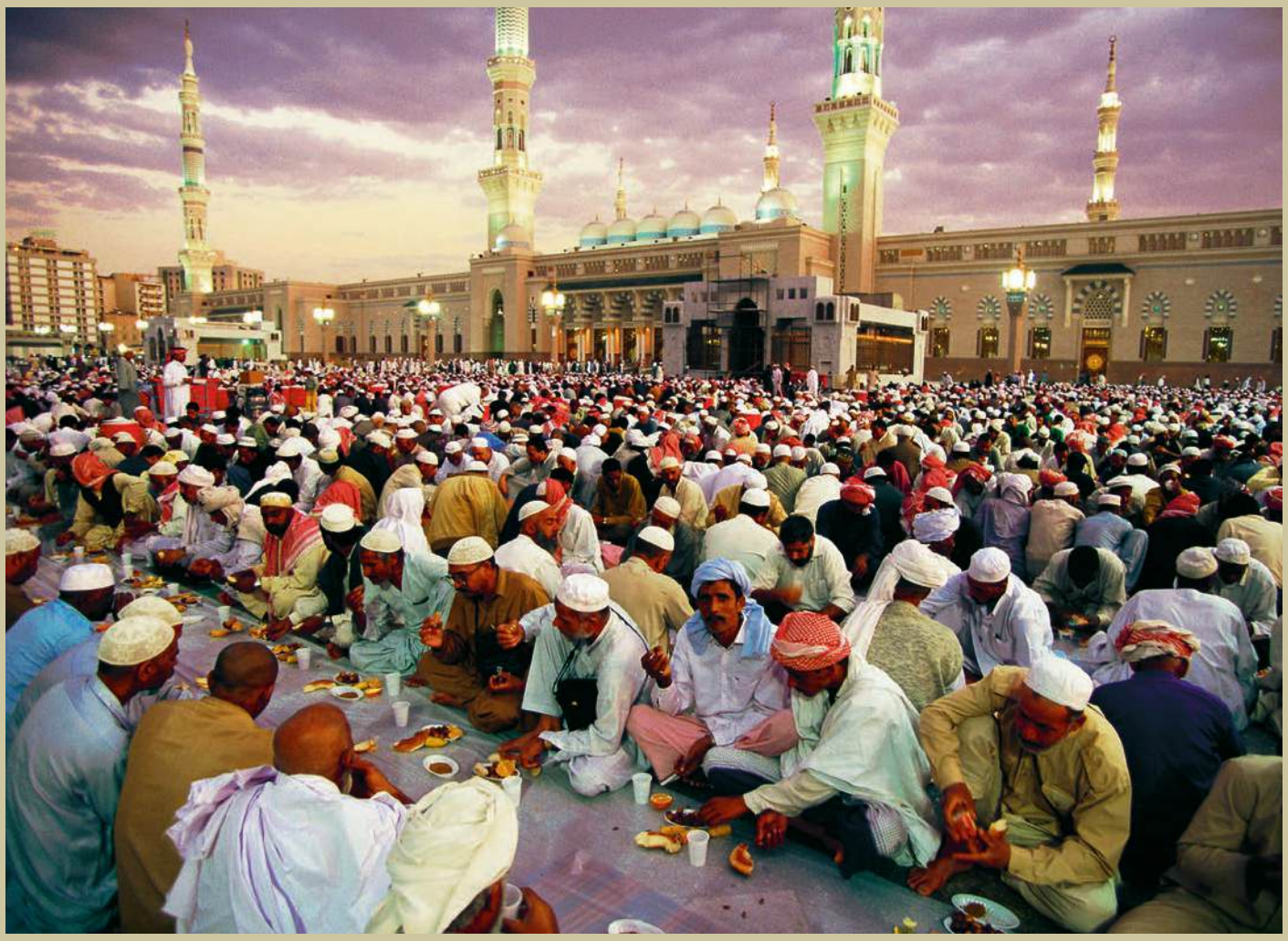
Dżihad

Obok pięciu filarów niektóre interpretacje nadają szczególną rangę dżihadowi, traktując go jako dodatkowy obowiązek. Słowo to oznacza wysiłek i ma znacznie szerszy zakres niż wyrażenie „święta wojna". Obejmuje pracę nad sobą i działanie na rzecz wspólnoty, a w określonych ujęciach także walkę zbrojną. Gdy zagrożone były istnienie, wolność lub bezpieczeństwo wspólnoty, nabierał znaczenia zbiorowego zobowiązania.

U podstaw terminu leży arabski rdzeń dż, h, d, związany z wysiłkiem podejmowanym dla osiągnięcia celu. Dżihad fi sabili Allahi to zaś wysiłek na drodze do Boga: działanie wynikające z przekonania, że służy się w ten sposób jego woli.

Ta wieloznaczność bywa źródłem nieporozumień poza światem muzułmańskim. Dżihad trzeba bowiem rozpatrywać zarówno jako osobiste zobowiązanie wiernego, jak i w kontekście historycznych sytuacji, w których powoływała się na niego wspólnota. Duchowy wymiar pojęcia ukazuje przekaz o Proroku

eprasa.pl ce0f49c09a



RAMADAN. Ponad sto tysięcy wyznawców islamu przybyło do kompleksu Meczetu Proroka w Medynie na iftar, wspólny posiłek przerywający post po zachodzie słońca.

witającym towarzyszy po zwycięskiej bitwie. Miał im powiedzieć, że zakończyli „mały dżihad", walkę z zewnętrznym wrogiem, a teraz powinni podjąć „wielki dżihad" – zmaganie z własnymi słabościami.

Podobny motyw pojawia się w chrześcijańskiej tradycji mistycznej i ascetycznej, gdzie wewnętrzną walkę z grzechem określa się jako pugna spiritualis. Arabskie harb, wojna, i kital, walka, mają inne znaczenie niż dżihad. Rozróżnienie tych słów nie wyklucza jednak, że w określonych kontekstach również dżihad odnosi się do działań zbrojnych.

Święta i zwyczaje

Codzienna modlitwa i praca nad sobą splatają się w życiu muzułmanów z dorocznymi świętami i obrzędami wspólnotowymi, których organizacja nie wymaga kapłaństwa na wzór chrześcijański. Szczególne miejsce zajmuje ramadan, miesiąc postu, pobożności i refleksji. Po zachodzie słońca wierni zasiadają do iftaru, posiłku przerywającego dzienny post. Wspólne jedzenie wzmacnia więzi rodzinne i społeczne. Nazwa iftar odnosi się właśnie do tego posiłku, a nie do dorocznego święta.

Wśród ważnych uroczystości znajduje się Id al-Adha, zwane też Id al-Kabir, czyli Święto Ofiar. Przywołuje gotowość Abrahama do poddania się woli Boga i ofiarowania syna. Podczas święta dokonuje się rytualnego uboju owiec, kóz, krów lub wielbłądów, a część mięsa trafia do potrzebujących. Obrzęd łączy się więc z ideą wspólnotowej pomocy.

Ofiary ze zwierząt składano również w dawnym judaizmie i przedislamskiej Arabii. Z obrzędami tymi porównywano także praktyki znane przy chrześcijańskiej świątyni Najświętszej Marii Panny w Sajjidnaja w Syrii, odwiedzanej przez muzułmanów. Ofiarowywane tam zwierzęta miały dostarczać mięsa na wspólne posiłki, dostępne również potrzebującym.

Własne obrzędy towarzyszą hadżdżowi, pielgrzymce do Mekki, wśród nich tawaf, czyli rytualne okrążanie Al-Kaby. Pielgrzymie uświęcenie wyznacza zarazem reguły zachowania i ubioru: strój mężczyzny składa się z dwóch kawałków tkaniny, a pielgrzymi powstrzymują się między innymi od przemocy i aktywności seksualnej.

Poza pielgrzymką codzienne życie wiernych regulują zasady dotyczące halal, żywności dopuszczalnej. Wykluczają one między innymi wieprzowinę i krew, a wobec mięsa stawiają religijne wymogi dotyczące uboju. Reguły te mają własny zakres i nie należy utożsamiać ich ze wszystkimi dodatkowymi ograniczeniami związanymi z pielgrzymką i stanem uświęcenia.

eprasa.pl ce0f49c09a



KASR AMRA. Malowidła umajjadzkie z VII wieku w Kasr Amra w dzisiejszej Jordanii. Fragment ukazuje kalifa lub księcia, być może Al-Walida I, podczas polowania. Na następnej stronie – złoty wisiorek z XI wieku, z czasów Abbasydów lub Fatymidów (prywatna kolekcja, Syria).



OD KRYZYSU DO UMAJJADÓW

Gdy w 632 roku zmarł prorok Mahomet, wschodnie wybrzeża Morza Śródziemnego i Azja Południowo-Zachodnia były areną walk toczonych między Bizancjum i Persją. Oba mocarstwa zdawały sobie sprawę z zagrożenia, jakie mogły stanowić dla nich koczownicze plemiona, spodziewały się jednak, że jak zwykle nadejdą one ze stepów Eurazji. Tym razem ludy, które miały na zawsze zmienić mapę świata, wyruszyły z Półwyspu Arabskiego.

Wkrótce kryzys dotknął także samą wspólnotę muzułmańską. W latach 656–661 młody islam pogrążył się w konflikcie, którego początkiem była nagła śmierć potężnego kalifa Usmana. Okoliczności zabójstwa nie zostały wyjaśnione, lecz stronnicy zmarłego oskarżyli o zbrodnię Alego, przywódcę opozycji. Gdy w niejasnych okolicznościach wybrano go na nowego kalifa, podejrzenia jeszcze się nasiliły.

Należący do szury Kurajszyci podnieśli bunt w obronie tradycji i zwrócili się o pomoc do Aiszy, trzeciej, ulubionej żony Mahometa. Pomoc żony Proroka nie zapewniła jednak zwolennikom zmarłego kalifa zwycięstwa. Ich wystąpienie zakończyło się klęską w tak zwanej bitwie wielbłądziej, stoczonej w 656 roku niedaleko Basry. Najgroźniejsi rywale Alego zginęli, Aiszę zaś odesłano do Medyny. Zwycięstwo nie uwolniło kalifa od żądań odnalezienia i ukarania zabójców Usmana, choć sam nie miał w tym interesu. Tymczasem na czele kolejnej opozycji stanął Mu'awija, krewny zamordowanego i potężny gubernator Syrii.

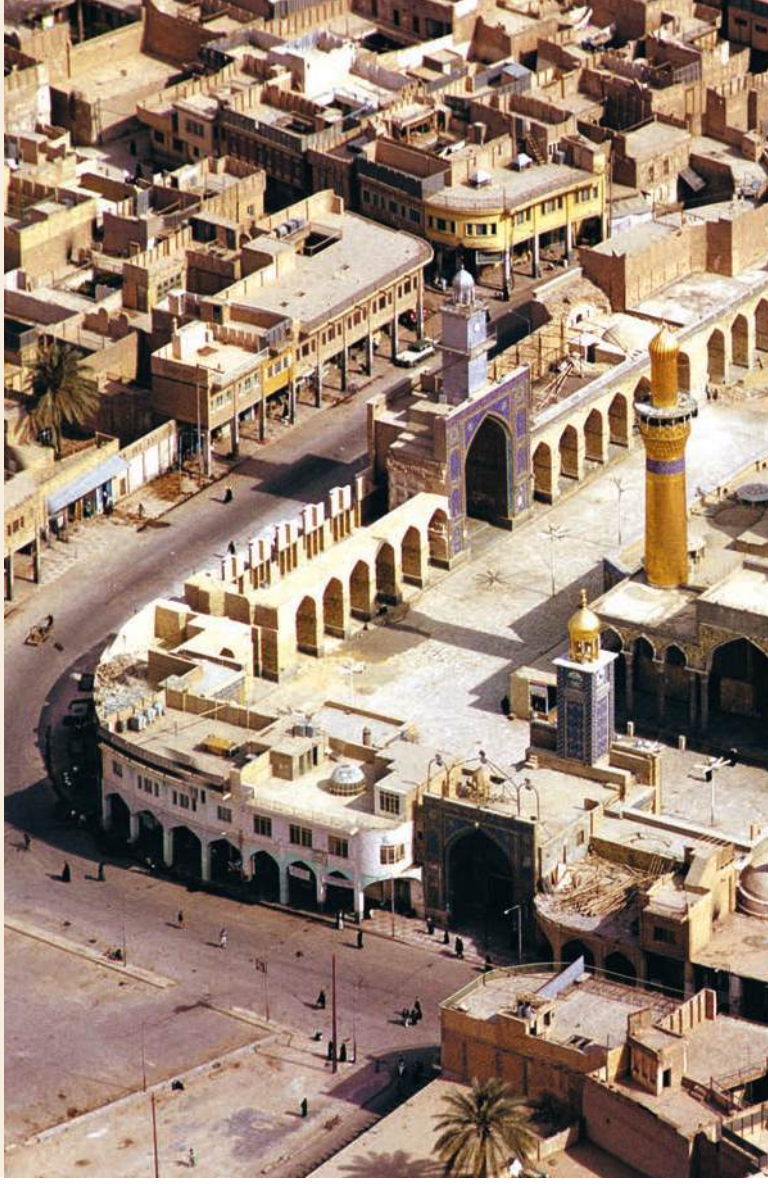
Nową wojnę zakończył arbitraż, na który Ali wyraził zgodę. Rozstrzygnięcie przyniosło korzyść Mu'awii, stawiając go w lepszym położeniu wobec rywala. Władza powinna była zatem przejść w jego ręce, a dotychczasowy spór znaleźć rozwiązanie.

eprasa.pl ce0f49c09a

Al-Husajn, wnuk Mahometa i szyicki męczennik

Po śmierci Alego Mu'awija przekazał rządy jego synowi Al-Hasanowi. Ten zrzekł się jednak władzy i wyjechał do Medyny, aby oddać się rozmyślaniom. Następcą Proroka ogłoszono wówczas syna Mu'awii, Jazida I. Przeciw niemu wystąpił młodszy brat Al-Hasana, Al-Husajn, który wcześniej walczył z chrześcijanami i oblegał Konstantynopol, a teraz stanął na czele szyickiej rebelii.

Po śmierci Mu'awii Al-Husajn ruszył do Kufy, gdzie tysiące stronników jego ojca zebrało się, by rozpocząć dżihad. Nie dotarł jednak do miasta. Na równinie pod Karbalą 5 tysięcy konnych wojowników otoczyło i zabiło jego samego, jego, żonę, syna, siostrzeńca, inne dzieci oraz towarzyszących im 30 jeźdźców i 40 pieszych żołnierzy. Stało się to 10 października (muharram) 680 roku. Odciętą głowę Al-Husajna wysłano do Damaszku, gdzie Jazid wetknął w jej usta berło. Od tego czasu szyici rozpoczynają miesiąc muharram wspomnieniem męczeństwa trzeciego imama i jego rodziny. Co roku na nowo przeżywają bunt przeciw sunnickim kalifom, którzy zawładnęli Mekką. Sunnici niezmiennie uznają natomiast szyitów, podobnie jak Al-Husajna, za heretyków. Muharram otwiera okres obrzędów porównywany do chrześcijańskiego Wielkiego Tygodnia przed Wielkanocą. W meczetach odtwarza się męczeństwo Al-Husajna, na ulicach zaś pojawiają się mężczyźni z nagimi torsami pomalowanymi na czarno i czerwono. Umartwiają się, wyrywając sobie włosy z głów i bród. Dziesiątego dnia wyrusza procesja z trumną niesioną przez ośmiu tragarzy. Za nimi idzie 87 zakrwawionych mężczyzn, wznoszących okrzyki o wojnie przeciw niewiernym. Po prawej – meczet imama Al-Husajna w Karbali w Iraku.



Oba obozy dzielił już jednak zbyt głęboki konflikt, aby można było osiągnąć porozumienie. W roku 661 Ali zginął z ręki dawnego stronnika. Legalni spadkobiercy Usmana utworzyli dynastię Umajjadów, a część zwolenników Alego dokonała pierwszej schizmy w islamie.

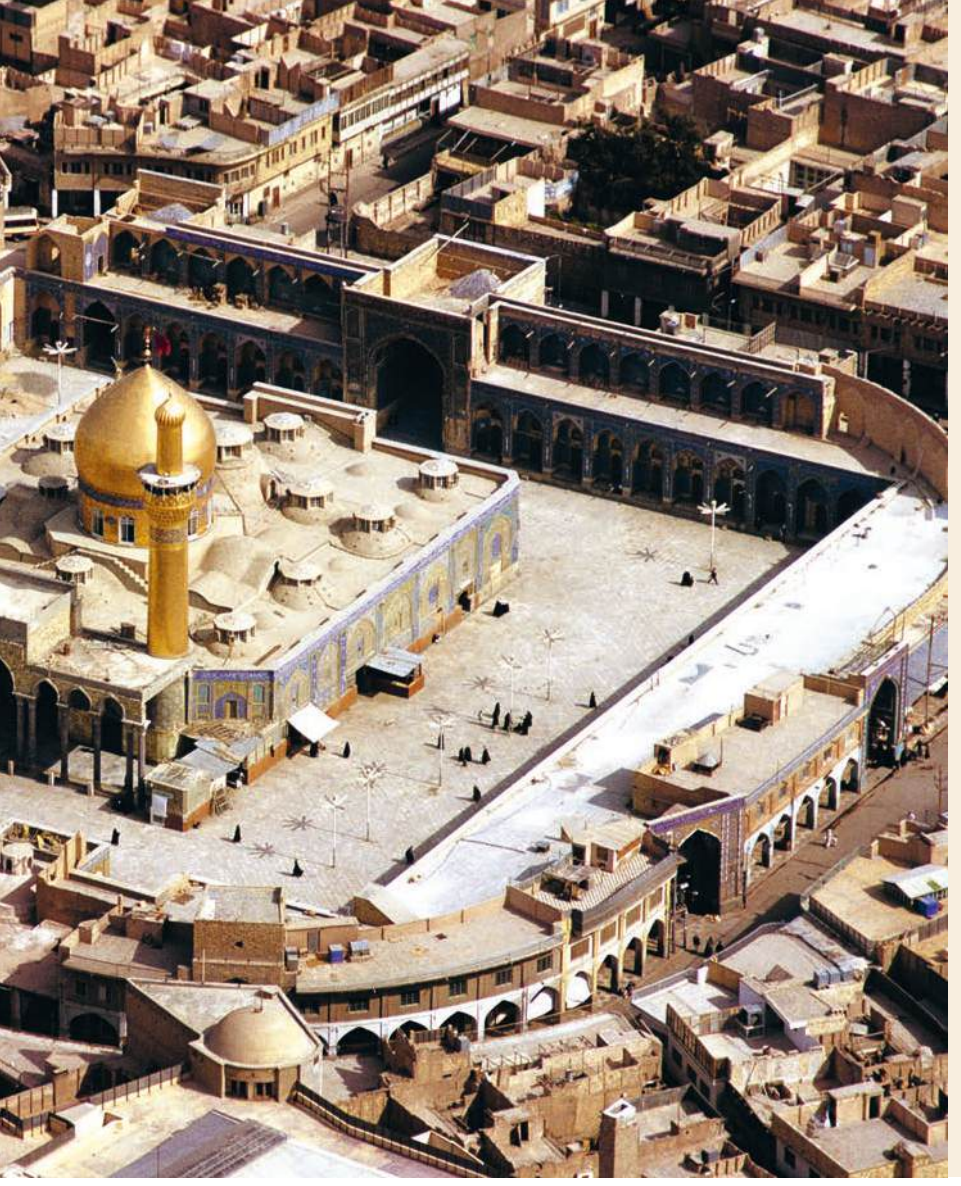
Mimo tych sporów podboje nie ustały, choć kolejne zdobycze osiągano już w warunkach braku jedności. Spór, który dzielił muzułmanów, nie pozostawał bez znaczenia dla ich dalszej ekspansji terytorialnej. 30 lat kalifatu elekcyjnego, od śmierci Mahometa do podziału na sunnitów, zwolenników Usmana, i szyitów, stronników Alego, było okresem najszybszej i najintensywniejszej ekspansji islamu. Sama nazwa szyitów wywodzi się z określenia szi'at Ali, „frakcja Alego".

Różnice między szyitami i sunnitami

U podstaw podziału leżało pytanie o to, kto ma prawo przejąć władzę po Proroku. Początkowo różnice między sunnitami a szyitami dotyczyły więc polityki i zasad sukcesji. Sunnici dopuszczali wybór następcy spośród wszystkich członków plemienia Kurajszytów. Szyici uznawali natomiast tylko potomków Mahometa, przede wszystkim potomków Alego i jego żony Fatimy. Fatima pozostawiła bowiem męskich potomków, Al-Hasana i Al-Husajna. Dla stronników Alego ta właśnie więź z rodziną Mahometa miała decydować o prawie do przejęcia przywództwa.

Spór między sukcesją plemienną a dziedziczeniem w rodzinie, którego zwolennicy Alego domagali się w imię prawa boskiego, sięgał jednak głębiej. Sunnicki kalif sprawuje władzę czasowo i ma bronić islamu, nie przysługują mu jednak szczególne uprawnienia w sferze religijnej. Odpowiedzialność za obronę wiary nie nadaje mu więc pozycji, którą szyici przyznają własnemu przywódcy. Inaczej postrzegany jest szyicki imam, jak nazwano Alego i jego następców. Przewodzi społeczności, a wiedza religijna uprawnia go do podejmowania wszelkich decyzji i czyni nieomylnym. Jego władza jest tak istotna, że imamat uważa się za podstawę islamu na równi z wiarą w jednego Boga, proroka Mahometa i Sąd Ostateczny.

eprasa.pl ce0f49c09a





MĘCZEŃSTWO AL-HUSAJNA. Miniatura z tureckiego rękopisu z XVI–XVII wieku ukazuje wielbłądnika przynoszącego wieść o śmierci Al-Husajna. Według wiersza Lami'i Çelebiego „przemienił się w czarne monstrum, ponieważ ukradł pas trupowi Al-Husajna" (British Library, Londyn).

Tak jak Boga uznawano za przewodnika Proroka, tak Mahomet miał prowadzić imama. W tym rozumieniu tylko imam potrafi właściwie interpretować Pisma i naprawdę kontynuuje misję Proroka. Z uznaniem imama za kontynuatora misji Mahometa wiązała się ogromna waga jego osoby. Wspólnocie trudno było jednak wskazać tylko jednego człowieka, który miał ją wypełniać, co prowadziło do kolejnych rozłamów wśród szyitów.

Różnice obejmują również kwestie prawne i stosunek do części tradycji pisanej. Szyici uważają się za tradycjonalistów w sprawach Pism, z których usunęli fragmenty uznawane przez siebie za dodatki Usmana. W innych aspektach pozostają jednak otwarci na nowe rozwiązania. Wynika to zwłaszcza z pozycji imama, uprawnionego do wprowadzania licznych zmian w interpretacji i odnowy tradycji.

Charydżyci i sekty

Nie wszyscy zwolennicy Alego pozostali przy nim po arbitrażu. Jedna z frakcji odrzuciła jego wynik, przekonana, że wolę Boga może ujawnić jedynie starcie zbrojne. Jej członkowie utworzyli nowe ugrupowanie i przyjęli nazwę charydżytów, „tych, którzy odchodzą". Jednemu z nich, Abd ar-Rahmanowi ibn Muldżamowi, przypisuje się zabójstwo Alego, a później także jego syna Al-Husajna, zmarłego pod Karbalą w 680 roku.

Charydżyci inaczej pojmowali też prawo do przywództwa. Odrzucali przekonanie, że prawo do władzy musi wynikać z pochodzenia. Ich zdaniem kalifem może zostać człowiek należący do dowolnej społeczności muzułmańskiej, bez odpowiednich więzi plemiennych czy rodzinnych, jeśli posiada wiedzę i prowadzi nienaganne życie. Wiara musi znajdować potwierdzenie w czynach: grzech ciężki jest aktem niewierności Bogu, a dopuszczający się go człowiek powinien być traktowany jako odstępca.

Dziś charydżyci są nieliczni, lecz pierwsze schizmy zapoczątkowały powstawanie kolejnych odłamów islamu. Niewiele z nich wyłoniło się wśród sunnitów, stanowiących obecnie około 90 procent muzułmanów. Wśród szyitów skłonność do tworzenia nowych ugrupowań była natomiast

eprasa.pl ce0f49c09a

KALIFOWIE UMAJJADZCY

Lata 661–680
Mu'awija I

Lata 680–683
Jazid I

Lata 683–684
Mu'awija II

Lata 684–685
Marwan I

Lata 685–705
Abd al-Malik

Lata 705–715
Al-Walid I

Lata 715–717
Sulajman I

Lata 717–720
Umar II

Lata 720–724
Jazid II

Lata 724–743
Hiszam
Ibn Abd al-Malik

Lata 743–744
Al-Walid II

Rok 744
Jazid III

Rok 744
Ibrahim Ibn
al-Walid

Lata 744–750
Marwan II

znacznie wyraźniejsza. Spory wewnątrz tego środowiska dawały początek ruchom, które następnie rozwijały własne tradycje. Jednym z jego ważniejszych nurtów była kajsanijja, związana z wydarzeniami bezpośrednio po śmierci Al-Husajna. Jego brat Al-Hasan nie zgadzał się z kierunkiem ruchu, a przywództwo przejął inny syn Alego. Jego matką nie była jednak Fatima, której szczególna pozycja wynikała z pokrewieństwa z Prorokiem.

Z czasem najważniejszą postacią stał się charyzmatyczny Al-Muchtar, od którego imienia odłam nazwano także muchtarijją. Ogłosił się prorokiem, wystąpił zbrojnie przeciw sunnitom i wywołał rebelię niewolników, krwawo stłumioną w 657 roku.

Nieco później, w VIII wieku, pojawili się ismailici, przyciągający rozmaitych dysydentów. W ich przypadku nie sposób jednak mówić o jednolitej wspólnocie. Był to raczej nurt nacechowany mistycyzmem, w którym znajdowali miejsce ludzie o rozmaitych przekonaniach. Często odrzucali kult sprawowany w wyznaczonych miejscach, takich jak meczety, wybierając spontaniczne spotkania w różnych pomieszczeniach. Do ismailitów należą libańscy Druzowie, dziś najbardziej zwarta grupa tego nurtu. Liczne podziały utrudniają szyitom stworzenie jednej dużej siły, choć z ich środowiska wywodziły się niektóre dynastie panujące w świecie islamu w późniejszych wiekach. Spory o przywództwo pozostawiły więc ślad nie tylko w doktrynie, ale też w politycznych dziejach wspólnoty.

Dynastia Umajjadów

Inną drogą poszli zwolennicy Mu'awii. Narzuciwszy swój wybór stronnikom Alego, sunnici ustanowili dynastię Umajjadów, która stanęła na czele dziedzicznego kalifatu z siedzibą w Damaszku (661–750). Usmana wybrano jeszcze w ramach kalifatu elekcyjnego. Gdy rządy przejął jego krewny Mu'awija, dawny gubernator Syrii, sprawy przybrały jednak inny obrót. Kalifat zaczął opierać się na rodzinnej sukcesji, a nie na dotychczasowym sposobie wyboru następcy Proroka.

Mu'awija utrzymywał, że kontynuuje dzieło Abu Bakra, lecz na następcę wyznaczył jednego z własnych synów, Jazida I. Ten przejął władzę w 680 roku i sprawował ją przez trzy lata. Po nim krótko rządził jego syn Mu'awija II, a następnie kalifem został Marwan, wuj Jazida, najbardziej wpływowy członek rodziny. Odtąd aż do upadku dynastii w 750 roku tron przechodził w ręce kolejnych potomków Marwana. Tak oto w środowisku sunnitów, stanowiących większość wyznawców islamu, umacniała się dynastia znana jako Umajjadzi.

Rządy Marwana przyniosły równoczesne rozwijanie dwóch kierunków polityki: dalszych podbojów i umacniania kontroli nad zdobytymi ziemiami. Obie potrzeby wydawały się równie istotne: rozszerzaniu granic musiało towarzyszyć utrwalanie panowania na obszarach już zajętych. Taka dwutorowość była konieczna, lecz zarazem rodziła kontrowersje, zwłaszcza z powodów ekonomicznych. Nowi poddani oznaczali dodatkowe wpływy z podatków, organizowanie wypraw wojskowych pochłaniało jednak ogromne środki i uszczuplało skarbiec kalifa.

Zmieniało się przy tym życie dworu. Wraz z rządami Umajjadów zanikało wiele koczowniczych zwyczajów, a Damaszek, miasto o greckiej tradycji kulturowej, coraz bardziej wzorował się na Bizancjum. Wzorzec bizantyjski cieszył się w tamtej epoce powszechnym podziwem. Dwór damasceński, zanurzony w greckiej tradycji miasta, coraz wyraźniej naśladował ten model, jego eklektyczna kultura zaś oddziaływała na rodzącą się muzułmańską sztukę i literaturę. Towarzyszyło temu pewne rozluźnienie rygorów religijnych. W ikonografii umajjadzkiej złagodzono na przykład zakaz przedstawiania istot żywych, wcześniej ściśle przestrzegany.

Ekspansja kalifatu umajjadzkiego

Potęga wojskowa Umajjadów pozwoliła im opanować Syrię, Liban, Palestynę, Egipt, Irak i Iran. Mu'awija łączył islamizację z podbojami obejmującymi trzy kontynenty.

Nowi władcy przejmowali zarazem bizantyjskie struktury organizacyjne, a nawet bazyliki. W kościele Świętego Jana Chrzciciela w Damaszku zaczęto odprawiać wspólną modlitwę piątkową. Koran recytowano zawsze po arabsku, choć urzędnicy i żołnierze używali na co dzień przede wszystkim perskiego i greckiego. Abd al-Malik ustalił zasady zatrudniania Arabów w administracji oraz nakazał usunąć przedstawienia ludzi z monet bitych w kalifacie. Al-Walid I podbił natomiast Afrykę Północną, otwierając tym samym drogę na Półwysep Iberyjski. Na zdobytych ziemiach organizowano hierarchiczną administrację. Polityką, podlegającą kalifowi, zajmowali się wezyr i liczni urzędnicy; sprawy prawne powierzano kadim, czyli sędziom, a prowincje gubernatorom wojskowym, emirom. Wyspecjalizowana w dalszych podbojach armia rosła dzięki nowym muzułmanom: Afgańczykom, Persom, Egipcjanom i Berberom. Rozszerzaniu granic towarzyszyło więc włączanie kolejnych ludów w życie państwa i szeregi jego sił zbrojnych.

eprasa.pl ce0f49c09a





EKSPANSJA KULTUROWA. Taca muzułmańska z IX wieku z Iraku, ozdobiona dwoma rzędami pisma arabskiego oraz dwoma wersami wiersza Mahometa Baszira ibn al-Charidżiego (British Museum, Londyn).

Przemiany obejmowały także kręgi rządowe i wojskowe, dotąd zastrzeżone dla Arabów i Syryjczyków. Pod władzą Umajjadów rosło znaczenie ludności niearabskiej. Kalifat stawał się coraz bardziej zróżnicowany, zarówno pod względem ludzi uczestniczących w jego życiu, jak i tradycji obecnych na dworze.

Aż po Hindukusz

Na wschodzie ekspansja za Umajjadów sięgnęła Hindukuszu i Jeziora Aralskiego w Uzbekistanie. W pierwszych 15 latach VIII wieku gubernator Mezopotamii Al-Hadżdżadż podbił Chorasan, przekroczył Oksus, dzisiejszą Amu-darię, zdobył Bucharę i Samarkandę, a następnie dotarł do Beludżystanu. Zdobywcy zagarniali więc ziemie coraz dalsze od dawnych ośrodków władzy. Potężne imperium perskie, niegdyś trzymające w szachu Rzymian, a potem Bizantyjczyków, zniknęło już z politycznej mapy regionu.

Dalszy pochód prowadził ku ziemiom związanym z Chinami. Już na początku VII wieku państwo chińskie rozszerzyło kontrolę na Hindukusz i Pamir. Arabowie zajęli tymczasem Transoksanię aż po Taszkent i dolinę Fergany, której władcy zwrócili się do Chin o pomoc w walce z najeźdźcami. Do 747 roku Chińczycy unikali zaangażowania, lecz zagrożenie ważnych szlaków handlowych skłoniło ich ostatecznie do kontrofensywy.

W 751 roku obie potęgi starły się nad rzeką Tałas, na obszarze dzisiejszego Kazachstanu. Bitwa, dzieląc strefę ałtajską, umocniła granicę między muzułmanami a Chinami dynastii Tang. Walki nad Tałasem, w północnym biegu dzisiejszej Syr-darii, trwały od maja do września. Nad brzegami rzeki spotkały się dwie wielkie armie, których dokładnej liczebności nie można dziś ustalić. Źródła historyczne są w tej kwestii mało precyzyjne, najprawdopodobniej jednak siły arabskie były znacznie większe. Po obu stronach walczyły tysiące ludzi z różnych plemion tureckich.

Chińczycy przybyli wyczerpani drogą liczącą ponad tysiąc kilometrów. Ta wędrówka dała się im we znaki jeszcze przed rozpoczęciem walk. Mimo to w pierwszej fazie starcia radzili sobie dobrze.

eprasa.pl ce0f49c09a

WIELKI MECZET UMAJJADÓW W DAMASZKU

Miejsce, w którym wznosi się damasceński meczet, służyło wcześniej kultowi Hadada, zwanego również Baalem, czczonego przez Amorytów od III wieku p.n.e. W epoce rzymskiej na dziedzińcu znajdowało się miejsce kultu Jupitera. Wraz z nastaniem chrześcijaństwa świątynię przekształcono w kościół świętego Jana Chrzciciela. Od roku 636 dziedziniec, sahn, służy muzułmanom do modlitwy. Zwracają się ku południowej ścianie, a więc w kierunku Mekki. Wielki Meczet powstał w latach 706–715, za Al-Walida I. Dziedziniec otacza dwupoziomowy rząd łuków podkowiastych pochodzenia wizygockiego, wsparty na kolumnadzie w porządkach doryckim i korynckim. Trzy duże części sali modlitw odpowiadają nawom chrześcijańskiej bazyliki. Na dziedzińcu stoi także ośmioboczny skarbiec, widoczny na zdjęciu po prawej stronie. Przykrywa go kopuła, a dekorację tworzą mozaiki abbasydzkie z motywami roślinnymi i wyobrażeniami raju.

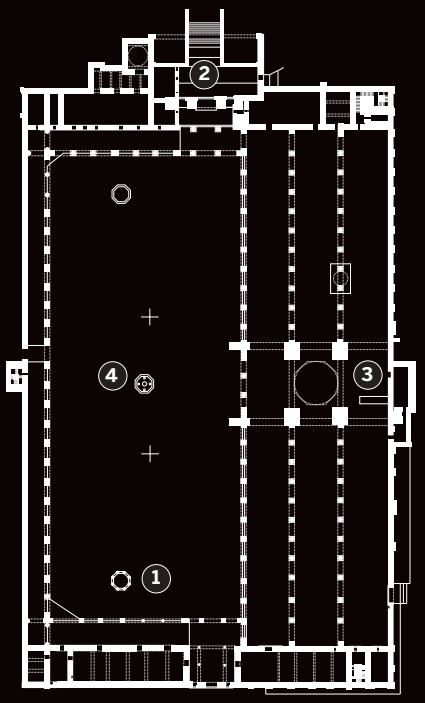


GROBOWIEC ŚWIĘTEGO JANA CHRZCICIELA

Jan Chrzciciel należy do proroków poprzedzających Mahometa. Jego grobowiec, wzniesiony przez bizantyjskich budowniczych chrześcijańskiej bazyliki, zachowano w świątyni muzułmańskiej. Znajduje się on w sali modlitw Wielkiego Meczetu w Damaszku.

prasa.pl ce0f49c09a





MECZET-BAZYLIKA

Plan meczetu przypomina chrześcijańską bazylikę, łącząc elementy z epok rzymskiej, greckiej i bizantyjskiej. Na schemacie widać cztery wrota, centralną kopułę oraz trzy minarety na głównym dziedzińcu budowli.

1 SKARBIEC
Ośmioboczny pawilon na rzymskich kolumnach, zbudowany w 789 roku i ozdobiony mozaikami.

2 WIELKIE WROTA
Zajmują miejsce dawnego głównego wejścia do bizantyjskiej bazyliki.

3 MIHRAB
Znajduje się w sali modlitw, której transept podkreśla grobowiec świętego Jana Chrzciciela.

4 STUDNIA
Ujęcie wody do rytualnych ablucji znajduje się pośrodku dziedzińca zwanego sahn.



BIZANTYJSKIE POZOSTAŁOŚCI. Fragment jednej z nielicznych zachowanych mozaik bizantyjskich.

eprasa.pl ce0f49c09



Kasr Amra, życie umajjadzkiego kalifa z VIII wieku

Na pustyni, w odległości 85 kilometrów od Ammanu, stolicy Jordanii, znajduje się pałac Kasr Amra, nazywany Czerwonym Zamkiem. To jedno z najważniejszych stanowisk archeologicznych pozwalających poznać sztukę Umajjadów i życie ich kalifów. Pałac zbudowany na początku VIII wieku przez Al-Walida I ukazuje świecką sztukę z czasów powstawania Wielkiego Meczetu.

Z budowli przetrwały jedynie sala audiencyjna i łaźnie, których ściany oraz sufity pokrywają malowidła. Motywy roślinne przeplatają się na nich ze scenami mitologicznymi, myśliwskimi i miłosnymi. W przebieralni, apodyterium, gazelę, niedźwiedzia i małpę przedstawiono w tondach. Tepidarium, salę wypoczynku, zdobią kwiaty oraz nagie kobiety kąpiące dziecko. Sklepienie caldarium, pomieszczenia z gorącą wodą, pokrywają natomiast znaki zodiaku. W sali audiencyjnej kalif siedzi pod baldachimem, otoczony ptakami i muzykami. Na ścianach widnieją jego wasale: cesarze Bizancjum, Persji i Etiopii oraz książę Roderyk. Dwie pozostałe postacie to przypuszczalnie cesarz Chin i chan Turcji. Powyżej – scena z kobietami kąpiącymi się w tepidarium.

Wkrótce jednak szala zwycięstwa przechyliła się na stronę arabską i w ciągu pięciu dni pokonali przeciwnika. Najprawdopodobniej przeżyło tylko pięć tysięcy chińskich żołnierzy. Skutki starcia były poważne, choć nie naruszyły równowagi sił w regionie. Arabowie mogli umacniać pozycję w Azji Środkowej, nie próbowali jednak podbijać ziem za ustaloną granicą.

Islam przenikał dalej w głąb kontynentu dzięki przyjmowaniu nowej wiary przez Turków, a nie kolejnym wyprawom wojennym. Z bitwą wiązała się natomiast wymiana umiejętności ważnych dla rzemiosła i handlu. Wśród chińskich jeńców byli ludzie znający produkcję jedwabiu i papieru, którzy przekazali tę wiedzę światu muzułmańskiemu. Spotkanie obu potęg przyniosło zatem następstwa wykraczające poza same działania wojenne i wyznaczenie stref wpływów w Azji.

Aż do Maghrebu

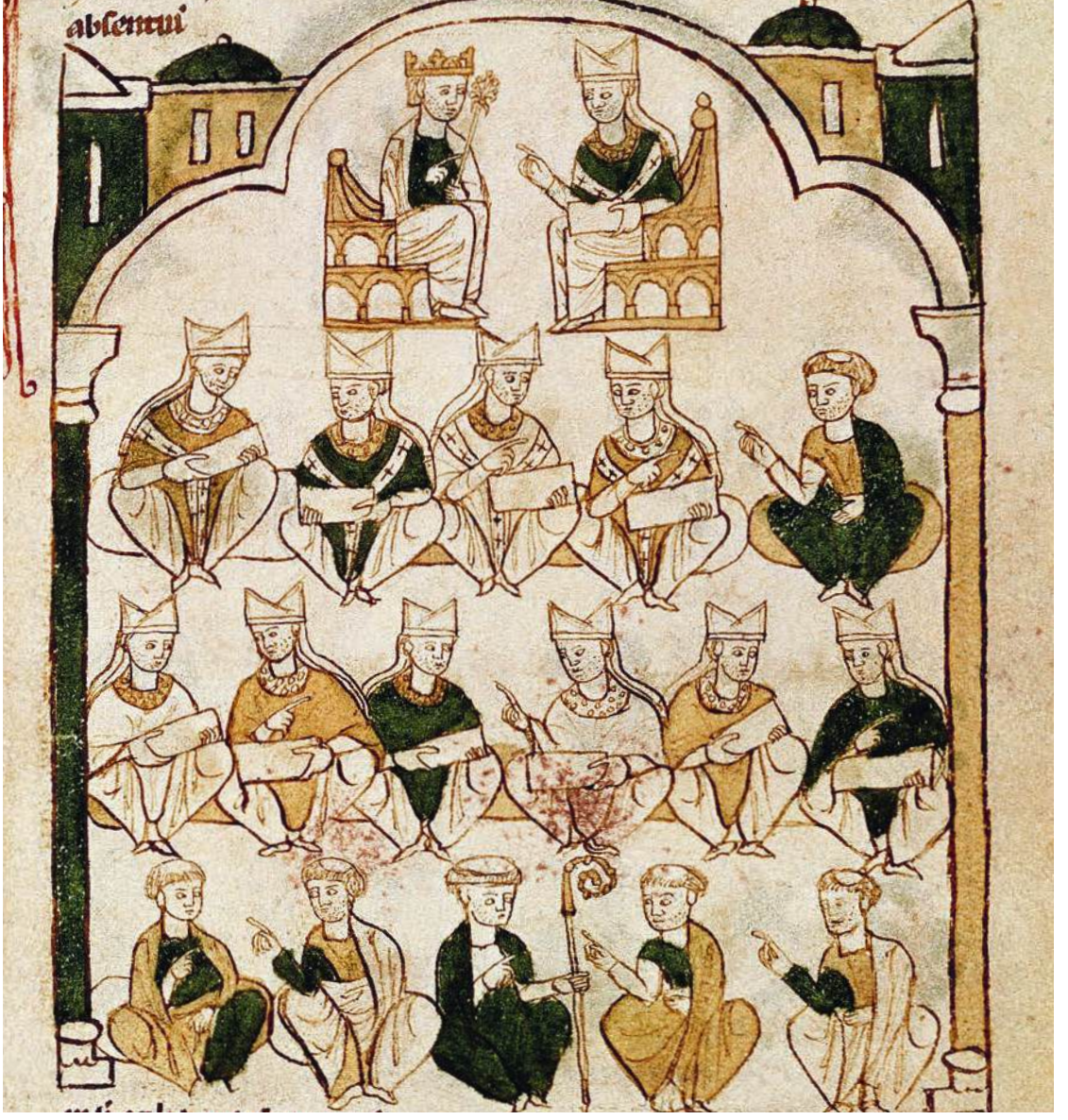
Ekspansja rozwijała się równolegle na zachodzie. Po zajęciu Syrii i Persji w latach 633–640 oraz Egiptu w latach 639–646 syryjscy i egipscy marynarze przyjmowali nową wiarę, a przynajmniej wstępowali do armii następców Proroka. Można zakładać, że czynili to dobrowolnie: jako monofizyci doświadczali wcześniej prześladowań ze strony bizantyjskiej administracji zwalczającej herezję.

Wraz z ich wejściem do armii zdobywcy zyskali ludzi, których umiejętności pozwalały prowadzić wyprawy nie tylko na lądzie. Dalszy pochód mógł objąć również wyspy i wybrzeża Morza Śródziemnego. W 649 roku Mu'awija, jeszcze jako gubernator Syrii, zaatakował Cypr. W 652 roku muzułmanie po raz pierwszy próbowali wtargnąć na bizantyjską Sycylię. W 655 roku bitwa morska pod Finikas ujawniła głęboki kryzys potęgi morskiej cesarstwa wschodniorzymskiego. Dowodzący flotą Konstantyn II doprowadził ją do porażki, odsłaniając zarazem słabość własnych rządów.

W Afryce walki rozpoczęły się wcześniej. W roku 647 muzułmanie uderzyli na dawną prowincję rzymską, nazywaną przez nich Ifrikijją, obejmującą Trypolitanię i ziemie dzisiejszej Tunezji oraz Algierii. Nie oznaczało to szybkiego podporządkowania całego regionu. Opór stawiali Bizantyjczycy, przede wszystkim zaś miejscowi Berberowie, którzy przeciwstawiali się nowym przybyszom aż do 663 roku.

Na zajętych ziemiach Arabowie rozróżniali trzy grupy etniczno-społeczne. Rumi oznaczało zasadniczo Bizantyjczyków; nazwę wywodzono z greckiego ramaioi. Na afrykańskim wybrzeżu na północ od Syrty określano tak jednak ludzi należących do łacińskiego kręgu językowego. Ifriki nazywano rdzennych chrześcijan, a Berber – ludność

eprasa.pl ce0f49c09a



GROŹBA ARABSKA. W 694 roku wizygocki król Egika zwołał XVII Synod w Toledo i ujawnił istnienie spisku żydowsko-arabskiego, którego celem miała być inwazja na Półwysep Iberyjski. Do takich podejrzeń skłoniły go relacje uciekinierów z Bizancjum, Persji i Afryki Północnej. Po lewej – obrady synodu na iluminacji XII-wiecznego rękopisu Notule de primatus nobilitate et dominio ecclesie toletante (Biblioteca Nacional de España, Madryt).

nieznającą arabskiego, „innych", „cudzoziemców". Tę ostatnią nazwę objaśniano jako onomatopeję arabskiego barbar, „niepotrafiący mówić". Berberowie ostatecznie przyjęli islam, lecz nie utożsamiali się z Arabami i sprzeciwiali się również uprawianiu żeglarstwa.

Rozwój floty w Ifrikijji umożliwili więc przybysze z Syrii i Egiptu, dzięki którym muzułmanie szybko poznawali Morze Śródziemne. W 665 roku korzystali już z odebranej Bizantyjczykom bazy morskiej w Dżaluli. W 670 roku, pięć lat później, założono Kairuan w dzisiejszej Tunezji, nazwany od arabskiego określenia obozu wojskowego. Od 700 roku dysponowali dużym portem w Tunisie, dokąd przeniosły się setki egipskich rodzin specjalizujących się w budowie statków. Około pięciu lat później cała Afryka Północna, aż po dzisiejsze Maroko, znalazła się w rękach zdobywców. Dla Arabów był to Al-Maghrib al-Aksa, „Daleki Zachód".

Zajęcie Półwyspu Iberyjskiego

Wieści o pochodzie arabskiej armii przez Afrykę Północną docierały do wizygockiej Hiszpanii z opóźnieniem. W 694 roku król Egika ostrzegł uczestników synodu w Toledo przed zbliżającym się zagrożeniem. Twierdził, że Żydzi, rozgniewani nieustannymi prześladowaniami, przygotowują się do przyjęcia „nowych barbarzyńców" nadchodzących ze Wschodu.

Wiadomości z Afryki nie były jedynym źródłem niepokoju. W samej Hiszpanii narastała bowiem wojna wewnętrzna, której stawką był tron pozostawiony przez Wittizę, ostatniego króla Toledo. Rywalizowali o niego Agila i Roderyk. Jak się wydaje, pokonany Agila schronił się w Maroku i poprosił o pomoc Maurów, nazywanych tak od starożytnej Mauretanii: arabskich zdobywców i mieszkających na tych samych ziemiach zarabizowanych muzułmańskich Berberów. Na długie lata stali się oni zaciekłymi, fanatycznymi przeciwnikami chrześcijan z Półwyspu Iberyjskiego.

Stosunek mieszkańców do przybywających muzułmańskich wojsk nie zawsze odpowiadał jednak temu, czego można byłoby oczekiwać po późniejszych zaciekłych walkach. Miejscowa ludność nie wszędzie przyjmowała najeźdźców źle.

KOPUŁA NA SKALE (str. 48–49). Według tradycji ze skały pod kopułą tej jednej z najświętszych świątyń islamu Mahomet rozpoczął podróż do nieba. Budowla stoi na Wzgórzu Świątynnym w Jerozolimie. Wzniesiono ją pod koniec VII wieku z inicjatywy kalifa Abd al-Malika.

eprasa.pl ce0f49c09a





Karol Młot i gloryfikacja chrześcijańskiej rycerskości

W 721 roku książę Akwitanii pokonał pod Tuluzą armię namiestnika Al-Andalus As-Samha ibn Malika. Jego następca Abd ar-Rahman wkroczył do Galii w 732 roku z jeszcze liczniejszymi siłami. Drogę zagrodził mu jednak Karol Młot, zwany Młotem Chrześcijaństwa, zwyciężając w bitwie pod Poitiers.

Wojskowy talent i szczęście nieślubnego syna Pepina z Heristalu położyły kres zagrożeniu Europy. Współcześni historycy sceptycznie oceniają jednak ogromne znaczenie przypisywane temu zwycięstwu. Mit Karola Młota silnie oddziaływał na wyobraźnię średniowiecznych poetów i stał się ważnym składnikiem chrześcijańskiej propagandy. Uczyniła ona z niego wzór bohatera walczącego z rosnącą potęgą muzułmanów. Postać Karola nabrała w ten sposób znaczenia symbolu: wiązano ją z ideologią francuskiej państwowości, zachodnim chrześcijaństwem oraz teorią zderzenia cywilizacji. Po lewej – rzeźba z brązu autorstwa Jeana-François Théodore'a Gechtera (1795–1844), przedstawiająca walkę Karola Młota z Abd ar-Rahmanem.



W Hiszpanii i Septymanii, południowej Galii, podobnie jak na podbitych ziemiach bizantyjskich, wolała władzę muzułmanów od bardziej uciążliwego panowania despotycznych książąt chrześcijańskich. Wewnętrzne konflikty ułatwiały zatem zdobywcom dalszy pochód.

W 711 roku, niemal rok po przekroczeniu Cieśniny Gibraltarskiej przez muzułmańskich zwiadowców, przybyła wielka flota berberyjskiego wodza Tarika ibn Zijada. Wylądował on przy skale nazwanej później jego imieniem: Dżabal Tarik, Górze Tarika, od której pochodzi nazwa Gibraltar. Około dziesięciu tysięcy arabsko-berberyjskich wojowników pokonało wojska Roderyka nad rzeką Guadelate i ruszyło na Sewillę.

Następnie zdobyta została Kordoba, w 713 roku Toledo, a rok później zajęta Aragonia. W 720 roku poddały się Katalonia i Septymania. Wszystkie ziemie wizygockie na południe od Pirenejów znalazły się tym samym pod muzułmańską władzą. Nie oznaczało to jednak końca walk na półwyspie. Między Pirenejami a Górami Kantabryjskimi wciąż utrzymywały się ogniska chrześcijańskiego oporu. W 720 roku wizygocki król Pelagiusz utworzył w Asturii księstwo, które po 20 latach stało się królestwem. Jego stolicą zostało Oviedo, miasto założone w 760 roku. Podbój pozostawił więc na północy obszary, z których chrześcijanie nadal mogli stawiać opór.

Wkroczenie do Galii

Po opanowaniu Hiszpanii i Septymanii naturalnym kierunkiem dalszych wypraw wydawała się Galia. Choć od początku VI wieku nominalnie rządzili tam Frankowie, ich instytucje i struktury społeczne pozostawały bardzo słabe. Arabowie zajęli Narbonę w 718 roku, w 721 pojawili się pod Tuluzą, a w 725 zdobyli Nîmes i Carcassonne. Zasięg wypraw stopniowo się rozszerzał. Cała Prowansja, wraz z terenami nad Rodanem, znalazła się w obszarze arabskich działań, a najazdy docierały również dalej na północ, do Burgundii. W tym samym roku spalono tamtejsze Autun, choć część źródeł datuje to wydarzenie na 731 rok.

Papież Grzegorz II uważnie obserwował losy Franków, „pierworodnych synów" Kościoła, i nakłonił księcia Akwitanii Odona do przeciwstawienia się muzułmanom pod Tuluzą. Jako błogosławieństwo przesłał mu fragmenty tkaniny przykrywającej ołtarz w Bazylice Świętego Piotra. Gest ten wiązano z eulogią, błogosławionym chlebem spożywanym przez wiernych, którzy podczas mszy nie przystąpili do komunii. Tkaninę podzielono na kawałki, które znamienitsi wojownicy połknęli na znak pobożności.

Ostatecznie pochód muzułmanów powstrzymał pod Poitiers majordom Karol Młot. Bitwa z 732 lub 733 roku obrosła legendą, była opiewana przez stulecia i weszła do tradycji państwa frankijskiego. Znaczenie przypisywane temu zwycięstwu rosło wraz z kolejnymi opowieściami. Jego sława przesłoniła wiele innych wydarzeń, które pokazywały, że relacje Franków i muzułmanów nie ograniczały się do otwartej walki.

Berberyjski wódz Munuza przybył ze wschodnich Pirenejów na Sardynię i poślubił córkę Odona z Akwitanii. Gdy zbuntował się przeciw emirowi Kordoby, został przez niego pokonany w 729 roku. Z kolei w 734 roku książę Prowansji Maurontus otworzył muzułmanom bramy Awinionu. Poitiers nie zakończyło więc ich obecności ani wypraw po północnej stronie Pirenejów, choć nie miały one już charakteru systematycznego podboju.

W 734 roku zajęto Awinion, oblegano Arles i złupiono Prowansję. W 737 roku, trzy lata później, muzułmanie dotarli do Burgundii, skąd wywieźli wielu jeńców do Al-Andalus, czyli Andaluzji. W późniejszym okresie przyszły ataki floty: na Marsylię w latach 838 i 848, Arles w 842 i 850 oraz

eprasa.pl ce0f49c09a



RONCESVALLES. W 778 roku Baskowie zaatakowali pod Roncesvalles (Roncevaux) tylną straż armii Karola Wielkiego. Zginął wówczas hrabia Roland, zwany też Orlandem, późniejszy bohater pieśni o jego czynach i poematu Ludovica Ariosta *Orland szalony*. Miniatura z XIV-wiecznego rękopisu *Kronik francuskich*, nazywanych również *Kronikami Saint-Denis* (British Library, Londyn).

Camargue w roku 869. Działania wojenne w regionie trwały zatem długo po zwycięstwie, które zdominowało późniejszą pamięć o starciach Franków z muzułmanami.

Od Karola Młota do Roncesvalles

Kampanie Karola Młota w południowej Galii w latach 736–739 spotykały się z różnymi reakcjami Franków. Podwójna gra i zdrady w ich szeregach utrudniają przedstawianie tych walk jako jednolitej wyprawy przeciw islamowi. Muzułmanie, zajmując kolejne ziemie, mierzyli się z siłami, którym dopiero późniejsze opowieści epickie przypisały przede wszystkim motywację religijną.

Dynastia potomków Karola Młota częściowo zawdzięczała swoją sławę zagrożeniu uosabianemu przez muzułmanów z Półwyspu Iberyjskiego. Tymczasem w VIII i IX wieku ryzyko ich inwazji zza Pirenejów praktycznie nie istniało. W 776 roku Karol Wielki postanowił jednak zaangażować się w spory małych emiratów aragońskich, licząc na zdobycie sławy mediatora. Występując w tej roli, miał nadzieję na wzmocnienie własnej sławy. Przedsięwzięcie nie przyniosło mu jednak wymiernych korzyści, z którymi można byłoby wiązać powodzenie tej inicjatywy.

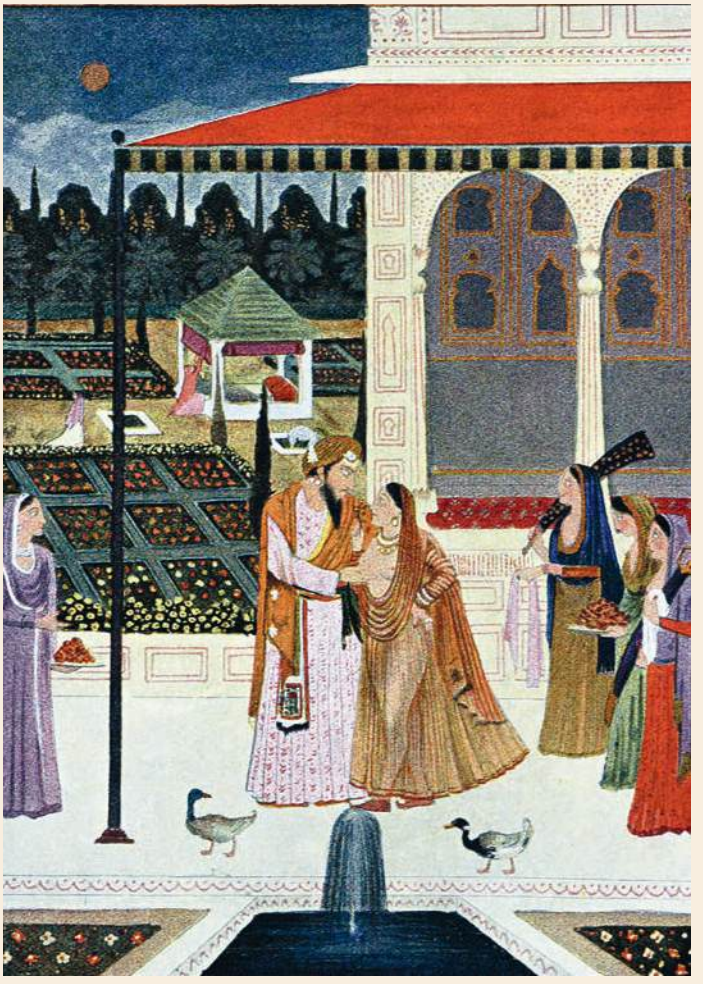
Do pamięci potomnych weszła za to zasadzka w wąwozie Roncesvalles. W bitwie zginął hrabia Roland, krewny i najlepszy rycerz Karola Wielkiego. Jego śmierć stała się częścią tradycji chrześcijańskiego rycerstwa oraz podstawą słynnej *Pieśni o Rolandzie*, jednego z najważniejszych średniowiecznych eposów rycerskich. W rzeczywistości napastnikami nie byli muzułmanie, lecz Baskowie, mieszkańcy gór sprzeciwiający się przejściu obcych wojsk przez ich ziemie. Późniejsza opowieść nadała więc starciu znaczenie inne niż to wynikające z okoliczności samego ataku.

Karolowi udało się jednak utworzyć graniczną Marchię Hiszpańską, która miała zabezpieczać kraj przed ewentualnym uderzeniem muzułmanów z półwyspu. Cała linia Pirenejów znalazła się w ten sposób pod kontrolą Franków. W szerszej perspektywie wydarzenia te należały do okresu słabnięcia muzułmańskiej potęgi, rozpoczętego w trzeciej dekadzie VIII wieku. Jej zasięg zamknął się między

eprasa.pl ce0f49c09a

Harun ar-Raszid, kalif z *Księgi tysiąca i jednej nocy*

W Historii dynastii Ibn at-Tiktaka pisał, że Harun ar-Raszid w każdym roku swoich rządów pielgrzymował do Mekki. Kalif nie zaniedbywał również dżihadu, innego muzułmańskiego obowiązku. *Księga tysiąca i jednej nocy* ukazuje go natomiast jako miłośnika poezji i dysput teologicznych.



Harun popierał mutazylizm, nurt uznający, że do prawdziwej wiary można dojść dzięki rozumowi. Stał on w sprzeczności z tradycyjnym przekonaniem, że jedyną drogą do prawdy jest objawienie. Kalif był muzułmaninem arystotelesowskim, a jego rządy przypadły na okres największej świetności państwa. Większość znanego wówczas świata płaciła daninę do jego skarbca. Na dworze gromadziło się więcej mędrców, poetów, prawników, gramatyków, pisarzy, komediantów i muzyków niż w jakimkolwiek innym pałacu. Władca hojnie ich wynagradzał. W czasie jego panowania zbuntował się Jahja ibn Abd Allah al-Mahdi, potomek Alego ibn Abi Taliba. Ogłosił się imamem i zamierzał przejąć władzę. Harun obiecał mu pokój, zwabił do pałacu, a następnie uwięził i postawił wobec dwóch oskarżycieli. Scena przypominała opowieści z *Księgi tysiąca i jednej nocy*, lecz zakończyła się okrutną egzekucją więźnia. Powyżej – ilustracja z XIX-wiecznego wydania tego zbioru opowieści.

Oceanem Indyjskim a Atlantykiem oraz Kaukazem a Półwyspem Arabskim. O dalszym obrazie konfliktu decydowała już nie tylko sytuacja na granicach, ale także pamięć utrwalana w opowieściach o władcach i rycerzach.

Oblężenie Konstantynopola

Równie trudne doświadczenia przeżywało na przełomie VII i VIII wieku Bizancjum. Walka z Arabami pochłaniała wszystkie siły bazileusów, następców Herakliusza, zmuszając ich do opuszczenia Bałkanów i porzucenia Słowian, których nie potrafili już chronić. Muzułmanie, utrzymywani przez Konstantyna II pod kontrolą w latach 642–659, wznowili tymczasem ofensywę.

W latach 674–678 zaatakowali sam Konstantynopol. Położenie stolicy nad morzem i bliskość południowych wybrzeży Morza Czarnego sprzyjały jej obronie. Arabowie nie zdołali zdobyć miasta, musieli natomiast zawrzeć traktat i zobowiązać się do płacenia Bizantyjczykom daniny. Niepowodzenie wyprawy zmusiło ich więc do uznania warunków przez obrońców. Do zorganizowania następnej wielkiej ofensywy przeciw stolicy doszło dopiero po upływie kilku dekad.

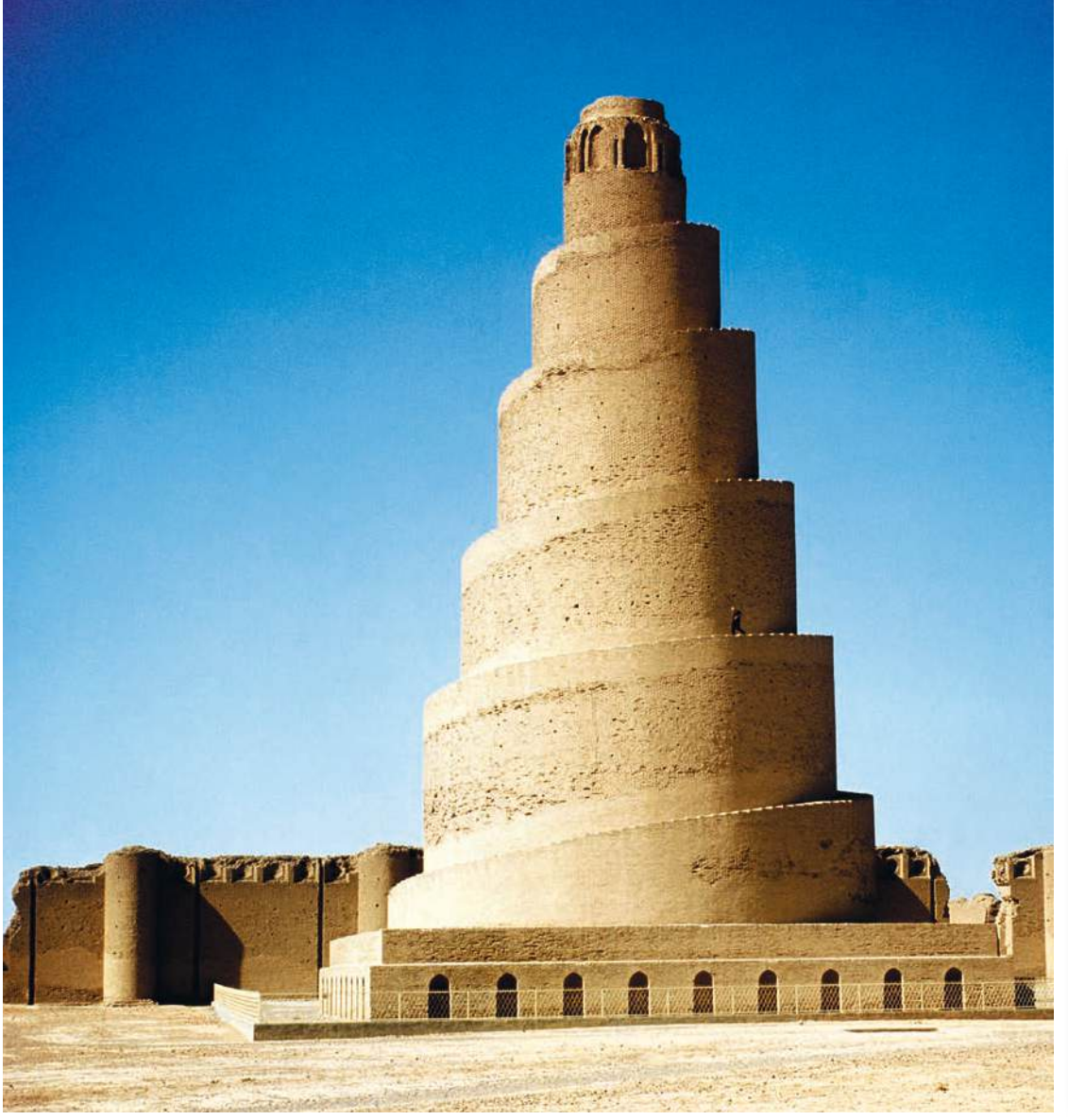
W tym czasie cesarstwo pogrążało się w wewnętrznych konfliktach. Upadek dynastii heraklijskiej zapoczątkował w latach 695–717 ponad 20 lat politycznej niestabilności i wojen domowych. Na tronie zasiadło kolejno sześciu cesarzy. Jednym z nich był ostatni potomek Herakliusza, Justynian II Rinotmet, panujący w latach 685–695, a po odzyskaniu władzy ponownie w latach 705–711. Powrót na tron po detronizacji połączył z okrutnymi prześladowaniami przeciwników.

Po latach zmieniających się władców i wewnętrznych walk państwo doczekało się stabilniejszych rządów. Okres chaosu zakończył w 717 roku Leon III (717–741), monarcha energiczny i rozważny. Na Zachodzie uważano go jednak za heretyka z powodu wystąpienia przeciw kultowi ikon. Ikonoklazm, ruch nazwany słowem pochodzenia greckiego i związany z niszczeniem wyobrażeń Boga, zapoczątkował długi kryzys, trwający do pierwszych lat IX wieku.

Pojawiła się hipoteza, że działania te zbliżały Leona do islamu. Jej znaczenie jest jednak niewielkie, zwłaszcza że ówczesny kalifat pobłażliwie traktował zakaz przedstawiania istot żywych. Dla losów cesarstwa najważniejsza okazała się skuteczność Leona w obronie stolicy. Podczas oblężenia w latach 717–718 powstrzymał muzułmanów, którzy przybyli pod Konstantynopol z wielką flotą.

Po ocaleniu miasta Bizantyjczycy zwyciężyli pod Akroinon w 740 roku. Kolejne wyprawy na pograniczu prowadził Konstantyn V (741–775).

eprasa.pl ce0f49c09a



STOLICA ABBASYDÓW. Od 836 roku stolicą dynastii była Samarra, po zniszczeniu jej pierwszej siedziby, Bagdadu, założonego w 762 roku przez Al-Mansura. Powyżej – spiralny minaret Al-Malwijja przy Wielkim Meczecie w Samarze. W połowie IX wieku meczet stanowił największy na świecie muzułmański ośrodek modlitwy.

KALIFOWIE ABBASYDZCY

- **Lata 750–754** Abu al-Abbas Saffah
- **Lata 754–775** Al-Mansur
- **Lata 775–785** Al-Mahdi
- **Lata 785–786** Al-Hadi
- **Lata 786–809** Harun ar-Raszid
- **Lata 809–813** Al-Amin
- **Lata 813–833** Al-Mamun
- **Lata 833–842** Al-Mutasim
- **Lata 842–847** Al-Wasik
- **Lata 847–861** Al-Mutawakkil

Anatolię, której utrata stała się poważnym zagrożeniem, można było utrzymać tylko dzięki ciągłej wojnie granicznej. Obrona stolicy nie kończyła więc zmagań: cesarstwo musiało stale angażować siły, by zachować kontrolę nad półwyspem.

Abbasydzi

Umajjadzi mierzyli się tymczasem z rosnącą opozycją we własnym państwie. Szyici i charydżyci przysparzali problemów kalifatowi, który stał się już dziedzicznym imperium. Do ich sprzeciwu dołączył konflikt z możnym rodem Abbasydów, wpływowym w Chorosanie, na peryferiach względem głównych ośrodków umajjadzkich.

Ludność Chorosanu, która przyjęła islam, i osiadli wśród niej arabscy zdobywcy znaleźli wspólną sprawę. Mimo dzielących ich różnic oba środowiska łączyła głęboka niechęć do polityki podatkowej Umajjadów. Abu Muslim, przywódca rodzącej się dynastii Abbasydów, zyskał ponadto sympatię szyitów, dopuszczając propagandową kampanię w imieniu potomków rodu Proroka. Gdy jednak w 750 roku pokonano ostatniego kalifa Umajjadów i upadł kalifat Damaszku, nowym władcą nie został żaden z potomków Mahometa popieranych przez szyitów. Wybrano Abu al-Abbasa, zwanego As-Saffahem, potomka wuja Proroka i przedstawiciela rodu Abbasydów.

Nowa dynastia, podobnie jak szyici, uzasadniała dziedziczenie władzy wolą Boga, uznając kalifa za jego zastępcę na ziemi. Nawet przyjmowane przez władców tytuły przypominały cechy przypisywane szyickim imamom: Al-Mansur, Zwycięzca; Al-Mahdi, Wyczekiwany; Al-Hadi, Dobrze Prowadzony. Zmiana dynastii nie oznaczała więc odrzucenia religijnego uzasadnienia sukcesji.

Abbasydzi wybrali na centrum państwa region, z którym byli związani już wcześniej. Za Al-Mansura (754–775), w 762 roku, ustanowili stolicę w Bagdadzie nad Tygrysem. Położenie miasta wskazywało na zmianę kierunku polityki. Zamiast skupiać się na Morzu Śródziemnym i bliskości Konstantynopola, kalifat zwracał się ku ziemiom mezopotamsko-perskim. Można było oczekiwać jego „azjatyzacji", odmiennej od bizantyjskiego modelu dworu damasceńskiego.

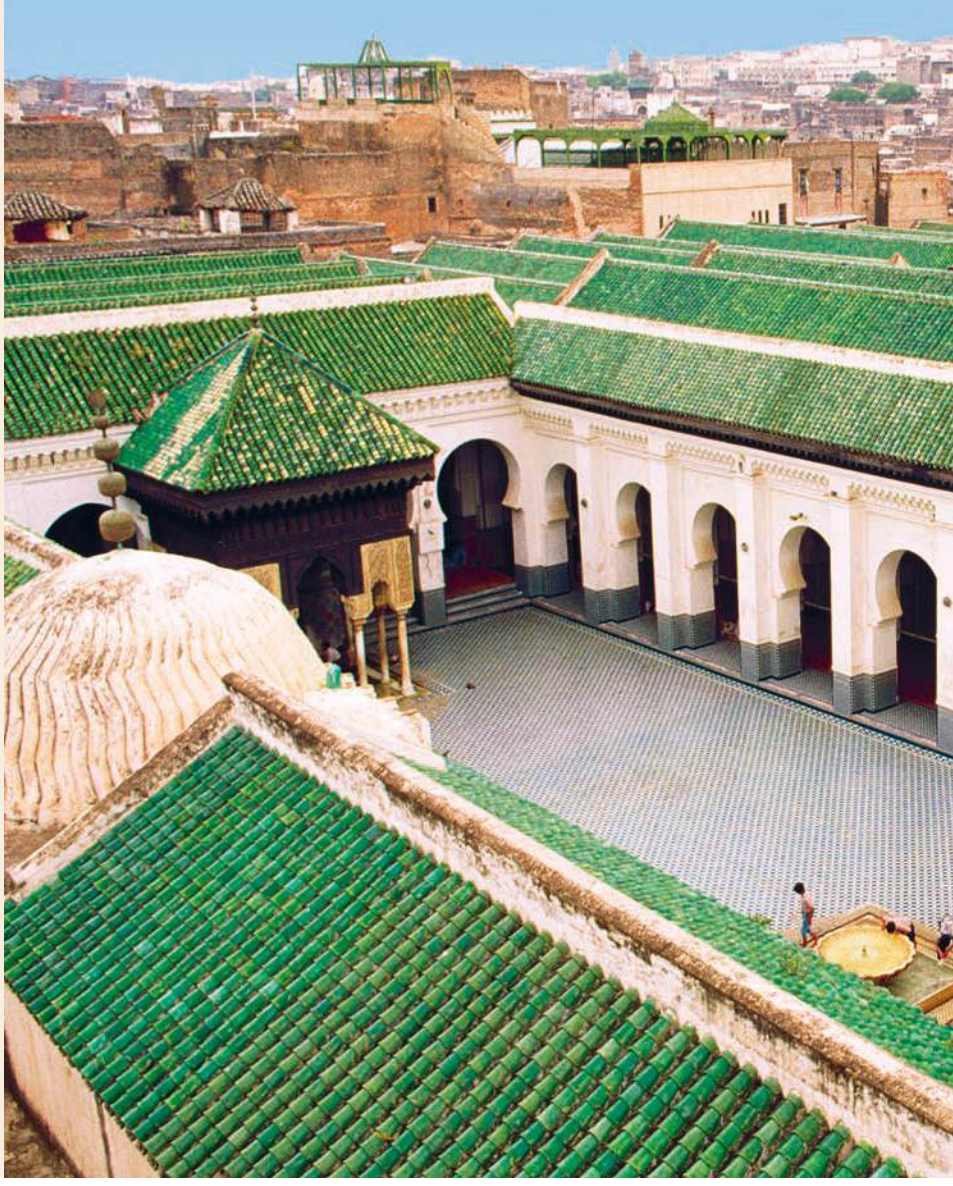
eprasa.pl ce0f49c09a

Najstarszy uniwersytet świata muzułmańskiego

Według tradycji Al-Karawijjin w Fezie powstał w 859 roku, za rządów Idrysydów, co czyni go najstarszą nadal działającą uczelnią świata. Jego biblioteka przechowuje bogate zbiory rękopisów arabskich i żydowskich.

Między X a XII wiekiem uczelnia należała do najważniejszych ośrodków nauki. W jej aulach można było spotkać filozofów: Avempacego, czyli Abu Bakra Muhammada ibn Badżdżę, Awerroesa, Majmonidesa i Ibn Chalduna, a także geografa Al-Idrisa. XII wiek przyniósł działalność wielkich humanistów i matematyków, wśród nich Żyda Ibn al-Jasmina, zasłużonego dla trygonometrii, oraz nowego pokolenia teologów i pisarzy. Zatrudniając wybitnych uczonych, ośrodek w Fezie nauczał teologii, prawa, matematyki, astronomii, astrologii, gramatyki i literatury. Między X a XIV wiekiem studiowała tam większość wykształconych mieszkańców Maghrebu i Al-Andalus. Po lewej – moneta Idrysydów wybita w Maroku około roku 840. Po prawej dziedziniec meczetu uniwersyteckiego w Fezie.





Umajjadzi nie zniknęli jednak całkowicie. Jeden z przedstawicieli rodu dotarł na Półwysep Iberyjski i założył Emirat Kordoby; nazwa emir wywodzi się od arabskiego amir, „książę". Pozycja emiratu umocniła się na tyle, że w 929 roku emir Abd ar-Rahman (929–961) mógł przyjąć tytuł kalifa. Na zachodzie powstał więc ośrodek władzy, który kontynuował tradycję dynastii obalonej na wschodzie.

Idrysydzi w Maroku

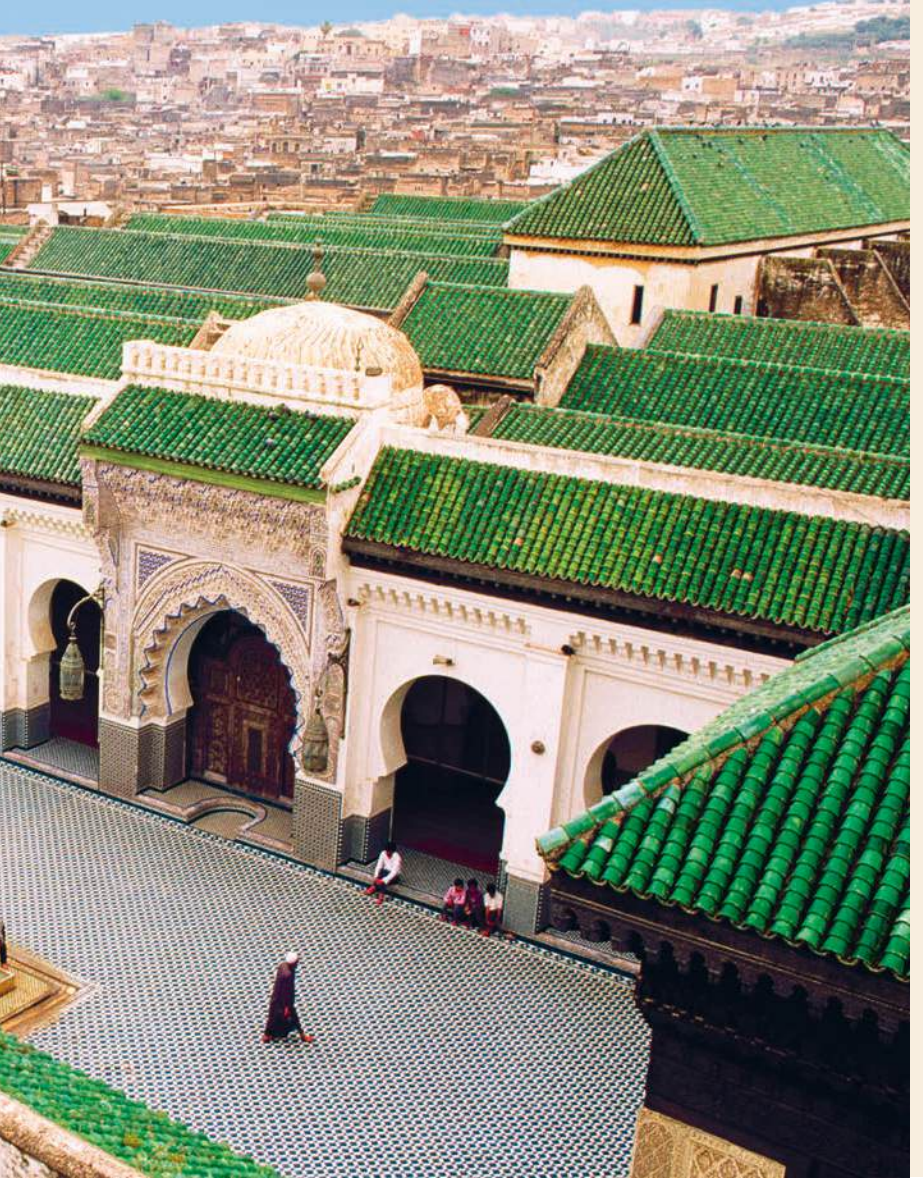
Przeniesienie centrum władzy na wschód stopniowo osłabiało wpływy islamu w zachodniej części basenu Morza Śródziemnego. Jednocześnie otwierało miejsce dla nowych dynastii. Wśród potomków Alego był Idris, który uciekł przed prześladowaniami Abbasydów i znalazł schronienie na ziemiach dzisiejszego Maroka. W latach 788–791 jednoczył plemiona berberyjskie, choć nie wszystkie chciały przyłączyć się do szyitów. Ostatecznie został wybrany imamem.

Jego sukces miał podobne podstawy jak wcześniejsze powodzenie Abbasydów. Nawrócona ludność miejscowa pragnęła zrzucić arabskie zwierzchnictwo i wybrać władcę spośród swoich rodaków: w Chorosanie byli to tamtejsi mieszkańcy, w Maroku Berberowie. Pokazuje to zarazem, że islam rozszerzał się bardziej dzięki konwersjom niż militarnym podbojom Arabów. Przyjęcie wiary nie oznaczało bowiem zgody na podporządkowanie się arabskim zdobywcom.

W Maroku nadal funkcjonowały ufortyfikowane miasta rzymskie, między innymi Tanger i Volubilis, utrzymujące aktywność handlową. Idris I, a następnie jego syn Idris II, pogrobowiec urodzony przez berberyjską konkubinę, założyli jednak nowy ośrodek, Fez. Miasto stało się stolicą emiratu i głównym centrum regionu, przyciągając licznych osadników z Ifrikijji oraz Al-Andalus.

Próby rozszerzenia władzy Idrysydów na wschód i południe napotykały opór nowych sojuszy politycznych i instytucjonalnych. Mimo tych przeszkód świadectwa epoki ukazują dobrobyt emiratu założonego przez Idrisa I. Po śmierci Idrisa II w 828 roku jego syn Muhammad (826–836) zamierzał zachować dla siebie tylko region Fezu, zaś resztę ziem rozdzielić między siedmiu swoich

eprasa.pl ce0f49c09a





BIBLIOTEKA. Drugi kalif Kordoby zgromadził wielki księgozbiór i założył ośrodek przepisywania, ilustrowania oraz oprawiania rękopisów przywożonych z innych stolic. Na ilustracji – manuskrypt z biblioteki Al-Hakima II, przechowywany dziś na uniwersytecie Al-Karawijjin.

braci. Podział ziem między członków rodziny nie zakończył od razu obecności dynastii w regionie. Idrysydzi nadal sprawowali władzę w Maroku, a ich panowanie trwało aż do 922 roku. Wtedy pojawili się tam przedstawiciele nowego ugrupowania politycznego, związanego z Fatymidami, i rozpoczął się kolejny etap walk o wpływy w regionie.

Rustamidzi

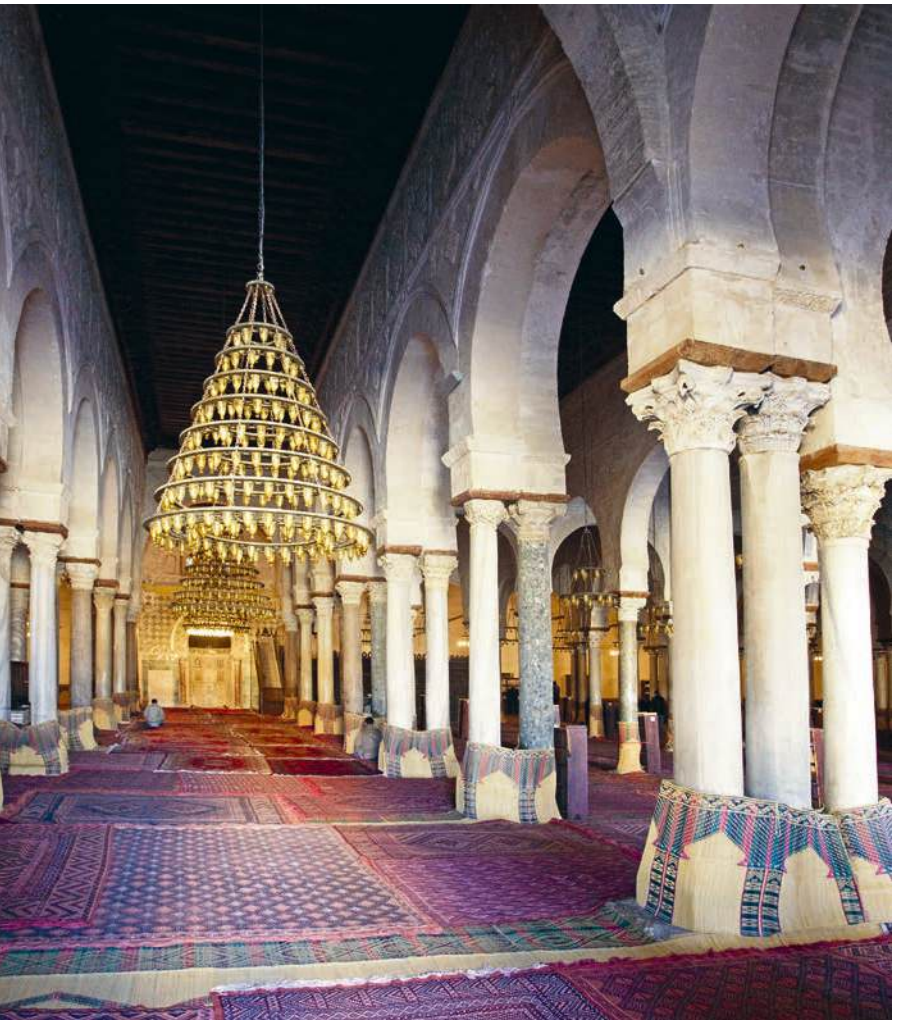
Inaczej rozwijał się środkowy Maghreb. Tamtejsza dynastia mniejszą wagę przywiązywała do więzi rodzinnych, większą zaś do szerzenia charydżyzmu wśród Berberów. Początki tej działalności wiązano z Rustamem, perskim generałem pojmanym przez Arabów pod Al-Kadisijją w 635 lub 636 roku.

Jego syn Ibn Rustam został gubernatorem Kairuanu i siłą wprowadzał w regionie charydżyzm, zwłaszcza wyznawaną przez siebie odmianę ibadycką. Ibadyci, zwolennicy Abd Allaha ibn Ibada, reprezentowali charydżyzm umiarkowany. Uważali, że po dokonaniu się objawienia nie można określić, kto jest grzesznikiem, ani zdefiniować pojęcia niewiernego. Tolerowali więc wyznawców innych odłamów islamu i dopuszczali małżeństwa poza własnym środowiskiem. Takie podejście sprzyjało akceptacji tej odmiany wiary poza etnosem arabskim. Ludność niearabska dużo łatwiej przyjmowała przekonania ugrupowania, które dopuszczało współżycie z przedstawicielami innych wspólnot.

Tak stało się w środkowym Maghrebie, nawracanym przez Ibn Rustama, który w 767 roku założył Tijarat na obszarze dzisiejszej Algierii. Dokładny zasięg państwa Rustamidów, Banu Rustam, pozostaje nieznany. Z pewnością sięgało ono Dżabal Nafusa w Libii, granicząc od zachodu z ziemiami Idrysydów z Fezu oraz Aghlabidów z Kairuanu.

Pod rządami Rustamidów pokojowo współżyli muzułmanie spoza charydżyzmu, przedstawiciele rozmaitych odłamów charydżyckich, chrześcijanie i Żydzi. Kres tego okresu nastąpił w roku 909. Górskie plemię Kutama, wyznające ismailizm i związane z szyickimi Fatymidami, zaatakowało Tijarat i zniszczyło miasto. Zginęła większość mieszkańców, pozostali zaś schronili się w Sedracie niedaleko Warkali. Upadek stolicy zakończył zarazem

eprasa.pl ce0f49c09a



KAIRUAN. Al-Haram, sala modlitw Wielkiego Meczetu. Budowlę ufundował Ukba ibn Nafi w 670 roku. Zniszczyli ją Berberowie w 690, a odbudowano ją w 703 roku. Wielu muzułmanów uważa Kairuan za czwarte najświętsze miasto islamu, po Mekce, Medynie i Jerozolimie.

panowanie dynastii Rustamidów, której państwo przez lata skupiało tak różne wspólnoty religijne.

Emirat Aghlabidów

Największą potęgę w Maghrebie zbudowali Aghlabidzi z Kairuanu. Formalnie podlegali Abbasydom, w praktyce zachowywali jednak znaczną samodzielność. Od IX wieku rządzili ziemiami dzisiejszej Tunezji i wschodniej Algierii, silniej zarabizowanymi i zislamizowanymi niż sąsiednie obszary na zachodzie. Ich państwo skupiało zróżnicowaną ludność. Żyli w nim łacińscy chrześcijanie i Żydzi, podczas gdy liczba chrześcijan greckich malała. Pozostałe grupy tworzyli Arabowie i Berberowie, często skłóceni ze sobą, oraz wojskowa gwardia dynastii, złożona głównie z ludzi pochodzących z Afryki Subsaharyjskiej.

Położenie między wnętrzem kontynentu a morzem pozwalało Aghlabidom dokonywać ekspansji w basenie Morza Śródziemnego. Przez ich ziemie wędrowały karawany z Sudanu i Nigru, dostarczające do tunezyjskich portów cenne towary, przede wszystkim złoto. Odzyskiwało znaczenie również rolnictwo, podobnie jak w czasach rzymskich oparte na nawadnianiu. Wielkie plantacje oliwek, sady, ogrody warzywne i pola zbóż ponownie stawały się ważną częścią gospodarki. Wydobycie miedzi, antymonu, ołowiu i żelaza osiągnęło natomiast poziom wcześniej nieznany.

Kairuan wyrósł pod ich władzą na najważniejszy ośrodek regionu i ważne centrum kultury. Przyczyniła się do tego zwłaszcza szkoła prawna Malika, ceniona w całej Afryce Północnej i Hiszpanii. O sile dynastii świadczyły także okazałe budowle oraz fortyfikacje miast na wybrzeżu.

Utrzymywanie tej potęgi miało jednak swoją cenę. Władcy prowadzili surową politykę podatkową, niezbędną do zachowania władzy, lecz rodzącą napięcia między grupami społecznymi. Konflikty stopniowo osłabiały Aghlabidów, aż na początku X wieku ich trudności wykorzystali Fatymidzi. Gospodarczy i kulturalny rozkwit nie usuwał więc sporów, które narastały wewnątrz państwa.

Polityka zewnętrzna emirów

Morska ekspansja miała już wówczas długą historię. Według tradycji pierwsza wyprawa wyruszyła z Syrii w 652 roku. Jej uczestników nazywano synami Hagar, biblijnymi Hagrytami, częściej zaś Saracenami – określeniem o niejasnym i spornym znaczeniu. Kierowali się ku północno-zachodnim ziemiom romaioi, jak po grecku określali siebie Bizantyjczycy. Pierwsza fala najazdów dosięgła wschodnich wybrzeży Sycylii. W 669 roku egipscy piraci przystąpili do oblężenia Syrakuz.

Najważniejsze wyprawy do środkowej i zachodniej części Morza Śródziemnego organizowali jednak emirowie z Maghrebu. Od początku VIII wieku regularnie wysyłano z Afryki ekspedycje ku Sycylii, Morzu Tyrreńskiemu i południowym wybrzeżom Półwyspu Iberyjskiego. Arabowie i Berberowie lądowali także w Hiszpanii, szybko opanowując znaczną część jej ziem.

Wspierane przez nadmorskich emirów wyprawy przynosiły przede wszystkim metale szlachetne i niewolników. Łupy pomnażały dobrobyt afrykańskich emiratów i zaspokajały potrzeby rynku handlu ludźmi. A przy tym korsarze okresowo odprowadzali zakat, jałmużnę od uzyskanych dochodów. W połowie VIII wieku tunezyjscy rabusie zapuszczali się już w głąb Sycylii i Sardynii. Nie zawsze zabierali łupy: niekiedy poprzestawali na talla, okupie płaconym przez podbite społeczności.

Bizancjum odpowiedziało z opóźnieniem, budując nad morzem wieże obserwacyjne i tworząc eskadrę do patrolowania wybrzeży oraz zwalczania piratów. Cesarze korzystali również z dyplomacji. Wielokrotnie zawierali z arabsko-berberyjskimi emirami układy o przyjaźni i nie-

eprasa.pl ce0f49c09a



ARABSCY ŻEGLARZE. To żeglarze byli głównymi uczestnikami większości arabskich podbojów na Morzu Śródziemnym. Powyżej – arabski statek na miniaturze z iluminowanego rękopisu Makam Al-Haririego z XIII wieku (Instytut Studiów Orientalnych, Petersburg).

agresji, próbując zabezpieczyć swoje ziemie także poprzez porozumienia.

Zawieranie paktów nie usuwało jednak wszystkich napięć. Napaści zbrojne i akty piractwa trwały, a zarazem nie przekreślały wymiany handlowej między stronami, które w innych okolicznościach walczyły ze sobą. Nawet papirus, na którym biskupi Rzymu spisywali bulle zakazujące wymiany między chrześcijanami a niewiernymi, sprowadzano z muzułmańskiej Sycylii. Nie można też traktować emiratów Maghrebu jako jednej strony: konkurowały one bowiem ze sobą, a czasem walczyły. Na morzu krzyżowały się zatem interesy różnych władców i kupców, a zawierane porozumienia nie usuwały wszystkich źródeł konfliktu.

Arabska Sycylia

Przyczyny najazdu na Sycylię nie są jasne. Jedna opowieść wiąże go z niezgodą między chrześcijanami, inna – również łącząca tradycję z wydarzeniami historycznymi – z obecnością muzułmanów w Hiszpanii. Podobne motywy pojawiają się w relacjach o atakach na ziemie nad Morzem Tyrreńskim i Adriatykiem. Neapolitańczycy, nominalnie związani z Bizancjum i uciskani przez longobardzkich książąt Salerno, mieli zwrócić się o pomoc do Saracenów.

Przykłady te podważają przekonanie, że o trwałych sojuszach wojskowych decydowała wspólna wiara. Wyznawcy różnych religii bez oporów zawierali układy z innowiercami, zarówno na Półwyspie Iberyjskim, jak i w południowej Francji oraz Italii. Arabów przyciągały na śródziemnomorskie wyspy raczej bazy o znaczeniu strategicznym i handlowym niż cel prowadzenia świętej wojny. Na Sycylii ważna była ponadto pszenica: chęć zdobycia jej zapasów skłaniała do kolejnych najazdów.

Zajęcie Sycylii zaliczano do pierwszych dokonań dynastii Aghlabidów. Kontroli nad wyspą nie zdobyto jednak w jednej kampanii: walki rozciągnęły się na dziesięciolecia i wymagały kolejnych działań przeciw jej ośrodkom. Wielka wyprawa opuściła emirat Tunezji w 827 roku, a ostateczne opanowanie całej Sycylii mastąpiło dopiero w roku 902. Palermo zdobyto w roku 831, Syrakuzy w 878. Legenda tłumaczy ich powodzenie wojną

eprasa.pl ce0f49c09a

Niewolnictwo w średniowiecznym islamie

Niewolnictwo wśród średniowiecznych muzułmanów miało korzenie w przedislamskiej Arabii. Służbę stanowili tam przede wszystkim jeńcy pojmani podczas wojen plemiennych.

Islam nie usunął tej instytucji, Mahomet zaś nie próbował jej zwalczać, choć objawienie obiecywało raj muzułmanom, którzy uwolnią swych niewolników. Hadisy zalecają dobre traktowanie zniewolonych i przyznają im pewne prawa. Ograniczenia wprowadził drugi kalif Umar: muzułmanin nie mógł być niewolnikiem innego muzułmanina. Niewola miała więc obejmować tylko niemuzułmanów, zalecono też pojmanie niewiernych. Teoretycznie wyłączano z niej również chrześcijan i Żydów jako przedstawicieli Ludów Księgi. W VIII i IX wieku większość niewolników pochodziła z Persji, Turcji, Kaukazu, Azji Środkowej i Afryki. W IX i X wieku odbywały się wielkie targi, na których kupowano ludzi do prac domowych, jako robotników oraz konkubiny, przeznaczone do usług seksualnych. Po prawej – targ niewolników na miniaturze z iluminowanego rękopisu Makam Al-Haririego z 1237 roku (Bibliothèque nationale de France, Paryż).



domową między bizantyjskimi gubernatorami należącymi do różnych stronnictw.

Wiadomość o arabskiej wyprawie wywołała natychmiastową i stanowczą reakcję „frankijską". Tak określano w tym przypadku świat łaciński, czyli zachodnioeuropejski, który odpowiedział na atak własnym przedsięwzięciem wojskowym. Toskański komes Bonifacy – noszący rzymski tytuł nadający szlachectwo – przybył do Tunisu i rozpoczął kampanię wysławianą później jako pierwsza chrześcijańska „prekrucjata" przeciw islamowi.

Odpowiedź nadeszła szybko. W 829 roku Tunezyjczycy oblegli rzymski port Centumcellae, dzisiejszą Civitavecchię. Po jego zdobyciu ruszyli do Tuscii, Sabiny i Maremy. Dotarli nawet pod Rzym, gdzie ograbili bazylikę świętych Piotra i Pawła przy samych murach miejskich. W latach 846 i 849 zorganizowano w Kairuanie i Palermo dwie następne, nieudane próby ataku na Wieczne Miasto. Podczas drugiego oblężenia Leon IV polecił otoczyć murami ziemie wokół watykańskiej Bazyliki Świętego Piotra. Powstało tak zwane Miasto Leona, mające chronić ten obszar przed zagrożeniem od morza.

Północ Śródziemnomorza

W 838 roku aghlabidzki emir Tunisu Zijad Allah ibn Ibrahim nakazał uderzyć na Brindisi. Książę Benewentu Sicardo próbował odpowiedzieć na najazd, lecz jedynym skutkiem jego działań było sprowadzenie z Salerno relikwii świętego Bartłomieja. Opowiadano, że trafiły one do Europy w tajemniczy sposób z Indii; bardziej prawdopodobny jest jednak ich zakup przez mieszkańców Salerno od saraceńskich piratów.

Zagrożenie obejmowało jednak znacznie więcej wybrzeży. Już na początku IX wieku wyprawy z Sycylii docierały na południe Morza Tyrreńskiego. W 812 roku zaatakowano Panzę i Ischię. Odnotowano również wtargnięcia do Kalabrii. Równocześnie Saraceni z wybrzeży iberyjskich ruszali na Sardynię i Korsykę.

Wydaje się, że Toskania i Lacjum uniknęły najazdów częściowo dzięki Karolowi Wielkiemu. Od 780 roku tworzył on dwie floty, Classis Aquitanica i Classis Italica, aby przeciwstawić się niebezpieczeństwu. Obrona wybrzeży nie usuwała jednak

eprasa.pl ce0f49c09a

zagrożenia wynikającego z konfliktów na lądzie. Wewnętrzne walki na longobardzkich ziemiach Benewentu i Salerno stworzyły muzułmanom sposobność do nowych ataków i dalszego rozszerzania działalności.

Powstałe w Salerno środowiska saraceńskie, których część członków przyjmowała chrześcijaństwo, musiały się mobilizować, żeby przynosić pomyślne wieści aghlabidzkiemu emirowi rezydującemu w zdobytym Palermo. Zaatakowano Tarent i zniszczono wenecką eskadrę, wysłaną na prośbę Bizantyjczyków do ochrony szlaków prowadzących do Aleksandrii.

Sukcesom Saracenów z Sycylii najbardziej sprzyjały jednak spory Bizantyjczyków z Longobardami. Pozwoliły im zająć długi odcinek wybrzeża Apulii i utworzyć emirat Bari, istniejący około 30 lat. Jak to często się zdarza w wojnach granicznych, armie były mieszane: oddziały longobardzkich chrześcijan i Saracenów walczyły z siłami o podobnym składzie. Saraceni znajdowali w tych konfliktach zarówno zatrudnienie jako najemnicy, jak i sposobność do rozboju. Granice religijne nie pokrywały się więc ze stronami, które stawały naprzeciw siebie.

Osadnictwo i piractwo

Napady pirackie miały przynosić szybkie łupy, daniny i okupy, a także jeńców, zwłaszcza młodych, poszukiwanych na rynku niewolników. Rzadziej celem była inwazja i stworzenie „gniazda piratów", kolonii łączącej funkcje handlowe z wojskowymi. Choć zakładanie osad nie było najczęstszym celem wypraw, ich skutki mogły okazać się trwalsze niż jednorazowy rabunek. Niekiedy powstawały ośrodki, w których przybysze pozostawali przez długi czas. W IX i X wieku zajęto Kretę, Maltę, Sycylię i Baleary, które na dłużej lub krócej pozostały pod władzą najeźdźców.

Zachodni historycy skłaniają się ku uznaniu piratów za twórców saraceńskich ośrodków nadmorskich. Ich znaczenie nie ograniczało się przy tym do przystani i bezpośredniego sąsiedztwa morza. Kontrola tych ośrodków rozciągała się często również na rozległe obszary położone w głębi lądu. Traktowanie ich działalności jako niewiele więcej niż rabunku, przy równoczesnym przedstawianiu późniejszych działań włoskich miast w odmiennym świetle, byłoby jednak oceną etnocentryczną. Podobieństwa są wyraźne: obie strony na przemian toczyły walki morskie i dyskretnie prowadziły handel, jak sąsiedzi dbający o wymianę mimo wzajemnych ciosów.

Układ sił zaczął się zmieniać na początku wieku XI. Wcześniej osadnictwo saraceńskie było dynamiczne i aktywne, później przyjęło bardziej obronny charakter, podczas gdy chrześcijanie rośli w siłę. Niewielkie muzułmańskie „republiki", łączące żeglugę, piractwo i handel, nadal jednak rozwijały się przede wszystkim dzięki pozyskiwaniu niewolników oraz sprzedaży ludzi. Ich członków nazywano bahrijuna, po arabsku „żeglarze".

Przykładem takiego ośrodka była Almeria na południowym wybrzeżu Półwyspu Iberyjskiego, zawdzięczająca swój rozkwit w X wieku właśnie handlowi niewolnikami. Szczególnie pożądani byli biali, sakaliba. Ich kastrację wykonywali żydowscy specjaliści z okolic Pechiny. Zarówno Arabowie, jak i chrześcijanie zdobywali ludzi poza granicami własnych państw, toteż tereny wojenne stanowiły dla nich dogodny obszar pozyskiwania jeńców. Ci, którzy trafiali do niewoli w czasie walk, mogli stać się towarem na odległych rynkach.

Inaczej potoczyły się wydarzenia na wschodzie Morza Śródziemnego. Bizancjum przeszło tam do kontrofensywy i w drugiej połowie X wieku odzyskało kontrolę nad Cyprem oraz Kretą. Rozwój saraceńskich ośrodków zależał więc również od tego, jak zmieniała się potęga ich sąsiadów.



TWIERDZA W ALMERII. Gdy Abd ar-Rahman nadał Almerii prawa miejskie w 955 roku, rozpoczęto budowę twierdzy, alcazaby. Powstały także główny meczet i mury miejskie. Warownia służyła zarówno wojsku, jak i gubernatorowi, który miał w niej swój pałac.

eprasa.pl ce0f49c09a



MECZET AL-HAKIM W KAIRZE. Świątynię wznieśli w X wieku fatymidzki kalif Al-Aziz i jego syn Al-Hakim. Na następnej stronie – pozłacana srebrna brosza z epoki kalifatu (X–XIII wiek) ze skarbca w Garruchy (Instituto Valencia de Don Juan, Madryt).

eprasa.pl ce0f49c09a



TRZY WIELKIE KALIFATY

Ekspansja islamu odmieniła świat Afryki, Azji i basenu Morza Śródziemnego. W ciągu 25 lat od hidżry, do połowy VII wieku, muzułmanie podbili całe imperium perskie, a Bizancjum musiało na nowo określić granice swojej władzy i sposoby ich obrony. Rosnąca potęga morska islamu wyparła Bizantyjczyków z wybrzeży Afryki. Floty muzułmańskie zaczęły rywalizować z cesarskimi o panowanie na morzu.

W X wieku Maghreb aktywnie uczestniczył już w ekspansji świata muzułmańskiego. Sprzyjała temu zmiana położenia centrum władzy. Gdy siedzibę kalifatu przeniesiono do Bagdadu, odległe ziemie zachodnie zyskały znaczną swobodę działania. Oficjalnie Maghreb nadal stanowił część imperium Abbasydów, którego stolicą był odległy Bagdad. Ta formalna przynależność nie odbierała jednak miejscowym władcom znacznej autonomii. Zachodnie ziemie kalifatu mogły zatem prowadzić coraz bardziej samodzielną politykę, a ich udział w ekspansji islamu stawał się aktywniejszy.

Państwo ze stolicą w Bagdadzie skupiało ludy o różnym pochodzeniu i tradycjach. Tej różnorodności towarzyszyło narastanie opozycji szyickiej, z której wyłaniały się radykalne ruchy, takie jak karmaci i ismailici. Z osłabienia centralnej władzy korzystał także Egipt, najważniejszy gospodarczo obszar regionu śródziemnomorskiego. Kolejno rządzili nim Tulunidzi (868–905) i Ichszydydzi (935–969), ale żadna z tych dynastii nie zdołała utrzymać się długo.

Nowy etap w dziejach regionu rozpoczął się wraz ze wzrostem potęgi Fatymidów. Ci szyiccy ismailici uważali się za potomków Fatimy, córki Proroka. Początki ich dynastii wiązały się

eprasa.pl ce0f49c09a



EGIPSKI SKARB FATYMIDÓW. Fragment rzeźbionej, malowanej tabliczki z kości słoniowej ze scenami ukazującymi siedzącego muzyka i zwierzęta. Powstała w Egipcie w XII wieku, w okresie fatymidzkim (Luwr, Paryż).

pośrednio z misjonarzem Abu Abd Allahem asz-Szi'im urodzonym w jemeńskiej Sanie. Uciekając przed represjami Abbasydów, trafił on do Maghrebu, gdzie osiadł w latach 901–903. Schronienia udzieliły mu górskie plemiona berberyjskie Kutama, które następnie nawrócił na ismailizm.

Pomogła mu w tym niechęć Kutamów do sunnitów, utożsamianych z uciskającymi ich Abbasydami i Aghlabidami. Możliwe jednak, że pierwsze kontakty nawiązano już wcześniej, gdy Berberowie pielgrzymowali do Mekki. Działalność misyjna nie musiała więc wynikać z przypadku: mogła być częścią przygotowanej akcji. Było to pierwsze publiczne wystąpienie ismailitów, dotąd działających w atmosferze podejrzliwości i okrutnych prześladowań.

Doświadczenie zagrożenia wpłynęło na organizację ruchu i jego praktyki. Ismailici dopuszczali takijję, czyli ukrywanie prawdziwej wiary w niebezpieczeństwie, zabronione wśród innych muzułmanów. Dlatego często podawali się za sunnitów, choć pozostawali wierni własnym przekonaniom i rozwijali działalność swojego nurtu.

Fatymidzka Ifrikijja

Do Abu Abd Allaha asz-Szi'iego przyłączył się w Maghrebie inny ismailita, Ubajd Allah. Przypuścił atak na Ifrikijję i jej stolicę, Kairuan, po czym ogłosił się imamem, przybierając imię Al-Mahdi (909–934). W latach 912–921 założył nową stolicę, Al-Mahdijję, której nazwa pochodziła od jego imienia. Miasto miało stać się ośrodkiem nowej dynastii, której władca kierował uwagę również ku dalszym ziemiom. Zdobycie Ifrikijji było bowiem początkiem jego rządów, a nie końcem planów ekspansji.

Al-Mahdi chciał skierować ekspansję na zachód, na ziemie opanowane przez sunnitów. Wcześniej musiał jednak opanować sytuację w samej Ifrikijji, gdzie zbuntowali się jego dawni sprzymierzeńcy, Kutamowie. Podczas tłumienia rebelii życie stracił Abu Abd Allah asz-Szi'i. Syn i następca Al-Mahdiego, Al-Kaim (934–946), kontynuował umacnianie dynastii. Wykorzystywał przy tym podziały wśród plemion berberyjskich i nastawiał jedne przeciw drugim.

Polityka ta nie zapobiegła kolejnemu kryzysowi. Charydżyta Abu Jazid wzniecił bunt, również opierając swoją siłę militarną na Berberach. Ludy te tradycyjnie trudniły się rabunkiem i napadały na osady wrogich plemion, tym razem jednak ich działania miały służyć obaleniu Fatymidów. Rebelię zakończył w 947 roku dopiero Isma'il (946–953), który przejął władzę po ojcu, Al-Kaimie.

Nowy kalif natychmiast przystąpił do pacyfikacji kolejnych obszarów. Gdy zyskał większą kontrolę nad regionem, zwrócił uwagę na fatymidzkie interesy w basenie Morza Śródziemnego, przede wszystkim na Sycylię. Po jego przedwczesnej śmierci rządy objął syn, Al-Mu'izz (953–975). Już na początku panowania musiał zmierzyć się z ofensywą bizantyjską dowodzoną przez cesarza Nicefora Fokasa. Ataki na wybrzeże Morza Śródziemnego zakończył nowy rozejm.

Bunty i spory nie wyczerpują jednak obrazu tych rządów. Mimo wewnętrznych konfliktów Fatymidzi z Tunisu potrafili zapewnić warunki rozwoju gospodarczego. Polityczna niestabilność współistniała z pomyślnością ośrodków miejskich, która ujawniała się w działalności ich mieszkańców. Świadczy o tym obraz dobrze prosperujących miast, w których kwitły handel i rzemiosło. Ich reprezentacyjne budowle wykazywały przy tym zaskakujące podobieństwo do architektury stolic abbasydzkich. Można w tym widzieć znak, że sunnicki kalifat pozostawał wzorcem także dla ośrodków pozostających poza jego kontrolą, nawet tych wrogich mu politycznie i religijnie.

Fatymidzka fundacja Kairu i jego uniwersytetu

Dżauharowi as-Sikillemu, wezyrowi imama, przypisuje się zdobycie Egiptu w 969 roku i założenie Kairu. Obejmując władzę nad doliną Nilu, przygotowywał ją na przybycie fatymidzkiego kalifa Al-Mu'izza.

W 972 roku, podczas inauguracji meczetu Al-Azhar, wygłosił w nim także pierwsze kazanie, chutbę. Założenie uniwersytetu przypisuje się jednak Al-Azizowi, synowi i następcy Al-Mu'izza. Uczelnię otwarto w 988 roku jako szkołę teologii muzułmańskiej i prawa koranicznego, szariatu. Pierwsza stolica muzułmańskiego Egiptu, Al-Fustat, szybko rozrastała się w wielkie miasto. Fatymidzi nadali jej nazwę Al-Kahira, oznaczającą potężną, silną, zwycięską, triumfującą lub zdobywającą. Al-Azhar był pierwszym z wielu kairskich meczetów, dzięki którym stolica zasłynęła jako „miasto tysiąca minaretów". Nazwa świątyni, tłumaczona jako „jaśniejący" lub „promienny", jest jednym z określeń Boga. Po prawej – dziedziniec otoczony portykami. Meczet mieści uniwersytet o tej samej nazwie, najbardziej wpływową uczelnię Egiptu i drugą najstarszą w świecie islamu, po Al-Karawijjin w Fezie.

eprasa.pl ce0f49c09a



Al-Mu'izz i podbój Egiptu

Po uporządkowaniu spraw wewnętrznych Al-Mu-'izz mógł zająć się podbojem Egiptu, od którego zależało dalsze umocnienie fatymidzkiej potęgi. Kraj miał wielkie znaczenie strategiczne, ale był słaby militarnie, prawdopodobnie wskutek częstych zmian dynastii. Większość mieszkańców wyznawała sunnizm, choć działali tam również szyiccy kaznodzieje i misjonarze.

W 969 roku Al-Mu'izz wkroczył na czele armii do Al-Fustatu. Wkrótce założył własną stolicę, Kair (Al-Kahira), i proklamował szyicki kalifat, który przetrwał do 1171 roku. Abbasydzi z Bagdadu, od których wcześniejsze dynastie egipskie zależały przynajmniej formalnie, nie zdołali powstrzymać Fatymidów. Nie mieli wystarczającej siły, by podjąć skuteczny kontratak.

Zajęcie Egiptu przez Fatymidów sprzyjało rozwojowi jego miast i podległych mu ziem. Położenie między Morzem Śródziemnym a Czerwonym pozwalało korzystać z intensywnej wymiany prowadzonej na obu akwenach. Na początku nowego tysiąclecia Egipt był już głównym muzułmańskim ośrodkiem handlu, a na jego terytorium krzyżowały się liczne kupieckie szlaki. Kupcy pokonywali krótsze i dłuższe odcinki dróg chronionych przed atakami zbuntowanych plemion. Na trasach ich podróży ważnymi miejscami postoju były Aden i Al-Fustat.

Fatymidzka flota kontrolowała również połączenia Sycylii ze środkową częścią basenu Morza Śródziemnego. Kluczową rolę odgrywała tu Ifrikijja. Jej porty, podobnie jak inne ośrodki północnoafrykańskie, podkreślały gospodarcze znaczenie muzułmańskich ziem. Al-Mahdijja i założony w 960 roku Algier stanowiły ważne przystanki na szlakach morskich.

W Maghrebie drogi z głębi lądu prowadziły do miast wybrzeża, gdzie łączyły się z trasami żeglugowymi. Morze stawało się pomostem do miast andaluzyjskich, a zarazem jedynym połączeniem między Hiszpanią a Egiptem. Tak powstawała sieć wymiany, która wiązała odległe regiony i pozwalała ich mieszkańcom uczestniczyć w rozwoju handlu.

eprasa.pl ce0f49c09a

Upadek znienawidzonego emiratu Sycylii

W 1033 roku, po upadku emiratu Kordoby, rozpad systemu władzy dotknął także Sycylię. Od 965 roku istniało tam niezależne państwo muzułmańskie, które teraz, podobnie jak królestwo Umajjadów w Al-Andalus i inne kraje islamu, zaczęło się dzielić. Do kryzysu przyczyniła się błędna polityka emira Ahmada al-Akhala.



Mieszkańcy nienawidzili go za agresywną politykę podatkową. Nieuwzględnianie miejscowych stosunków społecznych doprowadziło do obcej interwencji i utraty władzy. Sycylijczycy poprosili o pomoc Al-Mu'izza ibn Badisa, księcia Ifrikijji, który zerwał związki z Fatymidami w Egipcie. Wysłał on armię pod dowództwem syna, Abd Allaha. W tym samym czasie gubernatorem Sycylii wybrano brata Al-Akhala, Hasana II as-Samsama. Nie zdołał już jednak powstrzymać rozpadu emiratu. Władcy Palermo usunęli go i przejęli rządy. Mazara, Trapani i Marsala przypadły jednemu z kadich, a Enna, Agrygent i Castronovo innemu. Syrakuzy, podległe kolejnemu władcy, zaatakowały i zdobyły Katanię. Wyspa podzieliła się na małe państwa przypominające andaluzyjskie taify. Ibn al-Thumna z Syrakuz rozpoczął wojnę ze szwagrem, kadim Castronova Ibn al-Hawasem, i wezwał na pomoc chrześcijańskich Franków Rogera I. W 1060 roku wkroczyli oni na Sycylię, zmuszając najważniejszych muzułmańskich dostojników do wyjazdu. Al-Mu'izz ibn Badis podjął kolejną wyprawę z Ifrikijji, ale jego flotę zniszczyła burza. Książę zmarł niedługo potem, a emirat Sycylii przestał istnieć w 1072 roku. Powyżej – kopuły San Giovanni degli Eremiti, dawnego meczetu w Palermo, ukazujące arabskie wpływy. Meczet przekształcono w kościół w XIII wieku.

Fatymidzka Sycylia

Ekspansja Fatymidów zmieniła także sytuację na Sycylii. Arystokracja Palermo pozostawała wierna obalonej dynastii Aghlabidów. Na wyspę przybywali ponadto sunnici, którzy uciekali przed Fatymidami, uznawanymi przez siebie za schizmatyków, i chcieli dochować wierności kalifatowi Bagdadu. Inaczej zachowały się berberyjskie plemiona osiadłe w Agrygencie: zaakceptowały władzę nowej dynastii.

Fatymidzi nie mogli więc przejąć wyspy bez oporu. W pierwszych dekadach X wieku dochodziło do starć sycylijskich sunnitów z afrykańskimi szyitami. W 917 roku, po sześciomiesięcznym oblężeniu, Palermo skapitulowało, przynosząc zwycięstwo Fatymidom. 20 lat później, w roku 937, kolejna rebelia doprowadziła jednak do usunięcia ich przedstawiciela z miasta.

Historycy często tłumaczą opór Palermo i Agrygentu sporami między Arabami a Berberami. Znaczenie miała jednak także organizacja fatymidzkiego państwa. Jego autorytarna władza opierała się na wysokich podatkach i kontroli szlaków transsaharyjskich, którymi przewożono złoto. W tym systemie Sycylia odgrywała ważną rolę jako ośrodek monetarny, dlatego konflikty na wyspie dotyczyły również interesów gospodarczych.

Bunty przeciw Fatymidom pogłębiały zubożenie mieszkańców, a rosnąca bieda wywoływała kolejne wystąpienia. Ich następstwem było osłabienie struktur władzy na wyspie. Przywrócenie spokoju wymagało przede wszystkim załagodzenia konfliktów. Dopiero w 948 roku nowy emir, Abu al-Kasim al-Hasan, zdołał wyciszyć spory. Rozpoczął się złoty wiek muzułmańskiej Sycylii pod rządami Kalbidów.

Ich lojalność wobec Fatymidów paradoksalnie sprzyjała większej samodzielności sycylijskich gubernatorów. Gdy Fatymidzi skupili uwagę na szlakach leżących na wschód od Kairu, swojej nowej stolicy, Kalbidzi mogli rozwijać miejscową administrację. W ciągu pierwszych 15 lat rządów stworzyli struktury miejskie i urzędnicze, które przyczyniły się do poprawy warunków życia mieszkańców oraz rozkwitu literatury i sztuki.

Umajjadzi w Hiszpanii

W 929 roku emir Abd ar-Rahman (929–961) przyjął tytuł kalifa. Umajjadzka dynastia Kordoby znajdowała się wówczas u szczytu potęgi, a jej władca zdołał rozciągnąć swoje wpływy również na część zachodniego Maghrebu. Już w pierwszych dekadach X wieku Kordoba stała się najważniejszym ośrodkiem Półwyspu Iberyjskiego. Abd ar-Rahman i jego następcy rozwijali stamtąd ekspansję na północ półwyspu oraz Afrykę Północną.

eprasa.pl ce0f49c09a



ABD AR-RAHMAN III. *Dwór Abd ar-Rahmana*, obraz olejny Dionisia Baixerasa z 1885 roku, przedstawia przyjęcie mnicha Juana de Gorze, posła cesarza Ottona I, przez kalifa (Aula Uniwersytecka, Uniwersytet Barceloński). Poniżej – złoty dinar Abd ar-Rahmana III wybity w mennicy Mediny Azahary.



Kampanie w Maroku i zachodniej Algierii pozwoliły odebrać tamtejsze ziemie Fatymidom z Egiptu. W krótkim czasie zdobyto Ceutę i Melillę, włączając je do systemu andaluzyjskich portów ciągnących się wzdłuż zachodnich wybrzeży Morza Śródziemnego aż po Tortosę. Coraz większą rolę odgrywała w nim Almeria. Założona w 955 roku, pół wieku później należała już do 10 najważniejszych miast Al-Andalus.

W Almerii znajdowały się wielki port i baza floty kalifa. Stąd wyruszały wyprawy zbrojne ku zachodnim wybrzeżom Morza Śródziemnego i wybrzeżom arabskim. Leżącej w głębi lądu Kordobie miasto dawało dostęp do morza. Skupiało interesy polityczne i wojskowe, które splatały się z działalnością kupców, czyniąc z niego najważniejszy ośrodek wymiany.

Rozrastające się miasta Półwyspu Iberyjskiego potrzebowały coraz intensywniejszych kontaktów morskich z innymi krajami muzułmańskimi, od Sycylii po Afrykę Północną. Za ich pośrednictwem regiony te włączały się w krąg gospodarczy Zachodu, gdzie chętnie korzystano z cennych produktów Orientu. Wymiana łączyła zatem ośrodki o odmiennych tradycjach, ale coraz bliższych interesach handlowych. Rozwój miast sprzyjał żegludze i poszukiwaniu nowych kontaktów, a przywożone ze Wschodu towary znajdowały odbiorców w zachodniej części regionu. Coraz intensywniejszy handel obejmował więc obie strony tego świata.

Około 1000 roku znaczenie morza dla poszczególnych miast półwyspu pozostawało różne. Barcelona, Sewilla i porty atlantyckie, zarówno chrześcijańskie, jak i muzułmańskie, w różny sposób ożywiały zachodni handel. Współistnienie świata chrześcijańskiego, posługującego się łaciną, oraz świata islamu tworzyło złożoną cywilizację. Coraz ściślejsze związki między nimi przyczyniały się do rozwoju całego regionu śródziemnomorskiego.

Szczyt świetności kalifatu Kordoby

Obraz tej pomyślności pozostawił Ibn Haukal, arabski podróżnik z Mezopotamii. Odwiedził on Hiszpanię w 948 roku, a 20 lat później spisał swoje

eprasa.pl ce0f49c09a

Almanzor, dżihad i wojna dochodowa

Pod koniec X wieku Almanzor wielokrotnie wyprawiał się przeciw chrześcijańskim królestwom na północy Półwyspu Iberyjskiego. Chciał utrzymać hegemonię Al-Andalus i uzyskiwać daniny od podbitych ludów. Wojna miała więc również przynosić dochody.

Ponad 50 kampanii Al-Mansura ibn Abi Amira, znanego w Europie jako Almanzor, dostarczało nowych wpływów do skarbca oraz okupu za jeńców. Działał podobnie jak Saraceni z diaspory i berberyjscy piraci. W 978 roku zaatakował Pampelunę, w 981 Calatayud, a w 985 zdobył i złupił Barcelonę. Kolejne cele stanowiły Santiago de Compostela w 997 roku oraz San Millan de la Cogolla w roku 1002. Latem 1002 roku podjął następną wyprawę. Tym razem Kastylijczycy czekali na niego pod Calatañazor, przy źródłach Duero. Według kronik było ich tak wielu, że pokrywali pola niczym plaga szarańczy. Bitwa rozpoczęła się o świcie i trwała cały dzień. Gdy zapadła noc, Almanzor uznał straty za zbyt duże i zarządził odwrót. Zmarł 10 sierpnia 1002 roku wskutek rany odniesionej w walce. Po prawej – zamek w Calatañazor i mapa wypraw Almanzora.



wspomnienia w *Opisaniu świata*. Ambitny tytuł obejmował relacje, które do dziś pozwalają wyobrazić sobie życie w miastach andaluzyjskich na przełomie X i XI wieku. Podróżnika zachwycał powszechny na Półwyspie Iberyjskim dobrobyt. Zwracał uwagę na żyzność dobrze nawadnianych ziem oraz duże, gęsto zaludnione miasta, w których dostrzegał sprawiedliwe rządy. Opisując te miejsca, łączył obraz ich codziennego życia z obserwacjami gospodarki oraz sposobu sprawowania władzy.

Za dowód dobrej sytuacji gospodarczej uznał niezbyt wysokie podatki. Równie uważnie śledził obieg pieniądza: duża liczba złotych i srebrnych monet z miejscowych mennic świadczyła w jego oczach o zamożności kraju. Uwagę przyciągała też obfitość przedmiotów luksusowych. Wyroby z kości słoniowej, ceramiki i złota, wyprawione skóry, instrumenty muzyczne, papier oraz kosztowne tkaniny wypełniały ten obraz dostatku. Część materiałów pochodziła z Egiptu; były to tkaniny szczególnie wysokiej jakości.

O ich znaczeniu opowiadano także przy okazji wypraw Almanzora. W 997 roku wezyr miał wynagrodzić chrześcijan uczestniczących z nim w złupieniu Santiago de Compostela ponad 2200 sztukami jedwabnej tkaniny o rozmaitych barwach i wzorach. Jak widać, luksusowe wyroby mogły służyć również jako nagroda za udział w kampanii wojennej.

Ibn Haukal poświęcił wiele miejsca ogrodom i sadom, ale najbardziej interesowały go miasta: ludne, bogate i dobrze strzeżone, porównywalne z najważniejszymi ośrodkami ówczesnego świata. Powierzchnię Kordoby zestawiał z rozmiarami Bagdadu. Inni autorzy epoki przyrównywali ją do Konstantynopola, Palermo i Kairu, uznając, że świetnością przewyższa pozostałe miasta Europy.

Po Kordobie i Sewilli wymieniano Toledo oraz ośrodki wybrzeża Półwyspu Iberyjskiego: Walencję, Grenadę, Almerię, Malagę i Lizbonę. Stolica, będąca zarazem siedzibą rządu, wyraźnie górowała jednak nad resztą miast Hiszpanii. Jej wielkość i bogactwo przywodziły na myśl świat *Księgi*

eprasa.pl ce0f49c09a



tysiąca i jednej nocy. Jako stolica i siedziba władz Kordoba łączyła polityczne znaczenie z wielkością i wspaniałością zabudowy. Rozmach opowieści o królowej miast andaluzyjskich znajdował więc oparcie w pozycji, jaką zajmowała wśród pozostałych ośrodków Hiszpanii.

Bezpieczeństwa Kordoby strzegła flota złożona ze statków budowanych w Tortosie i Almerii. Z Lizboną łączyły miasto drogi oraz sprawny system pocztowy, wywodzący się z Sudanu i przystosowany do miejscowych potrzeb. Siłę eskadry uzupełniała 30-tysięczna armia. Za Almanzora liczba żołnierzy wzrosła prawdopodobnie do 50 tysięcy, zapewniając zaplecze dla obrony i kolejnych wypraw.

Medina Azahara

Do pierwszej dekady X wieku dwór kalifa mieścił się w Kordobie nad Gwadalkiwirem. W połowie X wieku powstało jednak nowe, luksusowe miasto-pałac: Medina Azahara, czyli Madinat az-Zahra. Jego arabską nazwę tłumaczono jako „miasto kwiatu" lub „błyszczące miasto". Marmury, kryształy i mozaiki nadawały jej dosłowny sens. Przy dekoracji pracowali najlepsi artyści bizantyjscy, a Abd ar-Rahman przeniósł tu swój dwór i rząd.

Nowa siedziba była rozległym zespołem budowli o wielu funkcjach. Oprócz pałacu znajdowały się w niej meczet, ogrody, domy urzędników i dygnitarzy, kwatery wojskowe, łaźnie oraz miejsca handlu. Sam pałac kalifa, otoczony ogrodami i fontannami, wyróżniał się ogromnymi rozmiarami i przepychem. Reprezentacyjne sale miały zadziwiać gości efektami wizualnymi, podobnie jak rezydencje Konstantynopola.

Bizantyjscy twórcy dbali przede wszystkim o to, by nadać otoczeniu władcy niemal nieziemski charakter. W Medinie Azaharze równie ważne były walory estetyczne i wygoda. Andaluzyjscy architekci wykorzystywali delikatną grę światła i wody, tworząc ulotne wrażenia, w których pobrzmiewał także żart. Wyobraźnia projektantów pozwalała łączyć reprezentacyjny rozmach z przyjemnością korzystania z pałacu.

KALIFOWIE KORDOBY

- **Lata 929–961** Abd ar-Rahman III
- **Lata 961–976** Al-Hakam II
- **Lata 976–1009** Hiszam II
- **Lata 1009–1010** Muhammad II
- **Lata 1009–1010** Hiszam II
- **Rok 1010** Al-Mustajn
- **Lata 1010–1013** Hiszam II
- **Lata 1013–1016** Al-Mustajn
- **Lata 1016–1018** Ali Ibn Hamud
- **Rok 1018** Abd ar-Rahman IV
- **Lata 1018–1021** Al-Kasim al-Mamun
- Rok 1021 Jahja al-Muhtal
- **Lata 1021–1023** Al-Kasim al-Mamun
- **Lata 1023–1024** Abd ar-Rahman V
- Lata 1024–1025 Muhammad III
- **Lata 1025–1026** Jahja al-Muhtal
- **Lata 1027–1031** Hiszam III

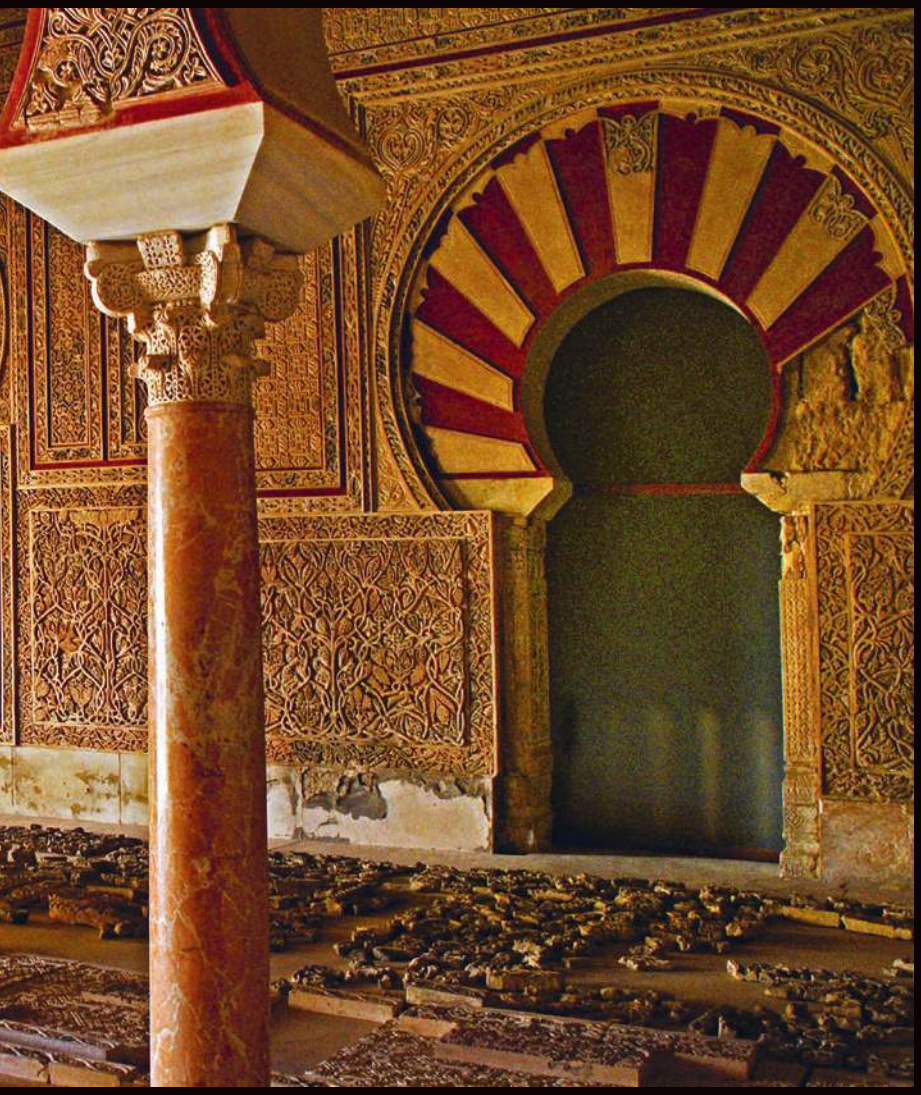
eprasa.pl ce0f49c09a

MIASTO--PAŁAC MEDINA AZAHARA

Kalifat Kordoby bił monety i zakładał nowe miasta. Jednym z nich była Medina Azahara, „błyszczące miasto", powstała w latach 40. X wieku. Miała olśniewać splendorem schyłku dynastii Umajjadów, którym wkrótce władzę mieli odebrać Abbasydzi z Bagdadu. Abd ar-Rahman wybrał na siedzibę teren u podnóża Sierra Morena, pięć kilometrów od Kordoby. Miasto otoczono murem i rozplanowano na trzech poziomach, tworzących tarasy. Dziś widoczny jest najwyższy z nich. Środkowego nie odsłonięto jeszcze w całości, a najniższy nadal pozostaje pod ziemią. Ufortyfikowany obszar miał kształt prostokąta o wymiarach 1518 × 745 metrów. W najwyższej części znajduje się pałac kalifa, Dar al-malik. Ma dwa salony, wielki dziedziniec wewnętrzny otoczony portykiem i ogród z kolumnadą. W 1010 roku berberyjscy powstańcy podpalili pałacowe miasto wraz z meczetem. Po prawej – wnętrze sali tronowej Abd ar-Rahmana III.







PUZDERKO Z KOŚCI SŁONIOWEJ AL-MUGHIRY

Puzderko z kości słoniowej, zamykane wieczkiem, służyło do przechowywania biżuterii lub wonności. Znaleziono je w Medinie Azaharze. Należało do księcia Al-Mughiry, syna Abd ar-Rahmana III. Płaskorzeźby wykonane w 968 roku przez mistrza Chalafa ukazują jeźdźca, muzyka z lutnią, sokolników oraz lwy (Luwr, Paryż).



PLAN PAŁACU

1 Brama północna. Tutaj zaczynała się droga łącząca Medinę Azaharę z Kordobą
2 Wyższa strefa mieszkalna. Miejsce dla straży pałacowej i ochrony kalifa
3 Kwatery gwardii (koszary)
4 Dziedziniec kolumn. Położony w pobliżu rezydencji kalifa
5 Strefa mieszkaniowa służby i inne pomieszczenia gospodarcze
6 Strefa mieszkalna z sadzawką, wzdłuż której rozmieszczono pomieszczenia
7 Dom Dżafara. Składał się z trzech części o różnych funkcjach
8 Sala tronowa Abd ar-Rahmana III. Przeznaczona do przyjmowania oficjalnych gości
9 Zespół pomieszczeń i dziedzińców administracyjnych
10 Wielki portyk. Monumentalne wejście główne
11 Główny meczet. Zorientowany na południowy wschód
12 Ogród wysoki. Na zachodzie graniczył z meczetem położonym poza murami
13 Pawilon centralny (łaźnie). Zespół pomieszczeń obejmujący łaźnię
14 Ogród niski



CERAMIKA Z OKRESU KALIFATU UMAJJADÓW
Waza z czarno-zieloną dekoracją roślinną wykonana w X wieku w Medinie Azaharze (Museo de Cerámica de la Rambla, Kordoba).



MIASTO FEZ. Założony w VIII wieku przez Idrysydów Fez był ważnym ośrodkiem Umajjadów i Fatymidów. Powyżej – mury miasta. Poniżej – pudełko z kości słoniowej z imieniem Abd ar-Rahmana Sanchuelo, drugiego syna Almanzora (Ashmolean Museum, Oksford).



Kronikarz Al-Makari należał do szczęśliwców, którzy oglądali miasto przed jego ograbieniem na początku XI wieku, po rozpadzie kalifatu. Pozostawił następujący opis:

„Innym z cudów Al-Zahry była sala kalifów, której sufit oraz ściany wykonane zostały ze złota i bloków różnokolorowego marmuru, solidnych, ale przezroczystych. Na środku sali znajdowała się wielka fontanna pokryta błyszczącymi płytkami. Na obu dłuższych ścianach pomieszczenia znajdowało się ośmioro drzwi z łukami z kości słoniowej i hebanu, zdobionych złotem i kamieniami szlachetnymi różnego rodzaju, i wspierających się na kolumnach z marmuru i przezroczystego szkła. Gdy promienie słoneczne przenikały przez drzwi, jasność światła odbijającego się od sufitu i ścian była tak wielka, że aż oślepiała. Kiedy kalif miał ochotę nastraszyć jakiegoś dworzanina siedzącego koło niego, wystarczyło, że dał znak jednemu ze swych niewolników, żeby uruchomił fontannę. Natychmiast błyskawice światła zaczynały przeszywać salę. Goście, myśląc, że pomieszczenie się rusza, wpadali w popłoch”.

Maroko, Umajjadzi i Fatymidzi

W Afryce Północnej szyiccy Fatymidzi opanowali znaczną część ziem, podczas gdy Półwysep Iberyjski pozostawał w strefie wpływów sunnickich Umajjadów. Zetknięcie obu potęg prowadziło do częstych konfliktów. Na rozkaz Al-Mu’izza z Egiptu wyruszyła wyprawa przeciw Almerii, na którą Umajjadzi odpowiedzieli atakiem na wybrzeże tunezyjskie. Rywalizacja nie zamykała się więc w granicach poszczególnych państw. Obejmowała również morze i porty służące obu stronom, a wyprawa wymierzona w jedno wybrzeże mogła wywołać odpowiedź na przeciwległym brzegu.

Kalifowie Kordoby, zaniepokojeni postępami szyitów, chcieli stworzyć w północnym Maroku strefę chroniącą ich interesy. Potrzebowali do tego wsparcia miejscowych sunnickich dynastii berberyjskich. W drugiej połowie X wieku najkorzystniejsze sojusze zawarli z plemionami Zenata zamieszkującymi wschodnią część Maroka. Porozumienia te nie usuwały jednak zagrożenia ze strony silnych wojsk nadchodzących ze wschodu.

eprasa.pl ce0f49c09a

Kultura i sztuka mozarabów

Mozarabami nazywano chrześcijan Półwyspu Iberyjskiego o pochodzeniu hiszpańsko-wizygockim, którzy przez stulecia muzułmańskiego panowania zachowali dawną wiarę. Głównym ośrodkiem ich kultury i sztuki było Toledo, skąd oddziaływały one na inne ziemie.

Łacińska literatura mozarabów wiązała się z teologią, komentarzami biblijnymi i tradycją wiedzy encyklopedycznej reprezentowaną przez Izydora z Sewilli. Książki powstawały wówczas ręcznie: tekst kaligrafowano na kartach ozdabianych rysunkami i miniaturami. Przykładami są *Komentarze do Apokalipsy* Beatusa z Liebany, księgi psalmów i iluminowana Biblia. Ich dekoracja wywodziła się ze sztuki romańskiej, której dziedzictwo przejęli mozarabowie. Rzeźba pozostawała skromniejsza, płaska i podporządkowana architekturze. Przeważały ornamenty roślinne i geometryczne, rzadziej postacie. Rzeźbiarze wykonywali kapitele kolumn podpierających charakterystyczne łuki podkowiaste, widoczne w kościołach San Miguel de Escalada i San Cebrian de Mazote. We wszystkich kościołach mozarabskich wejście umieszczano z boku, a kryty dachówką dach wspierano na modylionach. Geometryczne dekoracje dopełniały formę budowli.



KODEKS EMILIANENSE. Dzieło sztuki mozarabskiej, którego znaczenie dla filologii dostrzeżono dopiero w XX wieku. Zawiera najstarszy zachowany tekst w języku hiszpańskim. Przechowywano je w klasztorze San Millán de la Cogolla (Real Academia de la Historia de España, Madryt).

W latach 970–972 Zenatowie ponieśli liczne porażki w starciach z Zirydami z Tunisu. Dynastia ta korzystała z poparcia Fatymidów, którzy w tym czasie umacniali się w Egipcie. W 979 roku Buluggin obległ nawet Fez i przejął nad nim kontrolę. Utrzymał ją do czasu, gdy Umajjadzi interweniowali i odzyskali miasto.

Od tej pory związki Maroka z Półwyspem Iberyjskim stawały się coraz ściślejsze. Powstał spójny obszar powiązań politycznych i kulturowych, istotny dla dalszych losów kalifów Kordoby. Sojusze zapewniały im ochronę i dostęp do afrykańskich bogactw. Jednocześnie berberyjskie plemiona coraz częściej przekraczały Cieśninę Gibraltarską, a ich obecność w Hiszpanii stawała się źródłem napięć społecznych.

Nowe tysiąclecie przyniosło zatem zmianę sytuacji muzułmanów marokańskich i mauretańskich. Ich coraz bliższe związki z ziemiami po drugiej stronie cieśniny wpływały na dzieje całego Półwyspu Iberyjskiego, łącząc korzyści z wymiany i sojuszy z narastającymi konfliktami wewnętrznymi.

Schyłek kalifatu Kordoby

Świetność kalifatu Kordoby nie usuwała podziałów wśród jego mieszkańców. Berberowie i Arabowie nie potrafili się zjednoczyć, zaś arabska arystokracja, uważająca się za jedynych spadkobierców Mahometa, gardziła przybyszami z Afryki. Z czasem obok tych sporów coraz wyraźniej stawała się granica między Arabami i Berberami a potomkami Rzymian, Celtów i Germanów.

Społeczeństwo tworzyli muzułmańscy potomkowie zdobywców, miejscowi chrześcijanie, którzy w różnych okresach przyjęli islam, czyli muwaladun, oraz chrześcijanie wierni swojej religii, lecz używający arabskiego i przejmujący arabskie zwyczaje. Ci ostatni, mustariba, znani jako mozarabowie, nie zapomnieli także łaciny, a właściwie potocznego języka, który się z niej rozwinął. Podziały pochodzenia, wiary i języka nakładały się więc na siebie.

Po śmierci Abd ar-Rahmana III kalifat nie doczekał się już równie wybitnego władcy. Wyróżniał się Al-Hakam II (961–976), który rozbudował

ZŁOTNICTWO MOZARABSKIE. Pozłacany srebrny kielich z 1040 roku, arcydzieło złotnictwa mozarabskiego (opactwo Santo Domingo de Silos koło Burgos).



eprasa.pl ce0f49c09a

Królestwa taify po upadku kalifatu Kordoby

Rozłam, fitna, rozpoczął się za Hiszama II w 1009 roku. Powstańcy z Kordoby zabili wezyra Abd ar-Rahmana, syna Almanzora, i usunęli kalifa. Władzę przejął Muhammad II, jeden z wnuków Abd ar-Rahmana III. Już w 1010 roku zginął jednak z ręki własnego wezyra, który ponownie osadził na tronie Hiszama II.



Kalifat Umajjadów trwał do końca panowania Hiszama III, zabitego w 1031 roku. Jego osłabienie sprzyjało powstawaniu ugrupowań przeciwnych Kordobie, czyli taif. W 1031 roku wszystkie prowincje, kora, ogłosiły niepodległość. Rządy przejęły klany arabskie i berberyjskie, a każde nowe państwo wiązało swoją tożsamość z konkretnym rodem lub dynastią. W Badajoz od 1022 roku rządzili berberyjscy Aftasi. Walencją władali Amiryci, potomkowie Almanzora, a Grenadą berberyjscy Zirydzi. Hammudi, wywodzący się od Idrysydów, panowali w Algeciras, Ceucie i Maladze. Saragossa należała do Tudżibich z Jemenu. W Sewilli władzę sprawowali w latach 1023–1091 Abbadydzi, Arabowie pochodzący z Syrii, potomkowie Lachmidów z Al-Hiry. W XI wieku Al-Andalus dzieliło się już na 34 królestwa. Zdobycie Toledo w 1081 roku przez Alfonsa VI, króla Kastylii i Leónu, zaalarmowało ich władców. Wezwali na pomoc almorawidzkiego sułtana Jusufa ibn Taszfina, który pokonał chrześcijan i zajął taify. Po lewej – andaluzyjska szkatułka z katedry w Palencii. Wykonana w 1050 roku z drewna, miedzi, kości słoniowej i emalii (Museo Arqueológico Nacional, Madryt).



i upiększył Kordobę. Miał jednak tak energicznego wezyra, że czasem to on, a nie sam kalif, wydawał się sprawować rzeczywistą władzę. Był nim Muhammad ibn Abi Amir, którego działalność przyniosła mu przydomek Al-Mansur, „Zwycięski", znany w Europie jako Almanzor.

Ten wezyr o czysto arabskim pochodzeniu przez 30 lat, od 978 do 1008 roku, władał Hiszpanią i Marokiem. Zmusił chrześcijański León do uznania dominacji Kordoby, a w 997 roku zdobył i ograbił Santiago de Compostela. Relikwie świętego Jakuba Apostoła pozostały jednak nienaruszone. Zwycięstwa nie oznaczały trwałej siły jego władzy, która miała wiele słabych punktów.

Szczególne znaczenie miał najazd na Barcelonę w 985 roku. Muzułmanie złupili miasto i poniżyli chrześcijan w niespotykany wcześniej sposób. Ćwierć wieku później sytuacja wyglądała już inaczej: w 1010 roku armia katalońska wkroczyła do Kordoby na prośbę muzułmanów, by odeprzeć zagrażających jej Barberów.

Królestwa taify

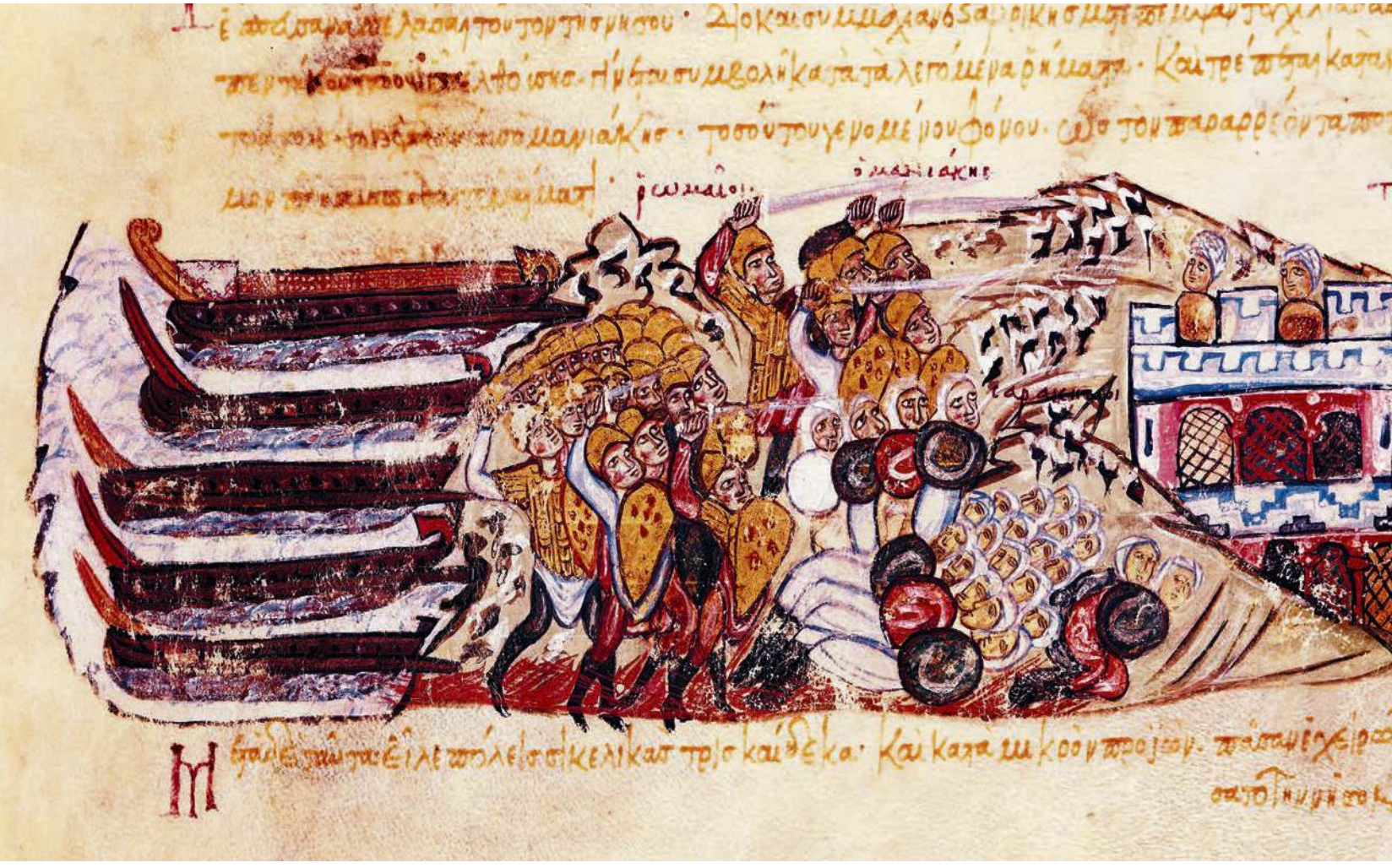
Po śmierci Almanzora spory w rodzinie kalifa doprowadziły do rozpadu muzułmańskiej Hiszpanii na kilkanaście emiratów, często walczących ze sobą. Później nazwano je taifami, czyli „frakcjami". W tym samym czasie na północy rozwijały się ośrodki chrześcijańskie. Ludność baskijsko-nawarska, wcześniej przeciwstawiająca się Wizygotom i Frankom, zachowała niezależność.

W latach 30. i 40. IX wieku Galicyjczycy, Kantabryjczycy i Asturyjczycy utworzyli niewielkie księstwo Nawarry. Pomagała im garstka wizygockich wojowników, którzy znaleźli wśród nich schronienie. Mniej więcej sto lat później księstwo przekształciło się w królestwo. W Asturii, Nawarze i północnej Aragonii rozwinął się następnie ruch chrześcijańskiej rekonkwisty.

Kontakty między wyznawcami obu religii nie sprowadzały się jednak do wojen. Poza okresowymi starciami chrześcijanie i muzułmanie raczej zgodnie współżyli, bez stałej wzajemnej wrogości. Chrześcijańskie arystokratki wychodziły za muzułmańskich dostojników, umacniając polityczne sojusze, co było wówczas powszechną praktyką. Także armie skupiały zarówno wyznawców Chrystusa, jak i wiernych islamowi.

Słabość taif ujawniała się, gdy ich książęta zwracali się o pomoc do chrześcijan. Podobnie jak w przypadku Katalończyków wezwanych do Kordoby, mogli w ten sposób szukać ochrony przed Maurami i Berberami z Al-Andalus. Wewnętrzne spory otwierały drogę do interwencji sąsiadów, których siły stawały się coraz istotniejsze dla miejscowych władców. Polityczne sojusze przekra-

eprasa.pl ce0f49c09a



ZMIERZCH MUZUŁMAŃSKIEJ SYCYLII. Oblężenie Syrakuz przez bizantyjskiego wodza Georgiosa Maniakesa w 1038 roku zapowiadało upadek muzułmańskiej dominacji na wyspie. Miniatura z Synopsy historycznej Jana Skylitzesa, bizantyjskiego autora z XII wieku (Biblioteca Nacional de España, Madryt).

czały granice wyznania, ale zarazem ujawniały, jak trudno było podzielonym emiratom samodzielnie stawić czoło zagrożeniu.

W chrześcijańskich królestwach powstających od XI wieku, podobnie jak po drugiej stronie Pirenejów, rosło znaczenie wojaczki i rycerskiej przygody. Arystokracja szczególnie ceniła broń, a życie tych społeczeństw pozostawało mocno związane z wojną. Kulturowo nie były jeszcze ustabilizowane, gospodarczo zaś ustępowały krajom arabskim i Bizancjum. Połączenie tych cech pomaga wyjaśnić europejską ekspansję w pierwszych dziesięcioleciach XI wieku, której skutki odczuła przede wszystkim muzułmańska Hiszpania.

Berberyjscy Zirydzi

Po przeniesieniu swojej siedziby do Egiptu Fatymidzi pozostawili Ifrikijję zaufanemu gubernatorowi. Był nim Buluggin ibn Ziri, Berber z plemienia Sanhadża. W ten sposób rozpoczęły się rządy podległej im dynastii Zirydów panującej na ziemiach tunezyjskich w latach 972–1167. Maghreb, wcześniej służący Fatymidom za bazę wypraw na wschód, zyskał własnych zarządców, gdy zdobywcy po ekspedycji do Aleksandrii osiedli w Egipcie i założyli Kair.

Zirydzi początkowo zachowywali lojalność wobec Fatymidów, szerząc szyizm i ismailizm. Być może właśnie dlatego chcieli wkroczyć na zachodnie ziemie Maghrebu, zdominowane przez sunnitów. Syn Buluggina, Al-Mansur, zaczął jednak prowadzić bardziej samodzielną politykę, co wywoływało napięcia w stosunkach z Kairem.

Skutki zmian dały się odczuć także na Sycylii. Na przełomie X i XI wieku wybuchła tam wojna domowa, wynikająca przede wszystkim z konfliktów plemiennych i prawdopodobnych nadużyć podatkowych. Utrata władzy groziła upadkiem dynastii. Ahmad al-Akhal poprosił więc Bizancjum o pomoc w stłumieniu buntu, któremu przewodził jego brat, Abd Allah Abu Hafs. Przywódca rebelii zwrócił się z kolei do Zirydów. Obie strony wewnętrznego sporu szukały zatem pomocy poza wyspą. Tak sycylijskie konflikty wiązały się z interesami sił, których wsparcie miało przywrócić władzę jednemu ze stronnictw.

eprasa.pl ce0f49c09a

Monety państw muzułmańskich

Umajjadzi początkowo dopuszczali przedstawienia ludzi na monetach. W 698 roku Abd al-Malik nakazał jednak usunąć je ze sztanc menniczych i pozostawić same inskrypcje. Złoto służyło do bicia dinarów, srebro dirhamów, a miedź mniejszych nominałów, felusów.

Dinar ważył około 3,85–4,25 grama, tyle samo co denar. Abd ar-Rahman wznowił jego bicie, ale w gospodarce umajjadzkiej Andaluzji większą rolę odgrywał dirham. W XI wieku, za królestw taif, dostępność srebra spadła i jakość monet się pogorszyła. Dirham o wadze 2,9 grama, wart 10 procent złotego dinara, można uznać za muzułmańskiego potomka bizantyńskiej drahmy. Za Abd ar-Rahmana na awersie, obok imienia kalifa, pojawiły się tytuł imama oraz szahada, czyli muzułmańskie wyznanie wiary. Napis na obwódce wskazywał mennicę, w której wybito monetę. Oznaczenie „Al-Andalus" umieszczano na pieniądzach przed upadkiem kalifatu, w jego trakcie i później. Prawdopodobnie stosowały je mennice działające w różnych miastach, zachowując jednak wspólną nazwę obszaru pochodzenia monet.



DINAR Z VIII WIEKU. Moneta z okresu abbasydzkiego, z czasów gubernatora Barcelony Sulajmana ibn al-Arabiego (777–780).



DOBLA ALMOHADÓW. Złota moneta z XIII wieku, ważąca dwukrotnie więcej niż dinar (Museum Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona).



DIRHAM Z XI WIEKU. Moneta ze stopu srebra i miedzi, z okresu kalifa Al-Kasima (Muzeum Burgo de Santiuste, Alcalá de Henares).



DIRHAM Z XIII WIEKU. Moneta andaluzyjska pochodząca z Afryki Północnej (Museo Arqueológico Nacional, Madryt).

Walki obu stronnictw trwały do zabójstwa Abu Hafsa w Chalsie. Bizantyjczycy podtrzymywali konflikty, ponieważ osłabiały one muzułmańską władzę na wyspie. W 1038 roku wojska Georgiosa Maniakesa przystąpiły do oblężenia Syrakuz. Krótkie rządy ostatniego syna Jusufa al-Kalbiego, Hasana II as-Samsama, również upływały pod znakiem licznych buntów.

W 1053 roku Hasan został obalony. Zakończyło to panowanie Kalbidów i złoty wiek muzułmańskiej Sycylii, rozpoczynając proces określany przez historyków jako fitna. Wyspę podzielono między czterech miejscowych władców, kadich. Za detronizacją Hasana opowiedział się kadi Syrakuz, Ibn al-Thumna, występujący w średniowiecznych kronikach jako Bettumen. Uzasadniano to tym, że na Sycylii dar al-islam już nie istniał.

Hammadydzi

Z bocznej linii Zirydów wywodziła się nowa berberyjska dynastia szyicka, Hammadydzi. Na początku drugiego tysiąclecia odegrała ona ważną rolę w Maghrebie. Jej założycielem był Hammad (1014–1028), jeden z synów Buluggina ibn Ziriego. Po śmierci ojca pozostawał początkowo u boku brata, Al-Mansura, z którym walczył przeciw sunnitom w Maroku i odebrał im kilka miast.

W jednym z nich, położonym na zachodzie Kalat Bani Hammad, osiadł, by utworzyć niezależny emirat. Oficjalnie ogłosił przy tym powrót do abbasydzkiej ortodoksji, czyli sunnizmu. Państwo umocnił jego syn, Al-Kaid (1028–1054). Udaremnił plemionom Zenata próby odzyskania Kalat Bani Hammad i pozostałych ziem emiratu Zirydów, których siły skupiały się wokół Kairuanu.

Również Zirydzi w 1041 roku powrócili do sunnizmu. Spalili szyickie insygnia i uznali zwierzchność Abbasydów. Był to przede wszystkim wybór polityczny: sojusz z odległą potęgą miał pomóc im stawić opór egipskim Fatymidom. Religijne decyzje obu dynastii wpłynęły jednak na cały region, doprowadzając do dominacji sunnizmu w Maghrebie.

Szyicki pozostał już tylko Egipt. Wielka potęga polityczna i handlowa, którą Fatymidzi stworzyli w X wieku, zaczęła słabnąć, a Europejczycy

eprasa.pl ce0f49c09a



szybko wykorzystali tę sytuację. Hammadydzi, niezdolni do prowadzenia najazdów na stały ląd, skupili się na polityce morskiej. Największe sukcesy odnieśli w ostatnich latach XI i na początku XII wieku, gdy stolica została przeniesiona do Bidżai. Morze otwierało przed ich państwem możliwości, których nie dawała już ekspansja lądowa.

Handel śródziemnomorski

O skali arabskiego handlu w basenie Morza Śródziemnego świadczy szeroki obieg muzułmańskich monet. Szybko zaczęto używać ich obok pieniędzy bizantyjskich, słynnych hiperperów, a z czasem stały się dominujące. Za pośrednictwem państw islamu trafiały do Europy cenne artykuły z Afryki, a przede wszystkim z Azji, przewożone szlakami Przyprawowym i Jedwabnym.

W IX i X wieku kupcy arabsko-muzułmańscy nie wykazywali jeszcze szczególnego zainteresowania rynkami Europy Zachodniej. Kontakty z niektórymi miastami Półwyspu Apenińskiego pozostawiły jednak ślady w relacjach podróżników. Ibn Haukal opisywał muzułmańskie Palermo, ale docierał też w głąb ziem Longobardów i Bizantyjczyków. W Salerno, Amalfi i Neapolu poznawał miejscowe towary. W Neapolu podziwiał jakość lnu, jednego z najcenniejszych produktów eksportowanych z tego miasta.

Z niewielu artykułów sprowadzanych z ziem frankijskich najbardziej ceniono żelazo, zwłaszcza w postaci „miecza frankijskiego". Jego jakość i piękno porównywano z jemeńskim dżauharem: miał być równie zachwycający jak drogocenna tkanina. Do dar al-islam docierało zapewne także drewno, niezbędne muzułmańskim stoczniom. Przywożono je z kraju Franków lub świata Bizancjum, korzystając między innymi z ruskich rzek i Morza Czarnego. Potrzeby floty wiązały w ten sposób handel z zapleczem odległych regionów.

Samanidzi

Na wschodzie Abbasydzi zachowywali moralny autorytet jako przywódcy sunnickiego islamu. Tylko w niektórych okresach i na części ziem łączyli go jednak z rzeczywistą władzą polityczną. Azjatycki świat muzułmański stale doświadczał

HANDEL I WIEDZA. W kulturze islamu rozwijano liczne dziedziny nauki, od geografii i botaniki po filozofię. Wiedza znajdowała zastosowanie w innych działaniach: znajomość geografii pomagała na przykład prowadzić wojny i handel. Powyżej – mapa świata perskiego geografa i kartografa z X wieku Muhammada al-Farisiego al-Istachriego (Universiteitsbibliotheek, Lejda).

eprasa.pl ce0f49c09a

Sufizm, najbardziej mistyczny odłam islamu

Sufizm jest mistycznym nurtem zarówno sunnickiego, jak i szyickiego islamu. Jego wyznawcy poszukują bezpośredniego, osobowego kontaktu z Bogiem. Dla muzułmańskich ascetów pierwszym warunkiem podjęcia Wielkiego Zadania, czyli zbliżenia się do Boga, pozostaje przestrzeganie prawa koranicznego.

Tradycja suficka widzi pierwszych sufich w towarzyszach Proroka, choć sama nazwa pojawiła się dopiero w IX wieku. Nurt wyrósł z krytyki kalifów, którzy rozbudowując imperium, poświęcali religii zbyt mało uwagi. Drogą do ekstazy, mistycznej jedności z Bogiem, miała być asceza, zaczynająca się od wyrzeczenia dóbr doczesnych. Rabi'a al-Adawijja z Basry (około 801–882) wprowadziła nakaz całkowitego umiłowania Boga. Jej modlitwa była długą rozmową przepełnioną miłością, przywodzącą na myśl świętą Teresę z Avila i świętego Jana od Krzyża. Ortodoksyjni muzułmanie zarzucali jednak sufizmowi przyjmowanie wpływów pogańskich, neoplatonizmu i gnozy. Al-Ghazali (1058–1111) zbliżył go do ortodoksji, odrzucając ezoteryzm i polemizując z filozofami, między innymi Awicenną. Dżalal ad-Din ar-Rumi, znany jako Rumi (1207–1273), poszedł za swoim mistrzem Szamsem i ułożył poemat mistyczny o miłości do Boga. Rozwinął pojęcie harmonii duchowej, a jego najważniejsze dzieło, *Masnawi*, liczyło 45 tysięcy wersów z licznymi odniesieniami do Koranu i hadisów. Recytował je, tańcząc z uczniami podczas modlitewnych spotkań bractwa „wirujących derwiszów", które istnieje do dziś. Po prawej – mauzoleum Śah Rukn-e-Alam, świętego sufickiego, w Multanie w Pakistanie.



walk dynastycznych i dążeń do niezależności. Nie przeszkadzało to powstawaniu księstw, a nawet wielkich potęg, które trwały długo i rozwijały własną kulturę.

W X wieku północną Mezopotamię zdominowali Hammadydzi z Aleppo i Mosulu (890–1003). W Persji rządzili Bujjidzi, nazywani również Buwajhidami (932–1055), którzy w 945 roku przenieśli się do Bagdadu. Uznawali kalifat Abbasydów, ale przez 110 lat sami sprawowali władzę w regionie obejmującym dzisiejszą południową Syrię, Jordanię i Irak.

Ogromne ziemie Transoksanii, Chorezmu i Sistanu, między Syr-darią, Jeziorem Aralskim a Oceanem Indyjskim, przechodziły kolejno pod kontrolę Tahirydów, Saffarydów i Samanidów (819–999). Za tych ostatnich powstała narodowa literatura perska, której najważniejszym przedstawicielem był Firdausi. Stolicą i głównym ośrodkiem rozwijającej się cywilizacji została Buchara. Dla Azji Środkowej był to złoty wiek, w którym rozwój gospodarczy szedł w parze z rozkwitem piśmiennictwa. W Bucharze skupiało się życie tej cywilizacji, a perska literatura nadawała kulturze samanidzkich ziem własny, wyraźny charakter.

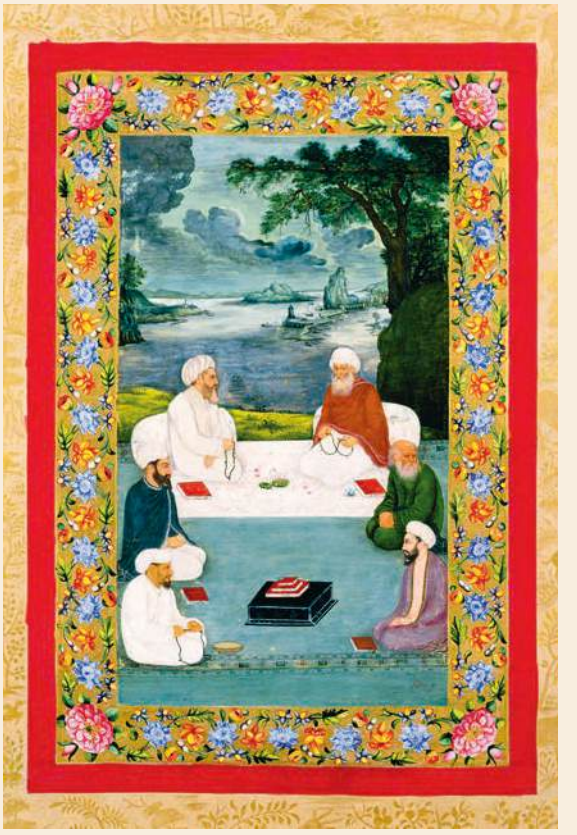
Samanidzcy kupcy docierali do ziem od Chin po Europę Wschodnią, a nawet Szwecję. O zasięgu ich działalności świadczy wielka liczba srebrnych monet tej dynastii znalezionych w odległych regionach. Rozkwitały również górnictwo i rolnictwo. Gospodarczej pomyślności towarzyszyła znaczna samodzielność polityczna: choć Samanidzi oficjalnie uznawali Abbasydów, ich emirat pozostawał w praktyce niezależny. Na ziemiach dalekich od Buchary rządzili natomiast przedstawiciele miejscowych dynastii.

Pewni swojej pozycji Samanidzi chcieli wykazać, że wywodzą się z tradycji sasanidzkiej. Tworzono więc genealogie łączące ich ród z Persją przedmuzułmańską. Kres okresowi pomyślności położyło dopiero pojawienie się Turków, nowej grupy etnicznej, która przyjęła islam.

W tym środowisku narodził się sufizm, tasawwuf. Doktryna „ludu podążającego ścieżką duchową", ahl at-tasawwuf, rozprzestrzeniała się z Persji przede wszystkim na północ, do Transoksanii.

eprasa.pl ce0f49c09a





ROZMOWA MISTYCZNA. Sufi tworzą bractwa, w których przez nauki Koranu dążą do oczyszczenia duszy, poznania i samorealizacji. Powyżej – mistyczna rozmowa sufickich szajchów na hinduskiej miniaturze z XVII wieku (Instytut Studiów Orientalnych, Petersburg).

W IX-wiecznym Bagdadzie skupiała się wokół mistrza Dżunajda. Jego nauki inspirowały wielu następców, między innymi Al-Kalabadiego. Starał się on dowieść, że sufizm jest zwieńczeniem praktyk mistycznych i ascetycznych, prowadzących do ezoterycznego poznania Boga, marify, przez uświadomienie sobie ludzkiej niewiedzy. Nurt ten zdobył szerokie grono wyznawców w świecie muzułmańskim.

Muhammad z Ghazny i Indie

Na przełomie X i XI wieku dalej na wschód, w ścisłym związku z emiratem Samanidów, pojawiła się dynastia Ghaznawidów. Jej nazwę wywodzono od założyciela, Muhammada z Ghazny, położonej w dzisiejszym Afganistanie. W 994 roku, gdy władza Samanidów stawała się niestabilna, mianowali go gubernatorem Chorasanu. Zajmował się przede wszystkim tłumieniem buntów.

Słabość zwierzchników pozwoliła mu szybko prowadzić własną politykę. Po upadku ich dynastii w 999 roku przejął władzę w Chorasanie, Heracie i Merwie. Zorganizowana stamtąd wyprawa przyniosła mu na początku XI wieku region Kandaharu. Bunty ismailitów zmusiły go do powrotu, podjął też walkę z Turkami, którzy doprowadzili do upadku Samanidów.

Przez kolejne lata kierował ekspansję na wschód. W 1008 roku pokonał konfederację radźputów, a w ciągu następnych 20 lat dotarł do Indii jako pierwszy muzułmański zdobywca tych ziem. Wiele jego kampanii służyło jednak przede wszystkim poszerzeniu strefy wpływów i uzyskaniu okupu. Nie zawsze dążył do ustanowienia trwałej władzy na zajętych obszarach. Poszerzanie wpływów i uzyskiwanie pieniędzy mogło mieć dla niego większe znaczenie niż bezpośrednie rządzenie każdą podbitą ziemią.

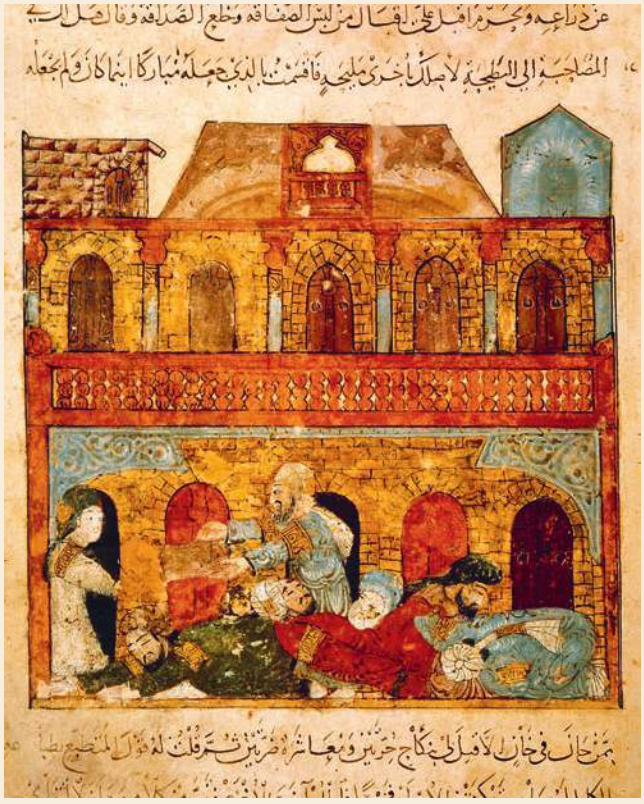
Mimo to w chwili jego śmierci państwo rozciągało się od Iranu po Pakistan, a jego centrum stanowił Afganistan. Z czasem imperium traciło najdalsze ziemie, ale przetrwało jeszcze ponad 150 lat. Szybkie zwycięstwa ułatwiały Muhammadowi miejscowe sojusze. W Persji podtrzymał na przykład samanidzki zwyczaj opierania władzy na lokalnych elitach niearabskich. Deklarował

eprasa.pl ce0f49c09a

Jedwabny Szlak, dochodowy monopol Umajjadów i Abbasydów

Nazwa Jedwabnego Szlaku jest stosunkowo młoda, lecz sieć dróg łączących Chiny z Antiochią, Turcją i Rzymem, wrotami Europy Zachodniej, istniała już w pierwszym tysiącleciu p.n.e. W II wieku p.n.e. Chińczycy podjęli zbrojną interwencję, by chronić te trasy przed Scytami i Hunami.

Zwycięstwa zapewniły im znakomite konie z doliny Fergany, a przede wszystkim bezpieczeństwo transportu na zachodnie rynki. Rzymianie poznali chiński jedwab w połowie I wieku p.n.e., podczas kampanii w Partii, nad wschodnim brzegiem Eufratu. Karawany przewoziły też szkło, perfumy, kamienie i metale szlachetne, porcelanę, przyprawy oraz lakę. Podboje Umajjadów i Abbasydów oddały zachodnią część szlaku pod muzułmańską kontrolę. Handel z Zachodem odbywał się za ich pośrednictwem. Jego rozmach odzwierciedlają opowieści *Księgi tysiąca i jednej nocy*: podróże Sindbada i liczne bazary Bagdadu z czasów Haruna ar-Raszida. Polityka kalifatu spychała Azjatów i Europejczyków na margines wymiany. Beduini organizowali wielkie karawany, kupowali towary tanio i sprzedawali je na Zachodzie za znacznie wyższe ceny. Szlak stał się źródłem ogromnych dochodów imperium. W XIII i XIV wieku działalność hord ujgursko-mongolskich ponownie wprowadziła zagrożenie i niepewność. Rozwój europejskiej żeglugi w XV wieku sprawił zaś, że lądowe trasy popadły w zapomnienie. Miasta i cywilizacje, które rozkwitały wzdłuż nich, zaczęły tracić dawne znaczenie.



KARAWANSERAJE. Wzdłuż Jedwabnego Szlaku znajdowały się niezliczone karawanseraje, dające odpoczynek i schronienie karawanom przemierzającym góry i pustynie. Powyżej – karawanseraj na miniaturze z Makam Al-Haririego z Basry datowanej na 1237 rok (Bibliothèque Nationale de France, Paryż).

posłuszeństwo Abbasydom, choć sam przyjął tytuł sułtana.

W Indiach pamiętano go przede wszystkim jako niszczyciela świątyń. Uznawał jednak Buddę za proroka, a hinduistów, buddystów i dżinistów za Ludy Księgi. Dzięki temu mieli status zimmich, czyli ludności objętej ochroną. Jego działalność nie ograniczała się też do wypraw wojennych i organizowania podległych ziem: Muhammad z Ghazny był znany jako mecenas sztuki i nauki.

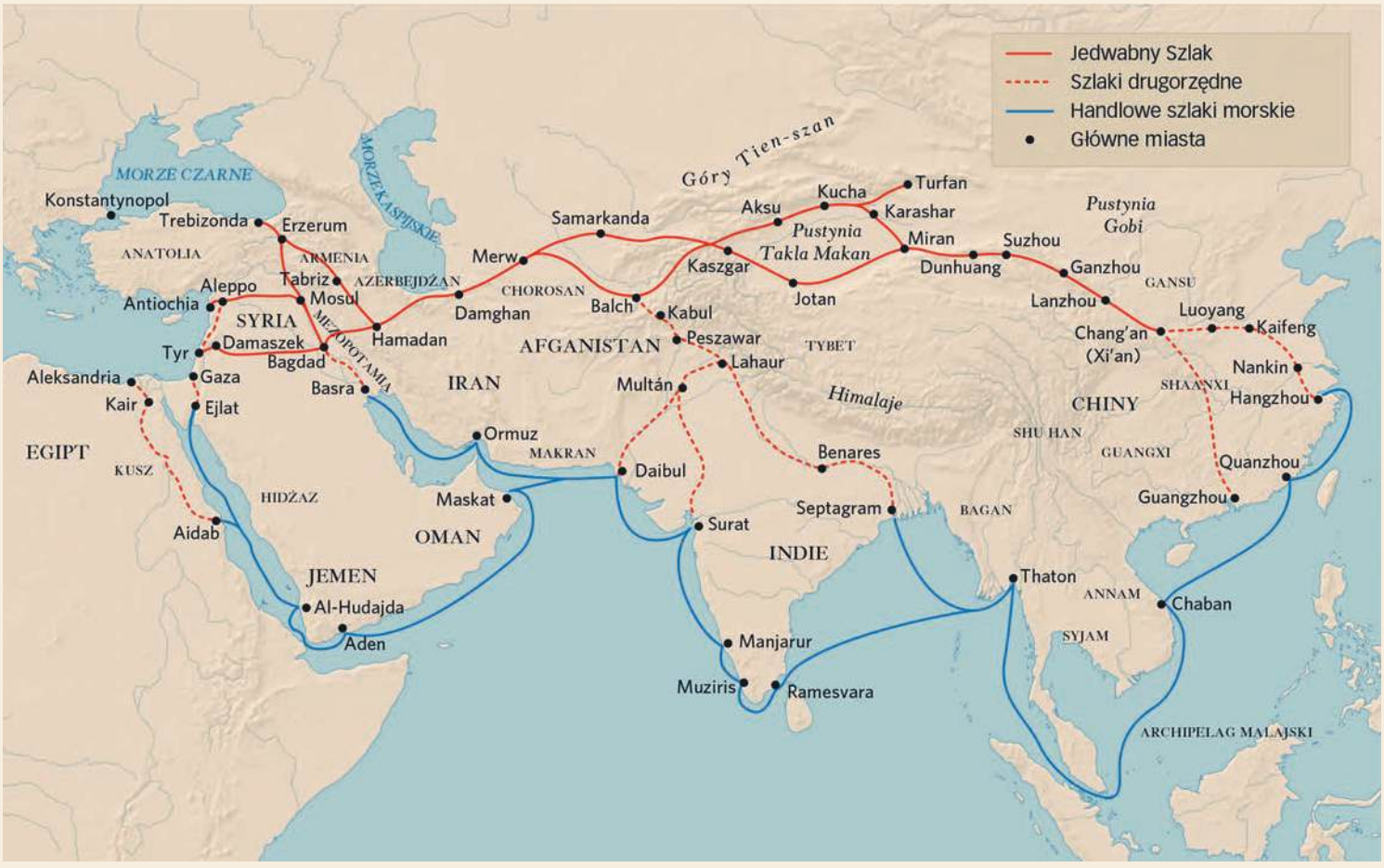
Szlaki Orientu

W czasach Abbasydów świat muzułmański rozciągał się od granic Chin po Ocean Atlantycki. Tak rozległy obszar nie tworzył jednak jednolitego państwa. Nierówności społeczne, konflikty wewnętrzne i rozwój miejscowych dynastii osłabiały polityczne więzi. Przedstawiciele różnych rodów sięgali po tytuł kalifa, a nieład w Persji, Afganistanie i Iraku pogłębiały naciski plemion tureckich.

Rozbicie polityczne oddziaływało nie tylko na sprawowanie władzy. Konieczne stawały się również zmiany przebiegu tradycyjnych szlaków handlowych, których znaczenie zależało od sytuacji na ziemiach przemierzanych przez kupców. Zyskiwał na tym Egipt, który pod rządami Fatymidów miał monopol na wschodnie trasy połączone z drogami subsaharyjskimi. Ożywiona wymiana docierała również na zachodnie obrzeża świata islamu, otwarte ku Morzu Śródziemnemu. Wybrzeże Farsu i miasta leżące wzdłuż nowych tras stały się ośrodkami tranzytu towarów z dalekich Chin, przewożonych aż do wnętrza Afryki. Zasięg wymiany łączył odległe kraje: produkty wytwarzane w Chinach mogły trafiać do serca Afryki, a miasta po drodze korzystały z ich tranzytu. Handel przynosił duże zyski, sprzyjając rozwojowi ośrodków rozsianych wzdłuż nowych tras.

Jedwabny Szlak łączył żyzne ziemie nad Jangcy i Huang-ho, chronione wielkim murem, z arabsko-perskimi metropoliami: Szirazem, Isfahanem i Bagdadem. Przecinał pustynię Gobi, prowadził przez oazy turkmeńskie i omijał Himalaje. Karawany przechodziły przez niewielkie państwa, których władcy, zależnie od sytuacji, uznawali zwierzchność jednego lub drugiego imperium.

eprasa.pl ce0f49c09a



Ładunki często podróżowały dalej niż ludzie. Poszczególne karawany zazwyczaj pokonywały bowiem tylko odcinek od jednej oazy do następnej, gdzie przekazywały towar kolejnemu konwojowi. Dzięki takiej organizacji wymiana obejmowała ogromne odległości. Podróż pojedynczego kupca nie musiała zatem dorównywać odległości, jaką pokonywał jego ładunek. Wraz z towarami wędrowały również idee i wierzenia. Przekazywane na kolejnych etapach, mogły w stosunkowo krótkim czasie docierać na dalekie ziemie i rozprzestrzeniać się poza miejsca swojego pochodzenia.

O sposobie przewozu decydowały ciężar i wartość ładunku. Tanie, ciężkie artykuły wysyłano morzem, ponieważ ich transport na grzbietach wielbłądów i osłów byłby nieopłacalny. Jedwabnym Szlakiem przewożono natomiast, obok jedwabiu, przede wszystkim towary cenne. Poszukiwano złota i srebra z Sumatry, Malezji oraz Korei, a także drewna sandałowego, bambusów i kamforowców, z których uzyskiwano drogocenne esencje. Ceniono kadzidło, piżmo oraz kamienie szlachetne, w tym szafiry i rubiny z Cejlonu lub Indii.

Największe dochody dawały jednak przyprawy: pieprz, goździki, cynamon i gałka muszkatołowa. Służyły do przygotowywania potraw, podobnie jak mniej kosztowne produkty sprowadzane w większych ilościach, takie jak cukier trzcinowy, ryż i zboża. Wschodnie towary nie były w basenie Morza Śródziemnego zupełną nowością. Rzymianie znali Szlak Kadzidlany, którym z odległych krańców Półwyspu Arabskiego przywożono cenne przyprawy z Indii i Chin. Za pośrednictwem innych kupców utrzymywali też kontakty z Dalekim Wschodem.

Do Indii dotarł osobiście Aleksander Macedoński, a ślady jego wielkiej wyprawy pozostały w kulturze zachodniej. Rzymianie z powodów praktycznych skupiali jednak uwagę na świecie śródziemnomorskim. Pomponiusz Mela, Pliniusz Starszy i Gajusz Juliusz Solinus próbowali uzupełnić wiedzę o Azji, korzystając z danych tylko częściowo zgodnych z rzeczywistością. Często błędnie je interpretowali, a luki wypełniali legendami.

eprasa.pl ce0f49c09a



PRZYRZĄDY NAWIGACYJNE. Arabowie, od dawna żeglujący po Oceanie Indyjskim, mieli nad Europejczykami pewną przewagę w sztuce nawigacji. Na ilustracji – brązowe astrolabium planisferalne wykonane w 1067 roku przez toledańskiego mistrza Ibrahima ibn Sa'ida as-Sahlego (Museo Arqueológico Nacional, Madryt).

KULTURA MUZUŁMAŃSKA (str. 81). Mistrz wśród uczniów na ilustracji do *Doskonałego życia Proroka*, Siyer-i Nebi. Tę turecko-osmańską biografię Mahometa napisano około 1388 roku, a w 1595 ozdobiono ponad 800 miniaturami słynnego kaligrafa Luftiego Abd Allaha (Pałac Topkapi, Stambuł).

Arabowie znali Azję lepiej niż Europejczycy, a nawet sami Azjaci, ponieważ od dawna podróżowali po kontynencie i utrzymywali ożywione kontakty handlowe. Już od IX wieku kupcy z Zatoki Perskiej współpracowali z Chińczykami. Jawajskie statki dzięki sprzyjającym monsunom dopływały do wybrzeży Półwyspu Arabskiego. Fatymidzka flota strzegła z kolei szlaków na Morzu Czerwonym. W jego portach mieszkali muzułmańscy, żydowscy, chrześcijańscy i hinduscy kupcy, zajmujący się importem i eksportem.

Ich działalność pobudzała gospodarkę Palestyny i Syrii, zwłaszcza Aleppo i Tyru, a także portów Maghrebu. Sieć powiązań sprawiała jednak, że skutki konfliktów sięgały daleko poza miejsca walk. Pod koniec IX wieku bunt szyickich karmatów w Bahrajnie, na arabskim wybrzeżu Zatoki Perskiej, zaszkodził handlowi aż po Basrę i osłabił gospodarkę Abbasydów. Odczuły to nawet okolice Rogu Afryki i Morza Czerwonego, przez które towary z Dalekiego Wschodu trafiały do Egiptu, Bizancjum i krajów śródziemnomorskich.

Wspólny język i kultura?

Od VIII wieku islam łączył kulturowo ziemie rozciągające się od Afryki po Indie. Obszar ten pozostawał zróżnicowany i często przeżywał wstrząsy prowadzące do podziałów politycznych lub religijnych. Mimo tych różnic arabski można uznać za podstawowy język ówczesnej kultury i handlu. Pisane w nim dzieła filozoficzne i naukowe czerpały z tradycji greckiej, syryjskiej, egipskiej i perskiej, tworząc wspólne dziedzictwo. Podobną zdolność łączenia wpływów widać w miejscowych odmianach sztuki muzułmańskiej.

Rozwojowi kultury słowa sprzyjał papier. W VIII wieku Arabowie przejęli od Chińczyków umiejętność jego używania, podczas gdy Europejczycy jeszcze w X wieku chętniej korzystali z papirusu niż z drogiego pergaminu, wyrabianego ze spreparowanej skóry owczej. Nowy materiał ułatwiał pracę nad książkami i ich rozpowszechnianie. Znaczenie miał także sam język: znajomość arabskiego była niezbędna do czytania Koranu, którego zasadniczo nie należało tłumaczyć. Wspólna mowa i techniki przygotowywania oraz dystrybucji ksiąg wzajemnie pobudzały rozwój kultury. Arabski ułatwiał przekazywanie treści między odległymi ziemiami, a upowszechnienie papieru dawało nowe możliwości ich zapisywania. Rozwój kultury słowa opierał się więc zarówno na języku, jak i na materialnych warunkach powstawania książek.

Zmieniało się również osadnictwo. Wzrost liczby ludności od Egiptu po Półwysep Iberyjski, obejmujący Maghreb i Al-Andalus, prowadził do rozbudowy dawnych miast i zakładania nowych. Rozwijające się ośrodki przyciągały kolejnych mieszkańców. Ci zaś poszukiwali miejsca dla działalności rzemieślniczej i handlowej, zwiększając zarazem potrzeby samych miast. Rosnące wymagania sprzyjały rozwojowi rolnictwa na obszarach podmiejskich. Wzrost liczby ludności łączył się zatem z rozbudową ośrodków i zmianami w ich najbliższym otoczeniu.

Takie były początki Bagdadu czy egipskiej Aleksandrii, gdzie powstała zamożna, aktywna warstwa kupiecka. Jako jedyna w tamtych czasach prowadziła handel morski na skalę międzynarodową. Choć kultura islamu wyrosła ze środowiska nomadów, Mekka i Medyna, jej dwa główne miasta-karawanseraje, ułatwiały przechodzenie do osiadłego życia. Nowe warunki wymagały przede wszystkim zaopatrzenia rolnictwa w wodę, co przyniosło rozwój inżynierii hydraulicznej. Między VIII a XIII wiekiem właśnie miasta stały się ośrodkami łączącymi świat muzułmański.

Rozprzestrzenianie się kultury

Na początku drugiego tysiąclecia świat muzułmański był politycznie podzielony, co osłabiało jego potęgę i wpływy. Nie zmniejszało jednak znaczenia muzułmanów dla kultury i nauki. Ich umiejętność przyswajania wiedzy i łączenia różnych tradycji pozostawała ogromna. „Szukajcie wiedzy, gdziekolwiek by była, nawet w Chinach" – tak według jednego z hadisów Prorok radził swoim wiernym.

Między VII a XVI wiekiem cywilizacja islamu przyjmowała wiele form, zachowując wielką zdolność adaptacji. Czerpała z kultur napotykanych na obszarze od Słupów Heraklesa po Ocean Indyjski i dalej, a także od Kaukazu po Róg Afryki. W podobny sposób kształtowały się jej stosunki z sąsiednimi cywilizacjami. Szczególne znaczenie miały kontakty z łacińskim światem śródziemnomorskim, który wiele jej zawdzięczał.

Za pośrednictwem kultury muzułmańskiej i żydowskiej ludy łacińskie mogły ponownie sięgnąć do hellenistycznego dziedzictwa filozofii i nauki. W dużej mierze utraciły je w V wieku, gdy wschodnia część świata rzymskiego, pars Orientis, oddaliła się od zachodniej, pars Occidentis, a wzrost muzułmańskiej potęgi morskiej rozbił śródziemnomorską jedność. Islam otworzył też Europie dostęp do nieznanych wcześniej skarbów kultury perskiej, indyjskiej i chińskiej.

Wymiana wiedzy nie ograniczała się do trzech wielkich kalifatów. Bagdad, Kordoba i Kair miały wspaniałe biblioteki, medresy i ośrodki nauczania, ale podobne życie rozwijało się również

eprasa.pl ce0f49c09a



Abu Ali al-Husajn Ibn Sina, muzułmański mędrzec (Awicenna)



Awicenna, lekarz, filozof i uczony, urodził się w 980 roku w Bucharze, a zmarł w 1037 w Hamadanie. Kontynuował tworzenie filozofii islamu zapoczątkowane przez Al-Farabiego. Obaj łączyli w swojej metafizyce tradycję grecko-łacińską z teologią muzułmańską i obaj spotkali się z zarzutem heterodoksji.

Abu Ali al-Husajn ibn Sina, bo tak brzmiało imię Awicenny, był niezwykle zdolnym uczniem. Już jako osiemnastolatek przyswoił wszystkie dzieła dostępne w wielkim ośrodku kultury w Bucharze. Sprawy rodzinne i polityczne sprawiły jednak, że tylko część czasu mógł przeznaczyć na naukę. Musiał podejmować trudną pracę, a środki do życia zdobywał jako lekarz. Napisał ponad 130 dzieł, lecz większość z nich nie przetrwała do naszych czasów. Często tworzył w niesprzyjających warunkach, podczas podróży, bez dostępu do książek. Zachowane teksty świadczą o jego wiedzy, ale nie wystarczają, by uznać go za jednego z największych myślicieli wszech czasów. Wierny pedagogicznym i kulturowym zasadom islamu, wychodził w swoich rozważaniach od teologii. Na tej podstawie zajmował się matematyką, geometrią, przyrodą, muzyką i astronomią. Powyżej – portret filozofa na miniaturze z XIII wieku (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Florencja).

w niewielkich księstwach. Władcy, którzy tylko formalnie uznawali zwierzchność kalifów, wspierali własne centra kultury. Ich książęta stawali się promotorami i protektorami ośrodków nauki, wykorzystując samodzielność swoich rządów do wspierania kultury. Takie centra tworzyły sieć rozciągającą się od Buchary i Samarkandy po Kairuan oraz Marrakesz, uzupełniając działalność wielkich stolic.

Jedną z najważniejszych postaci tej epoki był Abu Ali al-Husajn ibn Sina, filozof i lekarz znany na Zachodzie jako Awicenna. Napisał ponad sto dzieł, wywierając ogromny wpływ na kulturę europejską. Jego dorobek należał do szerokiego nurtu piśmiennictwa naukowego. Najważniejszą część ówczesnej literatury muzułmańskiej stanowiły bowiem niezliczone traktaty historyczne, geograficzne, astronomiczne, medyczne i architektoniczne. Rozległość zainteresowań uczonych znajdowała odzwierciedlenie w różnorodności piśmiennictwa, służącego gromadzeniu i przekazywaniu wiedzy.

Geografowie arabscy X i XI wieku dobrze znali ziemię. Podróżowali od Chin po krąg polarny i równikową Afrykę, pozostawiając teksty należące dziś do klasyki dziejów eksploracji. Wśród innych wybitnych uczonych byli Geber, czyli Dżabir ibn Hajjan, twórca średniowiecznej alchemii, geograf i matematyk Al-Chuwarizmi, od którego Zachód przejął słowo „algebra", oznaczające operacje arytmetyczne, oraz filozof Al-Farabi. Łączyli greckie dziedzictwo z doświadczeniami Persów, Hindusów i Chińczyków, kładąc podstawy nowoczesnej nauki.

Obok traktatów powstawały poezja i utwory romantyczne, często przeznaczone dla szerokiej publiczności. To połączenie pozwala uznać kulturę muzułmańską za najbardziej rozwiniętą w ówczesnej Eurazji i basenie Morza Śródziemnego. Jej oddziaływanie pomagało również Europie Zachodniej wracać do własnego dziedzictwa naukowego. Na początku nowego tysiąclecia stawało się to coraz wyraźniejsze.

Ważną rolę odegrał tu Gerbert z Aurillac, późniejszy papież Sylwester II. Jego wpływ na Fulberta, biskupa Chartres w latach 1008–1028, miał wielkie znaczenie dla dalszego rozwoju tamtejszej szkoły. W tym ośrodku Hermann Dalmatyński dokonał później najważniejszego przekładu arabskiej wersji *Planisphaerium* Ptolemeusza. Był to kolejny etap przekazywania wiedzy, która przez stulecia wędrowała między językami i kulturami.

Wkład islamu

Kontakty w basenie Morza Śródziemnego pozwalały Europie Zachodniej odzyskiwać dziedzictwo

eprasa.pl ce0f49c09a



NIL W GEOGRAFII ISLAMU. Bieg Nilu na mapie Afryki autorstwa Al-Chuwarizmiego (780–850), arabskiego matematyka, astronoma i geografa, który w *Księdze o kształcie Ziemi*, Kitab surat al-ard, korygował Ptolemeusza.

utracone w wiekach średnich. Proces ten rozpoczął się w X wieku, a największego rozmachu nabrał w XII i XIII stuleciu. Jego głównym ośrodkiem był Półwysep Iberyjski, gdzie często spotykali się muzułmanie, chrześcijanie i Żydzi. Ich wzajemne kontakty tworzyły warunki do przekazywania wiedzy dostępnej w różnych językach i tradycjach. Od tych spotkań zależało jej stopniowe przenikanie do Europy Zachodniej. Ważną rolę odgrywały także miasta kupieckie, przede wszystkim włoskie, zwracające się ku morzu.

Dzieła starożytnych Greków były już przetłumaczone na arabski. Wprawdzie pozostawały dostępne i w oryginale, lecz zachodnim odbiorcom trudniej było poznawać je za pośrednictwem Bizancjum niż Arabom na Półwyspie Iberyjskim. Popularność arabskich wersji zwiększały komentarze tłumaczy i zawarta w nich dodatkowa wiedza. Coraz wyraźniej dostrzegano też, że dzięki Arabom można, choćby pośrednio, sięgnąć do nauki i techniki odległych kultur, od Persji po Indie.

Wiedza krążyła po świecie muzułmańskim w języku świętej księgi, a na Półwyspie Iberyjskim spotykała uczonych z Zachodu. Jednym z nich był Gerbert z Aurillac, urodzony około 945 roku w Owernii. Jako młodzieniec udał się do Katalonii. W latach 967–970, dzięki kontaktom z biskupem Vic i klasztorem w Ripoll, poznawał podstawy arabskiej arytmetyki i astronomii, a być może również naukę grecką.

Później kierował szkołą biskupią w Reims i został przeorem w Bobbio we Włoszech. Obie funkcje dawały mu sposobność dzielenia się wiedzą. Szybko zasłynął jako uczony, choć znajomość obróbki metali sprowadziła na niego również oskarżenia o czary. Król Francji Hugon Kapet ustanowił go arcybiskupem Reims.

Gerbert przeniósł się następnie na dwór Ottona III. Cesarz desygnował go w 999 roku na papieża, a nowy zwierzchnik Kościoła przyjął imię Sylwestra II. Obaj zamierzali utworzyć uniwersalne państwo chrześcijańskie. Sylwester zmarł w Rzymie w 1003 roku, pozostawiając po sobie także pamięć uczonego, który pomagał przekazywać Zachodowi wiedzę poznaną podczas pobytu w Katalonii.

eprasa.pl ce0f49c09a



eprasa.pl ce0f49c09a

Kordoba, miasto kalifów

Kordoba, administracyjne centrum prowincji Al-Andalus utworzonej w 721 roku przez wezyra As-Samha ibn Malika, przeżyła drogę od potęgi i splendoru stolicy do zgliszcz wojny domowej.

Kordoba leżała nad ostatnim żeglownym odcinkiem Gwadalkiwiru, przy moście pamiętającym czasy rzymskie. Otaczały ją żyzne ziemie nawadniane strumieniami spływającymi z Sierra Morena. Od początku była miejscem, w którym krzyżowały się drogi ludzi i towarów podróżujących między dwoma kontynentami i dwoma morzami. Takie położenie pomaga wyjaśnić, dlaczego muzułmanie wybrali ją na stolicę.

Znaczenie miały również inne zalety okolicy. Rolnictwo i hodowla zapewniały obfite zasoby, a wzniesienie, na którym leżało miasto, ułatwiało obronę. Lasy, złoża miedzi i kopalnie żelaza dostarczały surowców potrzebnych nowemu państwu. Kordoba łączyła więc dogodne położenie komunikacyjne z gospodarczym zapleczem i warunkami do ochrony mieszkańców.

Przed przybyciem muzułmanów Wizygoci i Bizantyjczycy kontynuowali tu tradycje rzymskie. Miasto pozostawało stolicą prowincji Hispania Baetica, choć jego zabudowa przesunęła się ku południu, bliżej rzeki Betis, późniejszego Gwadalkiwiru. W tej części wzniesiono bazylikę Świętego Wincentego, siedzibę władz diecezji. W VI wieku, za panowania Bizantyjczyków, powstał także pałac gubernatora.

W 711 roku pałac zajął Tarik ibn Zijad. Towarzyszyli mu muzułmanie syryjscy, Berberowie i mieszkańcy Maghrebu, którzy zdobyli miasto po rozbiciu chrześcijańskiej armii don Rodriga nad Guadalete. Pięć lat później gubernator Al-Andalus, Al-Hurr (716–719), nałożył podatek na miejscowych chrześcijan i założył muzułmański cmentarz. Jego następca, As-Samh ibn Malik (719–721), rozpoczął w Sewilli bicie dinarów epigraficznych, pozbawionych wizerunków istot żywych. Centralną administrację ulokował jednak w Kordobie.

Ważny etap dziejów stolicy rozpoczął się wraz z jej zdobyciem przez Abd ar-Rahmana I. Przez rok prowadził on kampanię przeciw syryjskim Abbasydom, Berberom i rodowi gubernatora Jusufa al-Fihriego. Jej finał nastąpił 14 marca 756 roku: Abd ar-Rahman przeprawił się przez rzekę z niewielkim oddziałem Umajjadów, pokonał abbasydzkiego gubernatora i tego samego popołudnia zajął jego pałac.

Tak został pierwszym emirem niezależnie rządzącym nowym państwem z Kordoby. Miasto nad rzeką nazywaną już Gwadalkiwirem, a nie Betis, stało się jego siedzibą. Abd ar-Rahman I panował przez 32 lata, do śmierci w 788 roku.

Owoce wewnętrznego pokoju

30 lat względnego pokoju pozwoliło Kordobie urosnąć do rangi drugiego po Konstantynopolu miasta Europy. Stała się również wzorem organizacji muzułmańskiego ośrodka miejskiego. Jego sercem była medyna, skupiona wokół głównego meczetu, masdżidu, ufortyfikowanego pałacu, kasru, i bazaru, suku. Te trzy miejsca służyły kontaktowi z Bogiem, władcą i innymi ludźmi. Tutaj toczyło się życie społeczne, podczas gdy prywatne domy pozostawały dostępne tylko dla rodziny.

Główne ulice biegły promieniście od bram miejskich do bazaru i meczetu, najświętszego miejsca w mieście. Były na tyle wąskie, że zaledwie dwa objuczone muły mogły minąć się na nich, idąc w przeciwnych kierunkach. W ludnych miastach IX wieku, takich jak Bagdad i Kordoba, stale rosnący bazar zamieniał się w plątaninę krętych uliczek. Wokół meczetu tłoczyły się kramy i warsztaty rzemieślników.

Między bazarem a murami znajdowały się dzielnice mieszkalne. Ponieważ zachowywały granice wyznaczone

SALA MODLITW. Las kolumn w wielkiej sali modlitw – jeden z najpiękniejszych fragmentów Wielkiego Meczetu.

Skutki chrześcijańskiej rekonkwisty

W VIII wieku, drugim stuleciu hidżry, za Abd ar-Rahmana I administracja kalifatu wywłaszczyła chrześcijan. Wizygocki kościół San Vincente zburzono, by zrobić miejsce dla meczetu. Architekci zmienili orientację budynku, a rozbudowy w IX i X wieku uczyniły go największym muzułmańskim domem modlitwy w Al-Andalus. W 1236 roku do Kordoby dotarła rekonkwista wraz z armią Ferdynanda III Kastylijskiego. Władca po wejściu do Wielkiego Meczetu natychmiast postanowił zamienić go w katedrę. Pierwsze poważne zmiany wprowadzono w 1371 roku. W 1489, gdy Ferdynand i Izabela kończyli rekonkwistę, w środku meczetu wzniesiono gotycki kościół. Zburzono mihrab, naruszając architektoniczną harmonię budowli.



HERB KATEDRY W KORDOBIE. Minarety otoczone kastylijskimi wieżami symbolizują estetykę charakterystyczną dla czasów rekonkwisty.

eprasa.pl ce0f49c09a



KOPUŁA PONAD MIHRABEM. Wzniesiona na planie ośmiokąta, przypomina wielką marmurową koronę zdobioną stiukami i mozaikami w stylu bizantyjskim.

w pierwotnym planie, nowe mieszkania dobudowywano do starych domów i warsztatów. Prowadziły do nich wąskie przejścia, pełne zakrętów i zakamarków. Zabudowa zagęszczała się więc wewnątrz już istniejącej przestrzeni. Nowych mieszkań szukano przy dawnych domach i miejscach pracy, a prowadzące do nich dojścia stawały się coraz bardziej kręte. Sieć korytarzyków pełnych zakamarków współtworzyła charakter dzielnic pomiędzy centrum handlowym a miejskimi murami.

Układ ten różnił się od chrześcijańskiego modelu, w którym równoległe i prostopadłe ulice, wytyczone na osi północ–południe i wschód–zachód, prowadziły ku centralnemu placowi. Skupiały się przy nim Kościół, władza królewska i gospodarka: fara lub katedra, pałac administracji oraz bazar. Centralny plac był miejscem najważniejszym dla średniowiecznego miasta chrześcijańskiego, tak jak centrum medyny dla muzułmańskiego. Oba skupiały życie religijne, władzę i wymianę gospodarczą. W mieście muzułmańskim bazar otaczał jednak meczet, a nie kościół. Inne rozmieszczenie zabudowy nadawało tym funkcjom odmienną przestrzenną formę. Wokół wyrastały miejsca zamieszkania, także namioty Beduinów, stosownie do rozwoju klanów, rodzin i grup osiedlających się w dzielnicach.

Domy chroniły prywatność mieszkańców. Światło i świeże powietrze dostawały się do wnętrza tylko przez dziedziniec, który w bogatszych siedzibach przybierał formę ogrodu otoczonego wysokim murem. Dla obcych arabskie i mozarabskie domostwa pozostawały niedostępną tajemnicą. Ich mieszkańcy, a zwłaszcza mieszkanki, oglądali ulicę przez wąskie prześwity maszrabijji – ozdobnych drewnianych krat w oknach.

Do domów można było wejść jedynie po wąskich schodkach. Podobnymi przejściami przemieszczali się bohaterowie *Księgi tysiąca i jednej nocy* w Bagdadzie, Kairze i Basrze. Znany z opowieści obraz miejskich wnętrz pomagał wyobrazić sobie także życie Kordoby, gdzie publiczna przestrzeń medyny sąsiadowała z zamkniętym światem rodzinnych domostw.

Szczyt świetności Kordoby

Największą świetność przyniosły Kordobie rządy Abd ar-Rahmana II (822–852), czwartego niezależnego emira, i Abd ar-Rahmana III (912–961), pierwszego kalifa Umajjadów w Al-Andalus. Dzięki nim państwo stało się ważną siłą w basenie

eprasa.pl ce0f49c09a

Abd ar-Rahman, kalif dyplomata

W 950 roku przyszły cesarz Otton I przyjął posłów kalifa, którzy nakłaniali go do przejścia na islam. Odebrał to jako zniewagę i wysłał do Abd ar-Rahmana Juana de Gorze z obraźliwym listem. Kalif znał jego treść. Chcąc uniknąć ścięcia posłańca, odwlekał spotkanie, a jednocześnie wysyłał własnych posłów z misją pojednawczą. Dopiero po dziewięciu latach przyjął Juana de Gorze. Przez wiele dni prowadzili długie, uczone dysputy. Po prawej – poseł przed Abd ar-Rahmanem III na obrazie olejnym José Marii Rodrígueza Losady. Poniżej – dirham Abd ar-Rahmana III.





Morza Śródziemnego. Abd ar-Rahman II uporządkował administrację, wzmocnił nadzór nad sprawami zagranicznymi, utworzył mennicę w Kordobie i wspierał tamtejszą sztukę oraz przemysł. Osiągnięty za niego poziom rozwoju i dobrobytu przewyższyły dopiero rządy Abd ar-Rahmana III.

Rozmach prowadzonych prac budowlanych zmieniał wygląd miasta. Powiększono główny meczet, a w 21 otaczających go dzielnicach medyny powstawały kościoły, synagogi i kolejne meczety, publiczne łaźnie, hammamy, oraz niewielkie bazary. Do medyny prowadziło siedem bram. Przebudowano też rzymski most na Gwadalkiwirze, wychodzący z Bramy Mostowej, Bab al-Kantara. Stał się on nowym cudem andaluzyjskiej architektury.

Ważną część tych przemian stanowiło zaopatrzenie w wodę. Upodobania Beduinów i ich szczególna troska o ten rzadki na pustyni zasób zasób sprzyjały okładaniu zbiorników ceramicznymi płytkami. Pochodzące z Syrii okładziny odbijały światło na studniach, fontannach, cysternach i sadzawkach. Przybywało studni artezyjskich, norii, publicznych ujęć wody oraz łaźni. Każda dzielnica miała własne termy rzymskie, z których kobiety i mężczyźni korzystali w odrębnych porach.

Łaźnie służyły muzułmańskim ablucjom, higienie i trosce o zdrowie. Chrześcijanom kojarzyły się jednak z demoniczną pokusą, lubieżnością i zniewieścieniem. Podejście do ciała, zwłaszcza do utrzymywania czystości, miało zasadniczo różnić obie kultury. Po zdobyciu Kordoby przez chrześcijan muzułmanów wypędzono, a ich hammamy zniszczono. Ferdynand III Kastylijski, zwany Świętym, wprowadził nowy porządek, w którym łaźnie nie miały już kusić dobrych chrześcijan.

Rozmieszczenie dzielnic i przedmieść odpowiadało podziałom religijnym i zawodowym. Osobne środowiska tworzyli Żydzi i mozarabowie, a także piekarze, wytwórcy perfum, garncarze, majstrowie, aptekarze, garbarze, sokolnicy, murarze, rusznikarze oraz pisarze. Rozległe bazary składały się ze skupisk dzielnic handlowych. W ich rozległych labiryntach mieściły się warsztaty i sklepiki, których sąsiedztwo wiązało się z prowadzoną działalnością.

Szczególne miejsce zajmowały w nich alcaicerie – zamknięte alejki przeznaczone dla sprzedawców biżuterii, drogich tkanin i luksusowych przedmiotów zbytku. Towary wystawiano tam na wewnętrznych dziedzińcach. Handel miał więc własne przestrzenie, a codzienna wędrówka po mieście prowadziła od otwartych bazarów do bardziej osłoniętych miejsc sprzedaży kosztownych wyrobów.

eprasa.pl ce0f49c09a

Życie religijne również wykraczało poza główny meczet. Historyk i geograf Al-Makkari wspominał o czterech tysiącach meczetów w poszczególnych dzielnicach. Istniały ponadto dwa miejsca kultu pod gołym niebem, al-musalla. Odbywały się tam zbiorowe modlitwy błagalne, podczas których przez wiele dni proszono Boga o deszcz. Inna otwarta przestrzeń, musara, miała wielkość stadionu. Urządzano na niej wyścigi konne, popisy woltyżerki, egzekucje i wojskowe parady. Cmentarze znajdowały się za murami, zgodnie z rzymskimi i muzułmańskimi zasadami planowania miast.

Wielkomiejska infrastruktura pozwalała bronić Kordoby i wyposażyć dużą armię. Medynę otaczały solidne mury oraz fosa, która biegła wokół nich pętlą długości 21 kilometrów i chroniła także przedmieścia. Akwedukty sprowadzały wodę z gór. Rozrost terenów peryferyjnych doprowadził do powstania 20 dzielnic podmiejskich, z których większość miała ogrody i pola uprawne. Kalif, zgodnie ze wschodnim zwyczajem, posiadał rezydencję poza medyną. W mieście zachowywał jednak zamek, kasr, otoczony ogrodami, a także koszary, stajnie i urzędy.

Cywilizacja muzułmańska opierała się przede wszystkim na miastach, podczas gdy kultura chrześcijańska miała głównie rolniczy charakter. Wśród najludniejszych miast chrześcijańskiej Hiszpanii wymieniano Burgos z dziesięcioma tysiącami mieszkańców, Palencię z siedmioma tysiącami, Segowię z sześcioma i Salamankę z czterema tysiącami. W Kordobie mieszkało tymczasem 300 tysięcy osób. Wraz z Konstantynopolem, Bagdadem i Kairem należała do czterech największych miast ówczesnego świata.

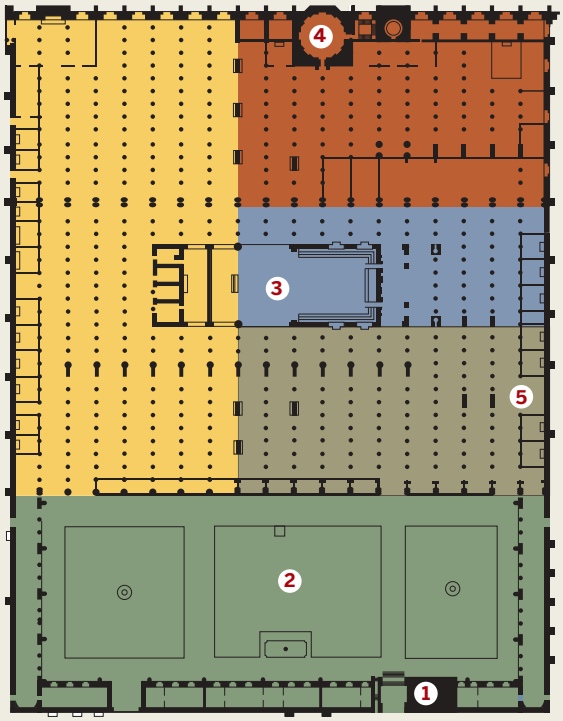
Zaskakujące mogło się wydawać, że założycielami i mieszkańcami tak wielkiego ośrodka byli Beduini z pustyni pozbawionej miast. Budując nową siedzibę, przejmowali tradycje perskie, rzymskie, bizantyjskie, greckie i wizygockie. Chętnie korzystali również z materialnych pozostałości dawnych kultur. Półokrągłe łuki wspierali na jońskich, korynckich i doryckich kolumnach pochodzących z ruin świątyń oraz innych budowli. Rozwój Kordoby łączył więc nowe potrzeby z formami i materiałami odziedziczonymi po jej poprzednikach.

Meczet – mieszanka różnych stylów

Pierwotna świątynia była poświęcona Janusowi, jednemu z najważniejszych bóstw italskich. Wizygoci zburzyli ją i w 584 roku postawili na jej miejscu kościół San Vincente. Dwieście lat później Abd ar-Rahman I wzniósł tu meczet. Trzy kolejne rozbudowy uczyniły z niego Wielki Meczet, mieszczący 12 tysięcy wiernych. W 987 roku Almanzor poszerzył sale modlitw ku wschodowi, na całej długości budowli. Osiem dodatkowych rzędów niemal podwoiło przestrzeń przeznaczoną dla modlących się, ale sprawiło, że mihrab przestał znajdować się pośrodku. Po chrześcijańskiej rekonkwiście w 1236 roku wyburzono zaledwie kilka rzędów kolumn, dzieląc część Almanzora na pół. Większe zniszczenia przyniósł XV wiek, gdy kapituła miejska postanowiła wznieść w tym miejscu wielką katedrę. Szczęśliwie stary meczet uniknął dalszej rozbiórki i zachował wiele ze swojej dawnej świetności.



1 WIEŻA MINARETU. Abd ar-Rahman III wzmocnił fasadę sali modlitw arkadami, powiększył dziedziniec i postawił nowy minaret na planie kwadratu, z dwiema klatkami schodowymi. Wieżę wchłonęła później dzwonnica katedralna. Obudowę wykonano według projektu Hernána Ruiza między 1593 a 1653 rokiem.



BURZLIWA HISTORIA ARCHITEKTONICZNA. Powyżej – kolejne etapy budowy meczetu-katedry w Kordobie. Szary kolor oznacza pierwszą świątynię Abd ar-Rahmana I z 786 roku, niebieski rozbudowę Abd ar-Rahmana II z lat 833–855, a zielony część dodaną przez Abd ar-Rahmana III, z nowym minaretem i dziedzińcem. Czerwienią zaznaczono rozbudowę Al-Hakama II w X wieku, żółcią zaś dzieło Almanzora z końca tego stulecia. Pośrodku znajduje się chrześcijańska katedra, której powstanie wzbudziło wiele kontrowersji. Jej budowa w XVI wieku wymagała wyburzenia centralnej części meczetu.



eprasa.pl ce0f49c09a



2 DZIEDZINIEC POMARAŃCZY. Pierwszy budynek, wzniesiony w 786 roku za Abd ar-Rahmana I, miał krużganki i „dziedziniec pomarańczy". Portyk prowadził do sali modlitw o 11 rzędach po 12 kolumn. Nawy rozdzielały kolumny pochodzące z budowli rzymskich i wizygockich.



3 KATEDRA. W 1236 roku przykryto portyk wychodzący z „dziedzińca pomarańczy" do sali modlitw. Pozostawiono tylko wejście, „wrota palmowe". Wyburzono również część rzędów kolumn, robiąc miejsce dla kaplicy królewskiej, zdobionej stiukami w stylu mudejar. W XV wieku pośrodku budowli wzniesiono gotycko-renesansową katedrę.



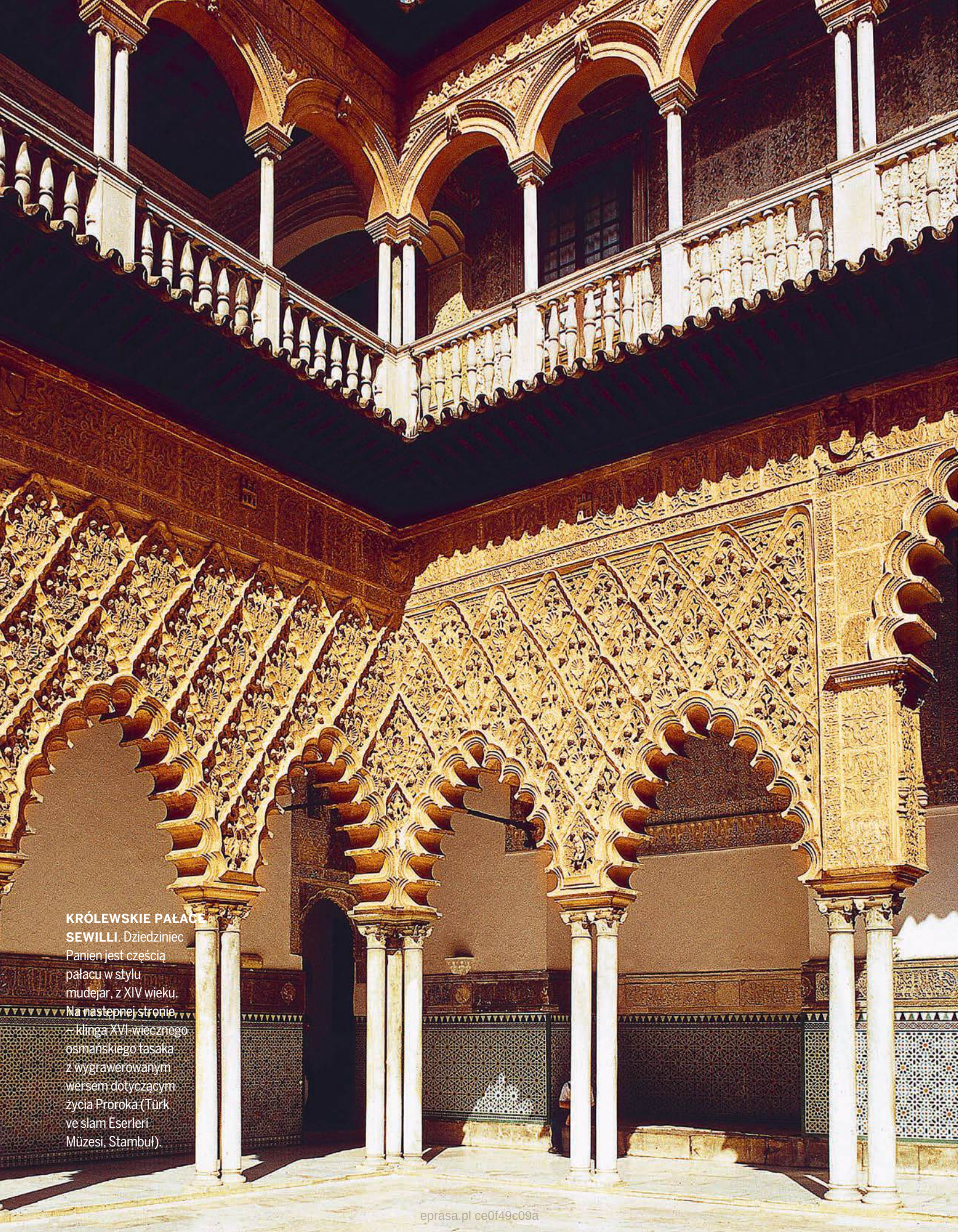
4 MIHRAB. Za Abd ar-Rahmana II dobudowano boczne nawy dla modlących się kobiet oraz mihrab z 848 roku. Jego kopułę wsparto na krzyżujących się pośrodku łukach. Dzisiejszy wygląd mihrab uzyskał podczas przebudowy dokonanej przez Al-Hakama II w X wieku.



5 WROTA ŚWIĘTEGO SZCZEPANA. W zachodniej ścianie znajdowało się wejście do sali modlitw pierwotnego meczetu Abd ar-Rahmana I. Inskrypcja na sklepieniu łuku wychwala Boga i emira oraz podaje, że budynek wraz z drzwiami ukończono w 855 roku. Ślepy łuk tworzą ułożone naprzemiennie segmenty ceglane i kamienne.



eprasa.pl ce0f49c09a



KRÓLEWSKIE PAŁACE SEWILLI. Dziedziniec Panien jest częścią pałacu w stylu mudejar, z XIV wieku. Na następnej stronie – klinga XVI-wiecznego osmańskiego tasaka z wygrawerowanym wersem dotyczącym życia Proroka (Türk ve slam Eserleri Müzesi, Stambuł).

eprasa.pl ce0f49c09a



ZACHODNIA CZĘŚĆ ŚRÓDZIEMNOMORZA

W XI wieku w Europie Zachodniej coraz wyraźniej zaznaczało się ożywienie gospodarcze. Wkrótce zaczęły mu towarzyszyć plany ekspansji. Od Półwyspu Iberyjskiego po Ziemię Świętą zachodnie chrześcijaństwo przygotowywało kontrofensywę. Ożywienie Zachodu przekładało się więc na zamierzenia, które obejmowały coraz szerszy obszar świata śródziemnomorskiego. Na Półwyspie Iberyjskim rozpoczynał się okres rekonkwisty.

Niebezpieczeństwo ze strony emiratu Bari skłoniło cesarza Ludwika II do udziału w wielkiej kampanii mającej uwolnić południową Italię od tego zagrożenia. Zanim jednak można było przystąpić do skutecznego działania, należało zjednoczyć książąt longobardzkich i mieszkańców wybrzeża. Okazało się to niezwykle trudne: ci ostatni wciąż wahali się między lojalnością wobec Franków a podporządkowaniem Bizancjum. Po nieudanej kampanii z 867 roku walki przybrały na sile. Dwa lata później, gdy cesarz wracał do obozu w Benewencie, by spędzić tam zimę, Saraceni napadli na sanktuarium Archanioła Michała na wzgórzu Gargano i ograbili je. Zaostrzenie konfliktu na wybrzeżu Adriatyku zagroziło zarazem pozycji emira Bari.

Sytuacja niepokoiła też Bazylego I Macedończyka, który w 867 roku został cesarzem w Konstantynopolu. Na północnym wybrzeżu Saraceni z Tarentu zajęli już kilka miejscowości dalmatyńskich i oblegali sycylijską Raguzę. Flota wenecka zaskoczyła napastników podczas odwrotu po nieudanym oblężeniu i odniosła zwycięstwo. Sukces ten nie usunął jednak wszystkich powodów do obaw. Cesarz musiał brać pod uwagę również zagrożenie na Morzu Tyrreńskim oraz powiązania neapolitańczyków z muzułmanami z Palermo, Bari i Tarentu. Ci ostatni należeli do

eprasa.pl ce0f49c09a

Italia w 1000 roku i emirat Sycylii

Przez stulecia Półwysep Apeniński był areną konfliktów wywoływanych ambicjami muzułmańskich gubernatorów północnej Afryki. Przyciągały ich bogactwa północno-zachodniej części basenu Morza Śródziemnego.

Ich obecność w Italii miała jednak inne znaczenie niż na Półwyspie Iberyjskim. Umajjadzi stworzyli tam państwo, które przez kilka wieków cieszyło się dobrobytem, a dominacja arabskiej polityki i kultury utrzymała się do XV wieku, do czasu zdobycia Grenady i upadku Nasrydów. W Italii rola muzułmanów była nieporównanie mniejsza i ograniczała się do emiratu Sycylii. Wyspa od dawna pozostawała przedmiotem sporów. Pierwsze arabskie ataki nastąpiły już w VII wieku; później rywalizowali o nią Arabowie, Bizantyjczycy i Longobardowie. Swoją działalność prowadzili również piraci, obecni na tych wodach aż do XIV wieku. Drugim ośrodkiem arabskiego panowania w Italii był krótkotrwały emirat Bari (847–871), podbity przez wojska bizantyjsko-longobardzkie. Na następnej stronie – arabskie oblężenie Mesyny w 843 roku na miniaturze z Kroniki Jana Skylitzesa, bizantyńskiego autora XII wieku (Biblioteca Nacional de España, Madryt).



najlepszych kupców handlujących między innymi żywnością pochodzącą z Kampanii.

W 870 roku Bizantyjczycy, Wenecjanie, Frankowie i Longobardowie przygotowali kolejny plan ataku. Znów o mało nie zakończył się on klęską, do czego przyczyniały się nieustanne waśnie między chrześcijanami. Tymczasem Saraceni zajęli Maltę i splądrowali Rawennę. Ludwik II zdołał jednak zdobyć Bari, a niektóre zaatakowane miejscowości skutecznie się broniły. Do takich ośrodków należała Mattinata na półwyspie Gargano.

Wspólne zagrożenie nie wystarczyło, by utrzymać przymierze Ludwika II z Adelchisem z Benewentu. Cesarz nie ufał sojusznikowi i obawiał się, że ten zechce przejąć ziemie południowej Italii. Nieufność zręcznie podsycał dawny emir Bari, którego książę Benewentu przyjął jako gościa, okazując mu należny szacunek. Muzułmanie przeszli tymczasem do kontrofensywy i zaatakowali Salerno. Ludwik II, uwięziony, a następnie uwolniony przez Adelchisa, wrócił wyczerpany do swojego królestwa.

Nie mógł jednak pozostawić Salerno własnemu losowi. Znaczenie tej kampanii zmusiło go do ponownego podjęcia walki. W 872 roku wojska frankijsko-longobardzkie pokonały muzułmanów i wyzwoliły miasto.

Ostatnie najazdy

Walki toczone na południu Italii miały swoje następstwa również w pobliżu Rzymu. Muzułmanie osiedlali się nie tylko nad Garigliano, rzeką płynącą między Lacjum a Kampanią, lecz także w miejscowościach Sabiny i w Sutri. Wybrany na papieża Jan X postanowił bronić Stolicy Piotrowej przed ich najazdami. W 915 roku zwrócił się więc do Berengara, władcy Friulu, oferując mu koronę cesarską w zamian za pomoc w walce z Saracenami.

Powstała w ten sposób koalicja połączyła siły frankijsko-italskie z Longobardami i mieszkańcami południowych miast, w różnym stopniu zależnych od Bizancjum. Po trzech miesiącach oblężenia i walk jesienią 916 roku zdobyła najsilniej bronioną twierdzę muzułmańską. Jej załoga

eprasa.pl ce0f49c09a



od dawna budziła postrach na całym wybrzeżu Morza Tyrreńskiego. Zdobycie jej oznaczało poważny cios dla piratów i jednocześnie potwierdzało, że połączenie sił rozproszonych wcześniej władców mogło przynieść skuteczną odpowiedź na najazdy.

Nie oznaczało to jednak końca kryzysu w regionie śródziemnomorskim. Konflikt Fatymidów z Maghrebu z sunnickim emirem Palermo, Ibn Kurhubem, pogłębiał podziały w afrosycylijskim świecie islamu. Aby utrzymać pozycję i pokryć koszty politycznej rywalizacji, emir organizował grupy piratów napadających na statki u wybrzeży Kalabrii. Z kolei władca Bizancjum, zajęty odpieraniem bułgarskich ataków na Bałkanach, rozpoczął z nim rozmowy o zaprzestaniu saraceńskich napadów na Apulię i Kalabrię.

Działania te oburzały sycylijskich muzułmanów przeciwnych Ibn Kurhubowi. Zbuntowali się i poprosili o pomoc Fatymidów, którzy znów zainterweniowali na Półwyspie Apenińskim. Około roku 916 wznowiono ataki w Kampanii, w okolicach ujścia rzeki Sele. Wymordowano ludność Paestum, leżącego na południe od Neapolu. Dziewięć lat później doszło do krwawej rzezi w Orii, niedaleko Otranto w Apulii. Jej świadkiem był żydowski chłopiec Szabbetai Donnolo. Po latach, już jako medyk i filozof, opisał w swoich kronikach te dramatyczne wydarzenia: zginęło około sześciu tysięcy osób, a dziesięć tysięcy trafiło do niewoli.

Interwencja bizantyjska

Ataki na Kalabrię ustały dopiero wtedy, gdy bizantyjskie władze regionu zgodziły się płacić wysoką daninę. Przez długi czas wywiązywały się z tego zobowiązania, ponieważ przerwanie płatności groziło represjami. Właśnie w takich okolicznościach w latach 928–929 ograbiono Otranto oraz Tiriolo, położone niedaleko Catanzaro. Z tego samego powodu region został zaatakowany ponownie w 950 roku. W drugiej połowie X wieku próba zdobycia Reggio zakończyła się jednak niepowodzeniem. Nie udało się również zlikwidować chrześcijańskich garnizonów w sycylijskich Taorminie i Rometcie.

eprasa.pl ce0f49c09a

WYDARZENIA W EMIRACIE SYCYLII

Lata 652–700
Kalif Usman najeżdża wyspę. W 700 roku Arabowie z Ifrikiji zajmują Pantellerię. Wojska kalifa zostają w Kartaginie.

Lata 827–836
Eufemiusz z Mesyny, admirał floty bizantyjskiej, przekazuje Syrakuzy emirowi Ifrikiji, który zajmuje Mazarę i Palermo.

Lata 836–909
Sycylijski tem ze stolicą w Palermo, będący częścią sunnickiego emiratu Kairuan, zajmuje całą wyspę. Przestanie istnieć, tak jak emirat, w 910 roku.

Lata 909–948
Sycylią rządzą szyiccy Fatymidzi skonfliktowani z Berberami. W 937 roku w Agrygencie wybucha rebelia. Berberowie odnoszą sukces, ale kilka lat później zostają pokonani.

Lata 948–964
Almanzor mianuje emirem Sycylii Jusufa al-Kalbiego. Powstaje niezależny emirat, w którym rozwija się przede wszystkim infrastruktura rolnicza.

Lata 964–1044
Kłótnie dynastyczne między muzułmanami prowadzą do usunięcia Fatymidów i podziału Sycylii pomiędzy czterech kadich.

Zainteresowanie Fatymidów z Maghrebu sięgało dalej na północ, ku rosnącym w siłę i bogactwo miastom longobardzkim. W latach 934–935 dwukrotnie oblegali Genuę. Dopiero w 976 roku inicjatywa przeszła na drugą stronę: Bizantyjczycy, wspierani przez oddziały z Pizy, niespodziewanie zaatakowali Mesynę. Odpowiedź emira Palermo była gwałtowna. Uderzył na Reggio, Tarent, Otranto, Orię i Gallipoli.

Okrucieństwo tej kampanii skłoniło do działania cesarza Ottona II, którego usilnie namawiała do interwencji żona, bizantyjska księżniczka Teofano. Wydaje się, że cesarz chciał wykorzystać tę okazję także do trwałego usunięcia Bizantyjczyków z południa Półwyspu Apenińskiego. W 981 roku zajął Salerno, a następnej wiosny dotarł do Tarentu. Bizancjum zwróciło się wówczas o pomoc do Saracenów z Sycylii i Afryki.

Plany Ottona przekreśliła klęska pod Colonną, na terytorium starożytnego Krotonu, 15 lipca 982 roku. Cesarz zdołał uciec i przysiągł nieprzyjaciołom zemstę, lecz nie zdążył jej dokonać: zmarł w 983 roku. Jego porażka pozwoliła Bizantyjczykom odbudować panowanie w Apulii i Kalabrii, nie powstrzymała jednak kolejnych saraceńskich najazdów.

W 986 roku splądrowano Gerace, rok później okolice Cassano all'Ionio, a w 988 roku Cosenzę, niemal całą Kalabrię i ziemie Bari. W 991 roku zniszczono okolice Tarentu, w obronie którego poległo wielu mieszkańców Bari. Trzy lata później rozpoczęło się oblężenie Matery, która skapitulowała z powodu braku żywności. W 1002 roku zrównano z ziemią Kalabrię, a także Benewent, Kapuę i Neapol. W roku 1003 Saraceni wkroczyli w głąb ziem tarenckich, by rok później oblegać Bari. Tym razem miasto uratowała flota wenecka dowodzona przez Pietra Orseolo.

Ofensywa w regionie

Podczas gdy południe Italii zmagało się z kolejnymi najazdami, front walk chrześcijańsko-muzułmańskich stopniowo przesuwał się ku północnemu zachodowi basenu Morza Śródziemnego. Działał tam emir Denii i Balearów, noszący honorowy przydomek Al-Mudżahid, czyli „wojownik dżihadu". W 1005 roku wykorzystał nieobecność mieszkańców Pizy, którzy wspierali chrześcijan Kalabrii w starciach z muzułmanami, i napadł na ich miasto. Spalił znaczną jego część, rozpoczynając długą wojnę Pizy i Genui z emiratem arabsko-hiszpańskim kontrolującym również wybrzeża Sardynii i Korsyki.

W 1016 roku, fatalnym dla Salerno i całego południa Półwyspu Apenińskiego, emir zaatakował Luni w regionie Garfagnana, części dzisiejszej prowincji Lukka w Apeninach. Zdobył i zniszczył miasto, zmuszając jego mieszkańców do ucieczki w góry. Gdy z odsieczą przybyły wojska Pizy i Genui, pokonały najeźdźców, a ich przywódca wrócił do swej kryjówki na Sardynii.



Z czasem te same miasta zaczęły atakować porty przeciwnika. W 1063 roku Piza samodzielnie uderzyła na Palermo, a w 1087 roku zaatakowała port w Hahdii, tym razem wspólnie z Genuą i Amalfi. Działania te otworzyły okres wspólnej kontrofensywy Pizy i Genui, dwóch miast znad Morza Tyrreńskiego. Ich współpraca szła jednak w parze z rywalizacją: przez niemal 300 lat współzawodniczyły o dominację w środkowej i zachodniej części basenu Morza Śródziemnego, a po pierwszej krucjacie także o kontrolę nad wybrzeżem Lewantu.

W tym samym okresie odwróciły się losy saraceńskiej enklawy Fraxinet. Przez ponad stulecie Arabowie przechwytywali tam pielgrzymów wędrujących przez Langwedocję do Santiago de Compostela lub przemierzających alpejskie szlaki. W 972 roku w ręce rozbójników trafił

eprasa.pl ce0f49c09a



KSIĘGA ROGERA. Kitab Rudżar, znana także jako Tabula Rogeriana, to jedna z pierwszych map w dziejach świata. Jej autorem był arabski geograf Muhammad Al-Idrisi (1100–1165). Wykonał ją w 1154 roku dla normańskiego króla Sycylii Rogera II. Na tej mapie północ umieszczono u dołu ilustracji.

Majol, opat Cluny. Jego pojmanie wywołało oburzenie Arduina z Turynu i szlachty prowansalskiej, która zaatakowała i zniszczyła gniazdo piratów. Pamięć o „alpejskich Saracenach" przetrwała mimo to w piemonckim folklorze aż do czasów współczesnych.

Zniszczenie enklawy nie położyło kresu napadom na wybrzeże Oksytanii. W 1003 roku ludzie Al-Mudżahida uderzyli na Wyspy Leryńskie na Morzu Liguryjskim. Tamtejszych zakonników wywieźli do Denii jako niewolników.

Normanowie na Sycylii

W dziejach Sycylii nowy rozdział mieli otworzyć Normanowie. Według legendy ich przybycie na południe Półwyspu Apenińskiego poprzedził pobyt 40 rycerzy wracających z pielgrzymki do Ziemi Świętej. W 1016 roku trafili do Salerno, obleganego właśnie przez Saracenów z Sycylii. Ujęła ich gościnność mieszkańców i możliwość walki z niewiernymi. W rzeczywistości na scenie politycznej regionu pojawili się najpierw normańscy najemnicy dowodzeni przez ród Hauteville, z Robertem Guiscardem na czele. W ciągu kilku dekad opanowali południe półwyspu.

Młodszy brat Roberta, Roger, zwany później Wielkim Hrabią, w latach 1061–1094 doprowadził do zdobycia Sycylii. Następnie południowe ziemie Italii połączono w królestwo, którym od 1130 roku rządził jego syn, Roger II. Podbój wyspy ułatwiły słabość emiratu Palermo i jego rozpad na mniejsze ośrodki władzy. Przywódca jednego z nich, Ibn As-Sumna, panujący na obszarze między Katanią, Noto i Syrakuzami, sam zaprosił Normanów. Przybysze włączali się zatem w miejscowe konflikty, a rozdrobnienie emiratu pozwalało im wykorzystać spory pomiędzy muzułmańskimi przywódcami. Podbój nie polegał wyłącznie na starciu dwóch wyznań: o jego przebiegu decydowały także układy zawierane na samej wyspie.

W 1063 roku zaledwie 130 normańskich wojowników pokonało pod Cerami kilkutysięczną armię muzułmańską. Zwycięstwo wywołało euforię, a legenda przypisała je pojawieniu się i interwencji świętego Jerzego. Mimo tego sukcesu

eprasa.pl ce0f49c09a

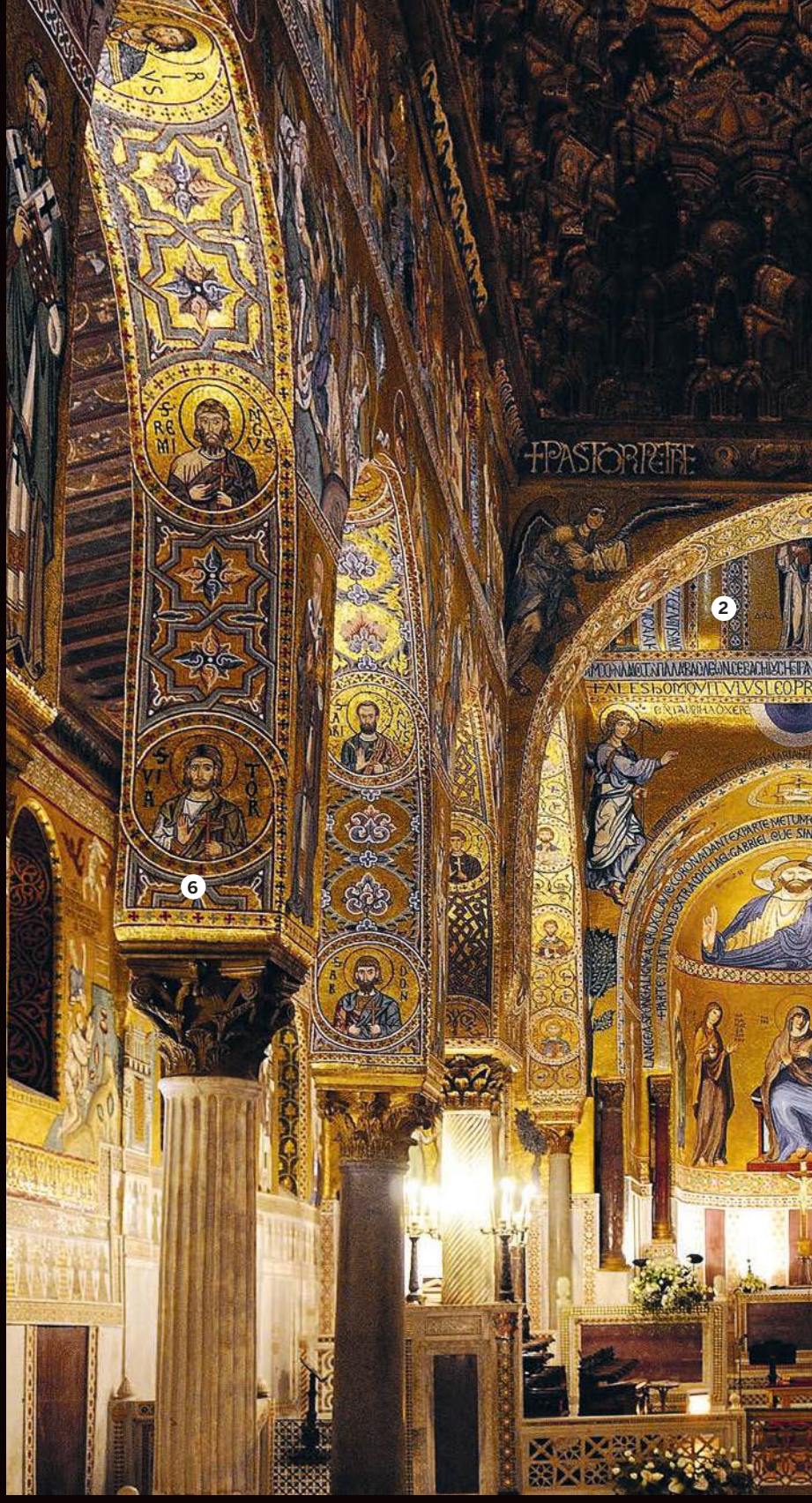
CAPELLA PALATINA W PALAZZO DEI NORMANI

Palazzo dei Normani w Palermo służył kolejno jako twierdza Kartagińczyków, rzymska forteca i zamek arabskich emirów, aż w XII wieku stał się rezydencją normańskiego króla. Przez 300 lat zajmowali go Bizantyjczycy. Po muzułmańskiej inwazji w 831 roku Sycylia została emiratem sunnickim, a w 917 roku, wraz z objęciem władzy przez Fatymidów – szyickim. Normanowie zdobyli Palermo w 1072 roku. Z polecenia Rogera II Sycylijskiego na parterze pałacu rozpoczęto w 1132 roku budowę Capella Palatina. Prace ukończono 12 lat później, choć dekorowanie ścian trwało znacznie dłużej. Kaplica ma trzy nawy zakończone absydami oraz sześć półokrągłych łuków wspartych na kolumnach korynckich. Spotkanie tradycji rzymskiej, sycylijskiej, bizantyńskiej i arabskiej dało tu początek nowej szkole mozaiki. Jej arcydzieła zdobią również katedry w Cefalù i Monreale.



WIEŻA PIZAŃSKA

Wieża, w której niegdyś przechowywano skarbiec, obok kaplicy pałacowej należy do części budowli wzniesionych przez Normanów.



1 ARCHANIOŁOWIE
W pachach łuku tęczowego nawy głównej archaniołowie Gabriel i Michał górują nad postaciami apostołów otaczających Chrystusa.

2 TRANSEPT
Nad transeptem wznosi się kopuła z ośmioma świetlikami w bębnie. Na klinach przedstawiono czterech archaniołów, a wyżej Chrystusa Pantokratora w kręgu aniołów.

3 NAWY
Nawa główna kończy się absydami z Chrystusem Pantokratorem i tronem królewskim. W lewej nawie ukazano żywot świętego Piotra, w prawej – świętego Pawła.





ROGER II, KRÓL SYCYLII

Roger II, normański władca z rodu Hauteville, zawarł przymierze z Anakletem II. W jego wyniku został wasalem Stolicy Apostolskiej i otrzymał tytuł księcia Apulii, Kalabrii i Sycylii. Następnie, wspierany przez normańskich wojowników, usunął Bizantyjczyków i muzułmanów. Na podstawie zawartego układu utworzył królestwo z papieskim błogosławieństwem. Anaklet II był jednak antypapieżem, co podważało legalność sycylijskiej monarchii. Być może dlatego biskup Palermo, dobierając sceny do mozaik Capella Palatina, zamierzał nie tylko wyrazić pobożność, lecz także potwierdzić prawomocność władzy Normanów. W scenie spotkania z Chrystusem Pantokratorem za tronem Rogera przedstawiono Mojżesza otrzymującego tablice z dziesięciorgirm przykazań. Powyżej – koronacja Rogera II na fragmencie bizantyńskiej mozaiki z XII wieku pochodzącej z kopuły kościoła Martorana w Palermo.



WPŁYWY ARABSKIE. Fragment drewnianego sufitu nawy głównej. Zdobią go mukarnasy, charakterystyczny element architektury muzułmańskiej.

4 ŚWIĘTY PAWEŁ
Narożniki, sklepienia łuków i inne powierzchnie prawej nawy zdobią bogate mozaiki ze scenami ilustrującymi życie świętego Pawła.

5 CHRYSTUS BŁOGOSŁAWIĄCY
W centralnej absydzie, pod wizerunkiem Chrystusa Pantokratora, przedstawiono Matkę Boską w otoczeniu świętych.

6 MOZAIKI
Sześć marmurowych kolumn z korynckimi kapitelami oddziela nawę główną od bocznych. Trzy arkady pokrywają mozaiki z przedstawieniami świętych.

Jakub Większy, patron rekonkwisty

Hiszpańskie dokonania świętego Jakuba stoją w sprzeczności z *Dziejami Apostolskimi*, które mówią o ścięciu apostoła na rozkaz Heroda Agrypy w 44 roku. Pomijając przekaz kanoniczny, legenda uczyniła go świadkiem objawienia Najświętszej Panienki z Pilar w Saragossie, otoczonej chórem aniołów.

Kult Jakuba rozwijał się w Europie od IX do XI wieku, opierając się na dwóch sprzecznych legendach. Pierwsza głosiła, że apostoł nauczał na Półwyspie Iberyjskim. Druga opowiadała o przywiezieniu jego relikwii do Galicji i wzniesieniu nad nimi kościoła pod jego wezwaniem. O nauczaniu Jakuba w Hiszpanii nie wspominali ani święty Marcin z Bragi, biskup w swebskim królestwie Galicji, ani historyk Izydor z Sewilli. Opowieść weszła do tradycji łacińskiej za sprawą *Breviarium Apostolorum*. Grecki, bizantyjski oryginał brewiarza nie zawierał jednak opisów nauk ani pobytu apostoła w Hiszpanii. Dopisał je tłumacz wersji łacińskiej, a następnie Beatus z Liebany włączył do *Komentarzy do Apokalipsy*. Bardziej prawdopodobna wydaje się legenda o przewiezieniu relikwii. Nie wiadomo jednak, jak szczątki Jakuba trafiły do Composteli ani jak pochowano je w miejscu, które około 813 roku odkrył pustelnik Pelayo, Pelagiusz. Już w 874 roku w Santiago de Compostela istniał kościół z relikwiami apostoła. Wierni pielgrzymowali do jego grobu, a święty stał się patronem chrześcijan walczących w Europie z Maurami. Transport relikwii z Jerozolimy do Galicji obrósł kolejnymi opowieściami. Najważniejsza z nich przedstawia cudowną interwencję Jakuba na rzecz wojsk Ramira I z Asturii podczas bitwy pod Clavijo. Po prawej – ruiny tamtejszego zamku.



opór muzułmanów trwał aż do 1071 roku, kiedy Guiscard walczył z Bizantyjczykami w Apulii. Pomoc napływająca z głębi kontynentu sprawiała, że zwycięstwo nad Saracenami nie przychodziło łatwo.

Palermo oblężono w sierpniu 1071 roku. Miasto poddało się w styczniu następnego roku, a wkroczeniu zwycięzców nie towarzyszyły nadmierne zniszczenia. Wielki Meczet przekształcono w kościół poświęcony Najświętszej Maryi Pannie. Zdobyta przez chrześcijan wyspa była niemal w całości zamieszkana przez Arabów, Berberów oraz zarabizowaną i zislamizowaną ludność miejscową. Chrześcijanie obrządku greckiego żyli jedynie w Palermo i na niewielkim obszarze północno-wschodnim.

Podczas kampanii Roger, któremu brat nadał tytuł hrabiego Sycylii, obiecał wszystkim swobodę wyznania i przyjął do armii wielu muzułmanów. Równocześnie wspierał osadnictwo łacińskich chrześcijan. Gdy umocnił swoją pozycję, zmienił stosunek do wyznawców islamu i zaczął nakładać na nich ograniczenia. Nie oznaczało to jednak usunięcia arabskich urzędników: pracowali przez cały okres istnienia królestwa normańskiego, a nawet później zajmowali się poborem danin w ramach diwanu.

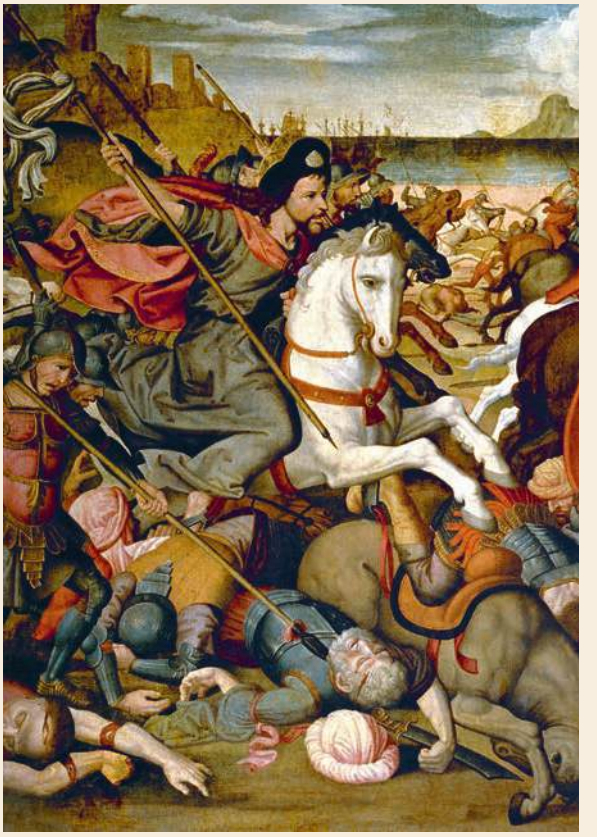
Oblężenie Santiago de Compostela

Na Półwyspie Iberyjskim walka nabierała tymczasem coraz wyraźniejszego wymiaru symbolicznego. Przystępując w 996 roku do oblężenia Santiago de Compostela, Almanzor (Al-Mansur, 977–1002) wykonał zręczny gest, którego znaczenie wykraczało poza samą kampanię. Zdawał sobie sprawę z narastającego ruchu pielgrzymkowego: do grobu świętego Jakuba przybywało coraz więcej wiernych z ziem po drugiej stronie Pirenejów. Nie przewidział jednak, że kult apostoła obejmie całą Europę, a skutki jego działań okażą się odmienne od zamierzonych.

Wieść o sprofanowaniu sanktuarium nie wzbudziła strachu ani nie zepchnęła go w zapomnienie. Przeciwnie, wywołała oburzenie i rozniecіła zapał do walki. Obrona relikwii świętego Jakuba stała się sprawą całego chrześcijaństwa,

eprasa.pl ce0f49c09a





JAKUB, ZABÓJCA MAURÓW. Obraz olejny na drewnie z pracowni Paola da San Leocadia, malarza z Reggio Emilia, który w 1472 roku przebywał na dworze Rodriga Borgii, późniejszego Aleksandra VI. Fragment przedstawia świętego Jakuba prowadzącego chrześcijańską kawalerię w bitwie pod Clavijo stoczonej w 844 roku.

a pielgrzymowanie do jego grobu zyskało nowy sens: obrony przed poganami. Sanktuarium skupiało więc nie tylko pielgrzymów, lecz także nadzieje i religijne emocje ludzi gotowych stanąć w jego obronie. W ten sposób miejsce kultu stawało się punktem odniesienia dla szerszego konfliktu.

Wędrówki do Santiago i rekonkwista były więc w pewnym stopniu dwoma przejawami tego samego zjawiska. Droga do grobu apostoła, przynajmniej początkowo biegnąca często w pobliżu pasa ziemi niczyjej między muzułmanami a chrześcijanami, zaczęła pełnić również funkcję militarną. Opowiadano, że w 844 roku podczas bitwy pod Clavijo chrześcijanom ukazał się święty Jakub. W lśniącym stroju, na białym rumaku, poprowadził ich do ataku, podobnie jak święty Jerzy miał później uczynić pod Cerami na Sycylii. Odtąd apostoła nazywano Zabójcą Maurów, po hiszpańsku Matamoros.

Nie wiadomo jednak, kiedy dokładnie do wizerunku Jakuba jako patrona pielgrzymów dołączył motyw wojownika. Związana z nim ikonografia jest stosunkowo późna, a legenda została spisana dopiero w XIII wieku; nie dysponujemy wcześniejszymi tekstami o bitwie pod Clavijo. Opowieści tego rodzaju nadawały konfliktowi z Saracenami charakter sakralny i trafiały do propagandy kościelnej. Wyrastały zarazem z powszechnego entuzjazmu, wspólnej wrażliwości religijnej oraz gotowości do walki, poświęcenia i męczeństwa.

Oblężenie Barbastro

Upadek kalifatu Kordoby podzielił muzułmańską Hiszpanię na liczne taify. Z czasem ukształtowała się między nimi chwiejna równowaga. Nie tylko one zmagały się jednak z rywalizacją i wrogością: podobne podziały osłabiały również chrześcijańskie państwa na północy Półwyspu Iberyjskiego.

Sytuacja zmieniła się radykalnie około roku 1055. Ferdynand I, od 1037 roku król Kastylii i Leonu, uznał, że może podjąć wielką ofensywę i opanować ziemie nad dolnym Duero. Tymczasem Aragończykom, osłabionym po śmierci pierwszego króla, Ramira I, groziła klęska

MIECZ CYDA. XI-wieczna tizona, która według *Pieśni o Cydzie* należała do króla Maurów. Rodrigo Diaz de Vivar miał zdobyć ją w Walencji (Museo del Ejército, Toledo).



eprasa.pl ce0f49c09a



FERDYNAND I.
Król Kastylii i Leonu na ilustracji z XII-wiecznego kartulariusza *Księga rycin* (Archivo Catedralicio, Leon).

podczas oblężenia saraceńskiej twierdzy Graus w prowincji Huesca. Następca tronu, Sancho, był jeszcze nieletni, toteż inicjatywę przejął papież Aleksander II. Wyprawa wspierana przez kawalerię frankijską doprowadziła do zdobycia fortecy Barbastro, a zwycięstwo wywołało kolejną falę wojennego i religijnego entuzjazmu.

Zapał ten towarzyszył również pielgrzymkom do Santiago de Compostela. Wśród wędrujących znajdowali się rycerze i feudałowie, którzy zamierzali chronić i eskortować bezbronnych pątników. Być może w wyższych warstwach społecznych pielgrzymowanie wyrażało także pewien niepokój. W znacznej części ówczesnej Europy młodsze dzieci nie dziedziczyły pozycji wysoko postawionych rodziców, a ich możliwości sprowadzały się do kariery wojskowej lub kościelnej. Pielgrzymka i towarzysząca jej służba zbrojna pozwalały tym ludziom odnaleźć własne miejsce poza pozycją, którą dziedziczył najstarszy potomek. Religijna motywacja spotykała się tu z okolicznościami społecznymi sprzyjającymi wyruszeniu w drogę.

Pozwala to lepiej zrozumieć stały napływ rycerstwa z Zachodu, zwłaszcza z Francji, i jego udział w iberyjskich wojnach z muzułmanami, określanych wspólnym mianem rekonkwisty. Zdobycie aragońskiego Barbastro uchodziło, także z perspektywy prawa kościelnego, za wzór i zapowiedź pierwszej krucjaty.

Po porażce emirowie Saragossy, Badajoz, Toledo i Sewilli musieli płacić daninę i uznać zwierzchność Ferdynanda Kastylijskiego. Król wkroczył do Walencji we wspaniałej kawalkadzie, lecz nie cieszył się długo swoimi sukcesami. Zmarł w 1065 roku w Leonie, niedługo po uczczeniu w ufundowanej przez siebie nowej katedrze relikwii świętego Izydora z Sewilli, dostarczonych przez muzułmanów.

Toledo i Cyd Waleczny

Śmierć Ferdynanda I Kastylijskiego w grudniu 1065 roku otworzyła kolejny etap rekonkwisty. Jego spuściznę podzielono między trzech synów i dwie córki. Jeden z synów, Alfons VI, zdołał później ponownie połączyć pod swoimi rządami Leon i Kastylię, którą władał wcześniej Sancho II. W odnoszeniu kolejnych zwycięstw nad muzułmanami pomagał mu człowiek, który wkrótce miał obrosnąć legendą: Rodrigo Diaz de Vivar, Cyd Waleczny.

Losy tego niewygodnego i niezdyscyplinowanego sprzymierzeńca niestałego monarchy dobrze pokazują złożoność rekonkwisty. Wojna chrześcijan z muzułmanami nie miała jednego oblicza. Euforia i religijny fanatyzm przeplatały się w niej z okresami, w których działano według zasad, jakie dziś nazwalibyśmy Realpolitik.

W 1081 roku Alfons VI wygnał Rodriga Diaza z kraju, między innymi za naruszenie gwarancji udzielonych przez króla muzułmanom. Cyd podjął wówczas służbę u Al-Mutamana, władcy taify Saragossy. Jego nowy patron rywalizował z królem Leridy, wspieranym z kolei przez aragońskiego monarchę Sancha II i hrabiego Barcelony Berenguera Ramona II. Takie układy nie były wówczas niczym wyjątkowym: sojusze chrześcijan z Maurami występowały przeciw innym przymierzom, również łączącym przedstawicieli obu wyznań. Wzajemne zobowiązania i interesy poszczególnych władców potrafiły zatem przeważyć nad podziałem religijnym. W takich właśnie warunkach Cyd budował swoją pozycję, zmieniając patronów, ale zachowując własne polityczne ambicje.

Alfons VI osiągnął swój największy sukces dzięki pomocy Al-Kadira, muzułmańskiego władcy Badajoz i przeciwnika króla Toledo. 6 maja 1085 roku zdobył Toledo. W zamian Al-Kadir

eprasa.pl ce0f49c09a



PRZYSIĘGA ALVARA FAÑEZA MINAYI. Alvar Fañez pochodził ze szlacheckiego rodu i należał do najważniejszych dowódców Alfonsa VI, króla Leonu, Kastylii i Galicji. Uczestniczył w zdobywaniu północnych taif, zasiedlaniu zajętych ziem muzułmańskich i odpieraniu ekspansji Almorawidów. Scenę składania hołdu przedstawił XIX-wieczny malarz Genaro Perez Villaamil (Reales Alcázares, Sewilla).

miał otrzymać Walencję, lecz został zabity, zanim do tego doszło. Jego śmierć skłoniła Cyda do oblężenia miasta. Rodrigo chciał pomścić saraceńskiego przyjaciela, a zarazem wykorzystać rekonkwistę do realizacji własnych zamierzeń.

Oskarżył przy tym Alfonsa VI o niedotrzymanie słowa. Po 20 miesiącach oblężenia Walencja poddała się 15 czerwca 1094 roku. Cyd, pogodzony z królem, objął w niej rządy i sprawował je aż do śmierci w 1099 roku.

Almorawidzi

Alfons VI przeżył swojego wasala o dziesięć lat. Łączyły go bliskie więzi z mieszkańcami ziem za Pirenejami, o czym świadczyły trzy małżeństwa z francuskimi damami. Dwie córki wydał za rycerzy z Burgundii i Lotaryngii, przybyłych na półwysep do walki z muzułmanami. Burgundzki zięć króla, Henryk, mąż infantki Teresy, został w 1094 roku pierwszym władcą kastylijskiego hrabstwa między Miño a Duero, z którego miała później wyrosnąć Portugalia. Małżeństwa te łączyły rodzinę królewską z rycerstwem przybywającym zza Pirenejów, a zarazem wiązały osobiste losy jej członków z przemianami politycznymi zachodniej części półwyspu.

Z muzułmańskimi sąsiadami Alfons utrzymywał stosunki bardziej wyważone niż ze sprzymierzeńcami i wasalami. Chrześcijanom z Toledo nakazał zwrócić Saracenom meczet odebrany w 1085 roku. Kilkakrotnie interweniował też, gdy jego zwolennicy stosowali przemoc wobec podległych im muzułmanów, i wymuszał postępowanie zgodne z honorem.

Mimo tych działań po zdobyciu Toledo wydarzenia przestały układać się po jego myśli. Król pojechał do Tarify, na południowym krańcu półwyspu, naprzeciw wybrzeży Afryki. Tam wprowadził konia do morza, rzucając wyzwanie muzułmanom z Maghrebu. Przyszłość miała pokazać, że ten gest nie przyniósł mu nic dobrego.

W Sewilli kres pomyślnego okresu dziejów Al-Andalus przeczuwał jej władca, mądry i błyskotliwy Al-Mutamid. Był kadim, sędzią orzekającym według szariatu, i rządził państwem przypominającym arystokratyczną republikę

eprasa.pl ce0f49c09a

Unitaryzm almorawidzki i grzech taif

Po ustanowieniu stolicy w Marrakeszu w 1070 roku Jusuf Ibn Taszfin przyjął tytuł emira muzułmanów. Uznał go abbasydzki kalif Bagdadu, ponieważ godność ta oznaczała przewodzenie wyznawcom Proroka. O jedność kalifatu troszczyli się znawcy prawa malikickiego. Ich wiedza o prawie koranicznym była tak rozległa, że Almorawidzi zasięgali ich rady we wszystkich sprawach.

To tym gorliwym uczonym należy przypisać zamiar ataku na Półwysep Iberyjski z wybrzeży Maroka. W Andaluzji sukcesy polityczne i militarne Almorawidów w Afryce budziły lęk Idrysydów z Malagi, Zanhagów z Grenady i króla Sewilli. Al-Mutamid, choć był poetą, nie przejmował się jednak tymi obawami. Niszczył kolejno taify Malagi i Grenady oraz sąsiednie państwa, nie przynosząc islamowi żadnych korzyści. Królowie, muluk, nie mogli wybaczyć Al-Mutamidowi zniszczenia jedności kalifatu. Najbardziej konserwatywne środowiska nie godziły się też z utratą Toledo w 1085 roku. Winą obarczały władców taif, zarzucając im wielki grzech: chciwość, która rozbiła jedność islamu. Almorawidzi uważali więc, że podbój Hiszpanii oraz podporządkowanie i likwidacja taif przywrócą jedność kalifatu i powstrzymają chrześcijańską ekspansję z północy. W ciągu trzech dekad osiągnęli ten cel, zapewniający sobie bezpieczeństwo. Po lewej – almorawidzki minbar (kazalnica wykonana z hebanu, cedru i kości słoniowej) pochodzący z meczetu w Kordobie.



szlachecką. Po drugiej stronie Słupów Heraklesa (grecka nazwa Skały Gibraltarskiej) rosło tymczasem w siłę bractwo murabitów, nazywanych również marabutami. Arabska nazwa al-murabitun oznaczała „ludzi klasztoru" i wiązała się ze słowem ribat, czyli „klasztor". To z tego środowiska wywodzili się Almorawidzi.

Murabici żyli w klasztorach-fortecach daleko za pustynią, nad Senegalem i Nigrem. Zdołali opanować Maroko i Algierię, odbierając władzę dynastiom rządzącym tam w X wieku. Ich religijny fanatyzm nie budził sympatii Al-Mutamida, któremu nie odpowiadała konieczność pertraktowania z przywódcą bractwa, Jusufem ibn Taszfinem. Nie widział jednak lepszego wyjścia. Pytany o powód tego przykrego wyboru, odpowiadał: „Wolę skończyć jako wielbłądnik w Afryce niż świniopas w Kastylii".

Emir almorawidzki przeprawił się więc przez morze. Według przekazów, gdy Alfons VI próbował podjąć negocjacje, usłyszał żołnierską odpowiedź: „Nie mam innych pism, jak tylko miecze i włócznie, i innych posłów ponad moją liczną armię". Jusuf, wspierany przez połączone siły taif Grenady i Badajoz, stoczył bitwę z chrześcijanami 23 października 1086 roku nad Gwadianą, w Zalace, dzisiejszym Sagrajas. Zakończyła się ona ich wielką klęską. Alfons VI ledwo ocalał i uciekł do Corii z kilkuset jeźdźcami. Głowy pokonanych zatknięto na triumfalnych palach.

Al-Andalus i Almorawidzi

Za zwycięstwo nad chrześcijanami społeczeństwo andaluzyjskie zapłaciło wysoką cenę. Jusuf ibn Taszfin podporządkował sobie królów wszystkich taif. Władców, którzy próbowali się opierać i zawierali sojusze z Kastylijczykami, zmuszał do uległości okrutnymi metodami. Toledo pozostało chrześcijańskie, lecz na południe od Tagu nie zachowały się ślady wcześniejszej konkwisty.

W muzułmańskich miastach entuzjazm po zwycięstwie rozbudzał pobożność i poparcie dla Almorawidów. Dawnych emirów Al-Andalus nowi władcy uznali za skorumpowanych libertynów i wysłali na wygnanie. Niektórzy, jak sewilski kadi i poeta Al-Mutamid, zmarli w afrykańskiej niewoli. Mimo brutalności strażników wiary z ribatów panowanie Almorawidów na ziemiach rozciągających się od Tagu po Saharę przyniosło jednak spokój i dobrobyt.

Początek tego okresu naznaczyły wielkie bitwy i surowe represje. Później władcy, ściśle przestrzegający norm koranicznych, nakładali jedynie niewielkie podatki zarówno na muslimun, jak i zimmi. Sprzyjało to rozwojowi miast. Rozrastał się Marrakesz, nowa stolica założona na życzenie Jusufa ibn Taszfina w 1070 roku, oraz Fez ze swoją złożoną strukturą miejską.

Ochrona handlu i rzemiosła sprzyjała też takim ośrodkom jak afrykańskie Tilimsan i Sidżilmasa czy hiszpańska Almeria. W tej ostatniej działało 800 warsztatów jedwabniczych, 900 zajazdów dla podróżnych i magazynów na ich towary oraz liczne pracownie metalurgiczne. Do portu zawijały statki z muzułmańskich miast wybrzeża Morza Śródziemnego. Złote monety almorawidzkich mennic, zwane maravedi, były powszechnie cenione i poszukiwane.

Religijny mistycyzm bractw z ribatów nie tłumił przy tym życia intelektualnego. Debaty teologiczne i prawne pozostawały równie żywe jak w innych częściach świata islamu. Rozwijały się biblioteki i szkoły Kordoby, podnosząc wysoki poziom edukacji odziedziczony po epoce kalifatu. Ciągłość tego dziedzictwa była szczególnie istotna: mimo zmian dynastii Kordoba nadal pozostawała miejscem kształcenia i przechowywania wiedzy. Religijna surowość nowych rządów

eprasa.pl ce0f49c09a

współistniała więc z ożywieniem debat i działalnością szkół. Stworzyło to warunki do dalszego rozkwitu kultury w następnych stuleciach, z korzyścią zarówno dla świata muzułmańskiego, jak i cywilizacji zachodniej.

Ruch Almohadów

Losy chrześcijańskiej Walencji splotły się w tym czasie z końcem życia Cyda. Jak podaje napisana po kastylijsku *Pieśń o Cydzie*, Rodrigo Diaz de Vivar zmarł w mieście 10 lipca 1099 roku, pięć dni przed wkroczeniem krzyżowców do Jerozolimy. Legenda przypisywała mu zwycięstwo w ostatniej bitwie odniesione już po śmierci. Wierny koń Babieka miał nieść przywiązane do siodła zabalsamowane ciało pana i wwieźć je przez bramę do zdobytej Walencji za uciekającymi muzułmanami.

Jusuf ibn Taszfin bez wahania zaatakował miasto, którego obrońcy długo stawiali zaciekły opór. Król Kastylii próbował utrzymać swoją pozycję, lecz na początku maja 1102 roku musiał ustąpić. Doña Jimena, żona Rodriga, zabrała szczątki męża, by pochować je w jego rodzinnych stronach, w Burgos na północy Hiszpanii.

Alfons VI nadal próbował odwrócić bieg wydarzeń i uniknąć całkowitej klęski. W 1108 roku poniósł jednak następną porażkę pod Ucles, między Toledo a Cuencą. Kolejna przegrana pokazywała, jak trudno było odbudować siłę królestwa po wcześniejszych niepowodzeniach. Stracił wówczas jedynego spadkobiercę, syna don Sancha, którego darzył wielką miłością. Sancho był owocem związku króla z Zajdą, saraceńską uciekinierką i synową kadiego Sewilli.

Zwycięstwa nie zapewniły Almorawidom trwałej przewagi. Ich potęga zaczęła szybko słabnąć wskutek militarnego odrodzenia chrześcijańskich królestw Hiszpanii, zwłaszcza Aragonii. Równocześnie od drugiej ćwierci XII wieku w Maghrebie rozwijał się nowy nurt mistyczno-teologiczny. Jego zwolenników nazywano Muwahhidun, czyli „wiernymi jedynemu Bogu", ale znani są jako Almohadzi.

Wywodzili się z marokańskich Berberów i tworzyli ruch polityczno-religijny o surowych

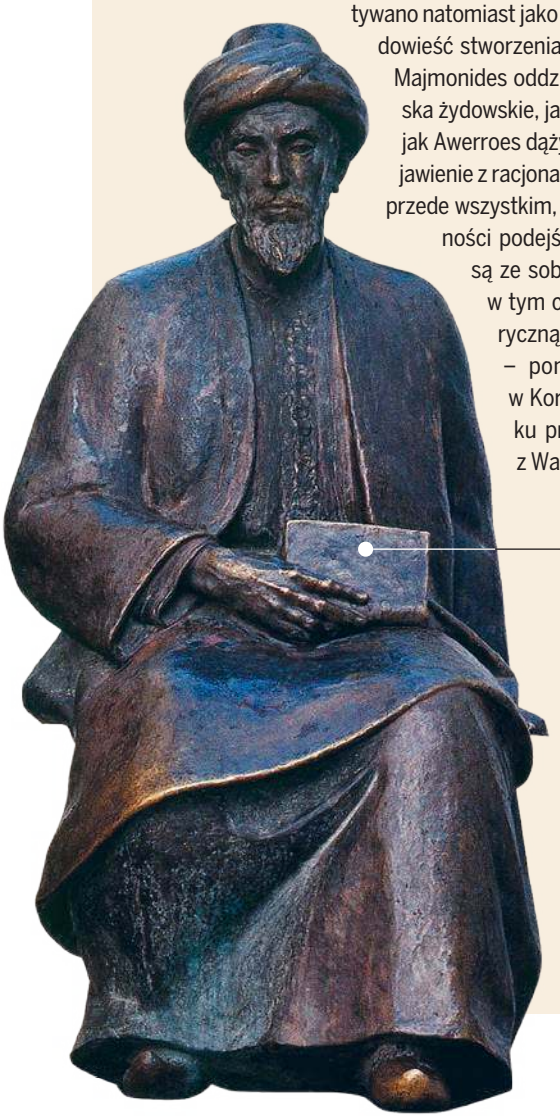
ALMORAWIDZKIE RIBATY. Były to klasztory-fortece, w których żyli murabici, mnisi-wojownicy poświęcający się modlitwie i dżihadowi. Powyżej – ribat w Monastyrze w Tunezji.

eprasa.pl ce0f49c09a

Awerroes i Majmonides, ofiary nietolerancji muwahhidun

Awerroes, urodzony w Kordobie w 1126 roku i zmarły w Marrakeszu w 1198 roku, był medykiem, filozofem oraz prawnikiem szkoły malikickiej. Razem z żydowskim mędrcem Majmonidesem, urodzonym w Kordobie w 1135 roku i zmarłym w Al-Fustat w 1204 roku, padł ofiarą radykalnej ortodoksji Almohadów. Awerroesa oskarżono o herezję i wygnano, a jego dzieła trafiły na indeks. Majmonides, nie chcąc porzucić judaizmu, wyjechał do Egiptu.

Jako wybitny muzułmański komentator Arystotelesa Awerroes próbował pogodzić jego logikę z dogmatami wiary. Uznanie wieczności materialnego wszechświata prowadziło jednak do negacji jego stworzenia przez Boga. Filozof przyjmował istnienie jednego, jedynego ducha – Boga – ku któremu może wznosić się indywidualny duch człowieka, dusza. Wieczność ludzkiego bytu miała polegać na łączności z tym duchem. Dusza nie była zatem nieśmiertelna; wieczność stanowiła cechę materii. Tezy te krytykował chrześcijański zwolennik Arystotelesa, Tomasz z Akwinu, a Awerroesa uznano za heretyka. Chrześcijański awerroizm XIII i XIV wieku wykorzystał koncepcję jedynego ducha jako argument za nieśmiertelnością duszy. Teorię wieczności materii odczytywano natomiast jako potwierdzenie, że nie sposób dowieść stworzenia z niczego, creatio ex nihilo. Majmonides oddziaływał zarówno na środowiska żydowskie, jak i chrześcijańskie. Podobnie jak Awerroes dążył do pogodzenia wiary w objawienie z racjonalną prawdą filozofii. Dowodził przede wszystkim, że mimo pozornych rozbieżności podejście religijne i rozumowe nie są ze sobą sprzeczne. Posługiwał się w tym celu symboliczną oraz alegoryczną interpretacją Tory. Po lewej – pomnik Majmonidesa stojący w Kordobie, wykonany w 1964 roku przez Amadea Ruiza Olmosa z Walencji.



SYMBOL MĄDROŚCI. Majmonides trzyma książkę nawiązującą do jego refleksji teologicznych. Próbował racjonalnie dowieść istnienia Boga, korzystając z argumentów arystotelesowskich. Rozróżniał dwa rodzaje rozumowania: bierne, materialne, nierozerwalnie związane z ciałem, oraz aktywne, nabyte i niezależne od życia organicznego, właściwe istotom ludzkim.

regułach. Na jego czele stał mahdi Muhammad ibn Tumart, przeciwnik wszelkich form antropomorfizacji Koranu akceptowanych przez teologów almorawidzkich. Po jego śmierci w roku 1130 przywództwo przejął Abd al-Mumin. Ogłosił się kalifem (1130–1169), ustanowił stolicę w Marrakeszu i opanował afrykańskie posiadłości Almorawidów.

Almohadzi w Al-Andalus

Almohadzi potwierdzili swoje ambicje obrońców wiary, wypierając sycylijskich Normanów z kilku miast Ifrikiji. Następnie skierowali uwagę ku Półwyspowi Iberyjskiemu. Emir Walencji i Murcji, coraz bardziej zagrożony przez Aragończyków i Kastylijczyków, nalegał na ich interwencję. W 1162 roku flota almohadzka dotarła do wybrzeży półwyspu, gdzie po upadku Almorawidów muzułmańskie państwa znów się podzieliły.

Almohadzi wkrótce zajęli Sewillę. Kastylijczycy wykorzystali jednak zamęt, aby umocnić się w bogatej Almerii, a Portugalczycy w Lizbonie. Nowy kalif, Abu Jakub Jusuf (1163–1184), nie bez trudności przełamał opór miejscowych władców i rozpoczął dżihad przeciw Kastylii. Równocześnie realizował ambitny program rozbudowy Sewilli, swojej nowej stolicy. Jego syn, Abu Jusuf Jakub al-Mansur (1184–1199), 19 lipca 1195 roku pokonał króla Alfonsa VIII pod Alarcos, w rejonie dzisiejszego Ciudad Real.

Rządy Almohadów były znacznie surowsze niż ich poprzedników. Prześladowania i wygnanie dotknęły nawet dwóch najwybitniejszych myślicieli epoki: Żyda Moszego Ben Majmona, czyli Majmonidesa, oraz muzułmanina Ibn Ruszda, Awerroesa. Majmonides osiadł ostatecznie w Egipcie. W 1172 roku został tam przywódcą, nagidem, społeczności żydowskiej. Później, aż do śmierci w 1204 roku, był lekarzem słynnego sułtana Saladyna, Salah ad-Dina, i jego następców.

Okres almohadzkiej nietolerancji nie trwał jednak długo. Dynastia berberyjska zezwoliła wkrótce w Maroku na praktyki przypominające chrześcijański kult świętych. Przywrócona swoboda badań i studiów umożliwiła działalność kolejnym znakomitym myślicielom, między innymi Ibn Tufajlowi zwanemu Abubacerem, a po przezwyciężeniu początkowej nieufności także Awerroesowi.

Rozwijała się również gospodarka. Dzięki zastosowaniu najlepszego spośród znanych wwczas systemów nawadniania szczególnie dobrze prosperowało rolnictwo. Dbano też o handel, nawiązując współpracę z włoskimi miastami zachodniego basenu Morza Śródziemnego. Kontakty te świadczyły o znacznej elastyczności

eprasa.pl ce0f49c09a



BITWA POD LAS NAVAS DE TOLOSA. 16 lipca 1212 roku pod Jaen, w górach Sierra Morena, zmierzyły się wojska chrześcijańskie i muzułmańskie. Pierwszymi dowodził Alfons VIII Kastylijski, drugimi almohadzki kalif Muhammad an-Nasir. Obok – XIII-wieczny proporzec zdobyty przez chrześcijan w tej słynnej bitwie. Przechowują go cysterki w Real Monasterio de las Huelgas w Burgos.

dynastii almohadzkiej. Surowość w sprawach wiary nie przeszkadzała jej w poszukiwaniu partnerów handlowych po drugiej stronie religijnej granicy. W gospodarce liczyły się przede wszystkim możliwości wymiany, które łączyły porty zachodniej części morza.

Las Navas de Tolosa

Klęska Alfonsa VIII pod Alarcos 19 lipca 1195 roku była dla chrześcijan kolejnym niepokojącym sygnałem. Od ich porażki pod Hittin i zdobycia Jerozolimy przez muzułmanów minęło zaledwie osiem lat. Nowy papież, Innocenty III, postanowił przejąć inicjatywę na Półwyspie Iberyjskim. Głównym pomocnikiem w tym przedsięwzięciu miał zostać biskup Toledo, Rodrigo Jimenez de Rada.

Rycerzy akwitańskich, którzy ślubowali wyprawę do Ziemi Świętej, zwolniono z tego zobowiązania w zamian za udział w ekspedycji na ziemie hiszpańskie. Gdy w 1210 roku Almohadzi zajęli zamek Salvatierra, papież ogłosił nową krucjatę. Do uczestnictwa w niej zachęcano publicznie również we Francji. Dołączyli królowie Alfons VIII Kastylijski i Piotr II Katolicki oraz członkowie zakonów Santiago, Alcantara i Calatrava, powołanych w Hiszpanii do walki z muzułmanami. W drugiej fazie wyprawy do sił tych przyłączył się Sancho VII z Nawarry.

Znaczna armia odniosła wielkie zwycięstwo 12 lipca 1212 roku pod Las Navas de Tolosa, u podnóża Sierra Morena, między Kastylią a Andaluzją. Sukces otworzył chrześcijanom drogę na bogate południe i zapowiadał upadek almohadzkiego kalifatu Kordoby. W 1236 roku Kordobę zdobył Ferdynand III Święty (1217–1252), który następnie odnosił sukcesy pod Jaen w 1246 roku i w Sewilli w 1248 roku. Do roku 1260 znaczna część początkowych zamierzeń rekonkwisty została urzeczywistniona.

Równolegle ku południu zwracali się władcy Portugalii, królestwa uznanego przez papieża w 1179 roku. Ich plany kolonizacji Algarve, w południowo-zachodniej części półwyspu, doprowadziły do konfliktu z Kastylią. Królowie kastylijscy umacniali w tym czasie panowanie na południe

eprasa.pl ce0f49c09a



MARYNIDZI. Brama i fragment obwarowań marynidzkiej nekropolii w Chella. Inskrypcja nad wejściem informuje, że budowlę ukończono w 1339 roku, za panowania Abu al-Hasana Alego ibn Usmana.

ALHAMBRA (str. 107). Wnęka Sali Poselskiej w kompleksie, którego budowę rozpoczęto w drugiej połowie XIII wieku, podczas rządów Nasrydów w Al-Andalus.

od Gwadalkiwiru. Poza ich władzą pozostawał niewielki, lecz znakomicie prosperujący emirat Grenady. Muzułmanie utrzymali go aż do 1492 roku, kiedy został przejęty przez Królów Katolickich, Izabelę Kastylijską i Ferdynanda Aragońskiego. Wieloletnie walki oraz zderzenie religii pozostawiły trwały ślad w kulturze Kastylii.

Ostatni Almohadzi

Chrześcijańskim postępom sprzyjały problemy Almohadów po drugiej stronie Morza Śródziemnego. Maghreb wstrząsany był ciągłymi rebeliami. Ali, emir Banu Ganija z grupy Sanhadża, zajął Bidżaję, dawną stolicę Hammadydów na terenie dzisiejszej Algierii. Ten ważny port miał kluczowe znaczenie dla transportu towarów przez Morze Śródziemne.

Almohadzka kontrofensywa zmusiła Alego do opuszczenia wybrzeża, lecz nie zakończyła walk. Kontynuował je z głębi lądu i w końcu zyskał uznanie kalifatu abbasydzkiego. W 1187 roku zwyciężył jednak Abu Jusuf. Tymczasem w Maroku narastały konflikty między Arabami, Beduinami i Berberami. Berberowie, którzy wcześniej zajmowali w regionie dominującą pozycję polityczną, czuli się zagrożeni przez nowe plemiona arabskie.

Syn i następca Abu Jusufa Jakuba al-Mansura, Muhammad an-Nasir (1199–1213), odniósł kilka zwycięstw. W 1205 roku odzyskał Ifrikijję i zbuntowaną Trypolitanię, a co najmniej do 1210 roku hamował postępy chrześcijan w Hiszpanii. Jego rządów nie należy więc oceniać wyłącznie przez pryzmat klęski pod Las Navas de Tolosa. Po ucieczce z pola bitwy, która przerodziła się w masakrę, schronił się w Marrakeszu. Zapewne obawiał się kolejnego ataku i chciał odbudować siły w bezpieczniejszym miejscu. Jego odwrót nie przekreślał wcześniejszych osiągnięć, choć klęska przesłoniła je w opowieści o losach dynastii. Dzieje tego panowania obejmowały zarówno odzyskiwanie zbuntowanych prowincji, jak i obronę przed chrześcijańskim naporem.

Nie wydaje się jednak, by chrześcijanie uznali to zwycięstwo za wydarzenie szczególnej wagi. Zamiast wypraw na ziemie przeciwnika wybrali umacnianie własnej obrony. Na rozkaz biskupa Rodriga Jimeneza Kastylijczycy rozbudowywali fortyfikacje na drodze do Toledo.

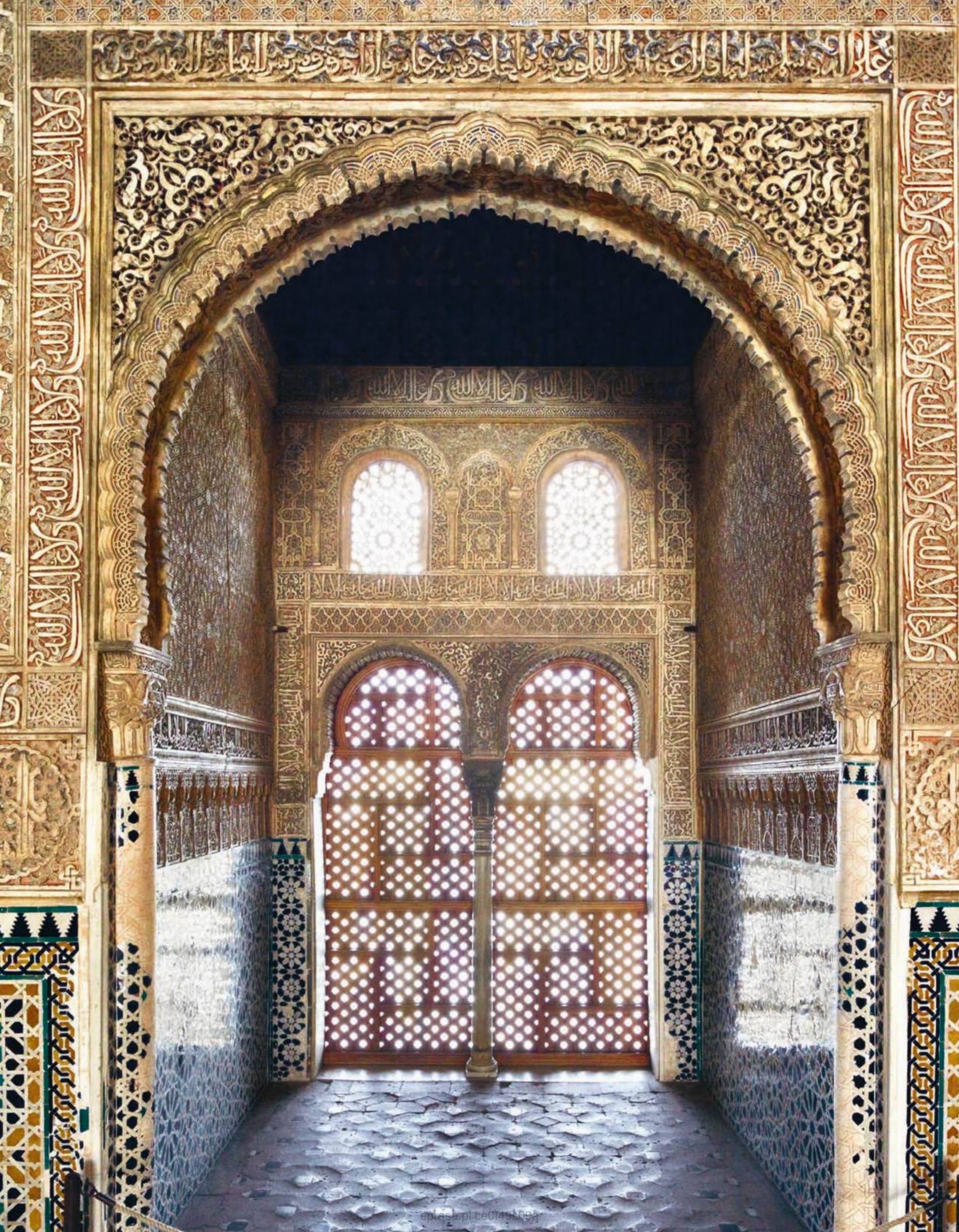
Za panowania syna Muhammada, Abu Jakuba II al-Mustansira, dążenia do samodzielności nasilały się już nie tylko w Maghrebie, lecz także w Al-Andalus. Dynastia stopniowo traciła państwo, osłabiana między innymi sporami kolejnych almohadzkich następców. Jej ostatni przedstawiciele schronili się w górach Atlas. Tam, po siedmioletnim oblężeniu, zostali pokonani w 1276 roku. Wielka dynastia zakończyła swoje dzieje w miejscu, z którego się wywodziła.

Nasrydzi w Al-Andalus

W tym czasie władzę w Maroku sprawowała już inna dynastia, Marynidzi. Jej emir Abu Jusuf rozpoczął umacnianie garnizonów, włączając do nich pozostałe oddziały andaluzyjskie. Kastylijczycy rozważali natomiast wyprawę, która pozwoliłaby im opanować Maghreb. Alfons X (1252–1284), następca swojego ojca Ferdynanda III Świętego, myślał nawet o sojuszu z Anglikami i Duńczykami. Ich floty mogłyby uderzyć na Maghreb od strony Atlantyku.

Ostatecznie król wybrał jednak konsolidację już zdobytych ziem. Zamierzał usunąć z Murcji sprzeciwiających się mu muzułmanów, godząc się zarazem z tym, że Grenada, ostatnie wielkie miasto Al-Andalus, pozostanie na razie poza jego zasięgiem. Pogranicze chrześcijańskiej i muzułmańskiej Hiszpanii było trudne do przeniknięcia. W latach 1271–1273 wielu chrześcijańskich

eprasa.pl ce0f49c09a



EMIROWIE NASRYDZCY

Lata 1238–1272
Muhammad I ibn Nasr
Lata 1273–1302
Muhammad II al-Fakih
Lata 1302–1309
Muhammad III
Lata 1309–1314
Násir
Lata 1314–1325
Isma'il I
Lata 1325–1333
Muhammad IV
Lata 1333–1354
Jusuf I
Lata 1354–1359, 1362–1391
Muhammad V
Lata 1359–1360
Isma'il II
Lata 1360–1362
Muhammad VI
Lata 1391–1392
Jusuf II
Lata 1392–1408
Muhammad VII
Lata 1408–1417
Jusuf III
Lata 1417–1419, 1427–1429
Muhammad VIII
Lata 1419–1427, 1430–1431, 1432––1445, 1448–1453
Muhammad IX
Rok 1432
Jusuf IV
1445–1446, 1462
Jusuf V
Lata 1446–1448
Muhammad X
Lata 1453–1454
Muhammad XI
Lata 1454–1464
Said
Lata 1464–1482, 1483–1485
Mulaj Hasan
Lata 1485–1486
Az-Zagal
Lata 1482–1483, 1486–1492
Boabdil

możnych wolało płacić feudalną daninę sułtanowi Maghrebu niż uznać zwierzchność Alfonsa X.

Pozostałe części Andaluzji znalazły się tymczasem pod władzą nasrydzkich emirów. Dynastia zawdzięczała nazwę swojemu założycielowi, Muhammadowi ibn Nasrowi. Lepiej znano go jako Al-Ahmara, „Czerwonego", od rudej brody. Nasrydzi wybrali na swoją stolicę Grenadę. Choć rządzili mniejszym obszarem niż poprzednicy, nie zamierzali podporządkować się marynidzkiemu sułtanowi, który przedstawiał się jako jedyny zdolny obronić ich przed chrześcijanami.

Ich dążenie do samodzielności znalazło wyraz w traktacie zawartym przez Muhammada II z Republiką Genui w 1279 roku. Korzystne porozumienie obejmowało handel w genueńskiej kolonii w Grenadzie i pokazywało, że emir chce prowadzić niezależną politykę zagraniczną. Nie zamierzał więc uzależniać bezpieczeństwa państwa wyłącznie od opieki sułtana z Maghrebu. Kontakty z morską republiką dawały wyraz tej samodzielności również w dziedzinie, która miała dla Grenady duże znaczenie: wymianie handlowej. Nasrydzi zawdzięczali długie trwanie dynastii właśnie jego talentowi dyplomatycznemu. Muhammad odegrał też ważną rolę w konflikcie Kastylii z Aragonią.

Rozwojowi politycznemu towarzyszył rozkwit kultury, większy niż w poprzednim okresie. W drugiej połowie XIII wieku rozpoczęto budowę wspaniałego kompleksu pałacowego Alhambry. Prace trwały do następnego stulecia, przynosząc dzieło, w którym architektura muzułmańska, sztuka islamu i ogrodnictwo stworzyły zachwycającą całość.

Ogrody i pałace

Ogrody Alhambry wyrastały z długiej tradycji łączenia sztuki z wiedzą. Kultura islamu wnosiła do ich projektowania doświadczenie geoponiki, czyli wiedzy o rolnictwie, hydrauliki i botaniki, a także matematyki i geometrii. Pozwalało im to wytyczać kanały i ścieżki, rozmieszczać miejsca uprawy kwiatów, ziół oraz drzew i dobierać rośliny do warunków danego ogrodu.

Perski filozof, geograf, astronom i matematyk Al-Biruni, żyjący na przełomie X i XI wieku, w *Chronologii dawnych narodów* zalecał docenianie geometrycznych układów i kontrastów barw jako przejawów kosmicznego porządku. W Al-Andalus służyły temu również urządzenia nawadniające, sakijja, którymi doprowadzano wodę do systemów irygacyjnych.

Na przełomie X i XI wieku w Kordobie pracował medyk, agronom i botanik Ibn Dżuldżul. Korzystał on z traktatu Dioskurydesa, przetłumaczonego w Bagdadzie z greki na arabski. Rozwijająca się w ten sposób botanika medyczna znajdowała praktyczne zastosowanie: w Toledo, Almerii i Sewilli powstawały ogrody botaniczne.

W XI i XII wieku, za Almorawidów, utworzono sewilskie ogrody Alcazaru. Niewiele wiadomo o związanym z tym miastem Ibn al-Awwamie, autorze wielotomowej *Księgi rolnictwa, Kitab al-filah*a. W swoim traktacie zalecał używanie astrolabium do niwelacji terenu i wyznaczania kanałów nawadniających. Technika służyła więc zarazem uprawie ziemi i kształtowaniu ogrodowej przestrzeni.

W XIII wieku nasrydzcy emirowie wznieśli w Grenadzie czerwoną fortecę, al-kalat al-hamra, podkreślając znaczenie swojej stolicy. Jej nazwa przetrwała w zniekształconej hiszpańskiej formie: Alhambra. Kompleks stanął w miejscu dawnego pałacu z fontanną lwów, symbolizujących 12 plemion Izraela i głoszących chwałę króla oraz proroka Salomona, a także z Dziedzińcem Mirtów, patio de Arrayanes lub patio de Comares. Oba miejsca sławił już w XI wieku żydowski

Powstanie królestwa Nasrydów w Grenadzie

Muhammad ibn Nasr, Al-Ahmar, objął tron w 1238 roku. Kilka lat później podboje Ferdynanda III Kastylijskiego zmusiły go do podporządkowania się władcom Sewilli. Mimo to nadal powiększał swoje państwo.

Grenadzie sprzyjały zarówno sprawna dyplomacja, jak i położenie. Góry zapewniały osłonę, a miasto pośredniczyło między Europą a północną Afryką, co pobudzało handel. Dawało też schronienie uciekinierom z taif zdobytych przez chrześcijan. Przybysze osiedlali się w Grenadzie, zachowując wcześniejsze kontakty handlowe. Al-Ahmar przyjmował cudzoziemców do armii jako stałych zawodowych żołnierzy lub czasowych najemników. Emigranci z Maghrebu utworzyli trzeci rodzaj regularnego wojska. Do floty, plądrującej przede wszystkim wybrzeża Aragonii, rekrutowano także Almogawarów, zawodowych piratów i grabieżców. Podobnie jak Umajjadzi z Kordoby Nasrydzi utrzymywali osobistą gwardię, złożoną wyłącznie z chrześcijańskich uciekinierów i jeńców, którzy przyjęli islam. Po prawej – dziesięciu pierwszych nasrydzkich władców na malowidle z XV wieku zdobiącym sklepienie Sali Królewskiej w Alhambrze.

eprasa.pl ce0f49c09a

poeta Awicebron. Pierwszy pałac Alhambry powstał najprawdopodobniej z inicjatywy Badisa, żydowskiego wezyra arabskiego emira. Później dołączono do niego „ogród najwyższego architekta", dżannat al-arif, znany pod hiszpańską nazwą Generalife.

Krucjata aragońska

Rekonkwista zmieniała też układ sił na wybrzeżu Morza Śródziemnego. Tutaj główną rolę odgrywało królestwo Aragonii, od 1137 roku zjednoczone z hrabstwem Katalonii. Hrabstwo istniało od iberyjskiej kampanii Karola Wielkiego i obejmowało historyczne ziemie katalońskie między wschodnim krańcem Pirenejów a morzem. Przystępując do unii aragońskiej, pod wieloma względami bliskiej kastylijskiej, Katalonia wniosła do niej odnowioną energię miast nadmorskich.

Kulturowo i językowo Katalończykom bliższa była Oksytania, francuskie ziemie na południe od Loary. W późniejszych stuleciach znaleźli się po obu stronach granicy: jako hiszpańscy chrześcijanie mówiący po katalońsku i jako mieszkańcy Francji na północ od Pirenejów. Barcelona, miasto kupców i marynarzy, należała do najaktywniejszych portów śródziemnomorskich. Przez cały XIII wiek gospodarka katalońska opierała się przede wszystkim na transporcie morskim. Aktywność portów nadawała jej więc kierunek odmienny od zainteresowań wojowników i pasterzy Aragonii. Oba środowiska uczestniczyły w ekspansji, lecz inaczej rozumiały korzyści, jakie mogła im przynieść.

Aragonia skierowała natomiast uwagę ku wschodniemu wybrzeżu Półwyspu Iberyjskiego. Odebrała muzułmanom bogate i piękne miasta, Walencję i Murcję. W latach 1229–1235 zdobyto także Baleary. Drugi syn Jakuba I Zdobywcy (1213–1276) w trzeciej dekadzie XIII wieku utworzył tam Królestwo Majorki, zalążek przyszłego aragońskiego imperium śródziemnomorskiego. W 1302 roku w jego skład weszła Sycylia, a w 1328 roku Sardynia.

Ekspansja przynosiła sukcesy, ale rodziła też napięcia społeczne i polityczne.

SZTUKA NASRYDÓW. Waza z gazelami, arcydzieło nasrydzkiej sztuki (Museo de la Alhambra, Grenada).



eprasa.pl ce0f49c09a



ZDOBYCIE MAJORKI. Jakub II z Majorki, drugi syn Jakuba I Zdobywcy, utworzył królestwo Balearów, czyniąc pierwszy krok ku powstaniu aragońskiego „cesarstwa śródziemnomorskiego". Powyżej – fragment malowideł z pałacu Aguilar w Barcelonie. Przedstawia obóz Jakuba I przed oblężeniem Palma de Mallorca w 1229 roku (Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona).

W Aragonii, krainie feudalnych wojowników i pasterzy, największe przemiany wywołała wojna z muzułmanami. Umocniła ich pozycję w głębi półwyspu, zaostrzając jednocześnie rywalizację z sąsiednią Kastylią.

Przedsiębiorcy i żeglarze katalońscy widzieli przyszłość przede wszystkim na morzu. Chcieli opanować wyspy zachodniej części Morza Śródziemnego i rozwijać handel z innymi morskimi potęgami: Genuą, Pizą oraz muzułmańskim Maghrebem. Właśnie z taką polityką wiązali miejsce Aragonii w śródziemnomorskiej Europie.

Marynidzi w Maroku

Po drugiej stronie morza znaczenie zyskiwała nowa dynastia wywodząca się z plemienia Banu Marin. Marynidzi byli Berberami z Algierii. W XI wieku ruszyli z ojczystych ziem na zachód i osiedlili się na południu, w regionie saharyjskim, gdzie z przerwami panowali Almohadzi.

Do życia politycznego wkroczyli po zwycięskiej bitwie pod Alarcos, w której uczestniczyli. Ich przywódca Marin zginął w walce, a władzę przejął jego syn Abd al-Hakk. W latach 1195–1217 starał się występować jako obrońca wiary. W przeciwieństwie do innych plemion Marynidzi nie wykorzystali klęski pod Las Navas de Tolosa do zajęcia nowych ziem. Nadal jednak podporządkowywali sobie arabskich Beduinów, budując podstawy przyszłej przewagi.

Podboje terytorialne rozpoczęli w 1248 roku od zdobycia Fezu. Dziesięć lat później czwarty syn Abd al-Hakka, Abu Jusuf Jakub, utworzył emirat i równocześnie odpierał kastylijskie ataki na Maroko. W 1269 roku Marynidzi opanowali Marrakesz. Przedstawiając się jako obrońcy wiary przed chrześcijanami, zorganizowali w 1275 roku, a następnie dwa lata później, kilka wypraw na ziemie kastylijskie.

Ich rosnące wpływy wywołały jednak konflikt z Nasrydami. W 1278 roku Malaga opuściła nasrydzką strefę wpływów i uznała dominację Marynidów. Andaluzyjczycy zaczęli wówczas zabiegać o sojusz z Kastylijczykami przeciw Marokańczykom. Podział religijny ponownie ustępował tutaj rywalizacji politycznej. Dla Na-

eprasa.pl ce0f49c09a

srydów chrześcijańska Kastylia mogła stać się przeciwwagą dla muzułmańskich sąsiadów, których rosnąca potęga coraz bardziej zagrażała niezależności dynastii.

W latach 80. XIII wieku Marynidzi musieli stłumić kilka rebelii na południu. Ostatecznie zawarli pokój z Kastylią, co pozwoliło im skoncentrować się na uspokojeniu sytuacji we własnym państwie. Stworzyło to warunki do jego największego rozkwitu w pierwszej połowie następnego stulecia.

Zajjanidzi i Hafsydzi w Maghrebie

W podziale państwa Almohadów uczestniczyła jeszcze jedna dynastia, wywodząca się z zenackiej gałęzi związanej z algierskim Tilimsanem. Byli to Banu Abd al-Wad, zwani Zajjanidami od imienia założyciela, Jaghmurasana ibn Zajjana. Stał on na czele rodu w latach 1235–1283, wyjątkowo długo jak na ówczesne warunki.

Tak długie rządy pozwoliły Zajjanidom umocnić się w zachodniej Algierii. Niegdyś rozwijała się tam zamożna cywilizacja łacińska i berberyjska, potem jednak region zmienił się z powodu dominacji nomadów z terenów półpustynnych, którzy częściej zajmowali się rabunkiem niż handlem. Nowa dynastia odparła ataki sąsiednich plemion arabskich, gotowych wkraczać na cudze ziemie, i utrzymała panowanie aż do przybycia Turków w XVI wieku.

Ważne miejsce zajmowali również berberyjscy Hafsydzi z Ifrikiji. W XIII wieku uważali się za spadkobierców Almohadów, wskazując na pokrewieństwo swojego założyciela, Ibn Abu Hafsa, z Ibn Tumartem. W 1259 roku, gdy Bagdad i ortodoksyjny kalifat zmagały się z mongolskim najazdem, a w Egipcie także panowało napięcie, Hafsydzi uzyskali tytuł kalifów od szarifa Mekki, Abu Numaja. Szarif był strażnikiem świętych miejsc, wywodzącym się z rodu proroka Mahometa. Sąsiednie dynastie muzułmańskie musiały uznać nowy kalifat.

Potęga Hafsydów miała silne podstawy gospodarcze. Ifrikijja zajmowała kluczową pozycję w handlu zachodniego basenu Morza Śródziemnego. Aby wykorzystać ten atut, kontynuowali politykę Almohadów, którzy zawierali porozumienia z Genuą i Pizą. Porty Ifrikiji podpisywały również traktaty z Sycylią cesarza Fryderyka II. Podtrzymywanie tych tradycji zapewniało Hafsydom ważną rolę w rywalizacji o przewozy handlowe. Pozycja dynastii zależała zatem nie tylko od uznania jej tytułów, lecz także od podtrzymywania kontaktów między portami. Porozumienia zawierane z innymi państwami pozwalały korzystać z położenia Ifrikiji na szlakach wymiany. Nieudana krucjata świętego Ludwika do Tunisu osłabiła te stosunki tylko przejściowo.

Na przełomie XIII i XIV wieku pomyślną sytuację zaczęły zmieniać konflikty wewnętrzne, często wywoływane przez arabskie rebelie. Dochodził do nich nacisk militarny Aragończyków, dążących do dominacji w zachodniej części Morza Śródziemnego. W XV wieku Hafsydzi przezwyciężyli jednak trudności, wykorzystując kryzys w sąsiednim państwie Marynidów.

Tygiel Półwyspu Iberyjskiego

Wojny i zmiany dynastii nie wyczerpują opowieści o Półwyspie Iberyjskim. Z perspektywy poziomu i jakości życia chrześcijańska rekonkwista przyniosła mieszkańcom Europy niewiele korzyści. Niemal 500 lat muzułmańskiego panowania zmieniło jałowe ziemie półwyspu w ogrody. Nowoczesne metody nawadniania pozwoliły rozwinąć wydajne uprawe zbóż, trzciny cukrowej i cytrusów. W ludnych miastach współistniały w pokoju społeczności żydowskie oraz chrześcijańscy mozarabowie, odprawiający swe obrzędy



TILIMSAN. Stolica Zajjanidów, którzy zawierali liczne pakty i sojusze z Nasrydami z Grenady. Marynidzi oblegali miasto przez osiem lat. Powyżej – ruiny marynidzkiego meczetu Al-Mansura koło Tilimsanu.

eprasa.pl ce0f49c09a

Przyjęcie przez Europę spuścizny kulturalnej islamu

Arabska nauka, filozofia i literatura silnie oddziaływały na kulturę chrześcijańskiego Zachodu. Poprawa warunków życia w Europie ułatwiała przyswajanie tego dziedzictwa. Rosło zarazem zainteresowanie islamem i codziennym życiem muzułmanów.



W XII wieku pojawiły się warunki do przedsięwzięcia, które podjął jeden z najważniejszych ludzi ówczesnego Kościoła, Piotr Czcigodny, opat Cluny. Inicjatywa narodziła się w Toledo, od nieco ponad pół wieku znów należącym do chrześcijan. Jej gwarantem był arcybiskup Rajmund z Toledo. Cesarz Alfons VII ufał doświadczeniu opata, który z jednej strony chciał jak najdokładniej poznać islam, a z drugiej zdecydowanie bronił ideałów rekonkwisty. Z jego inicjatywy grupa uczonych, korzystająca z pomocy muzułmańskich i żydowskich doradców, sporządziła pierwsze w historii tłumaczenie Koranu. Podpisał je Anglik Robert z Ketton. Przekład powstał przez kolejne wersje językowe: arabską, hebrajską i hiszpańską, a dopiero na końcu łacińską. Jak można się domyślić, tekst był mocno niekompletny, pełen błędów i luk, ale mimo to okazał się niezwykle ważny, przez następne cztery stulecia odgrywając zasadniczą rolę.

Nie było to jednak dzieło zwartej ekipy tłumaczy. Uczeni tworzyli raczej rozproszoną sieć wzajemnych kontaktów. Działania koordynował Piotr Czcigodny, a prace nie ograniczały się do Koranu. Grupę dzielono na trzy zespoły: hiszpański, angielski i południowowłoski. Najważniejszy był zespół iberyjski. Teksty muzułmańskie opracowywali po łacinie między innymi Jan z Sewilli, Domingo Gundisalvo, Herman Dalmatyński, Platon z Tivoli i Gerard z Cremony. Rosnące zainteresowanie wiarą muzułmańską sprzyjało też powstawaniu dzieł o islamie. Przez długi czas pomagały one średniowiecznej Europie lepiej poznawać tę religię. Na ilustracji – miniatura z *Księgi gier*, wydanej w 1283 roku na zlecenie Alfonsa X Kastylijskiego (Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo del Escorial).

po arabsku. Rozwijała się również warstwa kupców i rzemieślników.

Rekonkwista, postępująca od XI do XV wieku, nie była nieprzerwanym pasmem wojen. Okresy walk dzieliły długie lata pokoju. Zarówno w królestwach chrześcijańskich, jak i w muzułmańskich emiratach panowały wówczas odprężenie i wzajemna tolerancja. Chrześcijanie, muzułmanie i Żydzi żyli zgodnie, współpracując ze sobą. Historia rekonkwisty obejmowała zatem również kontakty wykraczające poza pole bitwy.

Na pograniczu, wśród chrześcijańskich rycerzy i muzułmańskich ghazi, „walczących za wiarę", pojawiali się mediatorzy związani z obiema rywalizującymi kulturami. Podobnych bohaterów opisuje *Digenis Akritas*, utwór osadzony w Anatolii, gdzie spotykały się światy bizantyjski i muzułmański. W iberyjskich realiach taką postacią był przywoływany już Rodrigo Diaz de Vivar, Cyd Waleczny. Podczas rekonkwisty nierzadko dochodziło do krwawych walk między przymierzami, z których każde łączyło chrześcijan i muzułmanów. Przynależność do danej wiary nie oznaczała więc automatycznie wspólnej strony konfliktu. Życie na pograniczu wymagało poruszania się pomiędzy społecznościami, które w jednych okolicznościach rywalizowały, a w innych potrafiły współdziałać.

Krucjaty oraz średniowieczne wojny iberyjskie można mimo to nazywać religijnymi. Władcy Kastylii opierali się na możnych rodach, których interesy gospodarcze wiązały się z pasterstwem. Nie mieli więc motywacji do podnoszenia poziomu życia poddanych przez rozwój rolnictwa, rzemiosła czy handlu. Wprost przeciwnie – utrudniali taką działalność, prześladując muzułmanów i Żydów, zazwyczaj zajmujących się właśnie tymi dziedzinami.

Taki typ gospodarowania był dla Kastylii prostą drogą do stania się spustoszonym krajem ubogich pasterzy i szlachty pozbawionej środków do życia. Dla tej warstwy, prowadzącej styl życia wojowników, religia oznaczała przede wszystkim walkę z niewiernymi.

Zdobycie Grenady

Pod koniec XV wieku obecność muzułmanów w Europie dobiegła końca. Państwo Nasrydów już przez XIV i XV stulecie stopniowo osłabiały powstania, zamachy stanu i dworskie intrygi. W 1481 roku, u schyłku jednego z rozejmów z Kastylijczykami i Aragończykami, emir Grenady Mulaj Hasan wznowił działania militarne. Muzułmanie zdobyli Zaharę, a chrześcijanie Alhambrę. Tak rozpoczęła się kampania znana później jako wojna o Grenadę.

eprasa.pl ce0f49c09a



Nasrydzi przystępowali do niej podzieleni. Po jednej stronie stali Mulaj Hasan i jego brat Zagal, po drugiej najstarszy syn emira, Abu Abd Allah Muhammad Ibn Ali, w chrześcijańskich kronikach nazywany Boabdilem. Po klęsce pod Luceną Boabdil trafił do niewoli Ferdynanda. Król uwolnił go, a emir wrócił, by kontynuować walkę ze stryjem Zagalem, który tymczasem przejął władzę od Mulaja Hasana.

Wojna stawała się coraz bardziej zacięta i skomplikowana. Muzułmanie walczyli między sobą o wspaniałą stolicę, a Zagal przenikał do środowiska chrześcijan. Tymczasem po drugiej stronie konfliktu zaszła zasadnicza zmiana. Małżeństwo Ferdynanda Aragońskiego z Izabelą Katolicką połączyło dwa królestwa i zamknęło muzułmanom możliwość zawarcia sojuszu z jednym z nich przeciw drugiemu.

Po utracie ostatnich twierdz Zagal złożył broń. Boabdil nadal odmawiał kapitulacji. Katalończycy i Aragończycy wysłali pod Grenadę 80 tysięcy żołnierzy. Oblężeniem kierowali Izabela, Ferdynand i Gonzalo Fernandez de Cordoba, zwany „El Gran Capitan". O klęsce muzułmanów zadecydowały jednak bardziej głód i intrygi niż sama siła chrześcijańskiego oręża.

W listopadzie 1491 roku Gonzalo Fernandez de Cordoba prowadził negocjacje w sprawie poddania miasta. Rozmawiał po arabsku, ponieważ dobrze znał ten język. Grenada skapitulowała 2 stycznia następnego roku. Po ostatnim szturmie Diego Garcia de Castilo, wielki mistrz zakonu rycerskiego Calatrava, zatknął na wieży Alhambry chorągiew z krzyżem. Trzy dni później, w święto Trzech Króli, Ferdynand i Izabela wjechali do Grenady.

W całej Europie świętowano ten sukces uroczystościami, widowiskami i procesjami. Zdobycie Grenady stało się drugim, po Las Navas de Tolosa, rozstrzygającym wydarzeniem, które doprowadziło do likwidacji emiratu i końca ponadsześćsetletniej obecności muzułmanów w Hiszpanii. W 1496 roku papież Aleksander VI nadał Ferdynandowi i Izabeli tytuł Królów Katolickich. W XVI wieku Hiszpania, podbiwszy Amerykę Łacińską, urosła do rangi światowego mocarstwa.

OSTATNI KRÓL NASRYDÓW. Główna nastawa ołtarzowa z XVI wieku w królewskiej kaplicy katedry Grenady przedstawia Boabdila opuszczającego Alhambrę. Poniżej – rękojeść jego miecza (Museo del Ejército, Madryt).



eprasa.pl ce0f49c09a



Alhambra, pomnik nasrydzkiej świetności

Gdy islam znajdował się już w odwrocie, nasrydzcy władcy nadal utrzymywali integralność swoich ziem. W Grenadzie wznieśli Alhambrę, zespół budowli, który stał się trwałym pomnikiem tej dynastii.

W 1232 roku Kastylijczycy nieprzerwanie parli w głąb Andaluzji, a dynastia Almohadów chyliła się ku upadkowi. Pewnego piątku w zamkowym meczecie Grenady, podczas południowej modlitwy, zjawił się nieokrzesany wierny. Zgromadzeni natychmiast rozpoznali go po rudej brodzie. Był to Muhammad ibn Nasr, lepiej znany jako Al-Ahmar, „Czerwony". Poproszono go o poprowadzenie wieczornej modlitwy. W ten sposób został imamem – nauczycielem wiary, przewodnikiem modłów i głoszącym nauki, chutbę. Powierzono mu tę funkcję dlatego, że był władcą królestwa. Al-Ahmar podszedł do minbaru i zaczął recytować surę otwierającą Koran, Al-Fatihę.

To za panowania pierwszego króla Grenady i jego następców powstał



Siedziba królów

Korzystne położenie Alhambry
Nasrydzi wykorzystali do stworzenia zespołu, w którym współgrają pałace, ogrody, wieże i fontanny. Powyżej – nasrydzki władca na fragmencie XV-wiecznego malowidła na sklepieniu Sali Królewskiej.

eprasa.pl ce0f49c09a



andaluzyjski zespół pałacowy Alhambry. Arabska nazwa al-kalat al-hamra oznacza „czerwoną fortecę", a zarazem jest żeńską formą przydomka jej budowniczego, „Czerwonego" Al-Ahmara. Podobne określenie nosi wzgórze Sabika, as-sabika, czyli „czerwone wzgórze", na którym wzniesiono kompleks.

Alhambra zawdzięcza swoją wspaniałość Nasrydom panującym w niej od XIII do XV wieku. Poszczególne budowle służyły trzem celom: obronie, życiu pałacowemu i funkcjonowaniu miasta. Fortyfikacje otaczały reprezentacyjną część z rezydencją sułtana i jego dworu oraz medynę, w której znajdowały się meczet, rynek i dzielnice mieszkalne. Nie była to zatem wyłącznie królewska rezydencja. W obrębie kompleksu spotykały się potrzeby dworu, obrony i codziennego życia mieszkańców, a podział przestrzeni pozwalał każdej z tych funkcji znaleźć własne miejsce.

Nasrydzi rozpoczęli budowę cytadeli na wzgórzu, gdzie przed hidżrą prawdopodobnie leżało rzymskie miasto Iliberis. Wykopaliska potwierdzają, że to wyeksponowane miejsce, naprzeciw Albaicin, od dawna służyło wznoszeniu murów i fortyfikacji. Przy pierwszych pracach nad zamkiem i wieżami wykorzystywano pozostałości rzymskich budowli. Świadczy o tym między innymi inskrypcja na kamieniu pochodzącym z czasów cesarza Marka Aureliusza.

Zamek i jego część obronna istniały zatem jeszcze przed Nasrydami. Pierwsze prace podjęto w X wieku, za kalifów Abd ar-Rahmana III i Al-Hakama II. Później, za taify Grenady i królestwa Zirydów (1019–1090), budowle powiększono i przebudowano. Powstała wtedy wielka Torre de la Vela, pierwszy element fortecy, oraz brama nazwana później Bramą Wina, Puerta del Vino, łącząca zamek z pozostałą częścią cytadeli.

WAROWNY ZESPÓŁ PAŁACOWY. **Kompleks wzniesiony jako forteca przez władców arabskiej dynastii Nasrydów został zdobyty przez Królów Katolickich.**

Za Al-Ahmara dobudowano rawelin artyleryjski. Jego następca, Muhammad II, dokończył prace i otworzył bramę na prawo od Bramy Broni, Puerta de las Armas, umożliwiając wjazd jeźdźców za mury. Kolejne fazy rozbudowy łączyły więc dawne umocnienia z potrzebami nasrydzkiej siedziby.

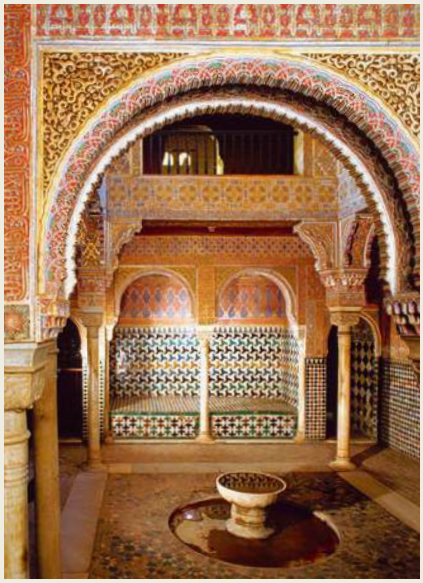
Utracone pałace

Pałace Alhambry zajmują środkową część wzgórza, na wschód od zamku. Oddziela je od niego plac nazywany dziś placem Cystern, Plaza de los Aljibes. Spośród obecnych pałaców tylko dwa zachowały się z czasów pierwotnej budowy: Palacio de los Leones oraz Palacio de Comares. Inne zniknęły, jak Pałac

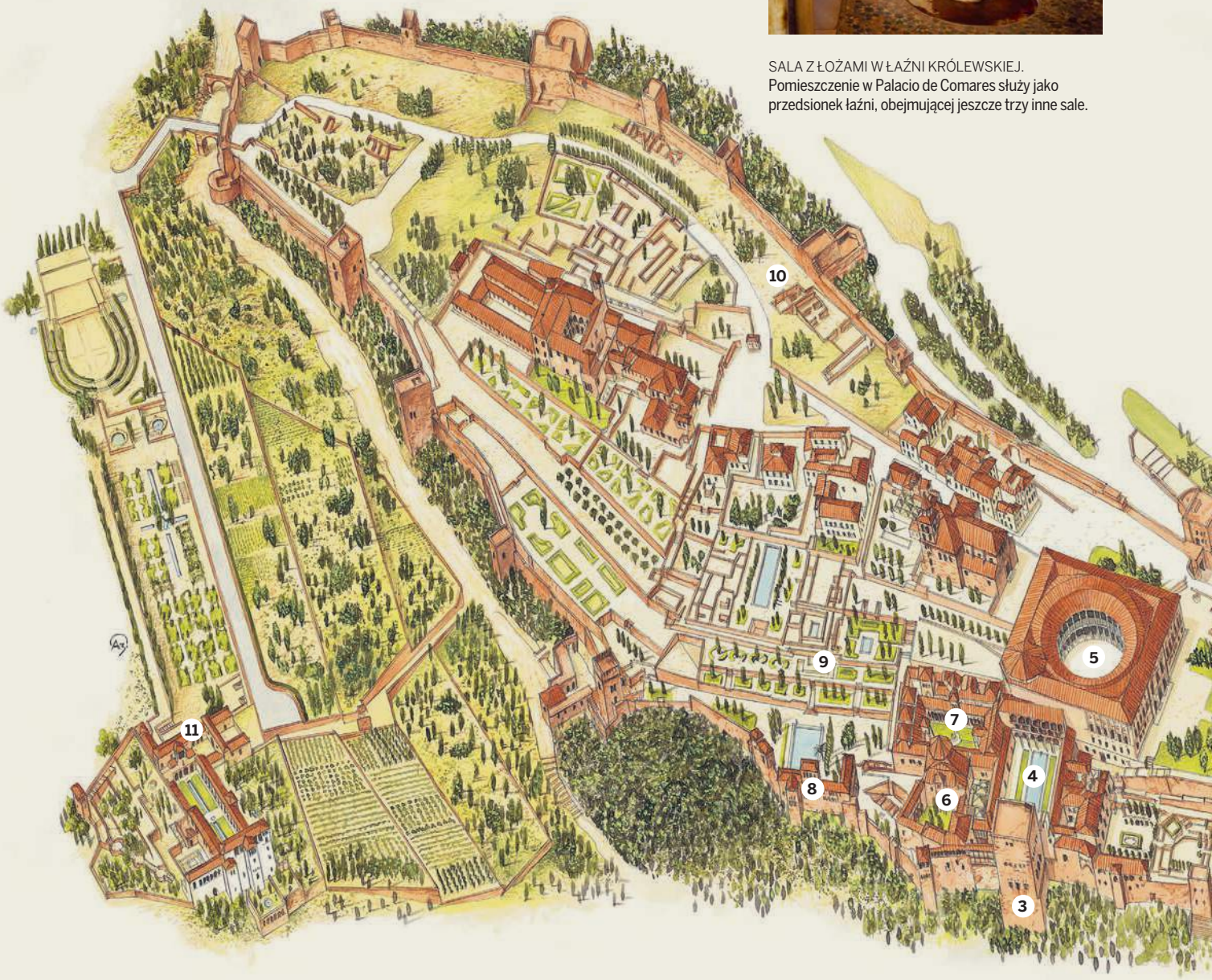
eprasa.pl ce0f49c09a

Krajobraz urbanistyczny perfekcyjnie zintegrowany z naturą

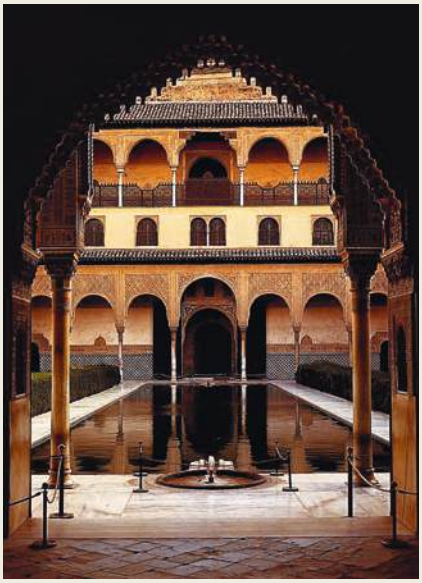
Ogród Daraxa, zwany Ogrodem Pomarańczy, to hortus conclusus, zamknięty ogród symbolizujący raj. Ma kształt trapezu: dwa boki przylegają do pałacu Karola V, dwa pozostałe wyznacza arkadowa galeria. Pośrodku znajduje się fontanna otoczona klombami, cyprysami i drzewami pomarańczowymi. Woda łączy także inne części Alhambry. W basenie przy Palacio del Partal odbijają się Wieża Dam oraz pawilon z arkadową loggią. Centrum królewskiej administracji tworzyły pałace z dziedzińcami. Na Dziedzińcu Mirtów, Patio de los Arrayanes, zwanym także Patio de Comares, rosną kwiaty i drzewa, a jego środek zajmuje prostokątny basen. Inaczej zaprojektowano Dziedziniec Lwów, Patio de los Leones. Nie ma tam ogrodu; znajduje się natomiast fontanna wsparta na 12 marmurowych lwach. Łuki, kolumny, fryzy i sklepienia zdobi dekoracja w stylu mozarabskim. Odbite w wodzie światło wydobywa arabeski portyku. Niemal w całym kompleksie woda wzmacnia harmonię kształtów i barw.



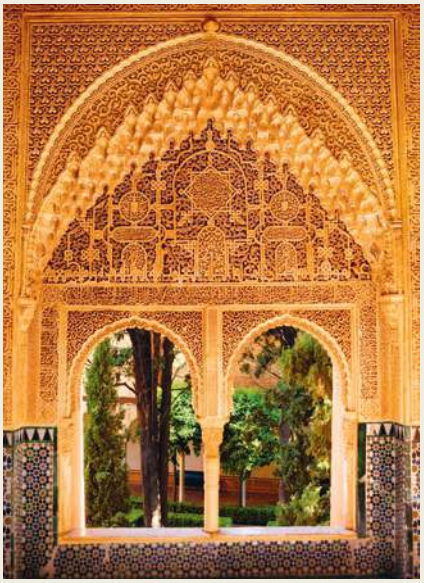
SALA Z ŁOŻAMI W ŁAŹNI KRÓLEWSKIEJ. Pomieszczenie w Palacio de Comares służy jako przedsionek łaźni, obejmującej jeszcze trzy inne sale.



eprasa.pl ce0f49c09a



DZIEDZINIEC MIRTÓW. Dziedziniec Pałacu Comares otaczają gabinety sułtana i sale reprezentacyjne: tronowa oraz audiencyjna.



MIRADOR DE LINDARAJA. Okna umieszczono tak nisko, aby ogród można było podziwiać, siedząc na podłodze.



GENERALIFE. Najważniejszy jest tu dziedziniec, przez który biegnie wielowiekowy kanał dostarczający wodę do ogrodów Alhambry.

1 BRAMA GRENADY. Lasy wokół Alhambry sprawiają, że droga do bramy na skraju kompleksu prowadzi wśród drzew, fontann, kanałów i wodnych kaskad. Za bramą rozdziela się na trzy trasy.

2 ALCAZABA. Forteca strzegła dostępu do miasta. W jej obrębie stała najwyższa w regionie wieża obserwacyjna Torre de la Vela. Jej dzwon mógł zaalarmować całe królestwo. Alcazaba jest najstarszą budowlą kompleksu.

3 WIEŻA TORRE DE COMARES. Wieża obronna o wysokości 45 metrów zamyka Dziedziniec Mirtów. Wewnątrz znajduje się największy i najwyżej położony salon Alhambry, zbudowany za Jusufa I.



4 DZIEDZINIEC MIRTÓW (PATIO DE LOS ARRAYANES). Nazwa pochodzi od krzewów mirtu rosnących wzdłuż dłuższych boków i odbijających się w wodzie basenu. Krótsze boki zamykają kolumnowe portyki.

5 PAŁAC KAROLA V. Po pobycie w Alhambrze w roku 1526 Karol V postanowił wznieść tutaj renesansową rezydencję. Projekt powierzył Pedrowi Machuce. Budowę ukończono dopiero w XX wieku.

6 DZIEDZINIEC (PATIO DE LA LINDARAJA). Zawdzięcza nazwę otwartemu tarasowi widokowemu w Pałacu Lwów. Ten otoczony murami hortus conclusus obiegają galerie arkad z kolumnami. Pośrodku znajduje się źródełko życia.

7 DZIEDZINIEC LWÓW (PATIO DE LOS LEONES). Powstał pod koniec XIV wieku. Zachwyca powiązaniem hydrauliki fontanny z otaczającymi ją arkadami, harmonią wizualną i wyczuciem proporcji.

8 WIEŻA DAM (TORRE DE LAS DAMAS). Najbardziej luksusowa budowla królewskiego pałacu Nasrydów obejmuje portyk, kwadratową salę i schody. Prowadzą one na otwarty taras z widokiem na dolinę Darro.

9 PAŁAC PARTAL. Pierwszy pałac zbudowany przez założyciela dynastii, Muhammada I. Pałac wielki, zwany Pałacem Isma'ila, i otaczające go ogrody były natomiast dziełem Muhammada II oraz Muhammada III.

10 PAŁAC ABENCERRAJÓW. Jego ruiny leżą w górnej Alhambrze, dawnej dzielnicy arystokracji. Obecnie w pozostałościach wieży prowadzone są prace archeologiczne.

11 GENERALIFE. Letnia rezydencja sułtana z dziedzińcem arkadowym, sadem i ogrodem w centrum. Potężne drzewa osłaniają ją przed letnimi upałami. Wybudował ją Muhammad II.

eprasa.pl ce0f49c09a



DZIEDZINIEC LWÓW (PATIO DE LOS LEONES). Jedno z najbardziej znanych miejsc Alhambry zachwyca doskonałą symetrią.

Abencerrajów, albo przetrwały częściowo zniszczone. Do tej drugiej grupy należą Pałac Infantów, obecny hotel Parador Nacional de Granada, oraz Pałac Isma'ila, dziś zwany Partal.

Comares stanowił siedzibę władcy. Mieścił salę tronową, rezydencję sułtana, łaźnie, Dziedziniec Mirtów i biura administracyjne. Prowadziły do niego dwie drogi, od Bramy Broni i Bramy Sprawiedliwości. Reprezentacyjny pałac wzniesiono zgodnie z rzymską koncepcją architektoniczną: pomieszczenia administracji skupiały się wokół dużego dziedzińca.

Do rzymskich term nawiązywały również łaźnie zbudowane za Isma'ila I, a następnie przebudowane przez Jusufa I dla nadania im cech rzymskiego stylu. Były prostsze od term Karakalli i dzieliły się na trzy części: salę wypoczynku, pomieszczenie do masażu oraz łazienkę z wodą zimną, letnią i ciepłą, połączoną z łaźnią parową, hammamem.

Inny charakter ma Pałac Lwów, który w porównaniu z klasycznym Comares można zaliczyć do nasrydzkiej architektury barokowej. Zbudowany na planie prostokąta, obejmuje dziedziniec otoczony ponad setką marmurowych kolumn. Pośrodku stoi fontanna wsparta na 12 posągach lwów. Regularny układ dziedzińca wiąże jego architekturę z centralnie umieszczoną wodą. Kolumny i fontanna nadają tej przestrzeni charakter odmienny od administracyjnej i reprezentacyjnej siedziby Comares.

W trzeciej części kompleksu, medynie zwanej także secano, wyróżniał się pałac Partal. Był dziełem Muhammada II i jego następcy, Muhammada III. Jego budowniczowie czerpali wzór z królewskiej rezydencji Abd ar-Rahmana III w Madinie Azaharze, gdzie kwietniki i ogrody otaczały lustra wody.

W XVI wieku Partal częściowo zniszczono i uszkodzono po podjęciu decyzji o budowie pałacu Karola V. Ta wielka renesansowa rezydencja cesarska z powodu braku funduszy nie została w pełni ukończona aż do XX wieku. W medynie stały też inne wspaniałe budowle, między innymi pałac Abencerrajów. Wojska napoleońskie wysadziły go w 1812 roku, przed wycofaniem się z Hiszpanii.

Czasowi i zniszczeniom wojennym oparły się natomiast kolejne skarby Alhambry: zwieńczona blankami Torre de los Picos, Wieża Kadiego i Wieża Infantów. Wzniesiono je pod koniec XIV wieku z polecenia sułtana Muhammada VII. Zachowane budowle pozwalają odczytać część dawnego układu pałaców, choć wiele jego elementów bezpowrotnie utracono.

eprasa.pl ce0f49c09a

Wspólny cel artystyczny i dekoracyjny – wychwalanie Boga i emira, przewodnika wiernych

Nadwornymi poetami nasrydzkich wezyrów byli zazwyczaj sekretarze stanu. Ich teksty zdobią mury i wyposażenie Alhambry: wychwalają Boga oraz sławią wielkość i potęgę kolejnych władców Grenady.



DZIEDZINIEC MIRTÓW (PATIO DE LOS ARRAYANES). Gipsowe płytki fryzu, pokryte inskrypcjami sławiącymi Boga i władcę, kontrastują z kolorową mozaiką. O kunszcie kaligrafów świadczą wersy Koranu i sentencja „Tylko Bóg jest zwycięzcą".



ŁUK ANDALUZYJSKI. Charakterystycznym elementem architektury andaluzyjskiej jest wielolistny łuk w kształcie podkowy. Andaluzyjscy architekci stworzyli go, czerpiąc ze sztuki dawnej Hiszpanii. Łączy pełny łuk romański z ostrym łukiem wizygockim.



DWUNASTORAMIENNA GWIAZDA. Arabeskowa mozaika z Palacio del Partal. Dwie sześcioramienne gwiazdy Dawida tworzą gwiazdę dwunastoramienną. Podobnie jak 12 lwów na Dziedzińcu Lwów symbolizuje ona 12 synów Izma'ila, od których wywodzą się Arabowie.



MUKARNASY Z ARABESKAMI. Arabeski, ornamenty o rodowodzie egipskim i grecko-rzymskim, przedstawiają motywy roślinne – kwiaty, owoce i liście – lub zwierzęce, ujęte w zawijasy i faliste linie. Najbogatsza i najpiękniejsza kolekcja arabesek zdobi Salę Mukarnasów w Alhambrze.



KAPITEL Z MUKARNASAMI. Mukarnas, dekoracja marokańskiego pochodzenia, przypomina plaster miodu. Na sklepieniach zwiesza się jak stalaktyty, a na pokazanym kapitelu przybiera formę zagłębień podobnych do komórek gniazda os.



DRZWI SALI TRONOWEJ. Pałac Comares obejmuje salę tronową, rezydencję sułtana, łaźnie i Dziedziniec Mirtów. Prowadzą do niego dwie drogi. Drzwi Sali Królewskiej, zwanej także Poselską, osadzono na zawiasach z emaliowanego metalu, ozdobionych arabeskami z motywem ośmioramiennych gwiazd.

eprasa.pl ce0f49c09a



SAMARKANDA. W słynnej stolicy Timura Chromego, znanego także jako Tamerlan, znajduje się nekropola Szah-i-Zinda z grobowcami członków jego rodu. Na następnej stronie – scena polowania, detal srebrno--miedzianego kandelabru z XIII wieku (Muzeum Sztuki Muzułmańskiej, Kair).

pl ce0f49c09a



OD EGIPTU DO AZJI ŚRODKOWEJ

W XI wieku islam zaczął się odradzać za sprawą nowej fali przybyszów z Azji Środkowej. Do Anatolii i na Bliski Wschód napływali Turcy, Mongołowie i ludy turańsko-turkmeńskie. Ich wędrówkom towarzyszyły konwersje: ruch zapoczątkowany w Persji objął Azję Środkową i subkontynent indyjski, a z czasem dotarł również do Azji Południowo-Wschodniej.

W XI wieku dar al-islam powiększył się o nowe rzesze wiernych z Azji Środkowej. Niektóre plemiona tureckie przyjęły wówczas słowo Koranu. Napływ nowych wyznawców łączył się zatem z przemieszczaniem całych społeczności, które wnosiły do świata islamu własne doświadczenia i odmienną tradycję językową. Zarówno pod względem etnicznym, jak i językowym ich pochodzenie było odległe od semickich Arabów oraz indoeuropejskich Persów. Należały do grupy uralo-ałtajskiej i posługiwały się językami z rodziny ugrofińskiej. Wywodząc się z Azji Północno-Wschodniej, zajmowały rozległe ziemie od granic Indii i Persji po krańce Chin. Tworzyły konfederacje plemion, nad którymi władzę sprawowali kagani. Tytuł ten oznaczał dosłownie „pana narodu"; z czasem skrócono go do słowa chan.

Jedno z tych plemion, należące po podziale ludów ałtajskich do grupy tureckiej, a nie mongolskiej, znamy jako Seldżuków. Nazwa pochodzi od imienia ich chana, Seldżuka. W XI wieku przyjęli islam, a po kilku dekadach wkroczyli na stepy Azji Środkowej, aby nową wiarą i siłą militarną wesprzeć podupadający abbasydzki kalifat Bagdadu.

Jako lud uralo-ałtajski Turcy należeli do tej samej wielkiej rodziny etniczno-językowej co mieszkańcy stepów Azji Środkowej, którzy od IV wieku

eprasa.pl ce0f49c09a

najeżdżali Europę: Hunowie, Awarowie, Bułgarzy i Madziarzy. Migracje i najazdy trwały od starożytności aż do ostatniej fali, tworzonej przez Mongołów i Tatarów Czyngis-chana oraz Turkmenów Timura Chromego. Dziś te kolejne wędrówki ludności ze Wschodu na Zachód wiąże się ze zmianami klimatu oraz procesami społecznymi i zachodzącymi w ciągu około tysiąca lat.

Powstanie imperium seldżuckiego

Przyjęcie islamu było tylko jednym z etapów przemian, którym podlegali Seldżucy. Równie szybko ulegli iranizacji, obejmującej język i obyczaje. Sprzyjał temu zapewne fakt, że perski był im znacznie bliższy niż arabski. Stworzone przez nich imperium rozciągało się od Anatolii po środkową Persję. Na jego czele stał chan, który otrzymał tytuł sułtana, pochodzący od arabskiego słowa oznaczającego władzę – „tego, kto ma władzę".

Sułtan rezydował w Bagdadzie u boku kalifa. Wspólnie tworzyli swoistą diarchię, czyli układ podwójnej władzy. Sułtanowi podlegali liczni wodzowie, agowie – od tureckiego agha – oraz gubernatorowie, begowie i atabegowie. Uważano ich za strażników sunnickiego islamu, przeciwstawianego przede wszystkim szyickiemu kalifatowi Kairu. Niejednokrotnie występowali jednak także przeciw arabskim i arabsko-perskim emirom, walim oraz szajchom, niechętnym nowym przybyszom. Emirowie byli książętami, wali pełnili funkcje prawno-administracyjne i zarządzali wilajatami, a szajchowie reprezentowali starszyznę i przewodzili plemionom.

Europa poznała siłę Turków po bitwie pod Manzikertem w 1071 roku, gdy pokonali armię bizantyjską. Następnie utworzyli w Anatolii sułtanat Rum ze stolicą w Ikonionie, dzisiejszej Konyi. Jego nazwa wywodziła się od arabskiego określenia „Nowego Rzymu", czyli Konstantynopola.

Seldżucy zajęli środkową i południową Anatolię. Rozmieszczenie przybyszów nie było jednak jednolite, a ich wspólne pochodzenie nie oznaczało, że wszyscy znaleźli się pod władzą tej samej dynastii. Dalej na północ, aż po wybrzeża Morza Czarnego, osiadła podobna federacja plemion. Od przywódcy noszącego imię Daniszmend, czyli Mędrzec, nazwano ją Daniszmendydami. W wyniku XI-wiecznej inwazji tureckiej Anatolia została całkowicie zislamizowana. Nowi najeźdźcy, sami niedawno nawróceni, w przeciwieństwie do Arabów szerzyli wiarę mieczem, zmuszając innych do przyjęcia islamu i siejąc terror.

Ruch krucjat

Podczas gdy Turcy umacniali swoją pozycję na Wschodzie, na Zachodzie dojrzewały warunki do nowej ekspansji. Od końca X wieku poprawa klimatu i przemiany demograficzne pobudzały rozwój Europy oraz północnej części regionu śródziemnomorskiego. Z procesami gospodarczymi i społecznymi łączyło się odrodzenie ambicji politycznych.

Zmiany te miały wiele wzajemnie powiązanych przyczyn. Zachwiały dotychczasowym układem własności ziemi, przyniosły szeroko zakrojone reformy posiadłości i wycinkę lasów. Wprowadzono gospodarkę monetarną, dzięki której powstawały nowe rynki i rozwijały się miasta, zwłaszcza portowe: Wenecja, Genua, a później Marsylia i Barcelona. Ludzie przemieszczali się coraz częściej. Rosła liczba podróży religijnych, czyli pielgrzymek, a kupcy odkrywali nowe horyzonty handlowe. Rozwój miast, wymiana i podróżowanie stawały się więc częściami tego samego procesu, który poszerzał zainteresowania mieszkańców Zachodu.

Nie wszyscy jednak korzystali z nowych warunków. To, co sprzyjało rozwojowi handlu i miast, w innych środowiskach rodziło niepewność co do

SUŁTANOWIE IMPERIUM SELDŻUCKIEGO

Lata 1037–1063
Tughril Beg

Lata 1063–1072
Alp Arslan

Lata 1072–1092
Malekszah I

Lata 1092–1094
Mahmud I

Lata 1094–1105
Berk-Jaruk

Rok 1105
Malekszah II

Lata 1105–1118
Muhammad I

Lata 1118–1153
Mahmud II

Ekspansja dynastii seldżuckiej

Seldżucy, bezpośredni przodkowie dzisiejszych mieszkańców Turcji, Azerbejdżanu i Turkmenistanu, przybyli do Anatolii z Azji Środkowej pod koniec X wieku. Po drodze zniszczyli imperium bizantyjskie i kalifat abbasydzki.

Protoplasta rodu, Seldżuk, został wysiedlony z Turkmenii. Wraz z licznym plemieniem przeprawił się przez Jaksartes i osiadł w okolicach Samarkandy, gdzie przyjął islam. Jego wnuk Tughril Beg w wieku 45 lat ogłosił się sułtanem w Niszapurze. Mahmud, sułtan Ghazni, zdobywca Hindustanu, strażnik wiary na Wschodzie i wielki obrońca Abbasydów, w ciągu 30 lat wojen metodycznie jednoczył olbrzymie ziemie. Jego rozległe imperium sięgało od ujścia Indusu po Morze Kaspijskie i od Transoksanii aż po Isfahan. Gdy władzę objął syn Mahmuda, Masud, Seldżucy stali się armią zdobywców. Po kilku potyczkach sułtan abbasydzki w 1037 roku stanął do bitwy z pasterskimi jeźdźcami Tughrila. Ich zwycięstwo doprowadziło do zjednoczenia królestw Wschodu i Zachodu pod jego berłem.

eprasa.pl ce0f49c09a



przyszłości oraz skłaniało do poszukiwania nowych możliwości. W środowisku wojskowym gospodarka monetarna budziła obawę przed zubożeniem. Zaczęto szukać zatrudnienia w handlu albo ziemi, którą można było zdobyć. Z tymi dążeniami współgrało rosnące w XI wieku napięcie religijne znajdujące wyraz w krucjatach. Kierowano je do Ziemi Świętej, ale też na Półwysep Iberyjski i wyspy Morza Śródziemnego – obszary od VIII wieku zdominowane przez islam, postrzegany jako zagrożenie dla Europy.

Z tej złożonej sytuacji wyrosły wyprawy nazwane przez historyków krucjatami. Samo określenie pojawiło się w językach zachodnich dość późno, lecz zadomowiło się w nich na dobre. Oceny wypraw bywają różne, nie ulega jednak wątpliwości, że ich najważniejszym celem było zdobycie i utrzymanie Jerozolimy oraz innych świętych miejsc chrześcijaństwa. Łączyło się to z przeciwstawianiem ekspansji islamu.

Krucjaty miały długą historię: prowadzono je jeszcze w XVIII wieku. Obejmowały także ziemie poza Bliskim Wschodem, zwłaszcza Półwysep Iberyjski, gdzie również można było wystąpić przeciw muzułmanom. Dlatego nie należy zawężać ich do walk o Jerozolimę i Ziemię Świętą w wiekach XI i XII. Trafniej jest mówić o rozległym ruchu krucjatowym, który tworzył nowe formy organizacji politycznej i instytucje, a zarazem własną kulturę oraz literaturę.

Sprawa farandżów

W XI wieku muzułmanom wciąż obce było łacińskie środowisko zachodniej Europy. Do określania jego mieszkańców wykorzystali więc grecką nazwę używaną w Bizancjum: francoi, wywodzącą się z łacińskiego franci. Przekształcili ją w arabskie farandżi.

W latach 1097–1098 liczna, choć niejednolita armia Franków – farandżów – wkroczyła do Anatolii. Trzon pierwszej krucjaty stanowili ciężkozbrojni rycerze. Maszerując wzdłuż syryjskiego wybrzeża, dotarli do Ziemi Świętej, a 15 lipca 1099 roku stanęli pod Jerozolimą i zdobyli ją po krwawych walkach.



SZTUKA SELDŻUCKA. Skrzynka z wytłaczanego mosiądzu, XII–XIII wiek (Türk ve Islam Eserleri Müzesi, Stambuł).

eprasa.pl ce0f49c09a

Arabskie fortece i muzułmańscy wojownicy

Zdobycie Jerozolimy i powstanie państw krzyżowców na wybrzeżu Morza Śródziemnego pogłębiło rozdrobnienie świata islamu. Borykał się on zarówno z problemem zjednoczenia kalifatów szyickiego i sunnickiego, jak i z represyjnymi rządami seldżuckich gubernatorów wojskowych.

Nadżm ad-Din Ajjub, ojciec Saladyna, i jego brat Szirkuh pochodzili z kurdyjskiego rodu wojowników służących Turkom. Obaj zrobili wielką karierę w armii seldżuckiej. Saladyn przyszedł na świat za wysokimi murami zamku w Tikricie w 1138 roku, tego samego dnia, w którym wezyr Bagdadu wygnał synów Ajjuba. Powodem był czyn Szirkuha, który w gniewie zabił pewnego kadiego. Bracia dołączyli do atabega Imada ad-Dina Zankiego. Chcieli wyeliminować rywali i utworzyć imperium obejmujące Mezopotamię oraz północną Syrię. W 1152 roku Szirkuh, dowodzący mającą kluczowe znaczenie militarne cytadelą Aleppo, umieścił w niej swego młodego bratanka Saladyna, który edukację wojskową i religijną zdobywał na dworze Nur ad-Dina. 30 lat później Saladyn, „jednoczący wiarę", oblegał i zdobył w imię islamu tę samą twierdzę. Po prawej – skarpa i cytadela Aleppo.



Wspierały ich floty bogatych włoskich miast: Genui, Pizy i Wenecji.

Rycerze i feudałowie z Europy Zachodniej, wśród których wielu walczyło wcześniej z muzułmanami na Półwyspie Iberyjskim i Sycylii, rozpoczęli kolejne kampanie. Po kilkudziesięciu latach posiadali już państwa krzyżowe zajmujące z grubsza dzisiejszy Izrael, Liban oraz części Syrii i Jordanii. Na Zachodzie wydarzenia te znane są jako pierwsza krucjata.

Zdobyte ziemie trzeba było nie tylko utrzymać, lecz także nimi zarządzać. Region szybko zasiedlali przybysze z Europy. Utworzono Królestwo Jerozolimskie, feudalną monarchię z kilkoma wasalnymi państwami: księstwami Antiochii i Trypolisu oraz hrabstwami Edessy, Jaffy, Aszkelonu i Transjordanii. Królestwo istniało przez 200 lat, czemu sprzyjał stały napływ rycerzy, kupców i pielgrzymów.

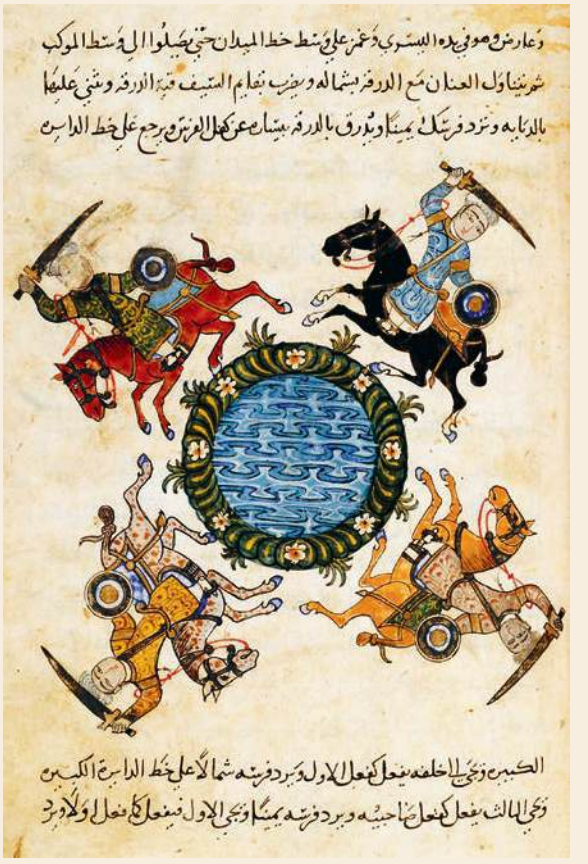
W Ziemi Świętej powstały również organizacje łączące życie religijne ze służbą wojskową: zakony rycerskie. Należeli do nich Rycerze Świątyni, czyli templariusze, szpitalnicy świętego Jana – joannici – oraz krzyżacy, Zakon Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Po klęsce krzyżowców i zajęciu Ziemi Świętej przez muzułmanów przenieśli działalność do Europy. W pewnych kręgach dyskutuje się dziś, czy ich początki mogły mieć związek z muzułmańskimi instytucjami religijno-wojskowymi, ribatami. Hipoteza ta nie znajduje jednak potwierdzenia w żadnych źródłach historycznych, ani świeckich, ani kościelnych.

Dynastia Zankidów

Po osiedleniu się na Bliskim Wschodzie farandżi stopniowo zdobywali kolejne tereny wschodniego wybrzeża Morza Śródziemnego, od Zatoki Aleksandrii po Przesmyk Sueski. Wyprawiali się także w głąb lądu, chcąc opanować główne ośrodki Galilei, Samarii i Judei. W pierwszej ćwierci XII wieku pod ich panowaniem znalazł się rozległy obszar między Taurusem a Synajem oraz między morzem a Jordanem. Wyjątek stanowiła enklawa leżąca na zachód od twierdzy Krak des Chevaliers.

eprasa.pl ce0f49c09a





WOJOWNICY ISLAMU. Ćwiczenia wojskowe przedstawione na miniaturze z mameluckiego manuskryptu z 1371 roku (British Library, Londyn).

Rozległość terytorialnych zdobyczy nie zapewniała jednak bezpieczeństwa. Na drogach wciąż dochodziło do muzułmańskich ataków, a sąsiedzi państw chrześcijańskich zdążyli już odbudować siły po zaskoczeniu pierwszą krucjatą. Samo utrzymanie ziem nie wystarczało więc do opanowania sytuacji. Krzyżowcy musieli brać pod uwagę zarówno zagrożenia miejscowe, jak i zmieniający się układ sił w sąsiedztwie. Kontratak nadszedł z miast na północy: Aleppo w dzisiejszej Syrii i Mosulu w dzisiejszym Iraku.

Władzę sprawowała tam dynastia atabega Imada ad-Dina Zankiego. Turecki tytuł atabeg oznaczał „ojca dowódców" i odnosił się do funkcji podobnej do gubernatora. Zanki rządził w imieniu kalifa Bagdadu i sułtana, jego turecko-seldżuckiego doradcy oraz protektora. Pierwszym poważnym sygnałem alarmowym stał się ostateczny upadek ormiańskiej Edessy w 1146 roku. Miasto, dzisiejsza Urfa w Turcji, od 1097 roku było stolicą hrabstwa krzyżowców.

Zanki najwyraźniej zamierzał zjednoczyć księstwa między wschodnią częścią Morza Śródziemnego a Eufratem. Jego ambicje zagrażały także rywalom muzułmańskim: sunniccy Turcy odnosili się bowiem wrogo do szyickiego kalifatu Kairu. Walki z krzyżowcami splatały się więc z rywalizacją wewnątrz świata islamu.

Aby osłabić rosnącą potęgę atabega, w Europie przygotowano wielką wyprawę, później nazwaną drugą krucjatą. Wyruszyła w 1147 roku pod wodzą Ludwika VII, króla Francji, i Konrada III, monarchy niemieckiego. Zakończyła się porażką. Przywódcy, nieznający bliskowschodnich realiów, skusili się bowiem na bogactwa Damaszku. Tymczasem jego emir był jedynym rzeczywistym rywalem Zankiego i mógł zostać cennym sojusznikiem chrześcijan. Klęska wywołała w Europie lawinę oskarżeń oraz wzajemną wrogość, uniemożliwiając zachodnim władcom zorganizowanie pomocy dla Królestwa Jerozolimskiego przez następnych 40 lat.

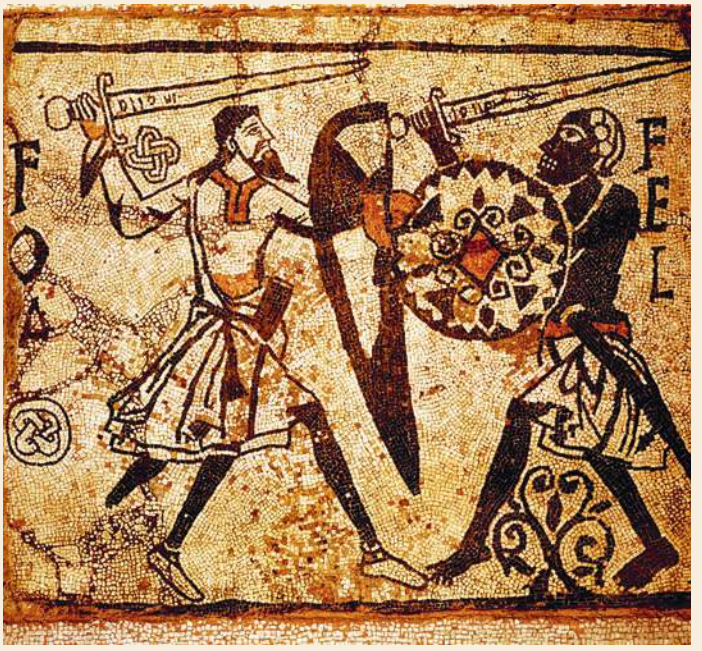
Upadek kalifatu Egiptu

Atabeg Aleppo i Mosulu działał już jak względnie niezależny władca. Formalnie uznawał jednak

eprasa.pl ce0f49c09a

Islam i krucjaty, nieprawdziwa teoria zderzenia cywilizacji

Już u schyłku średniowiecza w chrześcijańskiej Europie rozwijały się teorie, według których spotkanie krzyżowców z muzułmanami zapoczątkowało długi, nieprzerwany konflikt Wschodu i Zachodu.



W drugiej połowie XX wieku do tej tezy powrócili socjologowie oraz politolodzy, zwłaszcza anglosascy i amerykańscy. Propagowali geopolityczną teorię zderzenia cywilizacji. Ani krucjat, ani jakichkolwiek form dżihadu nie można jednak definiować jako świętych wojen. Choć głęboka religijność niewątpliwie stanowiła ich przyczynę i usprawiedliwienie, celem nie było nawrócenie ani zniszczenie niewiernych przeciwników. Ponadto krwawe i zdarzające się często starcia nie tworzyły jednej ciągłej wojny. Znacznie trwalsze okazywały się stosunki gospodarcze, handlowe, dyplomatyczne i kulturalne między dwoma światami. Nie ma również pewności, czy ogół muzułmanów oceniał wyprawy krzyżowe negatywnie, ponieważ nie zdawał sobie nawet sprawy z ich istnienia. Islamskie kraje Bliskiego Wschodu traktowały poszczególne krucjaty jako barbarzyńskie napady, nie dostrzegając stojącej za nimi koncepcji nowego ładu. Perspektywa późniejszych epok nie musi zatem odpowiadać sposobowi, w jaki rozumieli je uczestnicy tych wydarzeń. Powyżej – walka krzyżowca z muzułmańskim wojownikiem na XII-wiecznej mozaice (Museo Camillo Leone, Vercelli). Po lewej – pieczęć króla Ryszarda I (British Museum, Londyn).



zwierzchność seldżuckiego sułtana, rezydującego w Bagdadzie jako przywódca polityczny i wojskowy. Nad sułtanem stał sunnicki kalif z arabsko-perskiej dynastii Abbasydów, pozostawiający mu swobodę działania.

Po śmierci atabega jego ziemie podzielono między czterech synów, osłabiając siłę wynikającą z politycznej jedności. Nur ad-Din, na Zachodzie znany jako Nureddin, został księciem Mosulu. Był stanowczym obrońcą dżihadu, który miał uwolnić dar al-islam od obecności farandżów w Królestwie Jerozolimskim. Za niemożność usunięcia niewiernych obwiniał rozłamy wewnątrz islamu, zwłaszcza „heretycki" kalifat Egiptu. Rządzący nim Fatymidzi byli szyitami. Nazwą dynastii podkreślali szlachetne pochodzenie, wywodzone w prostej linii od Fatimy, córki proroka Mahometa i żony imama Alego.

Chaos w Egipcie stał się w pewnym momencie tak wielki, że krajowi groziło przejście pod władzę Amalryka, króla Jerozolimy, wspieranego przez bizantyjskiego cesarza Manuela I Komnena. Nur ad-Din zareagował w 1168 roku, wysyłając nad Nil liczną armię. Dowodził nią kurdyjski przywódca Szirkuh. (Kurdystan to historyczna kraina obejmująca także Mosul). Szirkuh przekazał następnie dowództwo młodemu i przedsiębiorczemu bratankowi, Jusufowi Ibn Ajjubowi.

Ten właśnie człowiek przeszedł do historii jako Al-Malik an-Nasir Salah ad-Din, „Zwycięski władca, jednoczący wiarę". Na Zachodzie nazywano go Saladynem (1138–1193). Egipski kalif Al-Adid powierzył mu urząd wezyra, lecz w roku 1171 został przez niego zdetronizowany. Wraz z tym wydarzeniem zakończyły się dzieje szyickiego kalifatu w Egipcie.

Kraj powrócił do sunnickiej ortodoksji i znalazł się pod panowaniem Saladyna. Nowy władca uwolnił się od zobowiązań wobec turecko-syryjskiego atabega, przyjmując tytuł sułtana. Zmiana nie ograniczała się więc do osoby rządzącej: oznaczała także nowy układ polityczny i religijny. Tak zaczęła się historia Ajjubidów, dynastii nazwanej od rodzinnego imienia jej założyciela.

Sułtanat Saladyna

Saladyn szybko zerwał więzi z Zankidami i ustanowił sułtanat obejmujący Egipt oraz Syrię. Stolicą państwa został zdobyty przez niego Damaszek. Dzięki temu mógł uderzać na Królestwo Jerozolimskie zarówno od północy, jak i od południowego zachodu. Nie spieszył się jednak z atakiem na ziemie farandżów. Z niektórymi nawiązał nawet przyjacielskie stosunki. Polityka wobec chrześcijańskich sąsiadów nie sprowadzała się więc wyłącznie do działań wojennych. Możliwość

eprasa.pl ce0f49c09a



RUINY FORTECY KALAT AL-DŻUNDI. Warownię na Synaju wzniesiono z rozkazu Saladyna. Miała chronić ziemie nękane najazdami krzyżowców i zapewniać bezpieczeństwo na szlaku pielgrzymkowym do Mekki.

porozumienia pozostawała otwarta mimo rywalizacji o te same ziemie.

Sytuacja zmieniła się po śmierci młodego i bohaterskiego Baldwina IV Trędowatego. Saladyn bez wahania podjął nowe działania. Do szybkiej reakcji skłaniały go między innymi grabieże oraz przemoc, których dopuszczał się Renald z Châtillon – śmiały, lecz okrutny władca Transjordanii. Jego prowokacje przyczyniły się do wybuchu wojny z Królestwem Jerozolimskim.

W lipcu 1187 roku Saladyn pokonał armię krzyżowców pod Hittin w Galilei. W październiku wkroczył do opuszczonej przez nich Jerozolimy. Stolicę królestwa przeniesiono do Akki. Przez niemal cały XIII wiek, aż do 1291 roku, właśnie stamtąd kontrolowano śródziemnomorskie wybrzeże.

Utrata Jerozolimy skłoniła Europę do zorganizowania trzeciej krucjaty. Na jej czele stanęli najpotężniejsi władcy epoki: cesarz rzymsko-niemiecki Fryderyk I Barbarossa, król Francji Filip II August i król Anglii Ryszard Lwie Serce. Barbarossa utonął po drodze w rzece Salef, nie dotarłszy do Ziemi Świętej, a Filip II szybko wrócił do Europy. W tych okolicznościach Saladyn zawarł pokój z Ryszardem. Układ przewidywał powrót Jerozolimy w ręce muzułmanów i pozostanie krzyżowców na wybrzeżu Morza Śródziemnego.

Saladyn zgodził się też, by chrześcijanie odwiedzali Grób Święty i inne ważne dla nich miejsca na jego ziemiach. Zobowiązał się godnie traktować pielgrzymów i jeńców. Właśnie takie decyzje zjednały mu na Zachodzie opinię szlachetnego rycerza. Dali jej wyraz w swoich dziełach Dante Alighieri i Giovanni Boccaccio, a jeszcze w XVIII wieku Gotthold Ephraim Lessing nazywał go „wzorem tolerancji". W pamięci zachodniej obok przeciwnika krzyżowców utrwalił się zatem obraz władcy zdolnego do porozumienia.

Wielki sułtan zmarł w 1193 roku. Podział państwa pozostawił synom, a od tej chwili w syryjskim Damaszku i egipskim Kairze panowały dwie wrogie sobie dynastie ajjubidzkie.

Szyiccy ismailici

Nie dla wszystkich muzułmanów kalifat abbasydzki był punktem odniesienia. Między wiekami

eprasa.pl ce0f49c09a

SALADYN, LEGENDA O SARACEŃSKIM RYCERZU

Szirkuh zmarł nagle dwa miesiące po objęciu urzędu wezyra w fatymidzkim kalifacie Egiptu. W 1169 roku Al-Adid powierzył stanowisko jego bratankowi, Saladynowi. Choć należał do tego samego rodu, nie miał jeszcze za sobą bohaterskich czynów wojennych. Kalif sądził więc, że będzie w stanie nim kierować. Saladyn łączył urząd wezyra z obowiązkami dowódcy sunnickiego atabega Mosulu, Nur ad-Dina, i wasala kalifatu abbasydzkiego. Wkrótce sprowadził do Kairu członków swojej rodziny, tworząc z nich nieformalną radę rządową, i przejął kontrolę nad stolicą kalifatu. W 1171 roku był już jego faktycznym władcą. W meczecie wygłosił chutbę, kazanie, w imieniu kalifa abbasydzkiego. Schorowany Al-Adid nie przeżył tej zniewagi. Po prawej – cytadela w Kairze przedstawiona na XIX-wiecznej rycinie.





POGROMCA KRZYŻOWCÓW

1138
Saladyn rodzi się w Tikricie, w dzisiejszym Iraku. Jego ojciec Ajjub, wywodzący się z kurdyjskiej rodziny, jest tam gubernatorem.

1171
Po śmierci ostatniego kalifa fatymidzkiego, Al-Adida, Saladyn zostaje pełnoprawnym władcą Egiptu. Podbija też Arabię i Libię.

1174
Umiera Nur ad-Din. a Saladyn zajmuje Damaszek, aby zabezpieczyć dziedzictwo dla swojego spadkobiercy, wówczas kilkuletniego dziecka.

1183
Saladyn zajmuje Aleppo, a dwa lata później Mosul. Przejmuje w ten sposób pełną kontrolę nad Syrią i Mezopotamią.

1187
Pokonuje krzyżowców pod Hittin, a po oblężeniu zdobywa Jerozolimę. Miasto nie wróciło już do chrześcijan.





ZDOBYWCA. Aby utrzymać kontrolę nad prowincjami seldżuckimi, Saladyn rozdziela je między członków swej rodziny. Podczas jego kampanii w Syrii na czele sułtanatu staje brat, Al-Adil. Powyżej – portret Saladyna, XVI-wieczny obraz olejny na drewnie (Galeria Uffizi, Florencja).



SYMBOL ZWYCIĘSTWA. Po pokonaniu Zankidów w 1175 roku Saladyn ogłasza się królem i poleca wybić w Kairze monetę ze swoim imieniem: Al-Malik an-Nasir Salah ad-Din, „Zwycięski władca jednoczący wiarę". Powyżej – miedziany dirham z 1190 roku z jego wizerunkiem i imieniem.

1191

Wojska trzeciej krucjaty pod wodzą króla Anglii przychodzą z odsieczą obleganemu przez Saladyna Tyrowi i odzyskują Akkę.

1192

Ryszard Lwie Serce nie zdołał odzyskać Jerozolimy. Zawiera korzystny pokój z Saladynem i wraca do Anglii.

1193

Saladyn umiera w pałacu w Damaszku, mając 55 lat. Przy Wielkim Meczecie wzniesiono jego wspaniałe mauzoleum.



MECZET AL-HAKIMA. Nazwany w XI wieku imieniem fatymidzkiego imama i kalifa Al-Hakima, duchowego ojca sekty druzów, należy do najważniejszych ośrodków religijnych Kairu.

VII a XIII, czyli w okresie jego istnienia, formalne posłuszeństwo kalifom miało znaczenie wyłącznie dla sunnitów. Ani szyici, ani charydżyci nie stworzyli w średniowieczu innej znaczącej instytucji, poza eksperymentem, jakim był fatymidzki kalifat Egiptu zlikwidowany przez Saladyna.

Specyficzny wyjątek stanowiła fida'ijja, sekta powstała w środowisku szyickim. Jej wyznawców nazywano fida'ijjun, „poświęcającymi siebie dla dobra innych", czyli fedainami. Aby zrozumieć jej miejsce w świecie islamu, trzeba przyjrzeć się podziałom wśród samych szyitów.

Tworzą oni dwie duże grupy. Większą stanowią imamici, uznający 12 pierwszych imamów. Ostatni to imam ukryty, którego powrotu oczekują: we właściwym momencie ma pojawić się jako Mahdi. Mniejsza grupa uznaje siedmiu imamów, żyjących do VIII wieku. W jej obrębie są wyznawcy, dla których siódmym imamem jest Isma'il, syn Dżafara as-Sadika.

Z tego środowiska wywodziły się różne sekty, a do najbardziej znanych należą druzowie, zwolennicy fatymidzkiego kalifa Al-Hakima, żyjącego w XI wieku. Dziś zamieszkują Liban, Syrię i Izrael. Inną sektę szyicką założył pod koniec XI wieku w Persji Nizar ibn al-Mustansir. Był dziedzicem tronu kalifów kairskich, lecz zamiast niego władzę przejął brat. Od imienia Nizara jego zwolenników nazwano nizarytami. Działali przede wszystkim w Iranie, a także w Syrii i Libanie. Ich współcześni wyznawcy mieszkają głównie w Pakistanie, w dolinie Hunzy, dopływu Indusu, i uznają zwierzchność Agi Chana.

Sekta Starca z Gór

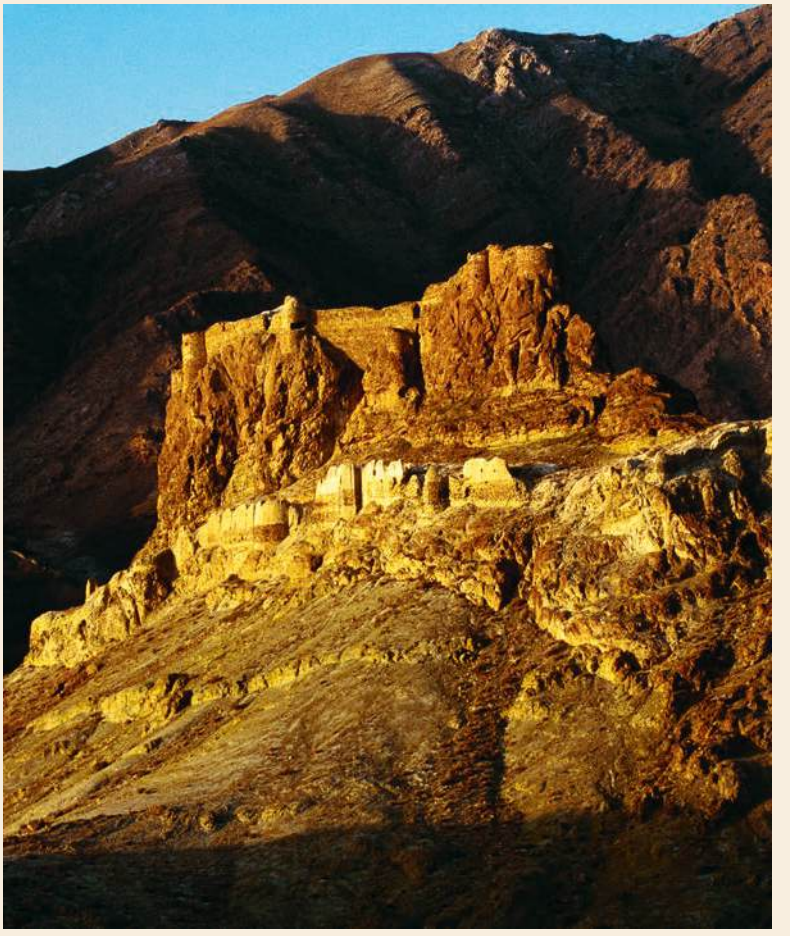
Pod koniec XI wieku perski filozof i reformator religijny Hasan as-Sabbah, ismailita i zwolennik Nizara, opanował niedostępną twierdzę Alamut w masywie Elbursu. Zyskał arabski przydomek Szajh al-Dżabal, czyli Starzec z Gór. Głosił doktrynę ezoteryczną, nakazującą szukać w Koranie ukrytych znaczeń – batin. Założona przez niego sekta strzegła wersji islamu pozbawionej wielu powszechnych praktyk religijnych. W ich miejsce wprowadzała tajemną filozofię czerpiącą z gnozy, neoplatonizmu i prawdopodobnie mazdaizmu.

eprasa.pl ce0f49c09a

Starzec z Gór i legenda asasynów

Szyicka sekta Hasana as-Sabbaha, zwanego Starcem z Gór, znana jako asasyni lub haszaszijjun, wspierała fatymidzki kalifat. Wznosiła fortece, w których szkolono muzułmańskich misjonarzy i skrytobójców służących sojusznikom.

Wtajemniczeni poznawali nauki ścisłe, humanistykę i techniki zabijania. Ich głównym celem było uśmiercenie Saladyna, oskarżanego o zdradę kalifatu fatymidzkiego. Asasynów wynajął do tego również gubernator Aleppo. Ludzie Hasana as-Sabbaha dwukrotnie próbowali zabić sułtana; za drugim razem lekko go ranili. Saladyn obległ ich główną twierdzę, Masjaf, zarazem potajemnie negocjując z Hasanem. W 1176 roku Starzec z Gór zgodził się odstąpić od planu zabójstwa. Skrytobójcom obiecywano natychmiastowe wejście do raju. Aby umocnić ich przekonanie, podawano im haszysz, a potem przewożono do sekretnego ogrodu w Alamucie. Po przebudzeniu z narkotycznego snu widzieli kwiaty, cicho szemrzące strumienie, piękne kobiety i wystawne jedzenie. Wszystko to miało potwierdzać obietnicę rajskich rozkoszy i zachęcać do wykonania zleconego zadania. Po prawej – ruiny twierdzy w północnym Iranie, jednego z licznych klasztorów-fortec asasynów.



Jej ziemie, usiane klasztorami-fortecami, rozciągały się od południowych wybrzeży Morza Kaspijskiego po Syrię i Liban. Były bardzo trudne do zdobycia. Władający nimi Starzec z Gór utrzymywał złożone stosunki z przedstawicielami dynastii muzułmańskich, a nawet książętami chrześcijańskimi. Według krążących opowieści świadczył sojusznikom usługi polegające na dokonywaniu zabójstw, traktowanych jako sposób zastraszania wroga. Tak przynajmniej przedstawiano jego działalność.

Mówiono również, że członkowie sekty działali pod wpływem *Cannabis indica*. Tę psychoaktywną roślinę określano arabskim słowem haszysz, czyli zioło. Zabójcy mieli wierzyć, że jeśli zginą po wykonaniu zlecenia, od razu trafią do raju. Prawdą jest, że Starzec z Gór założył wspaniałe ogrody, pozwalające jego ludziom zakosztować rajskich rozkoszy.

Wokół sekty narosła legenda, która przetrwała ją samą. „Ludzi zażywających haszysz" nazywano haszaszijjun, a także asasynami, czyli zabójcami. Opowieść o nich przekazał w XIII wieku wenecki podróżnik Marco Polo. W tych przekazach rzeczywista działalność wspólnoty splatała się z obrazem niedostępnych fortec oraz tajemniczych obrzędów. To właśnie ten wizerunek podtrzymywał zainteresowanie asasynami długo po kresie ich potęgi.

Spośród osób określanych mianem Starca z Gór pierwszoplanową rolę odegrał Raszid ad-Din Sinan. Prawdopodobnie utrzymywał kontakt z cesarzem Fryderykiem I Barbarossą i królem Francji Ludwikiem VII. Ostatnim perskim Starcem z Gór był Rukn ad-Din, zamordowany w roku 1257 przez Hulagu, brata Kubilaj-chana, który utworzył chanat na ziemiach perskich.

Sułtanowie ajjubidzcy

Jeszcze za życia Saladyna, który zwykle rezydował w Kairze, choć pragnął spocząć w Damaszku, jego krewni zaczęli osiadać na północy. Rządzili niezależnymi księstwami Damaszku, Aleppo i Diyarbakiru w południowej Anatolii, dzisiejszej Turcji. Zachowali autonomię aż do najazdu Mongołów w 1260 roku. Jemeńska gałąź potomków Saladyna

eprasa.pl ce0f49c09a

Misa Ibn az-Zajna, arcydzieło sztuki mameluckiej

Wspaniale dekorowana misa, znana także jako chrzcielnicą świętego Ludwika, pochodzi z czasów kairskiego sułtanatu mameluckiego. Uważa się ją za arcydzieło sztuki muzułmańskiej. Inkrustowany srebrem i złotem pojemnik wykonano – zgodnie z widniejącą na nim inskrypcją – na początku XIV wieku w Egipcie lub Syrii, w warsztacie Muhammada Ibn az-Zajna.

Misa trafiła do skarbca korony francuskiej. Nie wiadomo dokładnie kiedy, ale z pewnością już po panowaniu Ludwika IX (1226–1270), któremu zawdzięcza swą nazwę. Król zmarł w Tunisie podczas ósmej krucjaty, co nie wyjaśnia zagadki wędrówki przedmiotu. Początkowo misę przechowywano w skarbcu Sainte-Chapelle, potem w Vincennes. Stamtąd podczas rewolucji francuskiej, w 1793 roku, przeniesiono ją do Luwru. Jako chrzcielnica służyła dopiero od czasów Ludwika XIII (1610–1643). Jej nazwa nie oznacza więc, że pełniła taką funkcję już za życia świętego Ludwika. Największą wartość misy stanowi dekoracja pokrywająca dwie trzecie jej zewnętrznej powierzchni. Między dwoma pasami zwierząt biegnie trzeci, ukazujący procesję dygnitarzy. Na rozszerzonej zewnętrznej krawędzi wyryto w srebrze podpis artysty. Imię Ibn az-Zajna widnieje także na innych dziełach sztuki przechowywanych w Luwrze.





wygasła wcześniej, w 1229 roku. Ajjubidów z Diyarbakiru nie niepokojono natomiast aż do drugiej połowy XV wieku, gdy ich ziemie podbiły wojska anatolijskiego księcia tureckiego znane jako Ak-Kojunlu, Białe Owce.

Najważniejsza gałąź rodu odziedziczyła po Saladynie tron Egiptu ze stolicą w Kairze. Jej najsłynniejszym przedstawicielem był siostrzeniec władcy Al-Kamil. Jego działalność zapisała się w pamięci także dzięki kontaktom z przybyszami z Europy. Nie wszystkie z nich przybierały formę starć, choć dochodziło do nich w warunkach trwających wojen. Zasłynął między innymi dzięki wizycie świętego Franciszka z Asyżu w warownym obozie pod Damiettą. Franciszek dotarł tam wraz z krzyżowcami oblegającymi miasto.

Al-Kamil doprowadził też w 1229 roku do rozejmu z Fryderykiem II Hohenstaufem. Jerozolima otrzymała wówczas status miasta otwartego, do którego bez obaw mogli przybywać pielgrzymi żydowscy, muzułmańscy i chrześcijańscy. To uprzywilejowanie skończyło się w 1244 roku. Najazd mongolski na Syrię i Palestynę wywołał przemieszczenia ludności, a wraz z nimi napływ emigrantów z Chorezmu, historycznej krainy nad Amu-darią.

Sułtanowie Kairu zdołali wówczas, nie bez wysiłku, odzyskać władzę nad całym regionem. Nie oznaczało to jednak końca konfliktów. Walki między Ajjubidami, miejscowymi szajchami, Mongołami i farandżami trwały nadal. Kolejne porozumienia i zmiany granic nie usuwały bowiem rywalizacji między siłami zabiegającymi o panowanie nad tymi samymi ziemiami.

Mamelucy

W ostatnich latach panowania Ajjubidów w Egipcie władcy żyli niemal jak więźniowie we własnym pałacu. Ograniczali ich wszechwładni wezyrowie i oddziały najemników rekrutowanych spośród jeńców. Tych żołnierzy, głównie Turków, Słowian, Czerkiesów i Kurdów, nazywano mamelukami, od arabskiego mamluk – niewolnik.

Pochodzenie wyróżniało ich spośród afroarabskiej ludności terenów między Morzem Czerwonym, Nilem i pustynią. Mamelucy mieli jasną cerę,

eprasa.pl ce0f49c09a



1 DEKORACJA
Motywy roślinne wypełniają całą wolną przestrzeń. Pojawiają się także humorystyczne elementy, jak królik na środku ilustracji, oraz postacie dygnitarzy lub książąt. Idą w procesji ku czterem jeźdźcom ukazanym w okrągłych medalionach.

2 HERBY
Znaki na butach z cholewami pozwalają rozpoznać funkcje poszczególnych dworzan. Jedyną osobą bez wysokich butów i dystynkcji jest człowiek klęczący przed jednym z jeźdźców. Być może ma niższą rangę niż pozostali.

3 DWORZANIE
Postacie trzymają atrybuty pełnionych funkcji. Można rozpoznać nosicieli mieczy, toporów i łuków, a także podczaszego, halabardnika oraz garderobianego sułtana.

4 ARABOWIE LUB MAMELUCY
Oprócz znaków urzędów ludzi odróżniają inne cechy wyglądu. Jedni noszą szerokie tarbusze, inni turbany. Nakrycia głowy pozwalają rozpoznać Arabów, przedstawionych w tarbuszach, oraz mameluków w turbanach.

blond lub niekiedy rude włosy oraz niebieskie bądź zielone oczy. Choć islam z zasady nie przywiązywał wagi do różnic pochodzenia, kontrast między „białymi" panami, będącymi już tylko nominalnie niewolnikami, a miejscową ludnością wpływał na dzieje i politykę Egiptu aż do współczesności. Ludność ta, o ciemnej skórze i afrykańskich rysach, była silnie związana pochodzeniem z Nubią i Sudanem.

Mamelucy zrzeszali się w federacyjnych organizacjach klanowych kierowanych przez starszyznę. Początkowo służyli sułtanom ajjubidzkim, z czasem jednak sami stawali się rzeczywistymi panami kraju. Siła oddziałów oraz więzi wewnątrz ich organizacji sprawiały, że kierunki zależności stopniowo się odwracały: władcy coraz bardziej musieli liczyć się z ludźmi powołanymi do służby. W 1250 roku mamelucy obalili ostatniego sułtana Ajjubidów i osadzili na tronie dawną niewolnicę z haremu, Szadżar ad-Durr. Jej imię oznaczało „sznur pereł". Założyła dynastię Bahrytów, która utrzymała władzę do przedostatniej dekady XIV wieku.

Bahrytów zastąpili Burdżyci, rządzący do najazdu osmańskiego w latach 1517–1518. Nowi sułtanowie ze Stambułu sprawowali nad Egiptem przynajmniej formalną władzę aż do 1918 roku. Nie mogli jednak lekceważyć organizacji mameluckich, bo to one w praktyce nadal rządziły krajem nad Nilem. Zmiana zwierzchnictwa nie usunęła zatem od razu dawnego układu sił.

Mameluków pokonał dopiero Napoleon Bonaparte w bitwie pod piramidami w 1799 roku. W 1811 roku kres ich obecności na scenie politycznej położył gubernator Mehmet Ali. Choć oficjalnie reprezentował sułtanów ze Stambułu, działał w tej sprawie właściwie niezależnie.

Sułtanat mamelucki

Od połowy XIII do początków XIV wieku mamelucy prowadzili energiczną, rozsądną politykę. W drugiej połowie XIII stulecia musieli zmierzyć się z najazdem Mongołów. Równolegle zabiegali jednak o wpływy handlowe i kontakty, które wzmacniały pozycję ich państwa. W 1337 roku umocnili się w porcie Ayas na anatolijskim

Z DZIEJÓW SUŁTANATU MAMELUKÓW

Lata 1250–1277
Sułtanka Szadżar ad-Durr. Po śmierci ajjubidzkiego sułtana As-Saliha Ajjuba wdowa po nim zasiadła na tronie, obalając jego syna. Sajf ad-Din Kutuz powstrzymał Mongołów pod Ajn Dżalut. Wspierał go wódz Bajbars, który został następcą sułtana.

Rok 1291
Porażka chrześcijan. Sułtan Al-Aszraf Chalil pokonał ich pod Akką. Zakończył tym obecność farandżów w regionie i umocnił sułtanat.

Lata 1310–1340
Pokój z Mongołami. Traktat podpisany w roku 1323 sprawił, że w ręce mameluków przeszły Anatolia i ormiańska Cylicja.

Rok 1390
Koniec panowania Bahrytów. Burdżyci umocnili się na tronie po krótkim, niespełna rocznym i mało znaczącym powrocie poprzedniej dynastii.

Lata 1516–1517
Upadek sułtanatu. Kair poddał się sułtanowi Selimowi I Groźnemu. Rok później Egipt włączono do Imperium Osmańskiego.

eprasa.pl ce0f49c09a

Mamelucy – od niewolników do najemników i wielkich sułtanów

Mamelucy byli niewolnikami ze stepów Azji Środkowej, którzy zostali najemnikami stanowiącymi trzon wojsk kalifów Egiptu. Wykorzystując siłę militarną, sami zaczęli później obejmować godności sułtanów i emirów, a Kair uczynili stolicą świata muzułmańskiego.



Imperium potrzebowało żołnierzy, a pasterskie plemiona Azji Środkowej dostarczały ludzi dobrze przygotowanych do tego rodzaju służby. Mężczyźni w wojsku kalifa byli najemnikami, natomiast dzieci i młodzieńcy sprzedawani przez rodziców należeli do klasy niewolników. Do IX wieku liczba Turków w arabskich armiach stale rosła. Od około 800 roku wchodzili również w skład armii perskiej. Ich sława była tak powszechna, że kalif Harun ar-Raszid doczekał się z turecką niewolnicą następcy tronu, Al-Mutasima. Mamelucy zdetronizowali go w roku 861. Z ich szeregów wywodził się także Ahmad ibn Tulun (868–884), który został niezależnym emirem Egiptu. Pod rządami mameluków kraj odzyskał dawną świetność, zniszczoną przez najazdy seldżuckie i europejskie. Dowódca Al-Mu'izz Ajbak założył dynastię Bahrytów, a jego następca Sajf ad-Din Kutuz w 1260 roku pokonał Mongołów pod Ajn Dżalut. Jako pierwszy zdołał stawić czoło armii Czyngis-chana. Bajbars I (1260–1277) włączył Egipt w azjatycką i europejską sieć handlową. Al-Aszraf Chalil w 1291 roku rozprawił się z chrześcijańskim królestwem Akki. Z kolei Ibn Kalaun (1299–1309) obronił afrykańskie granice i odparł mongolskie oblężenia w 1299 oraz 1303 roku. Po lewej – pochodząca z Egiptu XIV-wieczna kryształowa lampa meczetowa, złocona i emaliowana (Muzeum Sztuki Muzułmańskiej, Kair).



wybrzeżu Cylicji. Zbiegały się tam szlaki karawan z rejonu Zatoki Perskiej i południowych wybrzeży Morza Czarnego. Sułtanat utrzymywał również przyjazne stosunki dyplomatyczne i handlowe z Królestwem Neapolu oraz Republiką Wenecką.

Mamelucy zdobyli też dominację gospodarczą na Cyprze. Wyspa miała znaczenie dzięki uprawom trzciny cukrowej, a także jako ośrodek handlu, wydobycia i przetwórstwa miedzi oraz soli. Formalnie władała nią francuska dynastia Lusignanów, zastąpiona pod koniec XV wieku przez Wenecjan.

Cypr odgrywał ważną rolę w ruchu krucjatowym, choć zdobycie Ayas przez mameluków zmniejszyło jego znaczenie. Lusignanowie musieli ponadto zmagać się z presją Genui. Położenie, które dawało wyspie korzyści handlowe, wiązało ją jednocześnie z rywalizacją potęg zainteresowanych kontrolą nad wymianą śródziemnomorską. Słabość wyspy stała się tak wyraźna, że w roku 1426 wojska egipskie – prawdopodobnie za cichą zgodą Genueńczyków – najechały ją, ograbiły i pojmały króla, zmuszając go do uznania zwierzchności mameluckiego sułtana.

Sukcesy polityczne nie powstrzymały jednak stopniowego osłabiania się gospodarki Egiptu. W drugiej połowie XV wieku jej stan był już bardzo zły. Nadal handlowano przyprawami, sprowadzanymi ważnym szlakiem przez Ocean Indyjski do portów nad Nilem, lecz właśnie ten handel miał wkrótce utracić dawne znaczenie.

Portugalczycy przygotowywali wyprawy do Indii i na „wyspy korzenne", Moluki, drogą wokół Afryki. Z inicjatywy infanta Henryka Żeglarza powstała w Algarve najlepsza w ówczesnej Europie szkoła kartografii i nawigacji. Kształceni w niej żeglarze ruszyli na podbój nieznanego im świata, otwierając drogę do Indii i na Daleki Wschód. Ich odkrycia pozbawiły Aleksandrię oraz Damiettę monopolu na dostarczanie wschodnich przypraw do regionu śródziemnomorskiego.

Do Egiptu wciąż napływało sudańskie złoto, pozwalające zachować równowagę handlową. Malał jednak eksport miejscowych wyrobów, podczas gdy towary z Europy i Dalekiego Wschodu zalewały rynek. Do gospodarczego upadku sułtanatu przyczyniały się też wielkie wydatki na armię i ostentacyjny luksus mameluckich dostojników. Rosnące koszty nakładały się na utratę dotychczasowych korzyści z handlu.

Mongolscy zdobywcy

Między XII a XIV wiekiem na azjatyckiej scenie dziejów pojawiły się nowe ludy, które z czasem przyjęły islam i weszły w krąg jego cywilizacji. Byli to Mongołowie i Tatarzy, nomadzi ze stepów

eprasa.pl ce0f49c09a



UPADEK MAMELUKÓW. Przez niemal 300 lat mameluccy władcy dominowali na rozległych ziemiach między Morzem Śródziemnym a Czerwonym. Powyżej – hanka, siedziba mistycznego zgromadzenia, sułtana Barsbaja (1422–1428) w Mieście Umarłych, Al-Karafie, w Kairze.

Azji Środkowej należący do rodziny ałtajskiej. Ich ekspansja trwała kilka stuleci i przebiegała w różnych kierunkach. Ostatnia wielka fala najazdów przypadła na XII i XIII wiek, kiedy Mongołowie dotarli na Bliski Wschód, a następnie zaatakowali Polskę i Węgry.

Koczownicze plemiona zamieszkiwały wschodnią część dzisiejszej Mongolii, na południowy zachód od Mandżurii. Arabowie nazywali je Tatar. W językach europejskich nazwa przekształciła się w słowo Tatarzy, nasuwające skojarzenie z Tartarem, piekłem w religii greckiej. Była to niewątpliwie zręczna gra słów.

Burzliwe wydarzenia na stepach zagrażały imperiom położonym na ich obrzeżach. Na południu dzisiejszej Rosji osiedlili się Chazarowie, lud o korzeniach turecko-mongolskich. W X wieku przyjęli judaizm, podczas gdy Słowianie księstw Kijowa i Nowogrodu pod wpływem Bizancjum przechodzili na chrześcijaństwo. Ich pokojowy byt nie trwał jednak długo. Wkrótce na te ziemie wkroczyli Pieczyngowie, kilka plemion koczowniczych wywodzących się najpewniej z Azji Środkowej.

Pieczyngowie przysporzyli wielu kłopotów książętom ruskim i cesarzowi bizantyjskiemu, który ostatecznie pokonał ich w 1122 roku. Był to kolejny przykład wpływu wędrówek stepowych ludów na sąsiadujące z nimi państwa. Każde ich przemieszczenie mogło zmieniać relacje na znacznie większym obszarze.

W tym samym czasie na pustynnych stepach na południe od Bajkału zaczęło powstawać nowe imperium koczowników: chanat Kara-Kitajów. Panująca w Chinach dynastia Song, chcąc się przed nim bronić, poprosiła o pomoc inny lud turecko-mongolski, Jurchenów. Zamieszkiwali oni wówczas ziemie między Mongolią a Mandżurią, ale wkrótce opanowali całe północne Chiny.

Czyngis-chan

Podobnie jak w V wieku Cesarstwo Wschodniorzymskie, również imperium chińskie zaczęło ujawniać słabość wobec „barbarzyńców". Tereny między syberyjskimi rzekami a Wielkim Murem zamieszkiwały koczownicze plemiona, nieustannie walczące ze sobą. Dopóki były podzielone, nie

eprasa.pl ce0f49c09a

Legenda Prezbitera Jana, spadkobiercy Trzech Króli

Prezbiter Jan, nazywany także Księdzem Janem, był legendarnym królem i kapłanem. Jego krainę umieszczano w Abisynii, czyli Etiopii, lub na pograniczu chińsko-mongolskim. Pierwszy wspomniał o nim biskup i kronikarz Otton z Fryzyngi.

Na podstawie wiadomości od syryjskiego biskupa Otton przypuszczał, że Jan jest potomkiem Trzech Króli i włada krajem między Persją a Armenią. Miał posiadać liczne wojsko oraz berło wyrzeźbione z ogromnego szmaragdu. W średniowieczu królowie, cesarze i papieże otrzymywali przypisywane mu listy. Pisało o nim także wielu podróżników, między innymi Marco Polo. Poniżej – Prezbiter Jan na mapie Afryki w atlasie sporządzonym przez Dioga Homema dla angielskiej królowej Marii w 1558 roku (British Library, Londyn).



wydawały się poważnym zagrożeniem. Sytuacja zmieniła się wraz z pojawieniem się chana zdolnego je zjednoczyć.

Plemiona te mówiły tym samym językiem z rodziny uralo-ałtajskiej i praktykowały szamanizm, oparty na doświadczeniach ekstatycznych oraz wróżbach. Na część ich ziem przenikały jednak również buddyzm, taoizm i chrześcijański nestorianizm, zyskując wyznawców. Obraz stepów nie ograniczał się więc do walk i wędrówek. Docierały tam także różne tradycje religijne, które później znalazły odbicie w europejskich wyobrażeniach o Wschodzie.

Już w XII wieku do Europy docierały wiadomości o zwycięstwach tajemniczego chrześcijańskiego księcia władającego ziemiami w Azji. U podstaw tych opowieści leżał rzeczywisty fakt istnienia nestoriańskich plemion mongolskich. Wieści dały początek legendzie o Prezbiterze Janie, zwanym także Księdzem Janem lub Wielkim Królem. Pod koniec średniowiecza jego krainę zaczęto jednak umieszczać w Etiopii zamiast w Azji Środkowej.

Tymczasem w pierwszej ćwierci XIII wieku Mongołowie zjednoczyli się pod wodzą Temudżyna. Wraz z Aleksandrem III Macedońskim zapisał się on w historii jako jeden z najwybitniejszych wodzów i zdobywców. Niewiele wiadomo o jego narodzinach, przypadających na trzecią ćwierć XII wieku. Był synem wodza plemienia osiadłego nad górnym Orchonem, na wschód od Bajkału. Według legendy dzieciństwo przyszłego chana upływało pośród nieustannych walk plemiennych.

Karierę rozpoczął w wojsku chana Keraitów, turecko-mongolskiego plemienia chrześcijańskich nestorian. Ożenił się z córką wodza, co ułatwiło mu powiększanie dominium: podbijał sąsiednie ludy i przyłączał je do własnego plemienia. Do 1206 roku podporządkował sobie cały obszar pustyni Gobi.

Zwołane nad Ononem wielkie zgromadzenie plemienne, kurułtaj, nadało Temudżynowi tytuł wielkiego chana wszystkich Mongołów. Zjednoczenie otrzymało tym samym formalny wyraz, a rozproszone dotąd plemiona stały się jednym wielkim organizmem politycznym. Podczas obrad władca otrzymał imię Czyngis-chan, czyli Pan Świata. Odtąd siła, dotychczas zużywana w ciągłych konfliktach wewnętrznych, mogła zostać skierowana poza stepy.

Mongolskie podboje

Czyngis-chan był przede wszystkim zdobywcą i twórcą imperium, nie reformatorem. Jego prawodawstwo wyrastało z tradycji i potrzeb ludów mongolskich, zajmujących się zwykle pasterstwem oraz hodowlą koni, wielbłądów i kóz. Sposób rządzenia przypominał ich wędrówki za pastwiskami: zajmowanie nowych ziem, a opuszczanie innych. Państwo miało charakter ruchomej organizacji politycznej i wojskowej, choć dbano w nim także o hierarchię.

Podstawową jednostkę stanowił ułus, czyli plemię wraz z dziedzictwem i zajmowanym terytorium. Ten model przeniesiono na podbite ziemie, czyniąc z nich ułus rodziny królewskiej. Poszczególni chanowie zachowywali znaczną samodzielność. Wszystkich obowiązywały jednak wierność i szacunek wobec wielkiego chana. Sprawował on nadzór dzięki namiestnikom oraz szybkiej, wydajnej i dobrze zorganizowanej sieci pocztowej. Rozległość imperium wymagała sprawnych połączeń między centrum a odległymi obszarami, a autonomia chanów nie oznaczała zerwania tych więzi.

Geniusz Czyngis-chana ujawnił się w pełni na polu walki. Po zjednoczeniu mongolskich plemion w 1211 roku rozpoczął on kampanię mającą

eprasa.pl ce0f49c09a



CZYNGIS-CHAN. Wielki wódz zjednoczył mongolskie plemiona i stworzył imperium obejmujące na wschodzie Chiny i Koreę. Powyżej – perska miniatura z *Historii Mongołów*: wielki chan przyjmuje hołd innych chanów (Bibliothèque nationale de France, Paryż).

doprowadzić do podboju Chin. W latach 1219–1220 Mongołowie zdobyli również perskie imperium Chorezmu, położone między Bajkałem a wschodnim Iranem. W ich ręce wpadły Samarkanda i Buchara, główne ośrodki islamu w Azji Środkowej. Stamtąd zdobywca skierował się na północ, ku stepom ruskim, gdzie zajął królestwo Wielkiej Bułgarii i wysiedlił jego mieszkańców.

W chwili śmierci Czyngis-chana w 1227 roku jego ogromne państwo rozciągało się od Syberii po Kaszmir i Tybet, a także od Morza Kaspijskiego po Morze Japońskie. Zgodnie ze zwyczajem wodzów plemion zwołano na kurułtaj, aby wybrać następcę wielkiego chana spośród przedstawicieli rodziny królewskiej. Zgromadzenie odbyło się w Karakorum, stolicy położonej w sercu dawnej Mongolii.

Wybór nie padł na najstarszego syna, lecz na trzeciego z kolei, Ugedeja, uważanego za najbardziej zrównoważonego spośród potomków władcy. Nowy wielki chan natychmiast podjął dalszą ekspansję. Zdobył północne Chiny i muzułmańską Persję. Jeszcze dalej ruszył Batu-chan, wnuk Czyngis-chana i dziedzic jego najstarszego syna Dżocziego: obrał kierunek na Europę.

Federalne imperium mongolskie

Wiosną 1241 roku konnica Batu-chana, po zdobyciu ziem między Wołgą a Morzem Czarnym, przyszłej siedziby Złotej Ordy, wtargnęła do Polski, Czech i Węgier. Pod Legnicą pokonała wojska Henryka II Pobożnego. Nawet najlepsze oddziały chrześcijańskiego rycerstwa nie potrafiły powstrzymać mongolskiego natarcia.

Mimo to Batu-chan wycofał się z zajętych terenów. Częściowo wpłynęły na to porażki, które ponosił obok zwycięstw, przede wszystkim jednak śmierć chana Ugedeja. Zobowiązywała ona mongolskich przywódców do powrotu do Karakorum na kolejny kurułtaj.

Wielkim chanem wybrano Gujuka (1246–1248), wnuka Czyngis-chana. Nie zdołał on jednak wznowić kampanii przeciw Europie. Po jego rządach Mongołowie zmienili kierunek polityki: zamiast angażować siły w Europie Środkowej i regionie śródziemnomorskim, skupili się na

eprasa.pl ce0f49c09a

Wielka ekspansja mongolskiego imperium Czyngis-chana

Na początku XIII wieku Czyngis-chan, jego potomkowie i dowodzona przez nich armia stworzyli imperium mongolskie, zwane również turko-mongolskim. Obejmowało ono największy obszar spośród znanych w historii mocarstw. U schyłku XIII wieku, w okresie największej potęgi, zajmowało 33 miliony kilometrów kwadratowych. Rozciągało się od Syberii do Indii i od anatolijskich wybrzeży Morza Śródziemnego po Ocean Spokojny.

Temudżyn, (Człowiek ze Stali), to imię dowódcy, który został najwyższym władcą, Czyngis-chanem. Zjednoczył pod swoim berłem wiele ludów mongolskich. Był prawnukiem Kabul-chana i synem wodza klanu Bordżiginów. Nie znamy daty jego narodzin; najprawdopodobniej przyszedł na świat przed 1168 rokiem. Około roku 1190, już jako chan, czyli król, rozpoczął podbój stepów Syberii, Tartarii i Mongolii. W 1205 roku zajął państwo Tangutów, Xixia, po czym zaatakował Mandżurię. Między 1211 a 1215 rokiem najechał cesarstwo chińskie, zdobywając i grabiąc jego stolicę Chanbałyk – „miasto chana", późniejszy Pekin. We wrześniu 1219 roku uderzył na Chorezm, opanowując Azję Środkową, Persję i Afganistan. W 1224 roku wrócił do Mongolii, a trzy lata później zmarł. Jego imperium nadal jednak rosło i istniało do 1368 roku.



Po lewej – złocony srebrny medal z XIII–XV wieku pochodzący z fragmentu rzędu mongolskiego konia (Ermitaż, Petersburg).



Chinach. W 1279 roku upadła tam dynastia Song, ustępując obcej, mongolskiej dynastii Yuan.

Wielki chan zamieszkał w Chanbałyku, zwanym też Kanbałykiem, mieście później przekształconym w Pekin. Jego władza obejmowała również Złotą Ordę, chanat Kara-Kitajów na ziemiach między Jeziorem Aralskim, Tybetem i Chinami oraz Persję. W 1258 roku chan Hulagu zdobył Bagdad. Zasięg mongolskiej ekspansji obejmował zatem ziemie o bardzo różnej historii. Pod wspólną zwierzchnością znalazły się zarówno ośrodki islamu, jak i rozległe obszary spoza jego kręgu.

Pojawienie się Mongołów budziło strach, ale zarazem ożywiało w Europie eschatologiczne nadzieje związane z tajemniczym chrześcijańskim ludem Wschodu. Od dawna opowiadano o nim historie, wśród których szczególne miejsce zajmowała legenda Prezbitera Jana. Nowe wydarzenia skłaniały do ponownego odczytywania dawnych opowieści i szukania w nich zapowiedzi tego, co mogło nastąpić.

Już w XII wieku papieże wysyłali na ziemie mongolskie licznych misjonarzy i kaznodziejów. Pozostawili oni pisemne relacje ze swoich peregrynacji. Ostatecznie jednak, po wahaniach i rozważeniu argumentów, władcy poszczególnych chanatów federalnego imperium postanowili przyjąć islam.

Gdy w 1384 roku Chińczycy usunęli dynastię Yuan i osadzili na tronie Mingów, imperium mongolskie się rozpadło. Powstały oddzielne chanaty: Złotej Ordy w południowej Rosji, Kara-Kitajów w Azji Środkowej, Czagatajski na ziemiach uzbecko-turkiestańskich oraz Ilchanidów w Persji. Państwa te walczyły ze sobą, choć mieszkańcy wszystkich wyznawali sunnicki islam.

Sułtanat delhijski

Mniej więcej w XIII wieku, gdy Czyngis-chan rozpoczynał wielkie podboje, na południu subkontynentu indyjskiego trwała islamizacja. Sporadyczne próby zajmowania tych ziem muzułmanie podejmowali już w VIII, a następnie w XI wieku. Późniejsze wyprawy prowadzili sułtanowie ghaznawidzcy władający terenami między Afganistanem a Chorezmem.

eprasa.pl ce0f49c09a



1 PLEMIONA KOCZOWNICZE
Po wyborze na wielkiego chana Czyngis-chan pokonał plemiona zamieszkujące stepy.

2 KRÓLESTWO JIN
W 1215 roku jego armia wkroczyła do Pekinu, wcześniej zajmując północne Chiny.

3 CESARSTWO KARA-KITAJÓW
W 1218 roku wojska chana zlikwidowały chanat Kara-Kitajów, do 1211 roku rządzony przez dynastię Liao.

4 CESARSTWO CHOREZMU
Po zdobyciu Buchary w 1219 i Samarkandy w 1220 roku Czyngis-chan opanował w 1221 roku najważniejszą część Jedwabnego Szlaku.

5 KSIĘSTWA ROSYJSKIE
W 1223 roku Mongołowie pokonali koalicję Połowców i władców Rusi Kijowskiej.

6 KRÓLESTWO XIXIA
Czyngis-chan zmarł w roku 1227, po zdobyciu imperium Tangutów, Xixia.

W XI–XIII wieku obszar ten znalazł się pod panowaniem dynastii Ghori. Podbiła ona Nizinę Hindustańską, docierając aż do Zatoki Bengalskiej. Jej władcy początkowo osiedlili się w Lahaurze, założonym przez Ghaznawidów w 1010 roku, a potem w Delhi. Tam nazywali siebie mamelukami, mamluk, czyli niewolnikami.

W nowej stolicy rezydowało kilka dynastii. Ich organizacja opierała się na modelu plemiennym przyjętym przez Seldżuków w Anatolii. Od 1229 roku cieszyły się poparciem kalifatu abbasydzkiego. W okresie królów niewolników władzę sprawowali Chaldżiowie (1290–1320) i Tughlakowie (1320–1414). Znacznie powiększyli państwo, lecz z czasem nie potrafili już utrzymać jego jedności. Rozpadło się ono na mniejsze, niezależne sułtanaty, między innymi Bengalu i Gudźaratu. Rozszerzanie granic nie zapewniło więc trwałości politycznej organizacji obejmującej tak rozległe, zróżnicowane ziemie.

W połowie XIV wieku podbity został Kaszmir. Podejmowano także próby wkroczenia do Tybetu, gdzie ślady obecności islamu sięgają X stulecia. Do końca XIII wieku muzułmańscy misjonarze docierali na południe Dekanu, ale ich działalność nie przyniosła trwałych skutków.

Mimo to powstała południowa stolica islamu, Deogir. W 1327 roku przedstawiciel dynastii Tughlaków przemianował miasto na Daulatabad. Ekspansja polityczna i działalność religijna miały zatem różny rytm, choć obie pozostawiały ślady w dziejach subkontynentu.

Aż do Azji Południowo-Wschodniej

Obok podbojów islam rozprzestrzeniał się dzięki kontaktom handlowym. Muzułmańscy kupcy działali na wybrzeżach Oceanu Indyjskiego już w VII i VIII wieku. W drugiej połowie XIV stulecia podróżnik Ibn Battuta z Tangeru odnotował pojawienie się na Coromandelu muzułmańskiego sułtana władającego ludem drawidyjskim. Inne zapiski mówią o handlowych i wojskowych wyprawach muzułmanów docierających do Malabaru już w VIII wieku. Z tym okresem należy więc wiązać początki dalekowschodniej wspólnoty muzułmańskiej znanej dziś jako mappila.

STOLICA TUGHLAKÓW (STR. 140–141).
Wejście do ufortyfikowanej cytadeli Daulatabadu. Na stolicę sułtanatu Delhi przeznaczył miasto drugi władca dynastii, Muhammad Tughlak (1325–1351).

eprasa.pl ce0f49c09a







Wielkie wyprawy podróżnika Ibn Battuty

Abu Abd Allah ibn Battuta to najsłynniejszy muzułmański podróżnik z okresu średniowiecza. W ciągu 29 lat przebył około 120 tysięcy kilometrów na trzech kontynentach, utrwalając swoje wrażenia.

Z Tangeru do Mekki wyruszył lądem, zamiast korzystać ze zwyczajowego szlaku wodnego w sułtanacie Kairu. Niedaleko Morza Czerwonego zastała go wojna domowa. Później w Delhi zaproponowano mu urząd ambasadora w Chinach. Nie udał się jednak od razu do Państwa Środka: po drodze odwiedził Malediwy i spędził tam dziewięć miesięcy. Podczas podróży ożenił się i doczekał syna, lecz nie zamierzał przerywać wyprawy na Cejlon oraz do Chin. W drodze powrotnej, w Mekce, dowiedział się, że w czasie jego nieobecności ojciec zmarł na czarną ospę. Gdy dotarł do Tangeru, okazało się, że nie żyje również matka. Miał 45 lat i za sobą ćwierćwieczną podróż na Wschód, rihlę. Sułtan marynidzki nakazał nadwornemu lektorowi Ibn Dżuzajowi spisać opowieści dyktowane przez podróżnika. W ten sposób doświadczenia z kolejnych etapów wyprawy zostały zebrane w uporządkowaną relację. Powyżej – Ibn Battuta na miniaturze z Makam Al-Haririego, wydanych w 1237 roku i zilustrowanych przez Al-Wasitiego (Bibliothèque Nationale de France, Paryż).

Po zdobyciu Bagdadu przez Mongołów w roku 1258 kupcy muzułmańscy zaczęli docierać do portów Indii, ziem malajskich, a nawet Chin. Czasowe przerwanie korzystania z Jedwabnego Szlaku zmieniło układ handlu. Wzrosło znaczenie morskiego transportu przypraw między Chinami, Malakką a Rogiem Afryki. Wschodnie trasy wodne stawały się ważniejszym łącznikiem między odległymi wybrzeżami.

Wymiana sprzyjała kolejnym konwersjom na islam. Nie były jednak na tyle liczne, by istotnie zmienić miejscowe języki lub struktury społeczne. Stopniowo narastał za to wpływ kultury islamu, zwłaszcza perskiej. Tak kształtowały się jego początki w Azji Południowo-Wschodniej i na okolicznych archipelagach, szczególnie w Indonezji. Do współczesności tamtejszy islam zachował dość synkretyczny charakter, uznawany w innych krajach przez muzułmańskich prawników za niedozwolony.

Od drugiej połowy IX wieku część muzułmańskich kupców mieszkających w Chinach osiedlała się na zachodnim wybrzeżu Półwyspu Malajskiego. Udokumentowano również obecność wyznawców islamu w Kambodży i we wschodniej Jawie w X wieku. W XI–XIII stuleciu pojawili się na północy Sumatry. Nieco później, od XV wieku, wspólnoty muzułmańskie rosły także na Borneo i Molukach. Szlaki łączące porty stawały się tym samym drogami, którymi wraz z towarami wędrowały religia i kultura.

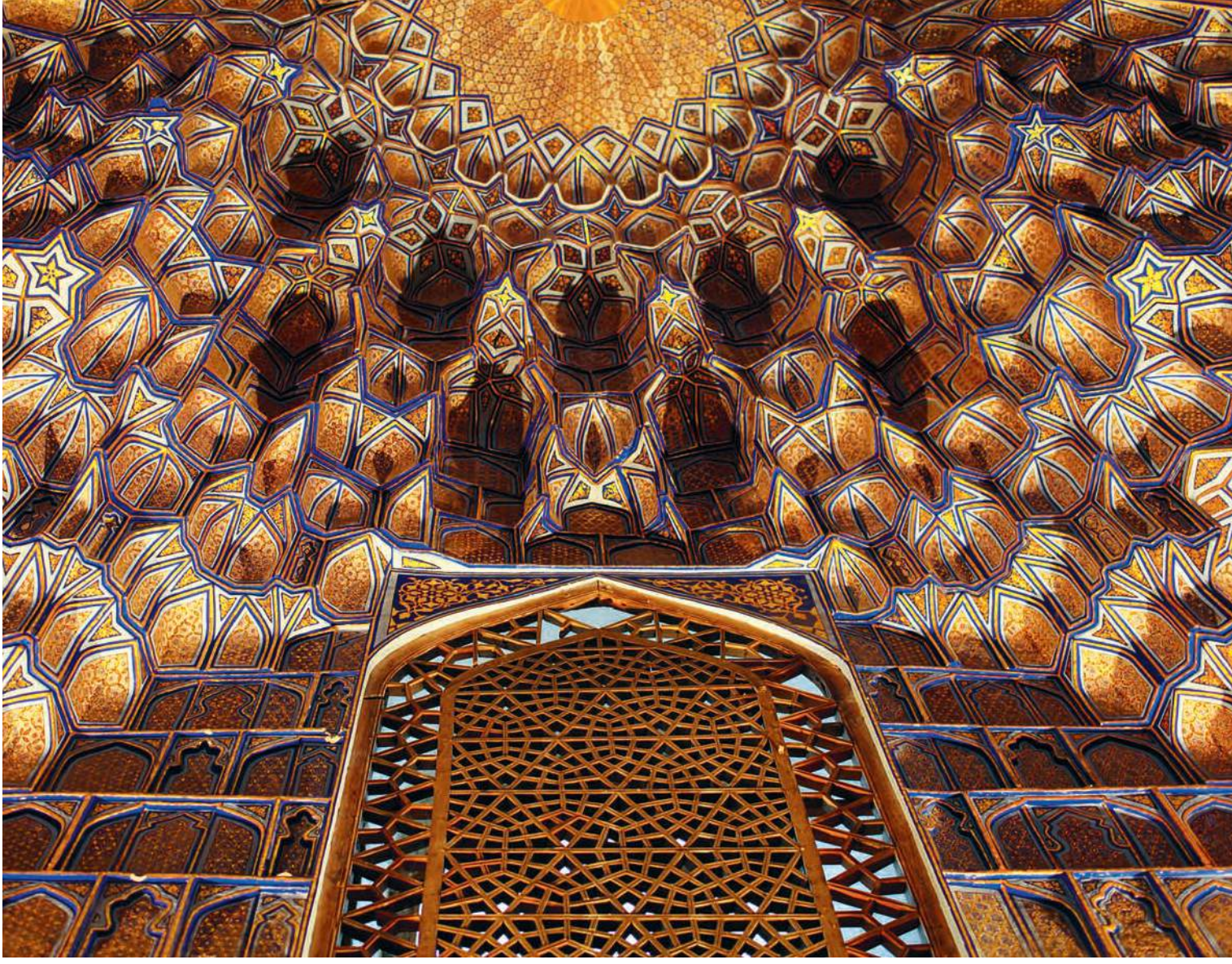
Migracje tureckie, Osmanowie

Od połowy XIV wieku niemal równoczesne podziały Cesarstwa Bizantyjskiego, państwa Ilchanidów w Persji i siostrzanego chanatu Złotej Ordy wprawiały w ruch wielkie grupy turecko-mongolskie. Ich członkowie migrowali do Anatolii i tam osiadali. Sprzyjało to powstaniu sułtanatu wojowników, ghazi, pozostających pod silnym wpływem mistycznego rozumienia dżihadu.

Rozdrobnienie polityczne przyniosło nowe, istotne organizmy państwowe. Należały do nich sułtanat Aydin oraz dwie konfederacje turkmeńskie: sunnicka Ak-Kojunlu, Białe Owce, oraz szyicka Kara-Kojunlu, Czarne Owce. Od XIV do XV wieku rywalizowały o ziemie między wschodnią Anatolią a zachodnią Persją. Na anatolijskim wybrzeżu przybywało tymczasem tureckich korsarzy, wśród których byli także członkowie plemion przybyłych z Azji Środkowej.

Początki nowych bohaterów śródziemnomorskich dziejów islamu, osmańskiego plemienia Turków, sięgały jednak wcześniejszego okresu. W trzeciej dekadzie XIII wieku, uciekając przed ekspansją mongolską, opuścili Azję Środkową.

eprasa.pl ce0f49c09a



SZTUKA TIMURYDÓW. W Samarkandzie, mieście Timura, znajduje się mauzoleum Gur e-Amir ze szczątkami wodza, jego dwóch synów i dwóch wnuków. Budowla ma wielkie znaczenie architektoniczne: stała się wzorem dla twórców mauzoleum Humajuna w Delhi oraz Tadź Mahalu w Agrze.

Przybywszy na zachód, wstąpili na służbę seldżuckiego sułtana Ikonionu, czyli Konyi. Władca podarował im niewielki obszar ziemi niedaleko Konstantynopola.

Do końca XIII wieku chan plemienia, Osman (1291–1326), wykorzystywał kryzys sułtanatu Konyi, rozszarpywanego przez Mongołów z Persji i mameluków z Egiptu. Jego następca, Orchan, stopniowo zajmował bizantyjskie posiadłości w Bitynii. Opanował Bursę, dawną Prusę, Iznik, dawną Niceę, i Nikomedię. W końcu zdobył także Gallipoli na europejskim brzegu Dardaneli, zyskując kontrolę nad cieśniną oraz dostęp na Bałkany.

Orchan kontynuował ekspansję i w 1361 roku zajął Adrianopol, dzisiejsze Edirne. Jego następca Murad I ustanowił tam nową stolicę. Był to wyraźny sygnał zainteresowania ziemiami nad Dunajem i wybrzeżem Adriatyku. Przesunięcie siedziby władzy odpowiadało więc nowemu kierunkowi podbojów.

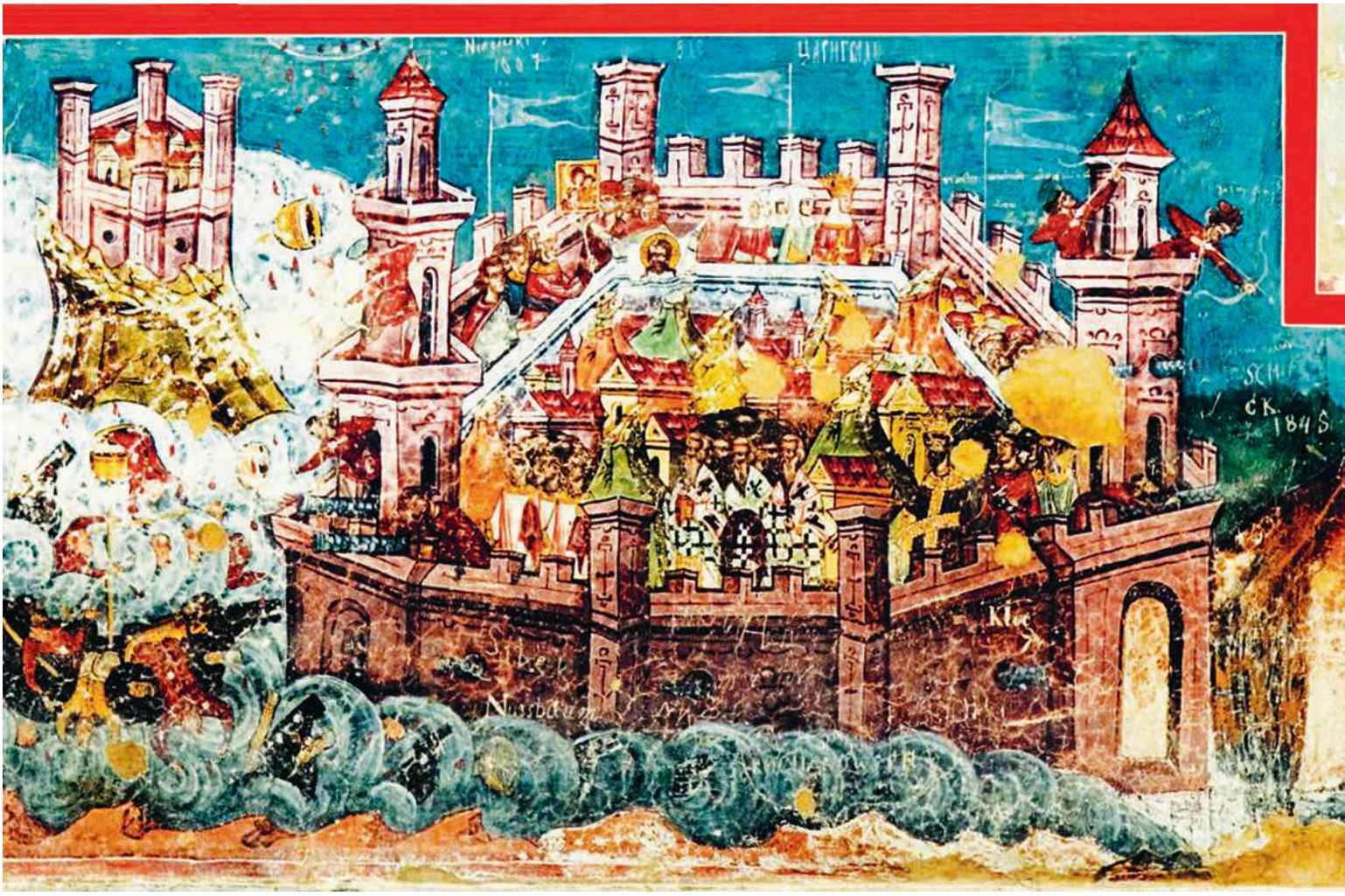
Na dworze sułtana rozwijało się równocześnie wspaniałe centrum kultury. Powstawała literatura turecka, przede wszystkim epicka. Po arabskim i perskim turecki stał się trzecim składnikiem tego, co później nazwano „trójnogiem lingwistycznym" islamu. Z rozwojem państwa wiązała się również nowa organizacja wojskowa, yeniçeri, „nowe wojsko": legendarni, budzący postrach janczarzy.

Po Orchanie (1326–1359) i Muradzie I (1359––1389) władzę objął Bajazyd I Błyskawica (1389––1402). W czerwcu 1389 roku pokonał Serbów na Kosowym Polu. Osmanowie przejęli kontrolę nad Wołoszczyzną, Bułgarią, Macedonią i Tesalią, a w 1394 roku zdobyli Saloniki. Dwa lata później, w 1396 roku, zwyciężyli armię krzyżowców w starciu pod Nikopolis.

Zdobycie Konstantynopola

Tak wielki sukces Osmanów uznano za cud. Tymczasem książę Transoksanii Timur, na Zachodzie zwany Tamerlanem, świadomy podziałów imperium mongolskiego, zapragnął przywrócić jego potęgę z czasów Czyngis-chana. W ostatnim dziesięcioleciu XIV wieku wielokrotnie wyruszał z Samarkandy na wyprawy wojenne.

eprasa.pl ce0f49c09a



Zdobył Persję i Gruzję wraz z wielkimi ośrodkami handlu, Tabrizem i Tyflisem, dzisiejszym Tbilisi. Następnie skierował się do Mezopotamii, w 1392 roku wkroczył do Bagdadu, a potem do Syrii, gdzie pokonał sułtana Aleppo. W 1395 roku zwyciężył chana Złotej Ordy. Ruszywszy następnie na wschód, dotarł do Indii i w 1398 roku zniszczył Delhi. Po powrocie do Syrii udał się do Damaszku, skąd skierował wojska na północ. W 1402 roku pokonał Osmanów pod Ankarą.

Plany dalszych podbojów przerwała śmierć. W 1405 roku Timur, po powrocie do Samarkandy i podczas przygotowań do ataku na Chiny, nagle zmarł. Jego mocarstwo rozpadło się na wrogie sobie części. Niespełnione marzenie o odbudowie dawnej potęgi pozwoliło Osmanom uporządkować własne państwo, leżące między Bałkanami a Anatolią. Ostatecznie sułtan Mehmed II zdobył Konstantynopol i położył kres Cesarstwu Bizantyjskiemu. Dzieje obu potęg spotkały się więc pod Ankarą, lecz każda z nich miała inny ciąg dalszy.

Timurydzi, następcy Timura, nie zaprzestali działalności po jego śmierci. Niektórzy dotarli do Sinciangu we wschodnim Turkiestanie. Rejony Tarymu, Turfanu i Kaszgaru poddano tam silnej islamizacji. Późniejszy rozwój islamu w Indiach, zwłaszcza na północnym zachodzie, także wiązał się z działaniami potomków Timura, którzy wkroczyli na subkontynent przez Afganistan. Ich obecność przyczyniła się do powstania imperium Mogołów.

Ekspansja w Afryce

Poza wielkimi imperiami Azji islam rozprzestrzeniał się również w Afryce. Badanie jego ekspansji na południe od Egiptu, Ifrikiji i Maghrebu utrudnia niedostatek źródeł pisanych sprzed XV–XVI wieku. Wiadomo jednak, że już w VII i VIII stuleciu podejmowano handlowe oraz wojskowe wyprawy w głąb tych ziem.

Ekspedycje z Jemenu, na południu Półwyspu Arabskiego, zmierzały ku Somalii. Z Maghrebu wyruszano natomiast na malijskie szlaki karawanowe, którymi transportowano do Etiopii złoto, kość słoniową i niewolników. Źródła arabskie wspominają sułtanat w Kanem-Bornu, w rejonie

eprasa.pl ce0f49c09a



Czadu. Pod wpływem kolonizatorów z północy miejscową ludność nawrócono na islam. Mówi się o „białej" dynastii z Fezzanu w Libii, panującej między XI a XIII wiekiem, ale informacje te nie są dobrze udokumentowane.

Na wschodnich wybrzeżach i wyspach między Rogiem Afryki a Zanzibarem oraz Madagaskarem powstawały wspólnoty muzułmańskie. Sprzyjał temu międzynarodowy handel. Udział mieli też perscy kupcy, szirazi, zakładający ośrodki między Sudanem a Tanzanią, choć ich rola jest słabo poświadczona historycznie.

Suahili, miejscowy język mający wiele cech wspólnych z arabskim, z całą pewnością rozwinął się w XIV wieku. Powstawały wówczas konfederacje miast lub plemion na ziemiach między Adenem a wybrzeżem somalijskim. W XV wieku utworzono w Mogadiszu sułtanat zagrażający pobliskiej chrześcijańskiej Etiopii. Rozprzestrzenianie się arabskiego i suahili na tak wielkim obszarze świadczyło o sile muzułmańskich wpływów, choć tworzenie instytucji publicznych napotykało liczne przeszkody. Zasięg kulturowych kontaktów był zatem znacznie szerszy niż zasięg organizacji politycznej.

Współcześnie islam wyznaje 41 procent mieszkańców Afryki, przede wszystkim tych żyjących na północy kontynentu. Muzułmanie stanowią 99 procent ludności Algierii i Maroka, 98 procent Tunezji, 97 procent Libii i 90 procent Egiptu. W krajach Sahelu ich udział sięga 70 procent, w tym w Gwinei 60 procent, w Senegalu, Mali i Nigrze po 86 procent, w Sudanie 70 procent, zaś w Somalii 9 procent. Znaczące mniejszości żyją również w Ghanie, Nigerii, Togo, Beninie, Kamerunie, Kenii oraz Ugandzie.

Spośród afrykańskich muzułmanów 30 procent wyznaje tak zwany czarny islam, zawierający elementy religii plemiennych. Przypisuje mu się większą elastyczność i tolerancyjność, częściowo wynikające z magicznych oraz rytualnych praktyk odziedziczonych po wierzeniach animistycznych. Obraz ten pokazuje, jak wraz z rozprzestrzenianiem się religii powstawały miejscowe formy jej przeżywania, związane z tradycjami poszczególnych społeczności.

UPADEK KONSTANTYNOPOLA. Zdobycie miasta przez Osmanów w 1453 roku zakończyło dzieje Cesarstwa Bizantyjskiego i wielowiekową serię oblężeń jego stolicy. Powyżej – fragment malowidła z monastyru Moldovita w Mołdawii, dziś w Rumunii. Ukazuje ono oblężenie Konstantynopola przez Awarów i Słowian w 626 roku.

eprasa.pl ce0f49c09a


eprasa.pl ce0f49c09a

ANEKS

Źródła i ekspansja islamu 148
Zestawienia chronologiczne: **Islam, Europa, inne cywilizacje** 150
Listy dynastyczne 152
Wybrana bibliografia 154
Indeks 155

PO LEWEJ: Minaret i ruiny meczetu Kuwwat al-islam w Delhi, wybudowanego na rozkaz pierwszego sułtana Delhi Kutuba ad-Dina Ajbaka (1206–1210), założyciela dynastii Mameluków.

eprasa.pl ce0f49c09a

ŹRÓDŁA I EKSPANSJA ISLAMU



eprasa.pl ce0f49c09a



eprasa.pl ce0f49c09a

ZESTAWIENIA CHRONOLOGICZNE

ISLAM

570–632

- Narodziny Muhammada Ibn Abd Allaha (Mahometa) w Mekce
- Początek nauczania w Mekce
- Emigracja (hidżra) Mahometa i jego zwolenników z Mekki do Medyny; początek ery islamu
- Starcia zbrojne pomiędzy zwolennikami Mahometa i plemionami mekkańskimi
- Mahomet zdobywa Mekkę
- Podbój Półwyspu Arabskiego
- Śmierć Mahometa



632–661

- Wyznaczenie Abu Bakra następcą Mahometa i początek kalifatu

Arabski podbój Syrii, Jerozolimy, Egiptu i Persji

- Morskie zwycięstwo nad Bizantyjczykami
- Pierwsze formy państwowe na podbitych terenach
- Zabójstwo kalifa Usmana
- Zabójstwo Alego, zięcia Mahometa
- Kryzys polityczny i podział na sunnitów i szyitów

661–750

- Koniec kalifatu elekcyjnego i początki dynastii Umajjadów
- Ustanowienie stolicy kalifatu w Damaszku
- Ekspansja w kierunku wschodnim aż po Hindukusz, Jezioro Aralskie, Kabul i Uzbekistan
- Zwycięstwo Arabów nad Chińczykami nad rzeką Talas
- Podbój Ifrikiji
- Inwazja na Półwysep Iberyjski
- Ataki na Galicję i powstanie legendy bitwy pod Poitiers
- Nieudane oblężenie Konstantynopola

14-

EUROPA

570–632

- Zdobycie Italii przez Longobardów
- Rządy Wizygotów w Hiszpanii
- Pontyfikat Grzegorza I Wielkiego
- Panowanie Dagoberta I

Osiągnięcia kulturowe:

- Początki monastycyzmu benedyktyńskiego
- Założenie przez świętego Kolumbana opactw w Lexeuil i Bobbio
- Skarb z Sutton Hoo



632–661

- Ogłoszenie we Włoszech edyktu longobardzkiego króla Rotara
- W Hiszpanii *Lex Visigothorum* króla Rescewinta
- Niż demograficzny rozprzestrzenianie się gospodarki Curtis
- Utrata dominującej pozycji wielkich miast
- Wzrost znaczenia stosunków wasalnych

Osiągnięcia kulturowe:

- „grecyzacja" i zmniejszenie roli łaciny w Bizancjum



661–750

- Powstanie królestw angielskich i saksońskich w Brytanii
- Zjednoczenie dynastii frankijskiej Arnulfingów-Pepinów (późniejsi Karolingowie)
- Starcia między Frankami i Longobardami we Włoszech
- Zajęcie przez siły arabsko-berberyjskie królestwa Wizygotów
- Zwycięstwo Karola Młota nad Arabami pod Poitiers
- Śmierć Bedy Czcigodnego

INNE CYWILIZACJE

570–632

- Afryka: koniec imperium Zimbabwe

Szczyt świetności królestwa Aksum

- Ameryka: upadek cywilizacji Nazca
- Azja: zjednoczenie Chin przez dynastię Tang

Problemy wynikające z wprowadzania buddyzmu do Japonii



632–661

- Afryka: początek islamizacji Sudanu; rywalizacja pomiędzy chrześcijaństwem etiopskim i islamem
- Ameryka: starożytne imperium Majów w Gwatemali
- Azja: powstanie w Indiach imperium Harsza
- Sogdiana kontrolowana przez chińską dynastię Tang

661–750

- Afryka: powstanie imperium Ghany

Schyłek królestwa Aksum

- Ameryka: upadek cywilizacji Nazca

Rozkwit cywilizacji Majów w Gwatemali

- Azja: maksymalny zasięg cesarstwa chińskiego

Początek epoki Nara w Japonii

750–1000

- Panowanie dynastii Abbasydów
- Przeniesienie stolicy do Bagdadu
- Utworzenie emiratu, a następnie kalifatu Umajjadów w Kordobie
- Rozbicie jedności politycznej islamu i narodziny niezależnych dynastii
- Piractwo i ekspansja w rejonie basenu Morza Śródziemnego
- Rządy szyickich Fatymidów w Egipcie



1000–1291

- Upadek kalifatu Kordoby
- Utworzenie w Jerozolimie państwa krzyżowców
- Sunnicka rekonkwista Egiptu przez dynastię Ajjubidów
- Powstanie imperium mongolskiego i przyjęcie islamu
- Zjednoczenie Almorawidów i Almohadów na Półwyspie Iberyjskim
- Ważne podboje chrześcijańskie w Hiszpanii i południowych Włoszech
- Zdobycie Bagdadu przez Mongołów; upadek kalifatu Abbasydów

1291–1492

- Upadek Akki, ostatniej chrześcijańskiej fortecy w Ziemi Świętej
- Wzlot i upadek sułtanatu Mameluków
- Rozszerzenie islamu aż po Azję Południowo-Wschodnią
- Zdobycie przez Portugalczyków Ceuty
- Wkroczenie Osmanów na Bałkany
- Zdobycie Konstantynopola przez Osmanów
- Przejęcie Grenady przez Królów Katolickich



750–1000

- Koronacja Karola Wielkiego i odnowienie Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie
- Atak Duńczyków na Anglię
- Traktat z Verdun i podział cesarstwa Karolingów
- Koronacja Ottona I Wielkiego
- We Francji początki panowania dynastii Kapetyngów

Osiągnięcia kulturowe:

- Budowa kaplicy pałacowej w Akwizgranie
- Założenia opactwa w Cluny



1000–1291

- Podział na Kościół wschodni i rzymski
- Reforma gregoriańska i powstanie nowoczesnego papiestwa
- Wyprawy krzyżowe
- Rządy dynastii szwabskiej Fryderyka I i Fryderyka II
- Fryderyk I Barbarossa koronowany na cesarza

Osiągnięcia kulturowe:

- Powstanie zakonów cystersów i templariuszy

1291–1492

- Utworzenie dwóch izb parlamentu angielskiego i kontrola władzy monarszej
- Potęga korony aragońskiej w regionie śródziemnomorskim
- Wojna stuletnia
- Przeniesienie siedziby papieży do Awinionu i wielka schizma zachodnia
- Rozwój Państwa Kościelnego
- Odkrycie Nowego Świata

Osiągnięcia kulturowe:

- Wynalezienie druku przez Johannesa Gutenberga

750–1000

- Ameryka: wojny pomiędzy Toltekami i Majami oraz emigracja tych drugich na Jukatan – powstanie nowego imperium Majów
- Azja: upadek dynastii Tang i rozdrobnienie imperium na małe królestwa; pierwsze drukowane książki w Chinach

W Azji Południowo-Wschodniej rozkwit imperium Khmerów, istniejącego aż do połowy XV wieku

W Japonii początek epoki Heian ze stolicą w Kioto

1000–1291

- Afryka: powstanie królestw: Kanem, Darfur i Kordofan
- Ameryka: ekspansja Inków
- Azja: przywrócenie jedności Chin przez dynastię Song; podboje Kubilaja

Powstanie mameluckiego sułtanatu Delhi

Rozdrobnienie polityczne i uznanie władzy szogunów w Japonii



1291–1492

- Afryka: zjednoczenie królestwa Mali; zniszczenie Timbuktu; nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Europą i Etiopią; pierwsze kolonie portugalskie
- Ameryka: zjednoczenie Azteków, utworzenie stolicy w Tenochtitlan
- Azja: zjednoczenie lokalnej dynastii Ming, przeniesienie stolicy do Pekinu i powstanie Zakazanego Miasta

Wojny domowe w Japonii

LISTY DYNASTYCZNE

UMAJJADZCY KALIFOWIE DAMASZKU

Mu'awija I Ibn Abu Sufjan	661–680
Jazid I Ibn Mu'awija	680–683
Mu'awija II Ibn Jazid	683–684
Marwan I Ibn Hakam	684–685
Abd al-Malik Ibn Marwan	685–705
Al-Walid I Ibn Abd al-Malik	705–715
Sulajman Ibn Abd al-Malik	715–717
Umar Ibn Abd al-Aziz	717–720
Jazid II Ibn Abd al-Malik	720–724
Hiszam Ibn Abd al-Malik	724–743
Al-Walid Ibn Jazid	743–744
Jazid III Ibn al-Walid	744
Ibrahim Ibn al-Walid	744
Marwan II Ibn Muhammad	744–750

UMAJJADZCY EMIROWIE KORDOBY

Abd ar-Rahman I	756–788
Hiszam I	788–796
Al-Hakam I	796–822
Abd ar-Rahman II	822–852
Muhammad I	852–886
Al-Mundhir	886–888
Abd Allah Ibn Muhammad	888–912
Abd ar-Rahman III	912–929

UMAJJADZCY KALIFOWIE KORDOBY

Abd ar-Rahman III	929–961
Al-Hakam II	961–976
Hiszam II Ibn al-Hakam	976–1009
Muhammad II al-Mahdi	1009–1010
Hiszam II (drugi kalifat)	1009–1010
Sulajman al-Mustajn	1010
Hiszam II (trzeci kalifat)	1010–1013
Sulajman al-Mustajn (drugi kalifat)	1013–1016
Ali Ibn Hammad (Hammadydzi)	1016–1018
Abd ar-Rahman IV (Abd ar-Rahman Ibn Muhammad)	1018
Al-Kasim al-Mamun (Hammadydzi)	1018–1021
Jahia al-Muhtal (Hammadydzi)	1021–1023
Al-Kasim al-Mamun (Hammadydzi, drugi kalifat)	1021–1023
Abd ar-Rahman V (Abd ar-Rahman Ibn Hiszam)	1023–1024
Muhammad III Ibn Abd ar-Rahman	1024–1025
Jahia al-Muhtal (Hammadydzi, drugi kalifat)	1025–1026
Hiszam III Ibn Muhammad	1027–1031

KALIFOWIE ABBASYDZCY

Abu al-Abbas as-Saffah	750–754
Abu Dżafar al-Mansur	754–775
Al-Mahdi	775–786
Al-Hadi	785–786
Harun ar-Raszid	786–809
Al-Amin	809–813
Al-Mamun	813–833
Al-Mutasim	833–842
Al-Wasik	842–847
Al-Mutawakkil	847–861
Al-Muntasir	861–862
Al-Musta'in	862–866
Al-Mu'tazz	866–869
Al-Muhtadi	869–870
Al-Mu'tamid	870–892
Al-Mu'tadid	892–902
Al-Muktafi	902–908
Al-Muktadir	908–932
Al-Kahir	932–934
Ar-Radi	934–940
Al-Muttaki	940–944
Al-Mustakfi	944–946
Al-Muti	946–974
At-Ta'i	974–991
Al-Kadir	991–1031
Al-Ka'im	1031–1075
Al-Muktadi	1075–1094
Al-Mustazhir	1094–1118
Al-Mustarszid	1118–1135
Ar-Raszid	1135–1136
Al-Muktafi	1136–1160
Al-Mustandżid	1160–1170
Al-Mustadi	1170–1180
An-Nasir	1180–1225
Az-zahir	1225–1226
Al-Mustansir	1226–1242
Al-Musta'sim	1242–1258

ABBASYDZCY KALIFOWIE EGIPTU

Al-Mustansir	1261–1262
Al-Hakim I	1262–1302
Al-Mustakfi I	1302–1340
Al-Wasik I	1340–1341
Al-Hakim II	1341–1352
Al-Mu'tadid I	1352–1362
Al-Mutawakkil I	1362–1383
Al-Wasik II	1383–1386
Al-Mu'tasim	1386–1389
Al-Mutawakkil I (drugi kalifat)	1389–1406
Al-Musta'in	1406–1414
Al-Mu'tadid II	1414–1441
Al-Mustakfi II	1441–1451
Al-Ka'im	1451–1455
Al-Mustandżid	1455–1479
Al-Mustamsik	1497–1508
Al-Mutawakkil III	1508–1517

eprasa.pl ce0f49c09a

EMIROWIE ALMORAWIDZCY

Abu Bakr Ibn Umar	1055–1061
Jusuf Ibn Taszfin	1061–1106
Ali Ibn Jusuf	1106–1143
Taszif Ibn Ali	1143–1145
Ibrahim Ibn Taszif	1145
Ishak Ibn Ali	1145–1147

KALIFOWIE ALMOHADZCY

Muhammad Ibn Tumart	?–1130
Abd al-Mumin	1145–1163
Abu Jakub Jusuf	1163–1184
Abu Jusuf Jakub al-Mansur	1184–1199
Muhammad an-Nasir	1199–1213
Abu Jakub II al-Mustansir	1213–1223
Abd al-Wahid I	1223
Abu Muhammad al-Adil	1223–1227
Abd Allah Idris al-Mamnun	1227–1233
Jahia al-Mutasim	1227–1229
Abu Muhammad Abd al-Wahid ar-raszid	1233–1242
Abu Hasan as-Said al-Mutadid	1242–1248
Abu Hafs Umar al-Murtada	1248–1266
Abd Allah al-Wasik Idris	1266–1269

KALIFOWIE FATYMIDZCY

Abd Allah al-Mahdi bi-Allah	909–934
Muhammad al-Kaim	934–946
Isma'il Mansur bi-Allah	946–953
Ma'add al-Mu'izz li-din Allah	953–975
Nizar Aziz bi-Allah	975–996
Husajn al-Hakim bi-Amr Allah	996–1021
Ali az-Zahir	1021–1036
Ma'add al-Mustansir bi-Allah	1036–1094
Ahmad al-Musta'li bi-Allah	1094–1101
Al-amir bi-Ahkam Allah	1101–1130
Abd al-Madżid al-Hafiz li-din Allah	1130–1149
Az-Zafir	1149–1154
Al-Fa'iż	1154–1160
Al Adid li-din Allah	1160–1171

AJJUBIDZCY SUŁTANOWIE EGIPTU

Saladyn (An-Nasir Salah ad-Din Yusuf Ibn Ajjub)	1171–1193
Al-Aziz	1193–1198
Al-Mansur	1198–1200
Al-Adil I	1200–1218
Al-Kamil	1218–1238
Al-Adil II	1238–1240
As-Salih Ajjub	1240–1249
Turan-szach	1249–1250
Al-Aszraf II	1250–1254

SUŁTANOWIE NASRYDZCY

Muhammad I Ibn Nasr	1238–1271
Muhammad II al-Fakih	1273–1302
Muhammad III	1302–1309
Nasr	1309–1314
Ismail I	1314–1325
Muhammad IV	1325–1333
Jusuf I	1333–1354
Muhammad V	1354–1359
Ismail II	1359–1360
Muhammad VI	1360–1362
Muhammad V (drugie panowanie)	1362–1391
Jusuf II	1391–1392
Muhammad VII	1392–1408
Jusuf III	1408–1417
Muhammad VIII	1417–1419
Muhammad IX	1419–1427
Muhammad VIII (drugie panowanie)	1427–1429
Muhammad IX (drugie panowanie)	1430–1431
Jusuf IV	1432
Muhammad IX (trzecie panowanie)	1432–1445
Jusuf V	1445–1446
Muhammad X	1446–1448
Muhammad IX (czwarte panowanie)	1448–1453
Muhammad XI	1453–1454
Said	1454–1464
Jusuf V (drugie panowanie)	1462
Abd Hasan Ali Mulaj Hasan	1464–1482
Muhammad XII Boabdil	1482–1483
Abd Hasan Ali Mulaj Hasan (drugie panowanie)	1483–1485
Muhammad XIII az –Zagal	1485–1486
Muhammad XII Boabdil (drugie panowanie)	1486–1492

ATABEGOWIE ZANKIDZCY

Imad ad-Din Zengi I	1127–1146

W Mosulu

Sajf ad-Din Ghazi	1146–1149
Kutb ad-Din Mawdud	1149–1170
Sajf ad-Din Ghazi II	1170–1180
Izz ad-Din Mas'ud	1180–1193
Nur ad Din-Arslan Szah I	1193–1211
Izz ad-Din Mas'ud II	1211–1218
Nur ad-Din Arslan Szah II	1218–1219
Nasir ad-Din Mahmud	1219–1234
Badr ad-Din Lulu	1234–1259

W Aleppo

Imad ad-Din Zengi I	1128–1146
Nur ad-Din Mahmud	1146–1174
Al-Malik as-Salih Ismail	1174–1181
Imad ad-Din Zengi II	1181–1183

eprasa.pl ce0f49c09a

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

DZIEŁA OGÓLNE

DANECKI J., *Arabowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2001.

DZIEKAN M.M. (red.), *Arabowie. Słownik encyklopedyczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.

—, *Dzieje kultury arabskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Historia nauki arabskiej, red. R. Morelon i R. Rashed, t. 1–3, Dialog, Warszawa 2000-2005.

HITTI PH.K., *Dzieje Arabów*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

HOURANI A., *Historia Arabów*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 1995.

MICHAŁOWSKI R., *Historia powszechna. Średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

MIŁKOWSKI T., *Historia Hiszpanii*, Ossolineum, Wrocław 2009.

ROBINSON F. (red.), Historia świata islamu, Muza, Warszawa 2001.

SOURDEL J.; SOURDEL D., *Cywilizacja islamu (VII–XIII w.)*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980.

THORAVAL Y., *Słownik cywilizacji muzułmańskiej*, Książnica, Katowice 2002.

MONOGRAFIE

BIELAWSKI J., *Ibn Chaldun*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2000.

—, *Islam, religia państwa i prawa*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973.

—, *Klasyczna literatura arabska: zarys*, Dialog, Warszawa 1995.

COOK M.A., Koran, Prószyński i S-ka, Warszawa 2001.

—, *Mahomet*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1999.

CORBIN H., *Historia filozofii muzułmańskiej*, Warszawa 2005.

DAFTARY F., *Ismailici. Zarys historii*, Dialog, Warszawa 2008.

DANECKI J., *Kultura i sztuka islamu*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2003.

DZIEKAN M.M., *Pisarze muzułmańscy VII–XX w. Mały słownik*, Verbinum, Warszawa 2003.

—, *Symbolika arabsko-muzułmańska. Mały słownik*, Verbinum, Warszawa 1997.

GAUDEFROY-DEMOMBYNES M., *Narodziny islamu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa

GNILKA J., *Biblia a Koran. Podobieństwa i różnice*, Wydawnictwo M, Kraków 2005.

Haszymidzi i Abbasydzi. Biografie, fakty, drzewa genealogiczne, Planeta De Agostini-Agora, Warszawa 2011.

HAUZIŃSKI J., *Burzliwe dzieje kalifatu bagdadzkiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1993.

HOLT P.M., *Bliski Wschód od wypraw krzyżowych do 1517 roku*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1993.

KENNEDY H., *Dwór kalifów. Powstanie i upadek najpotężniejszej dynastii świata muzułmańskiego*, Dialog, Warszawa 2006.

—, *Wielkie arabskie podboje. Jak ekspansja islamu zmieniła świat*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

KOWALSKA M., *Średniowieczna arabska literatura podróżnicza*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków 1973.

KUKSIEWICZ Z., *Zarys dziejów filozofii średniowiecznej. Filozofia bizantyńska, krajów zakaukaskich, słowiańska, arabska i żydowska*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.

LANE-POOLE S., *Saladyn Wielki i upadek Jerozolimy*, Bellona, Warszawa 2006.

LÈVI-PROVANÇAL È., *Cywilizacja arabska w Hiszpanii*, Dialog, Warszawa 2006.

LEWIS B., *Arabowie w historii*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1995.

LYONS M.C., *Saladyn. Polityka świętej wojny*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.

MAALOUF A., *Wyprawy krzyżowe w oczach Arabów*, Czytelnik, Warszawa 2001.

MADEYSKA D., *Historia świata arabskiego. Okres klasyczny od starożytności do roku 750*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999.

MARCAIS G., *Sztuka islamu*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1979.

MAROZZI J., *Tamerlan. Miecz islamu, zdobywca świata*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.

MAZAHERI A., *Życie codzienne muzułmanów w średniowieczu (w. X–XII)*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972.

MEISSNER M., *Śladami arabskich kupców i piratów*, Książka i Wiedza, Warszawa 1977.

NOSOWSKI J., *Przepisy prawne Koranu*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1971.

RODINSON M., *Mahomet*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991.

RUNCIMAN S., *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. 1–3., Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987.

—, *Upadek Konstantynopola 1453*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1994.

SCHECK F.R., *Szlak mirry i kadzidła: od Arabii do Rzymu – śladem antycznych kultur*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1998.

SKŁADANEK B., *Historia Persji*, t. 2., Od najazdu Arabów do końca XV wieku, Dialog, Warszawa 2003.

STIERLIN H., *Islam: od Bagdadu do Kordoby. Wczesne budowle od 7 do 13 stulecia*, Muza, Warszawa 1997.

WALTHER W., *Historia literatury arabskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

ŹRÓDŁA

ABD ALLAH IBN BULUGGIN, *El siglo xi en 1ª persona: las «Memorias» de Abd Allah, último rey Zirí de Granada, destronado por los Almorávides*, Alianza, Madryt 2009.

AL-NAWAWI, *Dichos del profeta (Los cuarenta Hadices)*, José J. de Olañeta, Palma de Mallorca 2003.

ALI, A. ed., *Al-Qur'an: A Contemporary Translation*, Princeton University Press, Princeton 1988.

AVERROES, *El libro de las generalidades de la medicina*, Trotta, Madryt 2003.

KORAN, tłum. J. Bielawski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997.

GUILLAUME, A., *The Life of Muhammad: A Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah*, Oxford University Press, Londyn 1955.

IBN BATTUTA, *Osobliwości miast i dziwy podróży 1325–1354*, Książka i Wiedza, Warszawa 2008.

JAMSEHEER H.A., *Ibn Chaldun i jego Muqaddima: antologia myśli społeczno-politycznej*, Ibidem, Łódź 2002.

RIPPIN, A.; KNAPPERT J., (red.), *Textual Sources for the Study of Islam*, University of Chicago Press, Chicago 1986.

SÁNCHEZ-ALBORNOZ, C., ed., *La España musulmana. Según los autores islamitas y cristianos medievales*, 2 t., Espasa-Calpe, Madryt 1986.

eprasa.pl ce0f49c09a

INDEKS

A
Abbadydzi 72
Abbasydzi 38, 52–55, 61, 62, 68, 74, 76, 78, 85, 122
Abd Allah ibn Abd al-Mutaliba 18
Abd Allah Ibn Muiz 64
Abd al-Hakk 110
Abu al-Hasan Ali Ibn Usman 106
Abd al-Malik 42, 47, 74
Abd al-Mumin 104
Abd ar-Rahman I 85, 88, 89
Abd ar-Rahman Ibn Abd Allah al-Dżafiki 50
Abd ar-Rahman Ibn Muldżam 41
Abd ar-Rahman Ibn Rustum 55
Abd ar-Rahman II 86, 88, 89
Abd ar-Rahman III 53, 59, 64, 65, 67–69, 71, 72, 74, 86–88, 115, 118
Abd ar-Rahman IV 67
Abd ar-Rahman Sanchuelo 70
Abd ar-Rahman V 67
Abisynia 136
Abraham 17, 19, 30, 34, 37
Abu Abd Allah asz-Szii 61–62
Abu Abd Allah Ibn Battuta 139
Abu al-Abbas as-Safah 53
Abu al-Kasim 64
Abu Bakr as-Sidik 20–22, 25, 26, 28, 29, 42
Abu Bakr Muhammad Ibn Badżdza 54
Abu Jakub II al-Mustansir 106
Abu Jakub Jusuf 104
Abu Jazid 62
Abu Jusuf Jakub al-Mansur 104–106
Abu Jusuf Jakub Ibn Abd Allah 110
Abu Muslim 53
Abu Numai 111
Abu Talib 18, 20, 22
Abu Zajd 7
Adelchis z Benewentu 92
Aden 63, 145
Adeńska, Zatoka 14
Adrianopolis (Edirne) 143
Adriatyckie, Morze 75, 143
Afgańczycy 42
Afganistan 24, 77, 78, 138, 144
Afryka 14, 24, 42, 46, 47, 56, 58, 61, 64, 65, 70–72, 74, 75, 78, 80, 82, 92, 94, 101, 102, 104, 108, 134, 136, 142, 144–145
Aftasi 72
Aghlabidzi 55–57, 62, 63
Agi Chan 130
Agila 47
Agra 143
Agrygent 64, 94
Ahmad al-Akhal 64, 73
Ahmad Ibn Tulun 134
Aisza (żona Mahometa) 21, 22, 27, 28, 39
Ajjub 124, 128
Ajjubidzi 126, 132, 133
Ajn Dżalut (bitwa) 133, 134
Akka 127, 129, 133, 134
Ak-kojonlu (Biała Owca) 132, 142
Akroinon (bitwa) 52
Aksum 15
Akwitania 50
Al-Adid (kalif Egiptu) 126, 128
Al-Adil (Safadil) 129
Al-Ahmar 115
Al-Akhal 64
Alamut (twierdza) 130, 131
Al-Andalus (Andaluzja) 50, 54, 64–66, 72, 74, 80, 85, 86, 101, 102, 104–106, 108, 114
Alacros (bitwa) 104, 105, 110
Al-Aziz 60, 62
Al-Biruni 11, 36, 108
Chronologia dawnych narodów 108
Al-Chuwarizmi 82, 83
Aleksander II (papież) 100
Aleksander VI 99
Aleksander III Macedoński 24, 79, 136
Aleksandria 20, 26, 59, 73, 80, 134
Aleppo 76, 80, 124, 125, 128, 131, 144
Al-Farabi 82
Alfons VI z Kastylii i Leonu 72, 100–103
Alfons VII z Kastylii i Leonu 112
Alfons VIII z Kastylii 104, 105
Alfons X Mądry 106, 108, 112
Al-Fustat 62, 63, 104
Algarve 105, 134
Algeciras 72
Al-Ghazali 76
Algier 63
Algieria 46, 55, 64, 102, 106, 110, 145
Al-Hadi 53
Al-Hadżdżadż 43
Al-Hakam II 55, 67, 71, 88, 89, 115
Al-Hakim 60, 130
Al-Hariri 7, 34, 57, 58, 78, 142
Makam 34, 57, 58, 78, 142
Al-Hasan Ibn Ali 28, 40, 41
Al-Hira 15, 72
Al-Hurad 18
Al-Hurr Ibn Abd ar-Rahman at-Takafi 85
Al-Husajn Ibn Ali 28, 40–41
Ali Ibn Abi Talib 20, 22, 25, 26, 28, 29, 39–41, 52, 53, 126
Ali Ibn Hamud 67
Al-Idrisi 54, 95
Ali Wasiti 34, 142
Al-Kadir 100
Al-Kadisijja 55
Al-Kaid Ibn Hammad 74
Al-Kaim 62
Al-Kalabadi 77
Al-Kamil Muhammad al-Malik 132
Al-Kasim al-Mamun 67, 74
Al-Lat 17, 18
Al-Mahdi (Ubajad Allah) 62
Al-Mahdijja 62, 63
Al-Makari 67, 87
Al-Manat 17, 18
Al-Mansur (kalif abbasydzki) 53, 111
Al-Mansur Ibn Buluggin 73, 74
Almanzor (Muhammad Ibn Abi Amir al-Mansur) 66, 67, 70–72, 88, 94, 98
Almaryk I Jerozolimski 126
Almeria 59, 65–67, 70, 102, 104, 108
Almogawarzy 108
Almohadzi 74, 103–106, 110–111, 114
Almorawidzi 102, 104, 108
Al-Mu'izz 62, 63, 70
Al-Mu'izz Ajbak 134
Al-Mu'izz Ibn Badis 64
Al-Muchtar 42
Al-Mudżahid al-Amiri al-Muwafak 94, 95
Al-Mughira 69
Al-Mustain 67
Al-Mutaman 100
Al-Mutamid 101, 102
Al-Mutasim 53, 134
Al-Mutawakkil 53
Alp Arslan 122
Al-Uzza 17, 18
Alvar Fañez 101
Al-Wasiti 7, 34, 142
Amalfi 75, 94
Amina (matka Mahometa) 18
Amiryci 72
Amman 46
Amoryci 44
Amu-daria 24, 43, 132
Anaklet II (papież) 97
Anastazy III Bibliotekarz 20
Anatolia 11, 121, 122, 123, 132, 133, 139, 142, 144
Anglicy 106
Ankara (bitwa) 144
An-Nadżaf 29
Antiochia 24, 26, 78, 124
Apeniński, Półwysep 75, 92–95
Apulia 59, 93, 94, 97, 98
Arabia 11, 13, 14, 16, , 19, 28, 58, 128
Arabski, Półwysep 13–16, 18, 21, 22, 25, 39, 51, 79, 80, 145
Aragończycy 99, 104, 108, 112, 113
Aragonia 47, 72, 103, 109, 110
Aralskie, Jezioro 42, 76, 138
Ardaszir 24
Arduin Łysy 95
Ariosto, Lodovico 51
Orland szalony 51
Arles 50
Armenia 24, 136
Ar-Razi 11
Arsacydowie 15
Arystoteles 104
asasyni 131
As-Salih Ajjub 133
As-Samh Ibn Malik 50, 85
Asztarte 18
Asturia 50, 72
Aszkelon 124
Atlantycki, Ocean 51, 78, 106
Autun 50
Avempace 54
Awarowie 24, 121, 145
Awerroes (Ibn Ruszd) 54, 104
Awicebron 108
Awicenna (Abu Ali al-Husajn Ibn Sina) 11, 76, 82
Awinion 50
Ayas 133, 134
Aydin, sułtanat 142
Azerbejdżan 122
Azja Południowo-Wschodnia 14, 121
Azja Środkowa 11, 43, 58, 76, 121, 122, 134, 137–139, 142, 143

B
Baal 44
Baalbek 14
Bab al-Mandab 14
Badajoz 72, 100, 102
Badis Ibn Habus 109
Bagdad 27, 29, 53, 61, 63, 64, 66, 68, 76–80, 82, 85, 86, 88, 102, 108, 111, 121, 122, 124, 125, 138, 142, 144
Bahira 18, 20
Bahrajn 80
Bahryci 133, 134
Baixeras, Dionisio 65
Bajazyd I Błyskawica 143
Bajbars I 133
Baldwin IV JTrędowaty 126
Baleary (wyspy) 59, 94, 109
Bałkany 24, 143, 144
Banu Abd al-Wad (Zajjanidzi) 111
Banu Ganija 106
Banu Gassan 14
Banu Haszim 18

eprasa.pl ce0f49c09a

Banu Marin 110
Banu Lachm 14
Barbastro 99–100
Barcelona 65, 66, 72, 74, 109, 110, 122
Bari 59, 91, 92, 94
Barsbaj 135
Baskowie 51
Basra 14, 18, 39, 76, 80, 86
Batu-chan 137
Bazyli I Macedończyk 91
Beatus z Liebany 71, 98
Komentarze do Apokalipsy 71, 98
Beduini 14–16, 23, 86–88, 106, 110
Beludżystan 43
Benegal 139
Benewent 58, 91, 94
Berberowie 42, 47, 54, 56, 62, 64, 70–73, 78, 85, 94, 98, 103, 106, 110
Berengar II Włoski 92
Berenguer Ramon II 100
Berk-Jaruk 122
Bidżaja 75, 106
Bitynia 143
Bizancjum 11, 14, 15, 24–25, 27, 39, 42, 46, 52, 57, 59, 61, 73, 75, 80, 91–94, 123, 135
Bizantyjczycy 11, 15, 25, 43, 46, 52, 56, 59, 61, 75, 85, 92, 94, 96, 97, 112
Bliski Wschód 14, 15, 28, 121, 123, 125, 135
Boabdil (Abu Abd Allah Muhammad) 108, 113
Boccaccio Giovanni 127
Bonifacy 57
Bordżiginowie 138
Borneo 142
Brindisi 58
Buchara 43, 76, 82, 137, 139
Bujjidzi (Buwajhidzi) 76
Buluggin (Ibn Ziri) 70, 72, 74
Bułgaria 137, 143
Bułgarzy 121
Burdżyci 133
Burgos 88, 103
Burgundia 50, 101
Bursa (Prusa) 143

C
Calatañazor 66
Calatayud 66
Camargue 50
Carcassonne 50
Cassano all'Ionio 94
Castronovo 64
Catanzaro 93
Cefalù 96
Cejlon (Sri Lanka) 79, 142
Celtowie 71
Centumcellae (Civitavecchia) 58
Cerami (bitwa) 95
Cesarstwo Bizantyjskie 73, 142, 144, 145
Cesarstwo Wschodniorzymskie 15, 24, 46, 135
Ceuta 65, 72
Chadidża (żona Mahometa) 18, 20
Chaldżowie (dynastia) 139
Chalsa 73
Chanbałyk (Pekin) 138
Chartres 82
charydżyci 22, 32, 34, 41, 52, 55, 130
charydżyzm 54, 55
Chazarowie 135
Chella 106
Chiny 43, 46, 76, 78, 79, 82, 121, 135, 137–139, 142, 144
Chorasan 43, 52, 54, 77
Chorezm 76, 132, 137, 138, 139
Chosrow II 24, 25
chrześcijanie 15, 16, 22, 26, 27, 31, 32, 34, 36, 40, 46, 47, 50, 55–59, 64, 66, 71, 72, 80, 83, 85–87, 92, 94, 98–106, 108–110, 112, 113,122, 123, 127, 128, 131, 132, 133, 135
Clavijo (bitwa) 98, 99
Colona (bitwa) 94
Coria 102
Coromandel 139
Cosenza 94
Cuenca 103
Cylicja 133
Cypr 27, 46, 59, 134
Czagataj (chanat) 138
Czarne, Morze 14, 52, 63, 75, 122
Czechy 137
Czerkiesi 132
Czerwone, Morze 80, 135, 142
Czyngis-chan 122, 134–139, 144

D
Damaszek 7, 15, 22, 29, 42, 44, 53, 125–127, 131, 144
kościół św. Jana Chrzciciela 42, 44
Wielki Meczet 44–46
Damietta 132, 134
Daniszmend Ghazi 122
Daniszmendydzi 122
Dante Alighieri 20, 127, 130
Boska Komedia 20
Dekan 139
Delhi 139, 142–144
Denia 94, 95
Deogir (Daulatabad) 139
Diego Garcia de Castilo 113
Diogo Homem 136
Dioskurydes, Pedanios 108
Diyarbakir 131, 132
Domingo, Gundisalvo 112
druzowie 42, 130
Duero, rzeka 99, 101
Duńczycy 106
Dżabal Nafusa 55
Dżafar as-Sadik 130
Dżalula 46
Dżauhar as-Sikilli 62
Dżerasz (Gerasa) 14
Dżoczi 137
Dżunajd 77

E
Edessa (Urfa) 124, 125
Edomici 16
Egika 47
Egipcjanie 42, 46
Egipt 16, 26, 29, 42, 46, 61–64, 66, 70, 73, 74, 78, 80, 104, 111, 121, 125, 128, 130, 132–134, 143, 144, 145
Elbrus 24
Enna 64
Etiopczycy 15
Etiopia 11, 20, 46, 136, 145
Eufemiusz z Mesyny 94

F
Fars 78
Fatima al-Masuma (córka Mahometa) 18, 22, 28–30, 35, 40, 41, 61, 126
Fatymidzi 38, 54, 56, 61–64, 70, 73, 74, 78, 80, 93, 94, 96, 126
Fedaini 130
Ferdynand I król Kastylii i Leon 99, 100
Ferdynand III Święty 85, 87, 105, 106, 108
Ferdynand Katolicki 113
Fergang, dolina 43, 78
Fez 54, 55, 62, 70, 102, 110
Fezan 145
Filip II August 127
Finike (bitwa) 27, 46
Firaudusi 76
Franciszek z Asyżu 132
Francja 50, 57, 100, 105, 109, 125, 127
Frankowie 50, 51, 64, 72, 75, 91, 92, 123
Fraxinet 94
Fryderyk I Barbarossa 127, 131
Fryderyk II Hohenstauf 111, 132
Fulbert z Chartres 82

G
Galia 50
Galicja, 98, 101
Galicyjczycy 72
Galilea 124
Galipoli 94, 143
Geber (DżabirIbn Hajjan) 82
Gechter, Jean-François Théodore 50
Genua 94, 108, 110, 111, 122, 134
Gerace 94
Gerarad z Kremony 112
Gerbert z Aurillac *patrz* Sylwester II (papież)
Germanie 71
Ghassanidzi 14
Ghaznawidzi 77, 139
Ghori, dynastia 139
Gibraltarska, Cieśnina 47, 71
Gobi, pustynia 78, 136
Gonzalo Fernandez de Cordoba 113
Graus 100
Grecy 11
Grenada 11, 66, 72, 92, 102, 106, 108, 111–115, 117, 119
Alhambra 111, 106, 108, 113–119
Gruzja 144
Grzegorz II (papież) 50
Guadalate (bitwa) 47, 85
Guibert z Nogent 20
Dzieła Boże poprzez Franków 20
Gujuk-chan 137
Gwadalkiwir, rzeka 67, 85, 86, 106

H
Hafsa (żona Mahometa) 28
Hafsydzi 111
Hagar 30, 34, 56
Hamadan 82
Hammad Ibn Bulugin 74
Hammadydzi 74–76
Hammudi 72
Harun ar-Raszid 52, 78, 134
Hasan as-Sabah (Starzec z Gór) 130–131
Hassan II as-Samsam 64, 72, 74
Hatra 18
Hauteville, ród 95, 97
Henryk Żeglarz 134
Herakliusz (cesarz) 24, 25, 51, 52
Herat 77
Herman Dalmatyński 82, 112
Herod Agrypa 20, 98
Hidżaz 14
Hindukusz 42, 43
Hindusi 80
Hira, góra 12, 18, 20
Hiszam Ibn Abd al-Malik 42
Hiszam II 32, 67, 72
Hiszam III 67, 72
Hiszpania 11, 47, 50, 56, 57, 63–66, 71–73, 88, 98, 99, 102, 103, 105, 106, 108, 112, 113, 118, 119
Hittin (bitwa) 105, 127, 128
Huang-ho 78
Hubal 18
Huesca 100
Hugon Kapet 83
Hulagu-chan 131, 138
Hunowie 24, 78, 121
Hunza, rzeka 130
Husajn Ibn Ishak 20

I
Ibadyci 55
Iberyjski, Półwysep 42, 47, 50, 51, 53, 56, 57, 59, 64–66, 70, 71, 80, 83, 91, 92, 98, 99, 100, 102, 105, 109, 110, 112, 123, 124
Iblis 17
Ibn Abu Hafs 111
Ibn al-Awam 108
Ksiega rolnictwa 108
Ibn al-Hawas 64
Ibn al-Jasmin 54
Ibn al-Thumna (Bettumnen) 64, 74
Ibn as-Sumna 95
Ibn at-Tiktaka 52
Historia dynastii 52
Ibn az-Zajn 132
Ibn Chaldun 54
Ibn Dzudżuk 108
Ibn Haukal 65, 66, 75
Ibn Kalaun 134

eprasa.pl ce0f49c09a

Opisanie świata 65
Ibn Kurhub 93
Ibn Tufajl (Abubacer) 104
Ibn Tumart 103, 104, 111
Ibrahim Ibn al-Walid 42
Ibrahim Ibn Said as-Sahil 80
Ichanidów chanat 138, 141
Ichszydydzi 61
Idris I 53, 54
Idris II 54
Idrysydzi 53–55, 70, 72, 102
Ifrikijja 46, 54, 62–64, 73, 94, 104, 106, 111, 144
Ikonion (Konya) 122, 143
Iliberis 115
Imad ad-Din Zenki 124
Imperium Chorezmu 137
Imperium Mogołów 144
Imperium mongolskie 136–138, 143, 144
Imperium Osmańskie 34, 133
Imperium Partów 27
Imperium perskie 15, 24, 43
Imperium Sasanidów 24–27, 29
Imperium Seldżuków 122
Imperium Tangut (Xixia) 138, 139
Inanna 18
Indie 11, 14, 77, 79, 80, 121, 134, 144
Indonezja 142
Industan 122
Indyjski, Ocean 14, 51, 76, 80, 134, 139
Innocenty III (papież) 20, 105
Irak 24, 40, 42, 76–78
Iran 24, 42, 77, 130, 131
Ischia 58
Isfahan 78, 122
Ismail al-Mansur 62
Ismail I z Grenady 108, 118
Ismail II z Grenady 108
Ismailici 42, 55, 61, 62, 127
ismailizm 62, 73
Italia 24, 57, 92, 94
Izabela Katolicka 85, 106, 113
Izmael 30, 34
Iznik (Nikea) 143
Izrael 124, 130
Izydor z Sewilli 71, 98, 100

J
Jaen 105
Jaffa 124
Jaghmursan Ibn Zajjan 111
Jahja al-Muhtal 67
Jahja Ibn Abd Allah al-Mahdi 52
Jakub I Zdobywca 109, 110
Jakub II z Majorki 110
Jakub Większy 98
Jan Chrzciciel 44, 45
Jan Prezbiter 136
Jangcy 78
Jan X (papież) 92
Jan z Sewilli 112
Jasrib (Medyna) 14, 16, 20, 21
Jawa 142
Jazid I 40, 42
Jazid II 42
Jazid III 42
Jedwabny Szlak 14, 75, 78, 79, 134, 142
Jemen (Arabia Felix) 14, 15, 17, 62, 72, 145
Jemenici 14, 25
Jerozolima 14, 19, 22, 24, 26, 29, 47, 56, 98, 103, 105, 123–129, 132
  Kopuła na Skale 19, 47
Jezdegerd III 24
Jimena Diaz 103
Jin (dynastia) 139
Joachim z Fiore 20
  Liber Figurorum 20
Jordan 13, 124
Jordania 14, 76, 124
Juan de Gorze 65, 85
Judaizm 13, 16, 22, 30, 37, 104
Judea 124
Jupiter 44
Jurchen 135
Justynian I Wielki (cesarz) 24
Jusuf al-Fihri 85
Jusuf al-Kalbi 74, 94
Jusuf I z Grenady 108, 117, 118
Jusuf II z Grenady 108
Jusuf III z Grenady 108
Jusuf IV z Grenady 108
Jusuf V z Grenady 108
Jusuf Ibn Taszfin 72, 102, 103

K
Kabul-chan 138
Kair 60, 62–64, 66, 73, 82, 86, 88, 122, 125, 127–135, 142
  Miasto Umarłych 135
  meczet Al-Azhar 62
  meczet Al-Hakima 60, 130
Kairuan 7, 46, 55, 56, 58, 62, 74, 82, 94
  Wielki meczet 7, 56
Kajnuka 19
Kajsanija 41, 42
Kalabria 58, 93, 94, 97
Kalbidzi 64, 74
Kalat Bani Hammad 74
Kalat Al-Dżundi 127
Kambodża 142
Kampania 92, 93
Kandahar 77
Kanem-Bornu (sułtanat) 145
Kantabryjczycy 72
Kapua 94
Kara Kojunlu (Czarne Owce) 142
Karakalla, Marek Aureliusz (cesarz) 24, 118
Kara-Kitajów (chanat) 135, 138, 139
Karakorum 137
Karbala 40
Karmaci 61, 80
Karol Młot 50, 51
Karol V 116–118
Karol Wielki 51, 58, 109
Kartagina 24, 94
Kaspijskie, Morze 24, 122, 131
Kasr Amra (pałac) 38, 46
Kastylia 72, 99–106, 110–112
Kastylijczycy 102, 104, 106, 108, 110–112, 114
Kaszgar 144
Kaszmir 139
Katalonia 50, 83, 109
Katalończycy 72, 109, 113
Katania 64, 95
Kaukaz 51, 58
Kerajci 136
Kijów 135
Kom 22
Konrad III Niemiecki 125
Konstancjusz I (cesarz) 20
Konstans II Brodaty (cesarz) 27
Konstantyn II (cesarz) 46, 51
Konstantyn V Kopronim (cesarz) 52
Konstantynopol 24, 40, 51–53, 66, 85, 88, 91, 126, 143–145
Koran 11, 12, 18, 21, 29, 31–36, 42, 76, 77, 80, 104, 112, 119, 121, 130
Kordoba 32, 47, 50, 53, 55, 64–72, 82, 85–88, 102
  kalifat 32, 64–66, 71, 72, 99
  kościół San Vincente 85, 88
  Wielki Meczet 85–89, 102
Korea 79, 137
Korsyka 58, 94
Kosowe Pole (bitwa) 143
Krak de Chevalliers 124
Kreta 59
Kroton 94
Ktezyfon 24, 26, 27
Kubilaj-chan 131
Kufa 40
Kurajszyci 14, 18, 19, 25, 39, 40
Kurdowie 132
Kurdystan 126
Kutama 55, 62

L
Lachmidzi 14, 15, 72
Lacjum 58
Lahaur 139
Lami'i Çelebi 41
Langwedocja 94
Las Navas de Tolosa (bitwa) 105, 106, 110, 113
Legnica (bitwa) 137
Leon (królestwo) 72, 99, 100, 101
Leon III Izauryjczyk (cesarz) 52
Leon IV (papież) 58
Lerida 100
Leryńskie, Wyspy 95
Lessing, Gotthold Ephraim 127
Lewant 94
Leyre (klasztor) 32
Liao (dynastia) 139
Liban 14, 42, 124, 130, 131
Libia 128, 145
Licja 27
Lizbona 66, 67, 104
Longobardowie 24, 59, 75, 92
Lucena 113
Ludwik II Młody 91, 92
Ludwik VII Francuski 125, 131
Ludwik IX Francuski 111, 132
Ludwik XIII 132
Lufti Abd Allah 80
Lukka 94
Luni 94
Lusignan (ród) 134

M
Macedonia 143
Machuca, Pedro 117
Mada'in Salih (Al-Hidżr) 17
Madagaskar 145
Madina az-Zahra 118
Maghreb 11, 46, 54–57, 61–64, 73, 74, 80, 85, 93, 101, 103, 106, 108, 110, 111, 144, 145
Mahdija 94
Mahmud I (sułtan seldżucki) 122
Mahmud II (sułtan seldżucki) 122
Mahmud z Ghazni 122
Mahomet (Muhammad) 12–14, 18–23, 25–29, 32, 34–36, 39, 40, 44, 47, 53, 58, 61, 71, 76, 80, 90, 102, 111, 126
Mahomet Baszir Ibn al-Charidżi 43
Majmonides (Mosze Ben Majmon) 54, 104
Majol z Cluny 95
Majorka 109, 110
Malabar 139
Malaga 66, 72, 102, 110
Malediwy (wyspy) 142
Malekszah I 122
Malekszah II 122
Malezja 79
Malezyjski, Półwysep 142
Malik Ibn Anas 56
Malta 59, 92
mamelucy 33, 132–135, 139, 143
Mandżuria 138
Maniakes, Georgios 73
Manuel I Komnen (cesarz) 126
Manzikert (bitwa) 122
Marchia Hiszpańska 51
Marcin z Bragi 98
Marco Polo 131, 136
Marek Aureliusz (cesarz) 115
Marema 58
Maria I Angielska 136
Marin 110
Maroko 47, 54, 64, 70, 72, 102, 104, 106, 110, 145
Marrakesz 82, 102, 104, 106, 110
Marsala 64
Marsylia 50, 122
Marwan I 42
Marwan II 42
Marynidzi 106, 110, 111
Masadżidan an Nabawi 15
Masjaf (forteca) 131
Masud z Ghazny 122
Matera 94
Mattinata 92
Mauretania 47

eprasa.pl ce0f49c09a

Maurontus (hrabia Prowansji) 50
Maurowie 47, 72, 98, 100
Maurycjusz I (cesarz) 24
Mazara 64, 94
mazdeizm 24, 131
Medina Azahara 65, 67–69
Medyna 13, 15, 16, 18, 19, 22, 27, 37, 39, 40, 56, 80
Mehemt Ali 133
Mehmed II Zwycięzca 34, 144
Mekka 13, 15-23, 27, 31, 34, 35, 40, 44, 52, 56, 62, 80, 111, 127, 142
Kaba 12, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 31
Melfi
Melilla 65
Melsemuth 20
Merw 77
Mesyna 92, 94
Mezopotamia 13, 16, 42, 76, 124, 128, 144
Ming (dynastia) 138
Miño, rzeka 101
Moabici 16
Mogadisz 145
Mojżesz 19, 22
Moluki 142
Mołdawia 145
Mongolia 135
Mongołowie 121, 122, 131, 132–139, 142, 143
monofizytyzm 15, 24, 26, 30, 46
Monreale 96
Mosul 76, 125, 126, 128
mozarabowie 71, 111
Mu'awija Ibn Abi Sufjan 22, 25–27, 39, 40, 42, 46
Mu'awija II 42
Muhammad al-Farisi al-Istachri 75
Muhammad an-Nasir 105, 106, 108
Muhammad Baszir Ibn al-Charidżi
Muhammad z Ghazny 77, 78
Muhammad I (sułtan seldżucki)
Muhammad Ibn Idrys 54
Muhammad Ibn Nasr (Al-Ahmar) 108, 114, 115, 117
Muhammad Ibn Tughlak 139
Muhammad II al-Fakih 108
Muhammad II al-Mahdi 67, 72
Muhammad II z Grenady 108, 117, 118 67
Muhammad III (kalif umajjadzki)
Muhammad III z Grenady 108, 117, 118
Muhammad IV z Grenady 108, 118
Muhammad V z Grenady 108
Muhammad VI z Grenady 108
Muhammad VII z Grenady 108, 118
Muhammad VIII z Grenady 108
Muhammad IX z Grenady 108
Muhammad X z Grenady 108
Muhammad XI z Grenady 108
Muhammad XII z Grenady *patrz* Boabdil
Muhammad XIII z Grenady *patrz* Zagal
Mulaj Hasan 108, 112, 113
Multan
Munuza 50
Murabici 101
Murad I 143
Murcja 104, 106, 109
mutazylizm 19, 52
Muzdalifa, dolina 34
muzułmanie 13, 18, 20, 22, 23, 26, 28, 31-37, 41, 44, 46, 47, 50–52, 56–59, 61–64, 71, 72, 74–77, 78, 80, 82, 83, 85–87, 92, 94, 97–103, 105, 106, 108–113, 123–126, 131, 132, 138, 139, 142, 144, 145

N
Nabatejczycy 16, 18
Nadżm ad-Din Ajjub 124
Napoleon Bonaparte 133
Narbona 50
Nasir (sułtan nasrydzki) 108
Nasrydzi 92, 106, 108–115
Nawarra 72
Neapol 58, 75, 93, 94, 134
Neron Klaudiusz Cezar August (cesarz) 20
Nicefor II Fokas (cesarz) 62
Niger 56, 102
Nikomedia 143
Nikopolis (bitwa) 143
Nîmes 50
Niniwa (bitwa) 25
Niszapur 122
Nizar Ibn al-Mustansir 130
nizaryci 130
Nomanowie 95-97, 104
Noto 95
Nowogród 135
Nubia 26
Nur ad-Din (Nureddin) 124, 126, 128

O
Odon Wielki 50
Oksytania 95, 109
Orchan I 143
Oria 93, 94
Osman 143
Osmanowie 142–145
Otranto 93, 94
Otton I Wielki 65, 87
Otton II 94
Otton z Fryzyngi 136
Oviedo 50

P
Paestum 93
Pakistan 24, 76, 77, 130
Palencia 72, 88
Palazzo dei Normani 96-97
Palermo 57, 58, 63, 64, 66, 75, 92–98
kościół San Giovanni degli Eremiti 64
Pałac Normanów
Palestyna 16, 19, 24, 26, 42, 80
Palma de Mallorca 110
Palmyra 14, 15
Pamir 43
Pampeluna 66
Pantelaria 94
Panza 58
Partia 78
Partowie 15, 24
Pechina 59
Pelagiusz (król Wizygotów) 50
Pelagiusz (pustelnik) 98
Pepin z Heristalu 50
Perez, Villaamil, Genaro 101
Persja 11, 14, 23, 24, 29, 39, 46, 58, 76–78, 83, 121, 122, 130, 136–138, 142–144
Petra 14, 15, 16
Pieczyngowie 135
Pietro II Orseolo 94
Pireneje 50, 51, 72, 98, 101, 109
Piotr Czcigodny 20, 112
Piotr II Arragoński 105
Piza 94, 110, 111, 123/124
Platon z Tivoli 112
Pliniusz Starszy 79
Poitiers (bitwa) 50
Polska 135, 137
Pomponiusz Mela 79
Portugalczycy 104, 134
Portugalia 101, 105
Prowansja 50
Ptolomeusz 82, 83

R
Rabi'a al-Adawijja
Ragusa 91
Rajmund z Toledo 112
Ramir I z Aragonii 99
Ramir I z Asturii 98
Raszid ad-Din Sinan 131
Rawenna 24, 92
Reggio Emilia 99
Reggio Kalabria 93, 94
Reims 83
rekonkwista 50, 72, 85,91, 98–100, 105, 109, 111, 112
Renald z Châtillon 127
Robert Guiscard 95
Robert z Ketton 112
Roderyk (książę) 46, 47
Rodrigo Diaz de Vivar (Cyd) 99, 100, 101, 103, 112
Pieśń o Cydzie 99, 100, 103
Rodrigo Jimenez de Rada 85, 105, 106
Rodriguez Losada, José M. 87
Roger I Sycylijski 64, 95, 98
Roger II Sycylijski 95–97
Roland 51
Rometta 94
Roncesvalles (bitwa) 50, 51
Ruiz Olmos, Amadeo 104
Ruiz, Hernán 88
Rukaja (córka Mahometa) 28
Rukn ad-Din 131
Rumi (Jalal ad-Din Muhammad Rumi) 76
Rustam 54
Rustamidzi 54–55
Ruś Kijowska 139
Ryszard I Lwie Serce 20, 126, 127, 129
Rzym 24, 56, 58, 78
Bazylika św. Piotra 50, 58
Rzymianie 11, 24, 25, 43, 71, 78, 79

S
Sabejczycy 36
Sabina 58, 92
Saffarydzi 76
Sahel 145
Said (sułtan) 108
Sajf-Din Kutuz 133, 134
Saladyn (Al Malik an-Nasir Salah ad-Din) 20, 104, 124, 126–132
Salamanka 88
Salerno 57, 58, 59, 75, 92, 94, 95
Salomon 108
Saloniki 143
Salvatierra (zamek) 105
Samanidzi 75–77
Samaria 124
Samarkanda 43, 82, 120, 122, 137, 139, 143, 144
Samarra 53
San Cebriá de Mazote
San Leocadio, Paolo 99
San Millan de la Cogolla 66, 71
Sancho Alfónsez 103
Sancho I Aragoński 100
Sancho II Kastylijski 100
Sancho VII z Nawarry 105
Sanhadża 73, 106
Santiago de Compostela 66, 72, 94, 98–100
Saragossa 72, 98, 100
Sardynia 50, 56, 58, 94, 109
Sasanidzi 14, 24, 26
Scytowie 24, 78
Sedrata 55
Segowia 88
Seldżucy 121, 122, 139
Seldżuk Semnan 121, 122
Seliman I Groźny 133
Senegal , rzeka 102I
Septymania 47, 50
Serbowie 143
Sewilla 47, 65, 66, 72, 85, 90, 100–102, 104, 105, 108
Sidżilmasa 102
Sierra Morena 68, 105
Siffin (bitwa) 22, 26
Sikardo z Benewentu 58
Sinciang 144
Sistan 76
Skylitzes, Jan 73, 92
Słowianie 24, 51, 132, 135, 145
Solinus, Gajusz Juliusz 79
Somalia 145
Song (dynastia) 135, 138
Stambuł 133
Starzec z Gór (Hasan as-Sabbah) 130–131
Sudan 56
sufizm 76–77
Sulajman Ibn al-Arabi 42, 74

eprasa.pl ce0f49c09a

Sulejman I Wspaniały 35
Sumatra 79, 142
Sumerowie 18
sunnici 22, 28, 32, 34, 36, 40–42, 62–64, 73, 74
Sutri 92
Sycylia 27, 46, 56–59, 62–65, 73, 74, 91, 92, 94–98, 109, 111, 124
Sylwester II (papież) 82, 83
Synaj, półwysep 13, 124, 127
Syrakuzy 56, 57, 64, 73, 74, 94, 95
Syr-daria, rzeka 43, 76
Syria 13, 14, 16, 19, 24–27, 37, 39, 42, 46, 56, 76, 80, 87, 124, 126, 128–131, 144
Syrta 46
Szabbatei Donnolo 93
Szabwa 17
Szadżar ad-Durr 133
Szams z Tebrizu 76
Szapur I 24
Szapur II 24
Szirkuh 124, 126, 128
Sziraz 78
Szlak Kadzidlany (Przyprawowy) 14, 75, 79
Szwecja 76
Szyici 22, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 36, 40–42, 52, 53, 55, 64, 127

Ś
Śródziemne, Morze 14, 16, 39, 46, 53, 56–59, 61–63, 65, 73, 80, 91, 94, 106, 109–111, 123–125, 127, 135, 137

T
Tabriz 144
Taif 18
Tahirydzi 76
Tałas (bitwa) 43
Tang (dynastia) 43
Tanger 54, 139, 142
Taormina 94
Tarent 59, 91, 92, 94
Tarifa 101
Tarik Ibn Zijad 47, 85
Tarym 144
Tartaria 138
Taszkient 43
Tatarzy *patrz* Mongołowie
Teofan 94
Teofan Wyznawca 20
Teresa de Leon 101
Tesalia 143
Tijarat 55
Tikrit 124, 128
Tilimsan 102, 111
Timur Chromy 120, 122, 143–144
Timurydzi 143, 144
Tiriolo 93
Toledo 47, 66, 71, 72, 100–103, 105, 108, 112
Tomasz z Akwinu 104
Tora 104
Tortosa 65, 67
Toskania 58
Transjordania 124, 127
Transoksania 43, 76, 77, 122, 143
Trapani 64
Trypolis 124
Trypolitania 26, 106
Tudżibi 72
Tughril-Beg 122
Tulunidzi 61
Tuluza 50
Tunezja 46, 55–57, 103, 145
Tunis 46, 56, 58, 70, 111, 132
Turcja 24, 46, 58, 78, 122
Turcy 43, 76, 77, 111, 121, 124, 125, 132, 134, 142
Turfan 144
Turkiestan 144
Turkmeni 122
Tybet 138, 139
Tyflis 144
Tyr 80, 129
Tyrreńskie, Morze 56–58, 91, 93, 94

U
Ucles 103
Ugedej 137
Ukba Ibn Nafi 56
Umajjadzi 27, 38, 39, 42, 44, 52, 53, 64, 65, 68–72, 74, 78, 92, 108
Umar Ibn al-Chattab 22, 24–26, 28, 29, 58
Umar II 42
Umm Kulzum (córka Mahometa) 28
Usman Ibn Abi Nisa 20
Usman Ibn Afan 22, 24–28, 32, 39–42, 94
Uzbekistan 42

V
Volubilis 54

W
Walencja 66, 72, 99, 100, 101, 103, 104, 109
Walerian Publiusz Licyniusz (cesarz) 24
Warkala 55
Wenecja 59, 122, 123/124, 134
Wenecjanie
Węgry 135, 137
Wittiza 47
Wizygoci 72, 85, 88
Wołoszczyzna 143

Z
Zagal 113
Zahara de la Sierra 113
Zajda (konkubina Alfonsa VI) 103
Zalaka (Sagrajas) (bitwa) 102
Zamkidzi 124, 126, 129
Zamzam 34
Zanhagowie 102
Zanzibar 145
zaratusztrianizm 24
Zenata, plemiona 70
Zijad 58
Zirydzi 70, 72–74, 115
Złota Orda (chanat) 137, 138, 142, 144

Ż
Żydzi 18, 21, 29, 32, 47, 55, 56, 58, 80, 83, 112

ŹRÓDŁA ILUSTRACJI

Zdjęcia:
Aci Online: 46; Age FotoStock: okładka, 4–5, 8–9, 16–17, 19g, 25, 29, 34–35, 40–41, 44–45, 45, 46, 48–49, 53, 56, 59, 60, 66, 68–69, 81, 84, 94–95, 97d, 107, 111, 118, 124–125, 130, 135, 140–141, 143; Aisa: 2, 12, 52, 71g, 71d, 72, 90, 105, 106, 110, 114–115, 117ś, 121, 137, 142; Album: 24, 74dl, 83, 98–99; Album/akg-images: okładka tylna, 6, 10, 13, 15, 17, 18, 23, 26–27, 28, 30–31, 31, 33g, 33d, 36, 39, 41, 57, 58, 75, 78, 91, 125, 129d, 136, 144–145; Album/Oronoz: 22, 30, 32, 35, 38, 47, 55, 61, 65g, 65d, 68, 69g, 69d, 73, 74gl, 74dp, 80, 85, 87l, 87p, 88–89, 93, 99g, 99d, 100, 101, 104, 109g, 109d, 112, 113g, 113d, 114; Bridgeman/Index: 20, 62, 74gp, 77, 126d; Corbis: 37, 44, 54–55, 63, 70g, 96–97, 103, 117l, 117p, 119gp, 119dp, 119dś, 119dl, 120, 127, 128–129, 146; Getty Images: 21, 64, 76–77; Gtres/Hemis.fr: 86, 89śl, 119gś, 119gl; iStockphoto: 88, 89l, 89śp, 89p, 116; Erich Lessing/Album: 50, 51, 102, 129g, 134; Prisma: 82; James Stanfield/NGS: 131; The Art Archive: 70d, 96, 97g, 123, 126g, 132, 132–133, 138.

Rysunki: Fernando Aznar: 116–117, Alejandra Villanueva.
Mapy: Víctor Hurtado (dokumentacja), Merche Hernández, Eosgis.

eprasa.pl ce0f49c09a

HISTORIA

EKSPANSJA ISLAMU

WYDANIE HISZPAŃSKIE
JOSÉ ENRIQUE RUIZ-DOMÈNEC, *Dyrektor*

Opracowanie:
EDITEC

Redakcja wersji hiszpańskiej:
MARINA MONTESANO, FRANCO CARDINI (tekst główny)
DANIEL ALCOBA, JAUME PRAT (teksty uzupełniające)

NATIONAL GEOGRAPHIC and Yellow Border Design are trademarks of the National Geographic Society, used under license.

NATIONAL GEOGRAPHIC POLSKA

ADRES REDAKCJI:
ul. Marynarska 15, 02-674 Warszawa

REDAKTOR NACZELNY Łukasz Załuski
ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO Agnieszka Franus
DYREKTORKA ARTYSTYCZNA Iwona El Tanbouli-Jabłońska
SEKRETARZ REDAKCJI Sławomir Borkowski
KARTOGRAFKA Joanna Kopka
FOTOEDYCJA Teresa Tuleja
REDAKCJA ONLINE *ng@burdamedia.pl*
REDAKTOR PROWADZĄCY Jan Stradowski
ZESPÓŁ REDAKCYJNY Jonasz Przybył, Magdalena Rudzka, Szymon Zdziebłowski, Sabina Zięba
REDAKTORKA MEDIÓW SPOŁECZNOŚCIOWYCH Katarzyna Kogut
STRONA INTERNETOWA *www.national-geographic.pl*
KOREKTOR Tomasz Cholaś
REDAKCJA *ng@burdamedia.pl*
PATRONATY MEDIALNE *patronaty-ng@burdamedia.pl*

BurdaMedia Polska

WYDAWCA

Burda Media Polska Sp. z o.o.,
ul. Marynarska 15, 02-674 Warszawa,
tel. (22) 360 38 00, *www.burdamedia.pl,*
licencjobiorca National Geographic Society
oraz National Geographic Partners.

ZARZĄD:
CHIEF EXECUTIVE OFFICER Maciej Klepacki
CHIEF OPERATING OFFICER Tomasz Jażdżyński

REKLAMA:
biuro.reklamy@burdamedia.pl
CHIEF COMMERCIAL OFFICER Tomasz Kuisz
SALES DIRECTOR MULTIMEDIA LUXURY & LIFESTYLE Małgorzata Gurbała
LUXURY & LIFESTYLE MEDIA SEGMENT DIRECTOR Aneta Wikariak
LUXURY & PEOPLE TEAM LEADER Ewelina Dorda
ZESPÓŁ: Anna Urbaniak, Dominika Chojnowska

KOORDYNATOR WYDANIA Edyta Brzezicka

MARKETING:
MARKETING & COMMUNICATIONS DIRECTOR Małgorzata Nocuń-Zygmuntowicz
JUNIOR BRAND MANAGER Wiktoria Bugała
BUSINESS DEVELOPMENT MANAGER Edyta Piecyk

PRODUKCJA:
DYREKTOR PRODUKCJI Krzysztof Kraszewski

DYSTRYBUCJA:
DYREKTOR DYSTRYBUCJI I PRENUMERATY Tomasz Kałuża

PRENUMERATA I SPRZEDAŻ WYSYŁKOWA:
CUSTOMER SERVICE COORDINATOR Mariola Burdecka

Biuro Obsługi Klienta, ul. Marynarska 15, 02-674 Warszawa,
infolinia tel: (22) 360 39 09 (pon.-pt. godz. 9.00–17.00),
e-mail: bok@burdamedia.pl,
numer rachunku do wpłaty za prenumeratę:
ING 04 1050 0086 1000 0090 3172 2706

eprasa.pl ce0f49c09a

NOWY SEZON WIDEOPODCASTU JUŻ DOSTĘPNY

Rozmowy redaktora naczelnego
Łukasza Załuskiego
z prof. Bożeną Czwojdrak

NIE TAKIE
CIEMNE WIEKI



SŁUCHAJ NA SPOTIFY I OGLĄDAJ NA YOUTUBE

www.national-geographic.pl

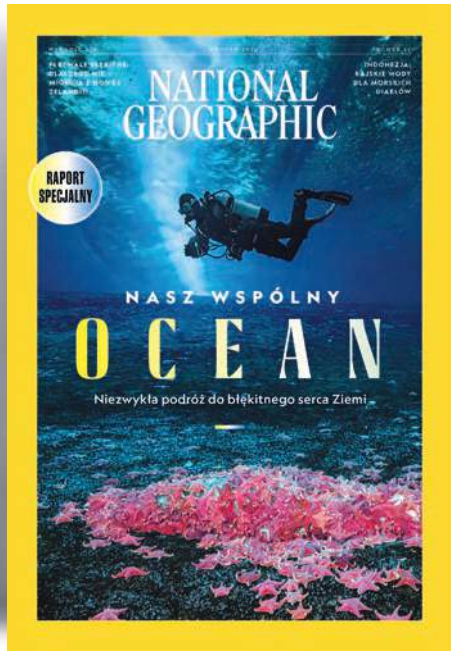
ROCZNA PRENUMERATA
National Geographic

180 zł

Cena 12 egzemplarzy National Geographic poza prenumeratą: **239,88 zł**

Otrzymujesz:

- **12 wydania** magazynu National Geographic
- **Darmową dostawę przez cały rok**





PRENUMERATA
4 wydań specjalnych National Geographic

65 zł

Cena 4 wydań specjalnych National Geographic poza prenumeratą: **79,96 zł**

Otrzymujesz:

- **4 wydania specjalne** National Geographic
- **Darmową dostawę przez cały rok**

Zamów na kultowy.pl

lub u Opiekuna Prenumeraty: **+48 22 360 39 09** **kontakt@bok.burdamedia.pl**



ROCZNA PRENUMERATA
National Geographic
z książką **„Granice świata"**

200 zł

Cena 12 egzemplarzy National Geographic
i książki **„Granice świata"**
poza prenumeratą: **294 zł**

Otrzymujesz:

- **12 wydań** magazynu National Geographic
- książkę **„Granice świata"**
- **Darmową dostawę przez cały rok**

ROCZNA PRENUMERATA
NG Bookazine z walizką
kabinową **SAXOLINE**
Holiday Express (Navy)



265 zł

Cena 4 egzemplarzy NG Bookazine
i walizki kabinowej SAXOLINE Holiday Express
poza prenumeratą: **399 zł**

Otrzymujesz:

- **4 wydania** magazynu NG Bookazine
- walizkę kabinową **SAXOLINE Holiday Express**
- **darmową dostawę przez cały rok**

flow

Odkryj *herstorie*, które zostają w pamięci.



Księżna Daisy von Pless
- legendarna pani na zamku Książ.

Marianna Orańska
- królewna, która zmieniła oblicze Śląska.

Czytaj. Słuchaj. Poczuj Flow

www.wydawnictwoflow.pl

eprasa.pl ce0f49c09a